MÜSİAD MÜSTAKİL SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

çerçeve

YIL: 4 SAYI: 15 AĞUSTOS-EKİM 1995
İki aylık ücretsiz dergi

Çağdaş teknolojinin kimliği

Taha Akyol ile teknoloji üzerine

Bir borsa sosyolojisi denemesi

ÇERÇEVE TEORİ

MÜSİAD

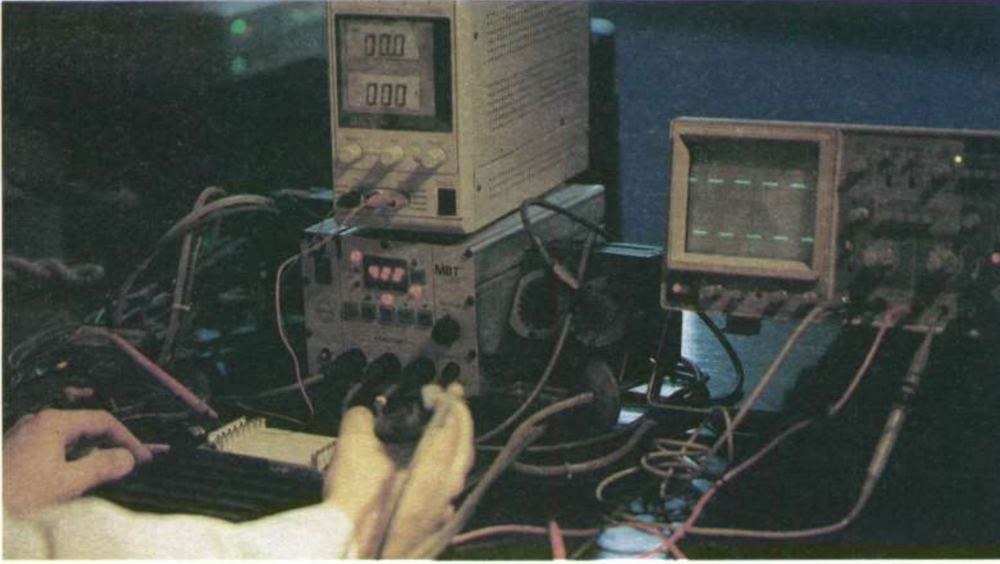
YÜKSEK AHLAK
YÜKSEK TEKNOLOJİ

Aydınlı®

Bilgisayar Servis Sektörünün Öncüsü ve Lideri

Bilgisayar Hastanesi, 1992 yılında, PC uyumlu bilgisayarlar ile çevre birimlerine ve işletim sistemlerine teknik destek hizmeti vermek üzere kurulmuştur. Bilgisayar servis sektöründe ilk ve tek olma özelliğini de taşıyan Bilgisayar Hastanesi İstanbul merkezinde, 70 kişiden oluşan deneyimli kadrosu ile 650 m2 kapalı alanda laboratuarları ve gezici araçları ile hizmet vermektedir. 1994 yılı Ocak ayında Ankara şubesini de faaliyete geçiren Hastane, ülkenin dört bir yanında yüzlerce sözleşmeli müşterisine ulaşmakta ve yılda onbinlerce makinaya destek vermektedir.

Bilgisayar Hastanesi, IBM PS/2 ve PC uyumlu sistemler, bu sistemlere bağlı çalışan yazıcılar ve aynı sistemlerde kullanılan yabancı programlara destek ve eğitim hizmeti verecek her türlü donanım ve ekipmana sahiptir. Bilgisayar Hastanesi'nin kuruluş amacı bilgisayar servis ve bakım sektörünün öncülüğünü yaparak, kullanıcıya ve ülke ekonomisine katkıda bulunmak ve dünyadaki standartları Türkiye standartlarına adapte ederek uygulamaktır.

Bilgisayar Hastanesi'nin Hizmet Alanları

- Teknik servis ve bakım sözleşmeleri (Service & maintanance contracts)
- Çağrı başı servis (Per - Call service)
- Elektronik onarım hizmetleri (Rework & Repairment)
- Kapasite, Hız, Model Artırımı (Upgrading)
- Yazılım, Eğitim seminerleri (Training Courses)
- Bilgisayar bakım ve temizleme malzemeleri (Computer cleaners)
- 2. el PC satışı ve kiralama hizmetleri (Second hand PC sales& Rent a PC service)

Uygulama İlkeleri

- Marka bağımsız servis
- Eksiksiz laboratuar ekipmanı
- Zengin yedek parça stoğu
- Gezici servisler
- Yedek makine temini (Bilgisayar, yazıcı, vb.)

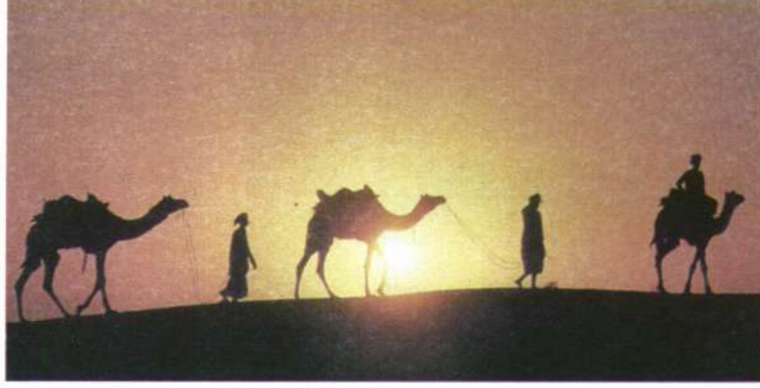

Bilgisayar Hastanesi

İnönü Cad No: 72 Teknik Han Kat 1 Gümüşsuyu İSTANBUL Tel: (212) 252 17 67 - 252 15 75 - 293 10 16 Faks: (212) 252 02 90

AEG - ETİ
AKMERKEZ
ALCATEL - TELETAŞ
ALTINYILDIZ
ANKARA SİGORTA
ATOM KİMYA
BASCO DENİZ
BÜMED
CATONI DENİZ
CLUB MED
CINE 5
CP STANDART
ECZACIBAŞI
EKİNCİLER
ELECTROLUX
ELF - SELYAK
ELMOR
ETİBANK
FEDERAL MOGUL
FENİŞ
GENEL SİGORTA
GORBON IŞIL SERAMİK SA
HYATT REGENCY
INCHCAPE - RETRANS
IŞIKLAR MENKUL
İSTEK VAKFI
İMTAŞ SİGORTA
İNTAŞ TEKSTİL
KELEBEK MOBİLYA
KANAL 6
KORAY YAPI
KVK
MAN KAMYON
MERCEDES BENZ TURK
MICROSOFT
OYAK MENKUL
OLPAK
PİAR - GALLUP
PTT
RIFLE SPOR GİYİM
PROCTER & GAMBLE
STFA
ŞARK EKSPRES
TOYOTASA
TURYAP
TÜRK HOECHST
UZEL

"Hayat,
dört şeyle kaimdir derdi babam,
su ve ateş ve toprak
ve rüzgar
Ona kendimi sonradan ben ekledim.
Pişirilmiş çamurun zifiri korkusunu
ham yüreğin pütürlerini geçtim.
Gövdemi alemlere zerkederek,
var oldum kayrasıyla Varedenin
Eşref-i Mahlukat nedir bildim."
İsmet Özel "Ementü"

YAYIN YÖNETMENİNDEN

TEKNOLOJİ DOSYASI

Teknoloji adını verdiğimiz bu sayımızdaki dosya konumuza başlarken, birkaç noktaya özellikle dikkat çekmeyi ve tartışmaları mümkün olduğunca bu alanlarda derinleştirmeyi hedeflemiştik.

Zikri geçen noktalardan bir tanesi, teknoloji ile kültür ve medeniyet ilişkisi idi.Özellikle teknolojinin kültür ve medeniyetten ayrı olarak düşünülüp düşünülmeyeceği veya ne ölçüde birbirlerine bağımlı olup olmadıkları hususu, üzerinde çokça tartışılan ve bizimde dosya konusu çerçevesinde ele almayı hedeflediğimiz meselelerden oldu.

Öne çıkarmayı düşündüğümüz diğer önemli nokta, İslam Dünyası'nın maddi açıdan batı ile mukayeseye tabi tutulduğunda, geride kalmaya başladığı dönemlerden itibaren, kendi dışındaki dünyadan teknoloji alımı konusunda yeteri derece seçici davranamadığı hususu idi. Bu problemin alt başlığı olarak, İslam Dünyası'nın birlik ve beraberliğini kaybetmesi, İslam Ülkeleri'nin birbirleriyle bilgi alışverişlerinin yeterli seviyede olmadığı, teknoloji ithali konusunda aynı şeylere farklı zamanlarda birkaç sefer bedel ödenmesi, üzerinde önemle durduğumuz konular arasında yer alıyordu.

Bu arada insanoğlunun kendi ürettiği teknolojilerin esiri olması, ortaya çıkardıkları problemler karşısında çoğu zaman aciz durumda kalmaları da ele alınması gereken konular içindeydi.

Bu genel taslak çerçevesinde oluşturmaya başladığımız dosyamız hayli kabarık bir hacme ulaştı.Gelen çalışmaların bir bölümünü **ÇERÇEVE TEORİ** adıyla ve yeni bir sayfa düzeni ile, adeta dergi içinde farklı bir dergi üslubunda sunmayı düşündük.Esasında bu düşünce, iktisadi meselelerle ilgili teorik ağırlıkta bir dergi çıkarma niyetimizin bir uzantısıydı.Ciddi araştırma ürünü ve nitelikli yazılar geldiği oranda **ÇERÇEVE TEORİ** bölümünü dergi içinde dergi yerine, bağımsız bir dergi olarak hazırlamayı planlamaktayız.

Birbirinden değerli makalelerden ve röportajlardan oluşan dosyamızı ve **ÇERÇEVE TEORİ** "dergisini" ilgi ile okuyacağınızı ümid ediyoruz.

Dış Dünyadan, İktisadi Yazılar, İşletme Yazıları ve Geçmişten Günümüze başlıkları altında, değerli çalışmaları ile ÇERÇEVE'mize katkıda bulunan ilim adamlarımızın ve araştırmacılarımızın katkılarının devamını bekliyoruz.

Her sayının bir öncekinden daha kaliteli olacağı ÇERÇEVE'lerde buluşmak dileğiyle.

ERHAN ERKEN

çerçeve

MÜSTAKİL SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ YAYIN ORGANI

YIL: 4 SAYI: 15
AĞUSTOS-EKİM 1995

MÜSİAD adına sahibi
Erol YARAR

Yazı İşleri Müdürü
Cihangir BAYRAMOĞLU

Genel Yayın Yönetmeni
Erhan ERKEN

Yayın Koordinatörü
Hüseyin KAHRAMAN

Yayın Kurulu
Peyami GÜREL, Murat İNAN, Fahri SOLAK, Bekir ŞAHİN, Mustafa AYCIN, A. Hamdi PINARCIK, Metin KIZMAZ

Yayın Danışma Kurulu
Prof. Dr. Nazım EKREN, Doç. DR. Mustafa AYKAÇ,

Grafik Tasarım+ Ofset Uygulama
SALİH PULCU
Elma Reklamcılık & İletişim AŞ.
0212.251 69 54-55

Dizgi
Birim
0212. 532 51 79

Baskı ve Cilt
Prestij Matbaacılık Ltd Şti.
0212.577 09 17 İstanbul

Bu dergi MÜSİAD Basım Yayın Tanıtım ve Katalog Komisyonu tarafından hazırlanıp basılmıştır. Dergide yayımlanan yazılardaki görüşler yazarlarına aittir MÜSİAD'ı bağlamaz.

Merkez
Mecidiye Cd. No: 7/50
Mecidiyeköy/İstanbul
Tel: 0212. 267 40 37 - 38 Fax: 0212. 267 49 41

Ege Bölgesi
903 Sk. No: 12 İpek Pazarı/İzmir
Tel: 0232. 421 48 52

Ankara
Kumrular, Adem Yavuz Sk. No: 17
Kızılay/Ankara
Tel: 0312. 418 77 62

Bursa
Kırcaali Mh. Kayalı Sk. No: 52/3
Tel: 0224. 224 46 36

Kayseri
İstasyon Cd. No:11/3
Tel: 0352. 222 59 05

Kocaeli
Vilayet Yanı Kuryapı İş Hanı
Tel: 0262. 325 99 57

Konya
Nalçacı Cd. Babür Sk. No: 28
Tel: 0332. 236 42 18

Gücünü kalitesinden alıyor.

Bilgisayar kullanıcısını "pahalı markalı" ve "ucuz toplama" kıskacından kurtaran Exper, Türkiye'de kaliteyle özdeşleşen ilk bilgisayar markası oldu. Exper, kaliteli ürünleriyle dünyaca tanınan, ISO 9000 sertifikalı firmaların ürünleriyle donanmış olarak uluslararası rekabette yerini alırken, Türkiye'nin gücüne güç kattı. Datateknik, Exper ile Türkiye'de kaliteli bilgisayar üretilebileceğini kanıtlamanın gururunu yaşıyor.

İşte kaliteyi güce dönüştüren Exper'in üstün özelliklerinden bazıları...

Monitör: Görüntü ve malzeme kalitesi yüksek CTX monitörler.

Ekran kartı: 16 Milyon'a kadar renk desteği olan S3 serisinin 64 Bitlik grafik chipine sahip, PCI bus ekran kartı.

Mainboard: Yapılan tüm değerlendirmelerde "En Kaliteli Mainboard Üreticisi" olarak gösterilen ASUSTEK'in en son teknolojiye (PCI bus, NSP, Plug & Play, EDORAM, Pipelined Burst cache, Flash Rom... vb.) sahip yüksek performanslı mainboardlar.

I/O Kontrol: Board üzerinde 32 bit Dual Channel Enhanced IDE, 1.44 ve 2.88 sürücüleri destekleyen FDD, 2 adet UART 16550 seri ve 1 adet EPP/ECP çift yönlü paralel port.

3.5" Disket sürücü: Dünyanın en kaliteli markalarından Teac veya Epson disket sürücü.

Kasa: Amerikan Palo-Alto Design tarafından ünlü markalar için tasarlanan FCC standartlarına uygun özel plastik kasa. Midi Tower, Desktop ve Mini Desktop seçenekleri ile.

SIMM modül: 72 pin yüksek yoğunluklu, markalı bellek chiplerini kullanan simm modüller.

Hard disk: Conner, Quantum gibi tanınmış üreticilerin yüksek performans ve kapasiteli hard diskleri.

Güç kaynağı: En büyük PSU üreticilerinden SEASONIC 'in; VDE, UL ve CSA onaylı, 200 Watt güç kaynağı.

Klavye: En büyük klavye üreticilerinden BTC'nin Türkçe Q veya F dizininde özel üretilmiş 102 tuş ve Windows 95 için 105 tuşlu klavye.
Mouse: Microsoft uyumlu, Windows 95 destekli, yüksek hassasiyetli, ergonomik Exper Mouse'lar Primax tarafından üretiliyor.

DATATEKNİK
BİLGİSAYAR SİSTEMLERİ TİCARET VE SAN. A.Ş.

İSTANBUL MERKEZ: Tel: (0212) 288 17 65 Faks: (0212) 274 23 79
ANKARA BÖLGE: Tel: (0312) 468 17 82 Pbx. Faks: (0312) 428 59 16
İZMİR BÖLGE: Tel: (0232) 422 23 54 Faks: (0232) 422 50 85

exper
Türkiye'nin en güçlü bilgisayarı.

Tekno-ekonomik paradigma ile satranç

BAŞKANDAN

Genelde birçok savaşın gerisinde ideolojik olmaktan çok güç arttırmaya yönelik mücadele görüyoruz. Bu gücün en temel öğelerinden biri de ekonomi...

Yüzyıllar boyunca ülkelerin gücü hammadde kaynakları, toprak veya nüfus büyüklüğü gibi kriterler esas alınarak ölçüldü. Ülkeler bu kriterlere sahip olarak güçlenmeye çalıştı. Hammadde kaynaklarına erişmek, toprakları genişletmek maksadıyla nüfus çoğunluğuna dayanarak kara ve denizler üzerinde birçok savaş yapıldı.

Bu gelişmeleri 21.yy. başlangıcında incelediğimizde ise bu sürekli satranç oyununun kurallarının değiştiğini ve iki yeni kuralın oyuna ağırlığını koyduğunu görüyoruz.

Birincisi; artık hammadde kaynakları, toprak büyüklüğü vs. kriterler öncelik sıralarını kaybettiler.Bunların da önünde "teknoloji" olarak ifade edilen bir kavram öncelik aldı. Artık kimin ne kadar hammadde kaynağına sahip olduğu tek başına önemli değil. Bu hammaddeleri en gelişmiş teknoloji ile ürünlere çevirebilme ve bunları sürekli geliştirebilmesi önemli! Petrole sahip olmak değil, petro-kimya teknolojisine sahip olmak. Petrolün çıkarılması veya rafinasyonundan, petro-kimya ürünlerine uzanan teknoloji zincirinin halkalarına sahip olmak önemli. En temel üretim olan tarım ürünleri için de bu zincir aynen geçerli. Topraklarınızı laboratuvarlarda analiz etmiyor, gübre geliştirmeyi bilmiyor, tohumlarınızı ve sulama tekniklerini geliştirmeyi bilmiyorsanız, vs., topraklarınızın büyüklüğü hiç önemli değil. Bu gelişmenin önderliğini hiçbir doğal zenginliği olmayan Asya'da Japonya-Taiwan, Avrupa'da İsviçre-Hollanda yapıyor.

İkinci ana ayrım ise; sınırlar ve güç merkezleriyle ilgili. Önceleri GATT, şimdi Dünya Ticaret Birliği(WTO) vs. kurumlar aracılığı ile ülke sınırlarını ordular değil ürünler zorluyor. Bu globalleşme hareketini engellemeye veya yönlendirmeye çalışan bazı bloklar oluşmakla(AB, NAFTA) birlikte esas güç merkezlerinin, ülke düzeyinden uluslararası şirketlere geçtiğini görüyoruz.

Dünyada oynanan bu çok katılmalı satranç oyununun en önemli taşları olan bu uluslararası şirketlerin hepsinin belirli bir ulusal kimliği vardır. Her ne kadar, sermeye hareketleri ve borsalardaki imkanlarla hisseleri değişse de genel kimlikleri ve ulusal politik etkileri açısından bu firmalar ulusaldır. Örneğin BAYER Almanya'yı, RENAULT Fransayı, MOBİL ABD'yi, ICI İngiltere'yi, SONY Japonya'yı temsil eder. Bundan dolayı bunlara "uluslararası ulusal şirketler" demek belki çok daha doğrudur. 37.000 civarındaki bu uluslararası ulusal şirketler, genel güç dengelerini oluşturan temel yapı taşları konumundadır.

Ülkelerin siyasi açıdan çok gergin konumları olsa bile bu uluslararası ulusal şirketler, ürünleri bazında bu çatışmaları aşıyor ve belki bu çatışmalardan büyük rantlar dahi elde ediyor. İRAN-GATE skandalı, ABD-İRAN çekişmesinde bunun çok çarpıcı bir örneği oldu.

Bu değerlendirme doğrultusunda ülkemiz açısından üzülerek ifade edebiliriz ki, bu gelişmeleri çok geriden takip ediyoruz. Artık mücadele sahasının mikro bazda laboratuvarların elektron mikroskoplarında başladığını ve makro bazda uluslararası ulusal şirketlerin organizasyonunda pazarlara ulaştığını; başarı için üniversite, sanayi, devlet ve işçi birlikteliğinin mutlak şart olduğunu iyi kavramalıyız. Bu düzlem üzerinden ulusal ve uluslararası stratejilerimizi mikro öncelikli olarak üniversitelerde başlatmalı, makro düzeyde uygulama temellerini jeo-kültürel, stratejik, politik unsurlarla oluşturmalıyız.

Para etmeyen kumu merceğe çevirip bir kameraya takarak ne büyük bir katmadeğerin ortaya çıktığını hesaplamak zor değil. Tekno-ekonomik paradigma ile satrancın kendine ait zor kuralları var ve sadece kuralları bilmek de yeterli değil. Bu oyunda başarılı olmak, belirlenmiş hedefler doğrultusunda çok çalışma, bilgi, organizasyon, planlama, eğitilmiş ekip ve inanç gerektiriyor. Bu gerçekleri görmeyen ve teknolojiyi satın alırım diyen ülkelerin ise bu oyunda hiç şansı yok...

Erol YARAR

SANAYİ DEVLERİNİ ÇUKUROVA ISI ISITIYOR

Temsil etmekte olduğu ürünlerin ithalat, pazarlama, mühendislik satış, montaj, servis ve bakım hizmetlerini yürüten Çukurova Isı Sistemleri'nin, kurulduğu günden bu yana yapmaya gayret gösterdiği titiz çalışmaları sonucu Türkiye'de radyant ısıtma konusunda müşterilerin güven ve memnuniyetlerini kazandıkları bildirildi. Aralarında Tofaş, Arçelik, Çanakkale Seramik, Toyota Sa, Sarkuysan, Gazal, Mako, Tusaş, Bayraktarlar, Valeo gibi tanınmış firmaların da bulunduğu 100'ü aşkın firmada 250 bin metrekareyi aşan bir alanda Çukurova Isı'nın montajını yaptığı radyant ısıtma sistemleri ile ısıtılmakta olduğunu ifade eden şirket yetkilileri temsil edilen radyant ısıtma sistemlerinin imal ediliş şekillerine ve kullanım yöntemlerine göre bazı farklılıklar içerdiğini ve ısıtılması zor geniş hacimlerin ısıtılmasında kullanıldığını belirttiler. Yetkililer, "Bu ürünlerden Roberts-Gordon, Inc. ve Blackheat firmalarının ürünleri doğalgaz veya L.P gazıyla çalışan radyant ısıtma sistemleri, borulu tip olarak tabir edilen düşük şiddetli ekipmanlar sınıfına girmektedirler. Firmanın ürünleri Co-Ray-Va, EconoVac, Vantage II ve Blackheat isimleriyle pazarlanmakta olup bunlar mütemadi dediğimiz bir pompaya birden fazla yakıcının bağlı olduğu halde çalışan komple ekipmanlardan başlayarak üniter radyant ısıtıcılara kadar çok çeşitlidirler. Çukurova Isı Sistemleri'nin sunduğu ürünlerden ikinci sırayı ise InfraGlo Ltd. firmasının yine doğalgaz veya L.P gazıyla çılışan ve yüksek şiddetli grubuna giren açık alevli ekipmanları oluşturmaktadır. Bunlar daha ziyade geniş bir hacim içinde noktasal ısıtmanın gerekli olduğu yerlerde veya açık alanda ısıtma yapmak için kullanılırlar. Bu sistemler ayrıca proses amaçlı olarak da çok yaygın bir şekilde kullanılırlar. Çukurova Isı Sistemleri'nin ürün ailesi içindeki diğer ürün ise Japon Shizuoka-Seiki Co. firmasının Val-6 isimli radyant ısıtıcılarıdır ki bunlara ülkemizde "Kış Güneşi" adı verilmiştir. Bu ürünlerin imalatçısı olarak firma taşınabilir ısıtma cihazları sektöründe dünyanın en önde gelen kuruluşlarından biri olup ülkemize öncelikle "Kış Güneşi" adını verdiğimiz ürün tanıtılmaktadır. Yapılan kaba hesaplara göre, ülkemizde Çukurova Isı Sistemleri tarafından getirilip montajı yapılan radyant ısıtma sistemleri sayesinde sadece yakıt açısından ülke ekonomisine yaklaşık olarak yılda 1 milyon 100 bin Amerikan doları döviz kazanımı sağlamaktadır. Çalışmalarını ülkeye döviz kazandırıcı yönde devam ettiren Çukurova Isı Sistemleri önümüzdeki günlerde de yine yenilikçi ve yine atılımcı olarak faaliyetlerini sürdürecektir" şeklinde konuştular.

ÇETİNKAYA BÜYÜMEYE DEVAM EDİYOR

Çetinkaya Giyim Sanayii, Ağustos ayında İstanbul Kadıköy'de 9 katlı toplam 10 bin metrekare alanı kaplayan mağazasını açmaya hazırlanıyor. Çetinkaya, geçen Nisan ayında hizmete giren Ortadoğu ve Balkanların en büyük alışveriş merkezi olan Mersin'deki mağaza ile Adana'da 2, Mersin, Kıbrıs, Malatya, Bakırköy, Beyoğlu ve Kadıköy'deki toplam 8 mağaza ile hizmetlerine devam ediyor. Gömlek üretiminde dünya standardını yakalayan Çetinkaya, piyasaya açılarak, tekstil ihracatına da başladı. Günlük 25 bin gömlek kapasitesi ile Çetinkaya, Almanya, Hollanda ve Amerika'ya ihracat yapıyor.

**Türkiye
24 Haziran 1995**

MÜSİAD KONYA ÜYESİ İTTİFAK HOLDİNG'DEN DAMIZLIK DÜVE İTHALATI

İttifak Holding A.Ş. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ile imzaladığı "Anlaşmalı Çiftçi Modeli" kapsamındaki damızlık gebe düve ithalatının ikinci partisini gerçekleştirdi. İttifak Holding'e bağlı S. Entegre Et ve Süt Ürünleri San. ve Tic. A.Ş.'nin İşletme Müdürü Ertuğrul Topalan yaptığı açıklamada ithal ettikleri hayvanların Holstein (siyah

alaca) ırkından olduğunu ve hayvanların gebe olmalarından ötürü nakliyelerinde özen gösterdiklerini belirterek, "İkincisini gerçekleştirdiğimiz ithal hayvanların nakliyesinde hayvan taşımacılığı için özel tasarlanmış dorselerden faydalandık. Taşıma esnasında hayvanların yemlenmesi, sulanması otomatik olarak yapılmıştır" dedi.
İthal ettikleri hayvanların üreticilere kura yöntemiyle değil doğrudan seçme imkânı verildiğini vurgulayan Topalan, "Bunun yanı sıra hayvanların satışından sonra veteriner hekim ve zooteknisyenler tarafından yapılacak periyodik kontrollerin sonuçları holding bünyesinde oluşturulacak bir arşivde saklanacak" diye konuştu.

DÜNYA 1 Eylül 1995

JAPONYA MERKEZ BANKASI'NIN DOLARA DESTEĞİ SÜRÜYOR

JAPONYA Merkez Bankası'nın (BOJ) dolara desteği sürüyor. Asya piyasalarına müdahale eden BOJ, doların 99.20 yene kadar yükselmesini sağlarken, cari işlemler fazlasında meydana gelen keskin düşüş de çıkış trendini hızlandırdı. Böylece dolar, yen karşısında son yedi ayın en yüksek düzeyine çıkmayı başardı. BOJ'un doları yukarı itme konusunda böylesine kararlı politika izlemesi, ABD ve Almanya Merkez Bankaları'nın ortak bir müdahaleye katılacakları yolundaki beklentileri kuvvetlendirince dolar/mark paritesinde de 1.4768'lere kadar varan bir çıkış gözlendi.
Öte yandan Japonya'nın çabalarına rağmen paritenin 1.5000 marklık ve 100.0 yenlik direnç noktasını kıramaması böyle bir müdahalenin kolay kolay gerçekleşmeyeceğine işaret ediyor.
Yükseliş trendini sürdürebilmek için hergün kendine yeni beklentiler bulan dolar, Fed'in faiz indirimine ilişkin yapılan spekülasyonlardan ve ABD ekonomisine ilişkin verilerden destek alamayınca; Japonya ve Almanya Merkez Bankaları'nın faiz indirimine gideceği yolundaki söylentilerle kendine destek aradı. Ancak dün Almanya'nın repo oranını sadece 0.10 yenlik direnç noktasını kıramaması böyle bir müdahalenin kolay kolay gerçekleşmeyeceğine işaret ediyor.
Yükseliş trendini sürdürebilmek için hergün kendine yeni beklentiler bulan dolar, Fed'in faiz indirimine ilişkin yapılan spekülasyonlardan ve ABD ekonomisine ilişkin verilerden destek alamayınca; Japonya ve Almanya Merkez Bankaları'nın faiz indirimine gideceği yolundaki söylentilerle kendine destek aradı. Ancak dün Almanya'nın repo ora-nını sadece 0.10 puan aşağıya çekmesi ve GSYİH rakamının ekonomik durgunluk endişelerini giderecek seviyede çıkması şimdilik bu cephede faiz indirim operasyonunun olmayacağını ortaya koydu.
Japonya cephesinde ise durum biraz faklı. Ekonomik durgunluktan kurtulmaya çalışan Japonya, yenin değerlenmesini sağlayarak hem ABD ile aralarındaki ticaret açığını kapatmayı hem de ticaret fazlasını azaltmayı hedefliyor. Uzun süredir izlediği bu politikayı başarıyla sürdüren Japonya dün açıklanan ticaret verileri rakamlarıyla derin bir nefes aldı. Japonya'nın ticaret fazlasının Temmuz ayında 14.36 milyar dolardan 12.12 milyar dolara, cari işlemler fazlasının 11.60 milyar dolardan 9.22 milyar dolara ve ödemeler dengesi açığının 19.01 milyar dolardan 4.50 milyar dolara keskin bir düşüş yapması politikaların sağlıklı olarak işlediğini kanıtladı. Böylece Japonya Merkez Bankası'nın güçlü yen politikasını sürdürmesi buna paralel olarak faiz oranlarını indirmesi yönündeki beklentisi kuvvetlendi.
BOJ'un Asya Piyasalarına müdahalesinden sonra doların hafta sonuna kadar 100.0 yen seviyelerine tırmanacağı söylendiyse de birçok uzman bu seviyelere çıkalamayacağını savunuyor. Japonya'nın desteği ile birlikte yeniden çıkış yapan doların uzun vadede bu yükseklişini sürdüremeyeceği ve Bundesbank'ın ortak bir müdahaleye hiç de sıcak bakmadığı açıkca söylenmese de piyasalarda bu yönde spekülasyonlar yapılıyor.
Almanya Merkez Bankası'ndan yükselişini sağlayacak olumlu sinyaller alamayan dolar şimdilik kendini ABD ekonomisine ilişkin güzel haberlere endekslenmiş durumda. Özellikle 1996 yılı bütçe görüşmeleri doların yükselişi açısından büyük önem taşıyor. Daha önce Fed tarafından yapılan açıklamalarda da bütçe açığının kapatılması halinde faiz indiriminin söz konusu olabileceği belirtilmişti. Bu yüzden Kongre'de yapılacak bütçe görüşmeleri önümüzdeki günlerde dolar/mark paritesinin seyrini etkileyecek en önemli unsurlardan biri.
Asya piyasalarına yapılan müdahale ile birlikte güç toplayan dolar, Avrupa piyasalarında da diğer para birimleri karşısında değer kazandı. Dolar son günlerin rehavetini üzerinden atıp güçlenirken, altın fiyatları son altı ayın en düşük değerine indi.
Öte yandan Karayibler bölgesini etkisi altına alan Luis kasırgasının petrol tesislerine zarar verebileceği endişesi, petrol fiyatlarının yükselmesine yol açtı. New York Emtia Borsası'nda ekim teslimatı Teksas petrolünün galon başına 1.98

sent yükselerek 56.23 sente yükseldi. Ekim teslimatı Kuzey Denizi Brent petrolünün fiyatı da varil başına 25 sent yükselerek, 16.86 dolara yükseldi. Hugo kasırgası 1989 yılında Puerto Rico yakınlarındaki günde 545 bin varil kapasiteye sahip Amerika'da Hess rafinerisinin, meydana gelen hasar üzerine birkaç ay kapalı kalması petrol fiyatlarının fırlamasına yol açmıştı.

İKTISAT 7.09.95

KADINLAR HİÇBİR ÜLKEDE EŞİT ÜCRET ALAMIYOR

Çin'in başkenti Pekin'de büyük gürültülerle başlayan Dünya Kadınlar Konferansı'nda genellikle konunun sosyal ve yasal yönleri tartışılıyor. En çok da kadın haklarından söz ediliyor. Bazı delgeler de kadın konusuna ekonomik pencereden bakmayı da ihmal etmiyorlar. Yapılan bir araştırmada çok gelişmiş ülkeler dahil kadınların ücret konusunda erkeklerin çok gerisinde oldukları ortaya çıktı. Eşit işe, eşit olmayan ücret ilkesini uygulayan ülkeler arasında Japonya, ABD, Fransa'da var.
Araştırmanın sonuçlarına göre, Japonya'da ücretler arasında büyük bir uçurum var. Aynı işi yapan bir erkek 1 dolar kazanırken, kadının kazancı 51 sent de kalıyor. ABD'de erkeğinin aldığı 75 sent. Fransa'da durum pek fena değil. Erkeğin 1 dolarına karşılık, kadın 81 sent kazanabiliyor. Örnek olarak seçilen geri kalmış ülkelerin bir bölümünde kazanç durumu gelişmiş ülkelere göre çok daha iyi. Mesela Kenya'da 1 erkek dolarına karşılık, kadınlar 85 cent kazanıyorlar. Mısır'da ise kadınlar 1 dolarlık iş yapıp, 80 sent alıyorlar.

DURUM KOTU
Dünyada toplam kadın nüfusu 2.8 milyar bunların yüzde 60'ı Asya'da yaşıyor. Asya'da ve diğer gelişmekte olan ülkelerde yaşayan kadınların durumları hiç de parlak değil. Mesela, buralarda, kadınların yüzde 64'ü okuma yazma bilmiyor. Erkeklerde ise bu oran yüzde 36. Erkeklerin kadınlara göre bir şampiyonluğu da AİDS'de. Yapılan istatistiklere göre, dünyada AİDS'e yakalanan ya da hastalık virüsünü taşıyan kadınların sayısı 7.4 milyon. Erkek hasta sayısı ise 10.2 milyon. Bir başka ilgi çekici rakam ise parlamento üyesi kadınlar ile ilgili kadın parlamenter açısında en zengin ülke yüzde 38 ile Norveç. Çin yüzde 21 ile ikinci. Bangladeş'te kadın parlamenter oranı yüzde 10. ABD'de parlamentoda görev yapan kadın sayısı Bangladeş'e eşit. Japonya yüzde 6.1'le sonuncu sıralarda. Mısır parlamentosunda kadın sayısı yüzde 2. Araştrmaya alınmayan Türkiye'de durum, Mısır'dan da kötü.

DÜNYA 7.09.95

ÜLKEMİZDE TIBBİ-CERAHİ ALET SANAYİ GELİŞİMİ

Kişisel araştırmalarımızla ancak OECD'nin 1987 raporlarına ulaşabildik. Aşağıdaki bilgiler bu kaynaklara ve T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Sanayi Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü "TIBBİ CİHAZLAR, PARÇALAR, ALET VE EKİPMANLARI ARAŞTIRMASI" (Ocak 1992 Ankara) kaynağına dayanmaktadır.
Tablolarda da görüldüğü gibi tüm harcamalarda ülkemiz en alt sırada yer almaktadır. Bu sonuca göre gelişmiş dünyada, yerimizi alabilmek için hükümetlerin sağlık yatırımına önem vermesi gerçeği ortaya çıkmaktadır.
Ülkemizde Tıbbi Alet, Cihaz ve Ekipman Sanayi kişisel çabalarla kurulmuş bir kaç firmayı geçmez. Son

yıllarda Tıbbi cihaz ve hastane donanımı konusunda isim yapmış birkaç firma olmasına karşın bir hastane yatırımındaki talebin % 20'sini geçmez.
Cerrahi Alet Sanayi 1980'li yıllarda birbirinden bağımsız iki firmanın gayretleri ile başlatılmış üretim çeşitliliği, üretimdeki zorluklar, girdi temininde gecikme günümüze ancak bir firmayı taşıyabilmiştir.
Ülkemiz 1990 yılında 18.133.364 (ONSEKİZMİLYONYÜZOTUZÜÇBİNÜÇYÜZALTMIŞDÖRT) adet tıbbi alet ekipman ve malzeme için 141.162.134 (YÜZKIRKBİRMİLYONYÜZALTMIŞİKİBİNYÜZOTUZDÖRT) US (Amerikan) doları (D.İ.E) kaynak ödediği dikkate alınırsa, bu konudaki yatırımların çok cazip olduğu düşünülebilir. Ancak; sanayileşmiş batı ülkelerinde örneğin, Almanya'da 150 yıldır, gelişmekte olan ülkelerde örneğin Pakistan'da 100 yıldır yüzlerce irili ufaklı işletme, onbinlerce insan cerrahi alet üretimi ile meşgul olmaktadır. Cerrahi alet üretiminde 14.000 çeşide yakın kalem bulunmaktadır. Zaman, üretim araçları ve insan faktörü bir arada değerlendirildiğinde insan faktörü % 70'in üzerindedir. Bu bakımdan bu sanayinin ülkemiz koşullarına çok uygun olacağı açıktır. Günümüzde bir kişiyi istihdam etmenin maliyeti milyarla ifade edilmektedir. Oysa bu sahada işin çeşidine göre yaklaşık 50.000.000 gibi mütevazi harcama ile kişi istihdam edilebildiği görülmüştür.
Kişisel araştırmalarımız, ülkemizde büyük, orta, küçük ölçekli sanayi işletmeleri ve hatta el sanatları sektörü ile bile cerrahi aletlerin üretilebileceğini göstermiştir. Oysa bu konuda DPT ile ilgili kuruluşların dikkatinden kaçmıştır. Yüksek istihdam gücü nedeni ile Almanya ve Pakistan'da bu sektör devletin koruması altındadır.
Hastane yatırımlarına sağlık konusundaki teşvikler uygulandığı halde, sağlık araç, gereç ve aleti üreten sanayi kolları, imalat sanayi kapsamında değerlendirmektedir. Avrupa ile bütünleşmeyi hedefleyen ülkemiz, ülke kaynaklarını dışarıya akıtmamak için bu handikapı aşmak zorundadır.
Bize göre, yapılması gerekenlere gelince:
-Yöresel özellikler göz önünde bulundurularak pilot bölgeler seçilmelidir.
-Bu bölgelerde Endüstri Meslek Liseleri varsa örnek aletler temin edilip, teknik resim ve tesviye bölümleri cerrahi alet üretimi eğitimine yönlendirilmelidir, yoksa açılmalıdır.
-Besleyici bir üretim merkezi için gerekli makina, takım, kalıp, aparat ve teçhizatların tamamlanarak faaliyete geçirilmelidir. Ham malzeme ve sarf malzeme girdileri yapılarak aletler yarı mamul hale getirilip bir kısmı bu merkezde, bir kısmı küçük işletmelerde veya Japon modeli ev atölyelerinde işlenmelidir.
-Başlangıç için Almanya'da besleyici üretim merkezlerinden yarı mamul malzeme getirtilip bir kaç önemli makina ile üretim başlatılabilir.
-Bu merkezde MEB bağlı olarak, çıraklık ve ustalık eğitimi verilerek yöre insanı meslek sahibi yapılmalıdır.
Zaman içerisinde gelişebilecek olan yan sanayi desteklenmelidir.
-İşletmelerin yapılandırılması A.B uyumlu yapılabilecek şekilde ISO 9000 sis-

BAZI ÜLKELERDE KİŞİ BAŞINA SAĞLIK HARCAMASI (ABD $)

Ülke	ABD $
ABD	2051
Kanada	1483
İzlanda	1241
İsveç	1233
İsviçre	1225
Norveç	1149
Fransa	1105
Almanya	1093
Lüksemburg	1050
Hollanda	1041
Finlandiya	949
Avusturya	982
Avusturalya	939
Japonya	915
Belçika	879
İtalya	841
Danimarka	792
İngiltere	758
Yeni Zelandaa	733
İspanya	521
Portekiz	386
Yunanistan	336
Türkiye	40

SAĞLIK HARCAMALARINDA KAMU PAYI (%)

Ülke	%
Norveç	99
Lüksenburg	92
İsveç	91
İzlanda	88
Danimarka	87
İngiltere	87
İrlanda	86
Y. Zelanda	83
İtalya	78
Fransa	78
Hollanda	78
Almanya	77
Belçika	76
Kanada	75
Yunanistan	75
Japonya	73
Avustralya	72
İspanya	72
İsviçre	72
Avusturya	68
Portekiz	61
ABD	41
Türkiye	40
Ortalama	76

Kaynak: OECD (1987)
Bazı ülkelerde kişi başına sağlık harcaması
(1993 Tıp Kataloğu 15. Sayfa)

GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILA (GSMH) İÇİNDE TOPLAM (ÖZEL+KAMU) SAĞLIK HARCAMALARI PAYI (%)

ÜLKE	1980	1987
ABD	9.2	11.2
İsveç	9.5	9.,0
Kanada	7.4	8.6
Fransa	7.6	8.6
Hollanda	8.2	8.5
Avusturya	7.9	8.4
Almanya	7.9	8.2
İzlanda	6.4	7.8
İsviçre	7.3	7.7
Lüksenburg	6.8	7.5
Norveç	6.6	7.5
Finlandiya	6.5	7.4
Belçika	6.6	7.2
Avusturalya	6.5	7.1
İtalya	6.8	6.9
Y. Zelanda	7.2	6.9
Japonya	6.4	6.8
Portekiz	5.9	6.4
İngiltere	5.8	6.1
İspanya	5.9	6.0
Danimarka	6.8	6.0
Yunanistan	4.3	5.3
Türkiye	3.5	3.0

Kaynak: OECD (1987)

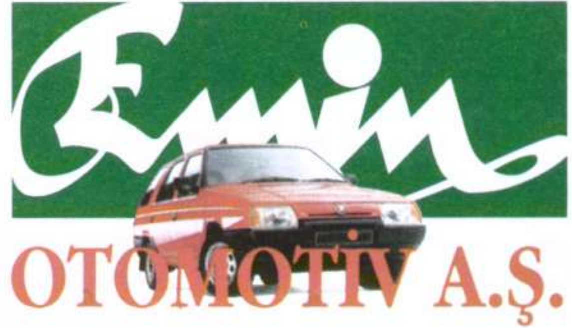

tem kalitesine uygun olmalı ve ürünlere Devlet alımlarında öncelik tanınmalıdır.
-Meydana gelecek üretimin tanıtılması pazarlanması ve servisi artı bir hizmet sektörü ortaya çıkartacaktır. Gerekli broşür, katalog ve büro elemanı üretime paralel olarak hazırlanması, büro elemanlarının eğitimi için alt yapı çalışmaları başlatılmalıdır.
-Cerrahi branşlardaki teknolojik gelişmenin takip edilmesi, Üniversite hastanelerimizdeki cerrahi ekollerin esbit edilmesi, cerrahlarımızın önerileri doğrultusunda alet geliştirilmesi için Araştırma-Geliştirme faaliyetleri başlatılmalıdır.
Günümüzde BAHADIR TIBBİ ALETLER, 1983 yılında kurulmuş bir aile şirketidir. Sadece kendi bireysel başarısı ve sağlık camiasından gördüğü yakın destek ile bugün 100'ü aşkın uzman cerrahi alet yapımcısını çalıştıran Samsun Organize Sanayi Bölgesi içerisinde 11.000 metrekare arazi üzerinde 5.000 metrekare kapalı alanda çalışan büyük ve modern bir kuruluştur.
Üretimden gelen problemleri aşmak için ALMANYA, PAKİSTAN gibi bu konuda söz sahibi ülkelerde araştırmalar yapmış, bu sektörün ülkemiz insanının yapısına uygun olduğunu tesbit etmiştir.
Yetkililerin konuya duyarlı hale getirilmesi için gayret sarfetmektedir. Almanya'da Tuttlingen ve Solingen'de yaklaşık 40.000 kişi Pakistan'da Sialkot'da yaklaşık 30.000 kişi bu sahada istihdam edilmektedir.
Almanya'dan temin edilen ham malzemeler serbest düşme preslerinde kalıp yardımı ile şekillendirilmektedir. Talaşlı imalat tezgahlarında işlenerek yarı mamul hale getirilerek fabrika içerisinde ve dışarıdaki küçük atölyelere dağıtılarak nihai şekil verilmektedir.
Cerrahi alet üretiminde kullanılan paslanmaz çeliğin maliyet üzerindeki payı % 10'u geçmez.
Sadece bu konu ile ilgili hizmet sektöründe 10.000'e yakın kişinin çalıştığı tahmin edilmektedir.
Çok iyi bir planlama ile gelecekte yirmibin kişilik bir istihdam yaratılabileceği düşünülerek Samsun merkez olmak üzere Karadeniz Bölgesini cerrahi alet üretimi için hazırlama gayretleri içerisine girilmiştir. Bu bölgenin seçiminde silah ustalarının yoğunluğu dikkate alınmış, az bir eğitim ile başarıya ulaşma hedeflenmiştir.
Bütün dünyada cerrahi aletler serbestçe üretilmektedir. Ancak patentli üretim % 10 civarındadır.

Ahmet BAHADIR
BAHADIR Tıbbi Aletleri San ve Tic. Ltd. Şti. Yön. Kur. Başkanı
MÜSİAD Samsun Şubesi Üyesi

EMİNOTO ŞİMDİ DE YURTDIŞINDA

Emin Otomotiv kurduğu Eminelbirliği Sistemi'nin yurtiçinin yanısıra yurtdışında da alaka görebilmesi için 17 şube ve 82 temsilciliğinin yanı sıra Almanya, Danimarka, Hollanda, Belçika, İsviçre, Fransa, Avusturya ve Arabistan'a temsilcilikler açıyor.
5 yıl önce enflasyona ve faize alternatif olarak kurduğumuz sistemin anlatılabilmesi ve kabul görebilmesi için milyarlarca liralık broşürler bastırdık ve reklamlar verdik.
Elbirliği sisteminin kabul görmesinden ve Emin Otomotiv'in güç geçtikçe büyümesinden dolayı bu sahada yüzlerce şirket kuruldu. EMİNELBİRLİĞİ SİSTEMİ'miz sayesinde; bugüne kadar sistemi uygulayan diğer firmalarla birlikte 100 bin, aileleriyle beraber toplam 500 bin kişiyi otomobil sahibi yaptık.
Faiz, vade farkı, ara ödeme ve peşinat olmaksızın 14.000 iştirakçimizden 6.500'ünü otomobil sahibi yaptık. Firmamızın en büyük özelliği ise; üyelerimizden araba teslim etmeden önce kesinlikle senet, çek ve kefil almıyoruz. Almıyoruz çünkü; bankacılık, repoculuk, tefecilik, ve faizcilik yapmıyoruz.
Bizim bir farkımız da üyelerimize teminat senedi veriyoruz.
Eminoto olarak %3 kar marjıyla çalışıyor ve bunun %1'ini kayıt getiren temsilcilerimize komisyon olarak veriyoruz. Yani tüm giderler kalan %2 kardan sağlanıyor.
Türkiye'de 12 milyon aileden sadece 3 milyon ailenin otomobili var, geriye kalan 9 milyon ailenin otomobili yok.
Fakat bizler Allah'ın izniyle Eminelbirliği yöntemiyle 9 milyon aileyi otomobil sahibi yapacağız.
İşte bunun içindir ki Türkiye'de ilk defa "0" km otomobiller için faizsiz organizasyon yaptığımız gibi geçtiğimiz ay da "2. el faizsiz otomobil organizasyonu"nu başlattık.
Bu olaylar gerçekten ekonomik bir devrimdir.
Düşünün bir kere
Günde 2 paket sigara parasına yani günde 70 bin TL'ye diğer bir ifadeyle ayda 2 milyon lirayı Elbirliği Kumbarası'nda biriktiren herkesi otomobil sahibi yapabiliyoruz.
Hem de yerli-yabancı marka sınırlaması olmaksızın.
İnsanların ne zaman otomobil alabileceklerini bilmeleri gerekir.

Bundan 15 yıl önce bir telefon için 15 yıl bekleniyordu. Bir otomobil için 3-5 sene çok değil diye düşünüyoruz. Yurt dışındaki araştırmacıların bile ilgisini çeken EMİNELBİRLİĞİ SİSTEMİ'mizin üstün bir avantajı daha var; iştirakçilerimiz eğer arzu ederlerse otomobil sahibi olabilecekleri gibi artık daire, dükkan, arsa v.s. sahibi de olması mümkün olabilecek.
Bu sistemimizin yurt içinde ve yurt dışındaki işçilerimiz arasında daha çok alaka görebilmesi için Allah'ın izniyle yıl sonuna kadar 350 yeni temsilcilik daha açmış olacağız.
Eminotomotiv'in, Eminelbirliği sistemini de kısaca özetlersek;

Tek başına otomobil alamayan insanları biraraya getirerek 5-10-20-30-40-60 ve 80 yıllık/taksitli grublar oluşturuluyor.
Ödeme gücüne göre grublardan birine giren iştirakçiler; küçük tasarruflarla yerli-yabancı dilediği marka otomobile fabrika peşin fiyatına 5 aydan 80 aya kadar faizsiz taksitlerle otomobil sahibi olabiliyor.
Üstelik vade farkı ve peşinat verilmediği gibi ara ödeme de yapılmıyor.
Peşin satış fiyatlarındaki resmi değişmeler sadece ödenmemiş taksitlere yansıtılıyor. Gelen zamlar grublara bölünüyor. Yani 1/20, 1/30, v.s. gibi.
Kimin hangi ay otomobil alacağı ise basın ve noter huzurunda yapılan çekiliş ile belirleniyor.
Noter çekilişinde şansına güvenemeyenler kuraya katılmayarak, otomobillerini vade ortasında teslim alıyorlar.

3P BİLGİSAYARA ŞİRKETİ

Bilgi teknolojisinin çatısı altında yer almayı amaçlayan 3P Bilgisayar Şirketi, 27 Eylül-1 Ekim 1995'de İstanbul Hilton Oteli Salonlarında ve 4-8 Ekim tarihleri arasında İstanbul Sergi Sarayı (TÜYAP) nda gerçekleştirilen iki ayrı fuara katılmış ve başarıyla ürünlerini tanıtmıştır.
Fuarlar süresince özellikle Mac Clone'larla ilgili detaylı bilgi verilmiş ve bu çerçevede aşağıda belirtilen konu ve ürünler üzerinde durulmuş, çeşitli demo ve seminerlerle ziyaretçilere detaylı bilgi verilmiştir.
Standlarımızda Sırasıyla;
1- Yüksek Performans Grafik İstasyonu
Stantımızın bu bölümünde,

RunShare Network Hızlandırıcı Yazılımlar, Global Village Faksmodemler ve yazılımı , MacroMedia Direktor, Thunder IV GX, Fast Etherneç, IntelliColor 20e, Wacom, AGF Arcus Tarayıcılar yer almıştır. Bu ürünler özellikle reprodüksiyon stüdyoları, reklam ajansları, masaüstü yayıncılıkla ilgilenenler ve gazeteler için çözüm sunmaktadır.
2- PC TV/Video Yayıncılık Sistemi İle İlgili İstasyon.
Burada TARGA + 32, Free Hand 5.0 for Windows, Inscriber, Topas, 4 hızlı MediaVision Kit, Radius 17" ekran, Topas ürünler sergilenmiştir.
Topas, başlıca TV kanalları tarafından kullanılan bir grafik tasarım-animasyon programıdır. Bu programda hazırlananlar jenerikler ve üç boyutlu animasyonlar, doğrudan veya video ile karıştırılarak rahatça video kasetlere kaydedilerek yayına aktarılabiliyor.
3- Dijital Video (Mac Clone) Bölümü
Bu bölümde TARGA 2000, PaintBoard Prism GT Drivers, Macromedia Director, SoundEdit 16, RunShare, Radius Precision View 17", 4 GB Radius Studio Array'lar sergilenmiştir.
Bu standda sergilediğimiz Targa 2000 ve Targa 2000 Pro kartları, televizyonlar ve multivizyon işi ile uğraşanlar için uygun fiyatlı post-prodüksiyon çözümleri sunuyor.
4- Dijital Video (PC) Bölümü
Bu bölümde sergilenen ürünler: Timbuktu Pro, Freehand 5.0 for Windows, Topas, 2 hızlı MediaVision Kit, Targa 2000 PCI.
Bu standda bulunan Targ 2000 PCI ve Targa 2000 Pro kartları, televizyonlar ve multivizyon işi ile uğraşanlar için uygun fiyatlı post-prodüksiyon çözümleri sunuyor. Bu kartan takılı olduğu bilgisayar ile video görüntüleri, bilgisayarın yüksek kapasiteli hard diskine aktarılıyor ve dijital olarak işlendikten sonra TV yayınına hazır hale getiriliyor. PCI bus'lı makinelerde kullanıldığı için kartın performansı üst düzeyde.
FreeHand 5.0 for Windows, Windows platformu için en güçlü araçlarla tasarım ve ilüstrasyon hazırlamaya imkan tanıyan yazılımdır. Yaygın bütün formatları destekleyen FreeHand 5.0, getirdiği yeni özelliklerle tasarımcıların işlerini hem kolaylaştırıyor, hem de hızlandırıyor. Bir sayfa tasarım programının yapabildiği herşeyi yapabilen FreeHand 5.0, Native 32-bit uygulama olması sayesinde kullanıcılara hız sağlıyor. Renkler ve stillerin Drag'n Drop atanmasını sağlayan program, değişik platformlarda çalışıyor. Bu sayede mesela Mac'te hzırladığınız ilüstrasyonu, Windows'da açabiliyorsunuz. Flicker-free çizim ve düzenleme yapmaya izin veren FreeHand 5.0, aynı anda birden fazla dokman açmaya imkan tanıyor. PC kullanan ajanslar ile Mac kullanan servis bürolar arasındaki kopukluğu ortadan kaldıracak güçte platform entegrasyonu söz konusu.
5- Multimedya Departmanı
Bu bölüm her iki fuar süresince en çok ilgi toplayan departman olmuştur. Bu bölümde ise şu ürünler sergilenmiştir: Real Magic kart, Premium 3D ses kartı,

2 hızlı Sony CD sürücü, 4 hızlı Media Vision Kit, 2 hızlı Media Vision Kit, Bilden ürünleri, ENGmtic, 3. boyut CD'leri, Yabancı CD'ler, Real Magic CD'leri.

Bilgisayarların ekranında gördüğünüz Real Magic CD'leri, Real Magic kartı takılı olan bilgisayarlarda kullanılabiliyor. Real Magic kartları, MPEG sıkıştırma teknolojisini kullanıyor ve normal metodlarla belki de 5-6 CD'nin kaydedemeyeceği bilginin kaydedilmesini sağlıyor. Bu sayede tam ekranda, tam hareketli tv kalitesinde film oynatma imkanı bulunuyor.

GÜÇLÜ BİLGİSAYAR EXPER'İN GÜÇ GÖSTERİSİ

Geçtiğimiz günlerde Türkiye bilgisayar sektörünün kalbi İstanbul'da attı. En büyük bilgisayar fuar organizasyonları Bilişim'95, PC-SHOW'95 ve COMPEX'95 peşpeşe gerçekleştirilirken, profesyonel bilgi işlem yönetici ve personelinden kişisel kullanıcıya onbinlerce bilgisayar kullanıcısı yeni teknolojileri ve sektördeki gelişmeleri yakından görme imkanına kavuştular.

Fuarlar'ın en fazla göze çarpan firması, Mayıs ayında Dünya şampiyonu haltercimiz Naim Süleymanoğlu'nun katıldığı bir reklam kampanyası ile "Türkiye'nin en güçlü bilgisayarı" ve "Bilgisayarda yerli marka Uluslararası kalite" sloganları ile Exper Bilgisayarlarını duyuran Datateknik'ti.

DATATEKNİK, her üç fuarda da yer alan tek firmaydı. Büyük ve etkili standları ve sergilediği en son teknoloji ürünü Exper modelleri ile güç gösterisi yaptı. Exper'in fuarlarda sergilenen en son modelleri, Türkiye'de ilk kez üretilen 100 MHz. Motorola 604 işlemcili RISC tabanlı experpower PC ve Pentium 133 MHz işlemcili Exper Leader NSP modelleri oldu. Yüksek performans gerektiren Videografik programlar ve çoklu işletim sistemleri ile uygulamalı olarak sergilenen experin yeni modelleri "en güçlü bilgisayar" iddisının kanıtları oldu.

Fuarlarda, ofis otomasyonundan Multimedia'ya bir çok bilgisayar ürününü de sergileyen Datateknik, özellikle Compex'95 fuarında hergün üç ayrı seansta gerçekleştirdiği OS/2 Warp ile Internet bağlantısı uygulamaları ile dikkat çekti.

500 büyük sanayi kuruluşunda 1994 yılında işçilerin üretime katkısı ve üretimden aldığı pay

	Özel Sektör (429 şirket)	Kamu sektörü (71 KİT)
Çalışan sayısı	293.133	303.118
Kişi başına yıllık ücret	240 milyon TL.	302 milyon TL.
Toplam Üretim Değeri	792 trilyon TL.	504 trilyon Tl.
Yaratılan Katma Değer	226 trilyon TL.	208 trilyon TL.
Katma Değerin Yüzde Dağılımı	100.0	100.0
-Maaş ve ücretler	42.2	91.4
-Ödenen Faizler	28.1	53.6
-Ödenen kiralar	1.0	0.3
-Kar	28.7	-45.3

DÜNYA 29 Eylül 1995

Türkiye ile BDT ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret (Milyon ABD$)

	1994 Ocak-Haziran		1995 Ocak-Haziran	
	İhracat	**İthalat**	**İhracat**	**İthalat**
Rusya Fed	264.126	449.879	423.173	858.915
Beyaz Rusya	129	1.399	590	5.617
Ukrayna	28.913	234.452	70.449	377.670
Moldovya	1.401	14.617	1.619	4.250
Azerbaycan	58.92	2.066	56.921	5.865
Ermenistan	119	0	0	0
Gürcistan	33.510	8.046	20.995	31.282
Kazakistan	56.114	14.002	67.396	29.329
Kırgızistan	9.367	1.563	10.708	2.979
Özbekistan	29.040	15.611	42.182	39.947
Tacikistan	8.745	474	4.218	4.747
Türkmenistan	44.045	28.151	25.232	78.950
TOPLAM	**534.421**	**770.280**	**723.483**	**1.437.851**

1995 yazında promosyon gazete tirajlarını nasıl etkiledi?

Promosyonlu gazeteler	**Mayıs 1995**	**Ağustos 1995**	**Artış**	**Artış oranı (%)**
Sabah	603.385	830.111	226.725	37.68
Akşam	78.100	964.034	885.934	1134.36
Hürriyet	440.816	677.285	236.489	53.64
Milliyet	350.899	766.740	415.841	118.51
Türkiye	292.120	600.971	308.851	105.73
Zaman	421.120	314.257	-106.863	-25.38.
Takvim	397.955	173.147	-224.808	-56.49
Fotomaç	168.441	171.623	3.182	1.89
Meydan	71.782	61.882	-9.900	-13.79
Bugün	51.961	123.071	71.110	136.85
Yeni Yüzyıl	63.993	119.839	55.846	87.27
Fotospor	17.237	5.564	-11.673	-67.72
Yeni Şafak	7.926	22.484	14.558	183.67
Ara toplam	**2.965.736**	**4.831.008**	**1.865.272**	**62.89**
Promosyonsuz gazeteler	**Mayıs 1995**	**Ağustos 1995**	**Artış**	**Artış oranı**
Posta	446.685	276.276	-170.409	-38.15
Spor	157.992	95.867	-62.125	-39.32
Cumhuriyet	51.735	54.218	2.483	4.80
Yeni Asır	76.435	43.508	-32.927	-43.08
Süper Tan	33.172	35.128	1.956	5.90
Milli Gazete	24.023	36.520	12.497	43.85
Yeni Günaydın	17.542	25.324	7.692	52.02.
Vakıf	20.581	25.319	4.736	23.02
Ortadoğu	12.738	19.870	7.132	55.99
Gündüz	5.200	4.164	-1.038	-19.92
Y. Asya	3.697	3.808	111	3.00
Politika	8.291	17.077	8.548	100.22
S. Beyaz	3.291	2.069	-1.222	-37.13
Ara toplam	**861.620**	**639.058**	**-222.562**	**-25.83**
Genel Toplam	**3.827.358**	**5.470.066**	**1.642.710**	**42.92**

DÜNYA 19 Eylül 1995

KAZAKİSTAN

Kazakistan'da 1995'in ilk çeyreğine girilirken GSYİH % 19,8 oranında düştü. Geçen yılın ilk çeyreğinde tarımsal üretimde gözlenen büyük düşüşle birlikte bu oran % 22'ler civarındaydı. Sanayi üretimi ay ay % 5,6 kadar düşerken demir ve demir dışı metallerin, kimyevi ve petrokimya mamüllerinin üretiminde artış gözlendi. Kömür üretiminde ise miktar olarak % 12'lik bir düşüş görüldü. Fakat elektrik üretiminde geçen yılın ilk çeyreğine göre % 2'lik bir artış görüldü. Resmi kaynaklara göre Ocak ve Şubat aylarında reel harcanabilir gelir düzeyi yıllık bazda % 5.3 arttı. Ocak ayında kişi başına düşen harcanabilir gelir ise 15 dolar olarak hesaplandı.

Öte yandan diğer göstergelerin pek içi açıcı olduğu söylenemez. Perakende ticaret hacmi

*1995'de Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik görünümü**

*Bu değerlendirmede Economic Intelligence Unit'in ülke raporlarından faydalanılmıştır.

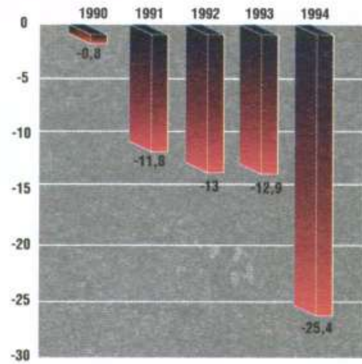
1995'in ilk çeyreğinde bir önceki döneme göre % 49.5 dolayında düşmüştür. Bu büyük düşüşün temel nedenleri arasında genellikle ödenmeyen maaşlar gelmektedir. Geçen yıl % 22'lik bir düşüş gösteren tarım sektöründe küçük bir iyileşme görülmektedir. Bununla birlikte makina ve teçhizat hayli eskidir ve verimsiz çalışmaktadır. Yedek parçaların temini ise hiç kolay değildir.

İşsizlik ise muhtemelen artmaktadır. Nisan 1995 itibarıyla 85,700 kişi olarak (toplam işgücünün % 1.3'ü) ifade edilen kayıtlı işsiz sayısı gerçekte daha büyüktür. Zira bu yılın ilk çeyreğinde ücretleri ödemeyen şirket ve bu yüzden ayrılan işçi sayısı Ocak ayının başlarında 230 ve 51.000 iken Nisan'ın başlarında bu miktar 376 ve 90.000'e yükselmiştir.

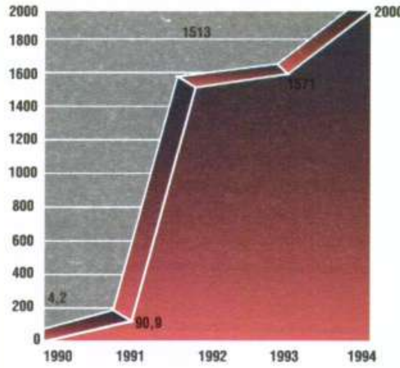
Eski S.S.C.B. ülkeleri arasında en yükse enflasyonun yaşandığı ülkelerden biri olan Kazakistan'da yıllık ve aylık enflasyon oranlarında yavaşlama görülmektedir. 1994 sonu itibariyle % 2000'lerde dolaşan tüketici fiyatları, Nisan 1995 itibariyle aylık bazda % 3.2'ye yıllık bazda ise % 463'e düşmüştür. 1995'in ilk üç ayı itibariyle aylık ve yıllık bazda enflasyon rakamları ise şöyle gerçekleşmiştir: Ocak'ta % 8,9 ve % 1092; Şubat'ta % 6.7 ve % 878; Mart'ta % 5.1 ve % 757.

Tüketici fiyatlarındaki düşüşe rağmen üretici fiyatlarındaki göreli büyüklük enflasyonist baskıların halihazırda geçmediğine işaret etmektedir. Kazakistan Devlet İstatistik Komitesi'ne (Goskomstat) göre bu yılın ilk çeyreğinde sanayi üretici fiyatları ayda %9, yakıt fiyatları da % 8 oranında yükseldi. Toptan kömür fiyatları ayda % 8.6 yükselirken benzin fiyatları aynı kaldı. Petrol ürünlerinin fiyatları dünya seviyesinde kalırken ham petrol fiyatları dünya fiyatlarının % 40, düzeylerinde seyretti.

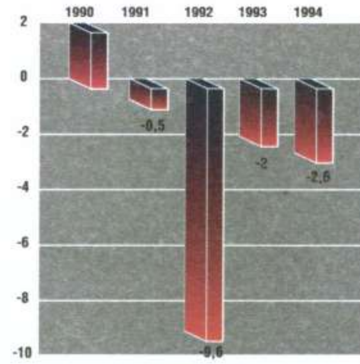
Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu'nun (UNECE) açıklamalarına göre, 1980'lerin sonlarından 1994'ün sonuna kadarki dönem itibariyle Kazakistan, 46 milyar dolarlık bir doğrudan yabancı yatırımı kendisine çekmiştir. Bu tüm eski Sovyet devletleri içerisindeki en yüksek rakamdır. UNECE Sekretaryasınca yayınlanan East-Wes Investment News dergisinin bahar 1995 sayısında bu miktarın bölgeye taahhüt edilen toplam yabancı yatırımın % 39'una karşılık geldiği ifade edilmektedir. Rusya ise taahhüt edilen uzun dönemli yabancı yatırımlarda % 31'lik payla ancak ikinci sırada gelmektedir. Bununla beraber ilk dört yılda gerçekleşecek projeler bazında bakıldığında Kazakistan'ın 1994 sonu itibariyle 2.43 milyar dolarlık (toplamın % 14'ü yatırımla en büyük dördüncü ülke olduğu görülmektedir. Doğu Avrupa ve eski S.S.C.B. ülkelerine yapılması taahhüt edilen doğrudan yabancı yatırımların 67 milyar dolarlık kısmı Amerika'dan; 15,2 milyarlık kısmı Türkiye'den; 8.1 milyarlık kısmı Almanya'dan ve 5 milyarlık kısmı da İngiltere'den gelmektedir. Kazakistan Hükümeti bu rakamları her ne kadar kendi politikaları için destek gösterse de pratikte bu yardımların taahhüt bazında olduğu ve gerçekleşen mevcut rakamların daha az olduğu unutulmamalıdır.

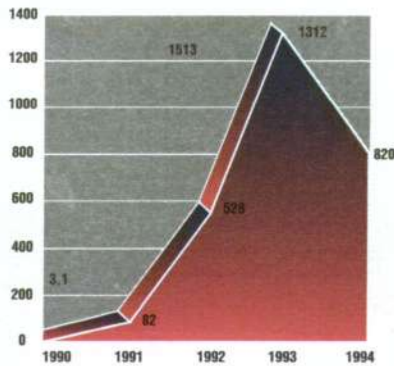
Kazakistan GSYİH'daki Reel Değişim %

Kazakistan Tüketici Fiyatları %

Özbekistan GSYİH'daki Reel Değişim %

Özbekistan Tüketici Fiyatları %

ÖZBEKİSTAN

Özbekistan'da üretimle ilgili bilgiler sağlıklı olarak izlenememektedir. Bu yüzden hayati öneme sahip pamuk üretimine ilişkin bilgi bile çok az bulunmaktadır. Soğuk hava yüzünden ekimin gecikeceği tahmin edilmektedir. Öte yandan Başbakan yardımcısı Bahtiyar Hamidov'un açıklamasına göre petrol ve petrokimya fiyatları Haziran ayı itibarıyla dünya fiyatlarının %75'ine ulaşacak ve üçüncü çeyreğin sonunda da fiyatlar tamamen serbest bırakılacaktır. Bu açıklama Mayıs ayında hızla artan petrol fiyatlarından önce yapılmıştı.

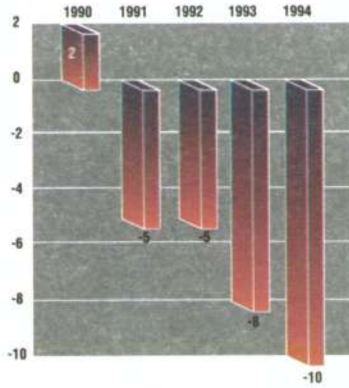
Ekonomik reformların uygulanmasında hayli muhafazakar davranan Özbekistan'da nefatif büyüme diğer Türk cumhuriyetleriyle karşılaştırıldığında daha düşük seviyelerde seyrederken tüketici fiyatları yüksek düzeylerde bulunmaktadır.

Özbekistan'da yabancı yatırımlar az denebilecek seviyededir. Fransa ve Japonya, Buhara petrol rafinerisinin modernizasyonu için 200 milyon dolar vermektedir. Yenileştirme faaliyetleri Fransa'nın Technip ve Japonya'nın Marubeni Corporation ile JGC Corportion tarafından gerçekleştirilmektedir. Japonya'nın Özbekistan'a bu yılki toplam 1.55 milyar Yenlik (19 milyon dolar) yardımın 900 milyon Yen'lik kısmı ekonomik reform yardımından ve 650 milyon Yen'lik kısmı da pediatride kullanılacak malzemelerin temininden oluşmaktadır.

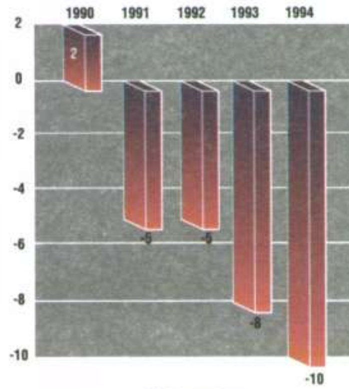
TÜRKMENİSTAN

Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın tahminlerine göre Türkmenistan'ın GSYİH'si 1994'de reel bazda % 10 düşmüştür. Buna göre 1990'dan beri yurt içi hasıla % 24.0 oranında azalmıştır. IMF'nin raporlarına göre, 1994'de sanayi çıktısı % 28,7, 1992-1994 arasında da % 47 oranında düşmüştür. Petrol üretimi de azalmış, fakat bu miktar 1993'te 3.91 milyon ton iken 1994'de 3.86 milyon ton (% 1.3'lük bir azalışla) olarak gerçekleşmiştir.

Ekonomik faaliyetlerin tahmininin hayli güç olduğu Türkmenistan'da ekonomi büyük ölçüde doğal gaz ve kısmen de pamuk üretimine dayanmaktadır. Öte yandan gaz üretimi diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinin azalan talebinden ve ödeyememe güçlerinden olumsuz etkilenmektedir. IMF, 1993 ve 1994 için doğal gaz üretimde % 8 ve % 1.7'lik bir artış tahmin etmektedir. Türkmenistan hükümeti 1995 yılı için büyüme hızının oldukça yüksek olacağını ifade etmektedir. Yapılan planlara göre 1994'te 34.6 milyar metre küp olan doğal gaz üretimi, 1995'te 50-60 milyar metre küpe çıkarılacaktır. Türkmenistan'ın üretim ve fiyata ilişkin önemli sorunları düşünüldüğünde bunun pek kolay olmayacağı görülmektedir. Bu yüzdendir ki, doğal gaz kaynaklarından tam olarak faydalanamayan Türkmenistan, 1994'teki 1.28 milyon tonluk pamuk hasatını da % 16.7'lik bir artışla 1.5 milyon tona çıkarmayı planlamaktadır. 19 Şubat 1995 tarihli Interfax ajansının haberine göre 1995'te 430.000 tonluk pamuk ipliği ihracını hedefleyen Türkmenistan, bunun 220.000 tonunu döviz karşılığı satmayı planlamaktadır. Bu döviz gelirleri için yapılan paylaştırmada 109.000 tondan elde edilen gelir türk şirketlerine olan borçların ödenmesinde kullanılacaktır. Diğer kısımları ise sanayi teçhizatı, mal ve gıda ithalatı ile devlet borçlarının ödenmesinde kullanılacaktır.

Türkmenistan
GSYİH'daki Reel Değişim %

Türkmenistan
GSYİH'daki Reel Değişim %

Türkmenistan'daki ekonomik çöküşün nedenlerini bulmak zor değildir. Türkmenistan'ın müşterileri olan eski Sovyet cumhuriyetleri doğal gaz ödemelerini yerine getirmemektedir. Türkmenistan'ın gaz tedarikini, kimi zaman kesmesinin de pek etkisi olmamaktadır. Nisan ayı başlarında Azerbaycan'a olan gaz 100 milyon dolarlık borç yüzünden % 83 oranında kesilmiştir. Azerbaycan toplam gaz ihtiyacını yarısını Türkmenistan'dan karşılamaktadır. Yine 12-18 Nisan 1995 tarihlerinde Ermenistan ve Gürcistan'da da kesintiye gidilmiştir. Sonuçta Ermenistan'ın başkenti Yerevan günde bir saat elektrikle idare etmiştir. Gürcistan'ın 1994'ten 454 milyon dolar 1995'ten 24 milyon dolarlık borcu bulunmaktadır.

Türkmenistan'da yabancı yatırım projeleri artmaktadır. İki Rus firması karlı anlaşmalar gerçekleştirmiştir. Lukoil, ülkenin batısındaki petrol aramalarını ortak bir girişimle yürütecekken, Zarubezhneftegastroy adlı diğer Rus firması da Türkmenistan-İran-Türkiye arasındaki doğal gaz hattının Türkmenistan bölümünü inşa edecektir. Bu aşamada Rus firmalarının eski Sovyet bağlantılarını kullanarak atılıma geçtiği görülürken birçok Batılı firma bu cumhuriyetlerde daha ihtiyatlı davranmaktadır. İki Japon firması Nichimen ve NTT ise Frankfurt-Şanghay arasında kurulacak fiber optik hattın bir parçası olarak Türkmenistan'dan geçen 967 km'lik kısmın ihalesini 10 milyar Yen'e (122 milyon dolara) almışlardır. Gerçekten de Türkmenistan'da telekomünikasyon altyapısı oldukça ihmal edilmiştir.

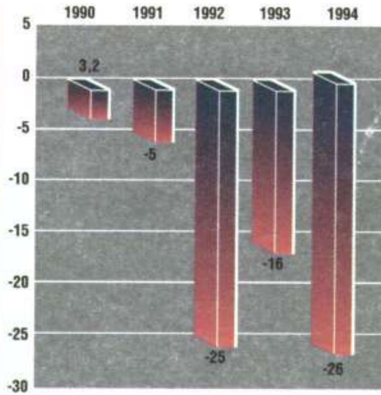
KIRGIZİSTAN

Özbekistan'ın gaz tedarikinde sürekli kesintilere gitmesi Kırgızistan'da üretimi olumsuz etkilemektedir. Her ne kadar Ocak 1995'den beri üretime ilişkin rakamlar mevcut olmasa da boş işletmelerin sayısının arttığı gözlenmektedir. Dış ticarette meydana gelen çöküntü, resesyonun büyüklüğü hakkında fikir vermektedir. Rusya'yla olan ticaret şimdilerde oldukça düşük seviyelerdedir. Goskomstat'a göre ithalat 8 milyon dolar iken ihracat 1.5milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

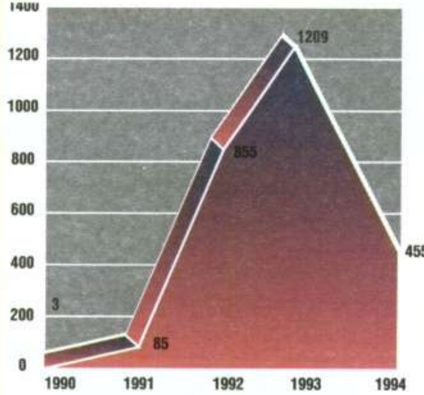
1995'in Mart ayında yıllık enflasyon hızı yavaşlamasına rağmen Ocak ve Şubat rakamları hedeflerin hayli üstünde gerçekleşmiştir. Mart ayında yıllık enflasyon % 53'e aylık ise % 1.6'ya düşmüştür. Öte yandan Merkez Bankası'nın aylık enflasyon hedefleri olan % 1.5-2, Ocak ve Şubat aylarında gerçekleşen % 7.1 ve % 6.8 ile aşılmıştır. Bu aylarda yıllık enflasyon sırasıyla % 77 ve % 62 olmuştur. Aşılan enflasyon rakamlarına rağmen Merkez Bankası Kırgızistan'ın milli parası olan Som'u 1 dolar= 10.9 Som kurunda tutmaya devam etmiştir.

Kırgızistan'a olan yatırımlarda artış gözlenmektedir. Dünya Bankası 60 milyon dolarlık bir iyileştirme kredisi vermeyi kararlaştırmıştır. Kredi Som'un desteklenmesinde ve önemli ithalatların finansmanında kullanılacaktır. Böylece Dünya Bankası'nın Kırgızistan'a verdiği toplam kredi miktarı 155 milyon dolara ulaşmıştır. Japonya ise ekonomik reformun uygulanmasında kullanılmak üzere 10 milyon dolarlık bir yardım taahhüt etmiştir. Avrupa Birliği de 7.000 ton buğday, 400 ton şeker, 600 ton çiçek yağı ve 200 ton süt tozu karşılığında ödenmek üzere 3 milyon Ecu vermeyi kararlaştırmıştır.

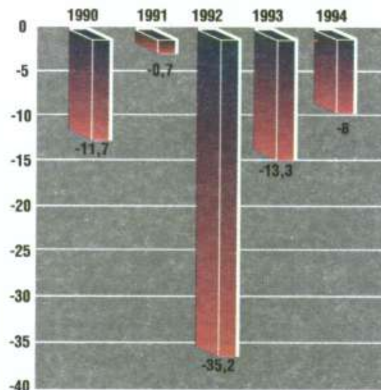
Kırgız hükümetinin açıklamasına göre doğrudan yabancı yatırım tutarı 70 milyon dolara ulaşmıştır. Goskominvest'e göre ülkede çoğunluğu Çin şirketi olan 620 ortak girişim ve yabancı şirket faaliyet göstermektedir. Toplam dış borcun 365 milyon dolara ulaştığı ifade edilen Kırgızistan'da, Dünya Bankası, 1993 yıl sonu itibariyle bu rakamın 308 milyon dolar (GSYİH'nın % 14'ü) civarında olduğunu tahmin etmektedir.

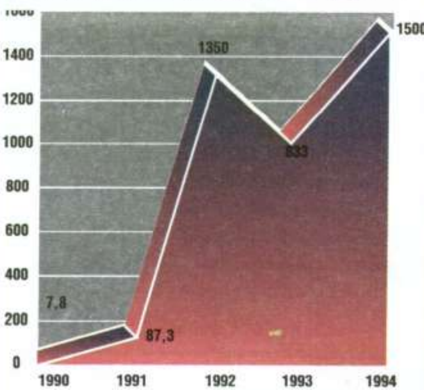
Kırgızistan GSYİH'daki Reel Değişim %

Kırgızistan Tüketici Fiyatları %

Azerbaycan GSYİH'daki Reel Değişim %

Azerbaycan Tüketici Fiyatları %

AZERBAYCAN

Azerbaycan'da ekonomik yapılanma hayli yavaş bir seyir izlemektedir. Cumhurbaşkanı Aliyev'in döneminde yapısal ve mali reformlar arka plana itilmiş görülmektedir. Bunun temel nedeni, Ermenistan'la olan savaşın dikkatleri ekonomiden uzaklaştırmasında yatmaktadır. Diğer taraftan bir türlü sonuca bağlanamayan petrol anlaşmaları ve hiperenflasyon yaşam standartlarını hayli olumsuz etkilemekte ve sosyal kargaşayı da beraberinde getirebilmektedir. Aylık ortalama maaşın 10 dolar olduğu Azerbaycan'da kamu kesimi maaşları da enflasyona endeksli değildir.

Azerbaycan ekonomisine ait güvenilir rakamlar bulmak güçtür. Sanayi üretimindeki düşüşün en bariz örneği, 1994 yılında petrol ve doğal gaz üretiminde meydana gelen % 6'lık düşüştür. 1994 yıl sonu itibarıyla enflasyon oranı % 1.500'dür. Azerbaycan, aylık ortalama % 50 enflasyon rakamıyla eski S.S.C.B. ülkeleri arasında Gürcistan'dan sonra en yüksek enflasyon rakamına sahiptir.

Azerbaycan milli parası olan Manat da oldukça değer kaybetmiştir. 1994 Ağustos'unu izleyen üç ay içinde döviz kuru 1 dolar= 950 Manat'tan 1 dolar=4000 Manat seviyesine düşmüştür. Hükümetin kamu açığının finansmanında yaşadığı problemler enflasyonist baskıları daha da artırmıştır. Geçen yıl GSYİH'nın % 7.5'i olarak planlanan bütçe açığı yıl sonunda % 20 ile rekor kırmıştır. Tarım ve petrol sektörünü desteklemek için geçen Sonbaharda açılan 60 milyar Manatlık (46 milyon dolar) kredinin bunda büyük payı olmuştur. Öte yandan mevcut ateşkese rağmen silahlanma mecburiyeti bu süreci hızlandırmaktadır. Gittikçe çöken büyük hükümet bürokrasisi de bir diğer sebep olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hükümet, küçük ve orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesinde hızlanma sözü vermiştir. Buna rağmen özelleştirme eski S.S.C.B. ülkeleri arasında en yavaş ilerleyeni olarak göze çarpmaktadır. Geçen yılın Nisan'ında kararlaştırılan özelleştirme programı çerçevesinde, orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesinin 1996'dan; büyük ölçekli işletmelerin de 1998'den önce başlanması düşünülmemektedir.

Meksika krizinin ardından beklentilerdeki değişimler ve uluslararası piyasalar

Meksika'da siyasi ve iktisadi kriz beklenmedik olaylara neden oldu. Amerika'nın Meksika'ya verdiği finansal desteğin yurt içinde izlenen para ve maliye politikalarına yansıyacağı ve böylece sıkı para politikasından vazgeçileceği endişesi doların dış değerinde hızlı düşüşü başlattı. Gerçekte II. Dünya Savaşı sonrasında sergilenen % 4'lük büyüme hızı ve % 2.7'lik enflasyon oranı ile 1994 yılı oldukça parlak geçmişti. Bu yüzden 1995'teki doların Mark ve Yen'e karşı bu denli hızlı düşüşünün altında iç sebeplerden ziyade yaşanan güven bunalımını aramak gerekir. Bu bağlamda Meksika krizinin çok önemli rolü olmuştur ve uygulanan maliye politikası da belirsizliğin artmasına katkıda bulunmuştur. Öte yandan İtalya ve İspanya'da oluşan siyasi belirsizlik dolardan kaçışa yardımcı olurken, Portekiz ve İspanya milli paralarını Avrupa Döviz Kuru Sistemi içerisinde yeniden ayarlanmasını gerektirmiştir. Tahvil getiri primlerinin Almanya'da görece yükselmesi de bir diğer netice olmuştur. Olumsuzluktan en fazla etkilenen Meksika ve Arjantin piyasalarının yanısıra Asya piyasaları da etkilenmekten kurtulamamıştır.

Sonuç itibariyle oluşan döviz kuru ve faiz oranlarındaki değişiklikler büyüme ve enflasyon beklentilerinin revize edilmesini gerektirdi. Krizin ardından kısıtlayıcı maliye ve para politikalarının sonucunda resesyona düşen Meksika ve Arjantin, en fazla etkilenen iki ülke oldu. Meksika'da hızla artan enflasyon ekonomideki yavaşlamaya eşlik ederken, Arjantin'de deflasyon önemli bir soruna dönüşmektedir. Diğer yandan milli paraları oldukça değer kaybeden Avrupa ülkeleri ve Kanada iyileşen rekabet güçleri sayesinde büyümelerini destekleyebilecektir. Yüksek faiz oranları bu etkiyi kısmen bastırabilecektir. Bununla birlikte bu ülkelerde enflasyon beklentisi artmıştır. Madalyonun diğer yüzünde gerek büyüme gerekse enflasyondan etkilenecek ülkeler arasında güçlü para birimlerine sahip Japonya, Almanya ve İsviçre gibi ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkelerde büyüme ve dolayısıyla enflasyon rakamlarında düşme beklenmektedir. Döviz kurlarındaki değişimin Amerika'ya olan etkisi az olacaktır. Zira doların Alman Markı ve Japon Yeni'ne karşı değer kaybetmesi, Kanada doları ve peso karşısında değer kazanması ile büyük ölçüde telafi

edilmiştir. Geçen yıl Amerikan Merkez Bankası'nın uyguladığı sıkı para politikaları özellikle 1995'in ikinci yarısında büyümeyi yavaşlatacaktır. Bununla birlikte resesyon endişeleri yersiz olarak görülmekte ve geleceğe dönük büyüme tahminleri olumlu olarak değerlendirilmektedir. Bu arada enflasyonist beklentilerin özellikle 1994 öncesi yaratılan aşırı likidite sebebiyle artacağı tahmin edilmektedir. Sonuç olarak arttırılan yüksek kapasite kullanımın ve mevcut sıkı emek piyasası koşullarının beraberinde getireceği ücret ve fiyat baskıları da gözönüne alındığında sıkı para politikalarının devam edeceği tahmin edilmektedir.

Amerikan Merkez Bankası'nın faiz oranlarını piyasanın tahmin ettiğinden daha fazla artırabilme imkanı Amerikan dolarına destek vermektedir. Öte yandan Alman markının güçlü yapısı gözönüne alındığında Alman Merkez Bankası'nın sıkı para politikası izleyeceği pek muhtemel gözükmemektedir. Halihazırda hedef parasal büyüklüğün altında olunması ve daha da düşmekte olan enflasyon, Merkez Bankasının anahtar oranlarda 1995'in sonuna kadar bir yükselmeye gitmeyeceği beklentisini kuvvetlendirmektedir. İstikrarlı bir dolar ile Almanya'da parasal büyüklüklerde sergilenen iyi performans, Avrupa'daki önemli tahvil merkezlerinin yeniden canlanma ihtimalini de artırmaktadır. Amerika'da ise enflasyonist baskılar ve Amerikan Merkez Bankası'nın piyasaya karışma ihtimali arttıkça, tahvil fiyatları da mevcut düşük seviyesinden daha da yükselecektir.

† Bu değerlendirme, Union Bank of Switzerland (UBS) Ekonomik Araştırmalar Bölümünün 1995'in ikinci çeyreğinde hazırladığı "International Economic Outlook 1995/96" adlı çalışmasının bir özetidir.

Dünya Ekonomisine İlişkin Bazı Tahminler

	Büyüme Hızı (%)			Enflasyon (%)			Bütçe Dengesi (GSMH'nın %)		
	1994	1995t	1996t	1994	1995t	1996t	1994	1995t	1996t
OECD	3,1	3,1	2,6	2,4	3,0	3,6	-3,9	-3,2	-3,1
Amerika	4,0	3,2	2,0	2,7	3,5	4,0	-3,1	-2,5	-2,6
Japonya	0,7	2,7	3,6	0,7	0,8	1,5	-2,0	-1,9	-1,8
Almanya	2,3	2,5	2,5	3,0	2,3	2,9	-2,7	-2,1	-2,4
Batı Avrupa	2,7	3,1	2,9	2,9	3,2	3,9	-5,4	-4,5	-4,2
Asya-Pasifik	8,2	7,8	7,4	10,3	9,9	8,7	-1,0	-1,1	-1,1
Latin Amerika	4,9	1,2	3,1	12,7[1]	23,9[1]	19,3[1]	-0,3	-0,8	-0,7
Doğu Avrupa	3,6	3,3	3,8	23,1	19,5	16,1	-2,8	-3,1	-2,7

t= tahmini 1 = Brezilya hariç

Döviz Kuru Tahminleri
(Üç'er Aylık Dönemler İtibariyle)

	PPP[1]	1995 Mart[2]	1995/2.D	1996/1.D.
JPY/USD	119,20	92,60	91,00	103,00
DEM/USD	1,82	1,42	1,40	1,55
USD/GBP	1,54	1,60	1,61	1,45
FRF/USD	5,97	5,02	4,92	5,27
ITL/USD	1515,60	1668,40	1680,00	1705,00
Ecu/USD	-	0,77	0,75	0,82
CHF/USD	1,51	1,19	1,19	1,33
CHF/100DEM	87,20	83,35	84,80	86,00

1 PPP= Satın Alma Gücü Paritesi (tüketici ve toptan fiyatların ortalaması)
2=1-13 Mart 1995 Ortalaması
JPY = Japon Yeni, USD= Amerikan Doları, DEM= Alman Markı,
GBP= Sterlin, FRF= Fransız Frangı, ITL= İtalyan Lireti,
Ecu=Avrupa Topluluğu Para birimi, CHF= İsviçre Frangı.

Faiz Oranları Tahminleri 1995/96

	Para Piyasaları Oranları[1]					Tahvil Getirileri[2]				
	1995 Mart[3]	1995 Ortası	1995 Sonu	1996 Ortası	1996 Sonu	1995 Mart	1995 Ortası	1995 Sonu	1996 Ortası	1996 Sonu
Amerika	6,1	6,8	7	6,8	6,5	7,2	7,4	7,5	7,3	7,2
Kanada	8,1	7,6	7,4	7,2	6,9	8,7	8,6	8,5	8,3	8,2
Japonya	2,1	2,4	3	3,5	4	4,2	4,4	4,8	5	5,2
Almanya	4,9	5	5,5	6	6,5	7,4	7,2	7,2	7,5	7,9
Fransa	7,2	6,5	6	6,5	7	8,2	7,7	7,5	7,5	7,9
İtalya	10,4	9,5	9,7	10,2	10,7	11,4	10,8	10,7	11	11
İngiltere	6,6	7,2	8,2	10,2	10,2	8,7	8,8	9,1	9,3	9,3
İsviçre	3,6	4	4,5	4,7	5	5,2	5,1	5,2	5,4	5,4

1=3 aylık Eurorate'ler, 2=Uzun vadeli devlet tahvileri, 3 =1-13 Mart 1995 ortalaması

EKONOMİ

Alacak yönetiminde müşterilerin kredi değerliliğinin analizi

Dr. Şeref KAVAK*

*Dr. Şeref KAVAK
Ankara Ünv. Çankırı M.Y.O. İktisadi ve İdari Programlar Bölüm Başkanı

GİRİŞ

Şiddetli rekabetin hüküm sürdüğü, mal ve hizmet çeşidinin arttığı, bazı mal ve hizmetlerin ömrünün uzaması ve fertlerin tüketim alışkanlıklarının değiştiği durumlarda vadeli satIşın da zorunlu olarak ortaya çıktığı görülür. Bununla birlikte firmaların mal ve hizmetlerin satış biçimlerinin farklılaştırılması halinde de ilave kazançlar elde edebilecekleri görülmektedir. İşte çeşitli satış biçimleri ile normal kârların üzerinde ek kâr sağlama, alacakların yönetimini diğer pek çok unsurun yönetiminin önüne çıkarmıştır.

Gerek ülkemizdeki ve gerekse gelişmiş ülkelerdeki firmaların bilançolarında alacakların büyük bir yer işgal etmesi bu düşünceyi destekleyen faktörlerden birisidir. İstanbul Menkul Kıymetler Borsasına kayıtlı 105 şirketin 1988-1991 yılları arası finansal tablolarının analizinde; alacakların çalışma sermayesi içerisinde % 38.75'lik bir paya; toplam varlıklar içerisinde ise % 23.52'lik bir paya sahip olduğu tespit edilmiştir.[1] İstanbul Sanayi Odası üyesi olan ve imalat sanayiinde faaliyet gösteren 2015 firma üzerinde 1984 yılında yapılan bir başka çalışmada alacakların çalışma sermayesi içerisinde % 45.9'luk bir paya, toplam varlıklar içerisinde % 30.2'lik bir paya sahip olduğu tespit edilmiştir.[2] Amerika Birleşik Devletleri'ndeki firmalarda ise 1986 yılı verilerine göre üretici firmaların toplam varlıklarının % 21'ini ticari alacaklar oluşturmaktadır.[3]

İşte hem toplam varlıklar içerisinde ve hem de çalışma sermayesi içerisinde bu kadar ağırlığa sahip olan alacakların yönetimi finans ve/veya firma yöneticisinin büyük bir zamanını almaktadır. Ayrıca alacaklar firmanın kontrol edemediği birçok değişkenin de etkisi altındadır.

Vadeli satış işlemi bir yatırım kararıdır. Vadeli satış kararı veren firmalar müşterilerine fon aktarıyor demektir. Bu fonun belirlenen sürelerde geri dönme oranındaki yükseklik vadeli satış politikalarının uygunluğunu gösterir. Vadeli satış işlemlerinde müşterilere aktarılan bu fonun sağlıklı bir biçimde ve istenen standartlarda geri dönmesi müşterilerin doğru analiz edilmesi şartına bağlıdır.

Bu makalede uygun müşteri seçiminde finans yöneticisine yardımcı olacak kriterlerden müşterilerin kredi değerliliği analiz edilmeye çalışılmıştır.

1- MÜŞTERİ HAKKINDA BİLGİ EDİNİLMESİ

Vadeli satış politikası ile ilgili kararın verilmesi ile birlikte, müşteri analizlerine geçilir. Firmanın belirlemiş olduğu kredi politikalarına uygun olarak müşterilerden taleplerin gelmesi ile analiz işlemlerine başlanabileceği gibi, önceden potansiyel müşteriler için de analizler yapılabilir. Müşterilerden taleplerin gelmesi ile birlikte şu soruların cevaplarının verilmesi gerekmektedir. Vadeli alış talebinde bulunan her müşteriye satış yapılacak mıdır? Yapılacak ise hangi tutarda olacaktır? Bütün talepler karşılanacak mıdır? Bu sorularla ilgili olumlu kararların verilebilmesi için müşteri hakkında bilgi sahibi olmak gerekir.

Müşterinin güvenilir olup olmadığı, ancak hakkında yapılacak istihbarat sonucu anlaşılır. Firmaların üzerinde önemle durdukları konu, kredilerin zamanında geri ödenmesidir. Bununla birlikte kredinin kısmen veya tamamen geri ödenmeme ihtimali her zaman için vardır.[4] Önemli olan bu ihtimali en düşük düzeyde tutabilmektir. Bu durum ancak kredi analistinin iyi bir istihbarat yapmasıyla mümkün olabilecektir.

1 KAVAK, Şeref: Alacak Yönetimindeki Etkinliğin Firma Değerine Katkısı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995.

2 ISO Araştırma Dairesi: Sanayide Fon Akımı ve Finans Yollarındaki Değişimler, Yayın No: 1987/8

3 MIAN, L. Shehzad ve SMITH, W. Clifford: 'Accounts Receivable Management Policy: Theory and Evidence', The Jaurnal of Finance, Vol. XLXII, No. 1, March 1992

4 SOYDAN, Y. Hakkı: 'Kredi Analizlerinde İstihbarat ve Önemi' U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt VIII, S.1-2, Kasım 1987.

Müşteri hakkında bilgiler ya firmanın kendi elemanları vasıtasıyla toplanacaktır ya da bu konuda uzmanlaşmış olan başka firmaların yardımı ile toplanacaktır. Özellikle küçük ve organize olmamış işletmeler müşteri hakkındaki bilgileri, diğer uzmanlaşmış firmaların yardımı ile yapmak zorunda kalırken, büyük ve organize olmuş işletmeler bu işlemleri kendi personelleri aracılığı ile de yapabilmektedirler.

Eğer müşteri eski bir müşteri ise, o müşteri hakkında zamanla bilgi edinildiği için vadeli satış işlemi daha kolay olacaktır. Ancak ilk defa müşteri olanlar hakkında satış kararı o kadar kolay verilmeyecektir.

Gerek eski müşteriler ve gerekse yeni müşteriler hakkında ne kadar çok bilgi sahibi olunursa müşterinin riskinin ölçülmesi o kadar kolay olacaktır. Ancak şu nokta unutulmamalıdır ki; gerek eski müşteri hakkında bilgilerin edinilmesi ve saklanması ve gerekse yeni müşteriler hakkında bilgiler edinilmesi ve deyolanmasının bir maliyeti vardır. Firma bu maliyeti gözönünde bulundurmak durumundadır. Çağımızda bilgi depolama konusunda bilgisayarlardan yoğun bir şekilde istifade edilmektedir. Zira bu teknoloji sayesinde hem bilgilerin depolanmasında hem de istifadesinde olağanüstü bir sürat vardır. Uzun vadede bu teknoloji ile depolanan bilgilerin daha ucuza maloldu̇ğu söylenebilir.

Firmalar bu safhada müşterileri ile iş yapma ihtimalini, uygunluğu ve kârlılığını değerlendirmek için gerekli tüm bilgileri toplar.[5] Bu bilgiler çok çeşitli kaynaklardan sağlanabilir. Bu kaynakları değişik şekillerde gruplandırmak mümkündür. Kalitatif bilgi kaynakları, kantitatif bilgi kaynakları olarak gruplandırılabileceği gibi doğrudan bilgi kaynakları ve dolaylı bilgi kaynakları şeklinde de gruplandırılabilir.[6]

1.1- Doğrudan Bilgi Kaynakları

Müşteri hakkında bilgi edinebilecek direk bilgi kaynaklarını şöyle sıralayabiliriz.

-Kredi talepnamesi,

-Satış servisinin müşteri hakkındaki bilgi ve görüşü,

-Firmada müşteriye ait özel bilgi dosyası,

-Kişisel görüşme,

-Müşterinin iş yerinde yapılan inceleme,

-Müşterinin malî tablolarıdır.

Belirtilen bilgi kaynakları aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

a) Kredi Talepnamesi

Firmalar kredi talebinde bulunan müşterilerin özelliklerine göre standart kredi talep formları geliştirebilirler. Bu formlar, firmalar ve fertler için ayrı düzenlenebileceği gibi ortak olarak da düzenlenebilir. Ülkemiz uygulamasında bankalar ve fertlere perakende satış yapan mağazaların bazılarında bu tür formlar kullanılmaktadır.

b) Satış Servisinin Müşteri Hakkındaki Bilgi ve Görüşü

Satış servisi elemanları ve kredi yöneticilerinin müşteri hakkında bilgi ve görüşleri de önemli bir bilgi kaynağıdır. Eski müşteriler gerek satış servisindeki elemanlar ve gerekse kredi servisindeki elemanlarla alış ve ödemelerde sıkça karşılaşabilirler. Bu karşılaşmalarda müşterinin kişiliği hakkında fikirler edinmek mümkün olabilir. Bu bilgilerin sürekli değerlendirilmesi, müşteriye yeni vadeli satışların yapılıp yapılmayacağı konusunda ipuçları verebilir. Yeni müşteriler için satış servisi elemanlarının ilk aşamada böyle bir bilgi sahibi olmaları mümkün olmayabilir. Ancak satış servisi elemanları potansiyel müşterilere daha önce satış yapmak amacıyla görmüş olabilir. Meselâ; ilaç sanayiinde bu tür satış elemanları ürün tanıtmak amacıyla eczaneleri dolaşarak eczaneler hakkında bir fikir edinebilmektedirler.

c) Firmada Müşteriye Ait Özel Bilgi Dosyası

Firmalar gerek kendi tecrübeleri ile gerekse kredi derecelendirme kuruluşları kaynaklarından sağladıkları bilgileri, sürekli depolayabilirler. Tıpkı doktorların hasta takip kartlarında olduğu gibi, bilgisayarlarda her bir müşteri ile ilgili bütün gelişmeler izlenebilir. Hastanın geçmişi ile ilgili bilgiler nasıl hastalığın tedavisinde yardımcı olacaksa, kredi talebinde bulunan müşterinin geçmiş bilgileri de finans yöneticisine, yeni kredi kararlarında kararın sağlıklı oluşmasında yardımcı olacaktır.

ç) Kişisel Görüşme

Kredi talebinde bulunan müşterilerle ilgili olarak ön bilgiler edinildikten sonra kişisel görüşmeye geçilmelidir. Zira kredi kararları analitik teknikle ve prensiplere rağmen neticede kişisel kararlardır. Çünkü tüm verileri genelde tespit etme imkânı yoktur. Bilinmeyen faktörler her zaman vardır. Bu nedenle sağlam yapı ve sağduyu, neticede kullanılması gereken araçlardır. Çevrenin kanaatı ve alınan tavsiyeler gözönünde bulundurulmakla birlikte, kredi nihayetinde sorumlu olacak kişinin şahsi kanaatine dayınalarak açılmalıdır.[7] Bu bakımdan özellikle yeni müşterilerde mutlaka kişisel görüşmeler yapılmalıdır. Bu görüşmeler müşterinin kişiliği hakkında bilgiler edinilmesine yardımcı olacaktır.

Her firma kendi iş özelliklerine uygun olarak standart formlar oluşturulabilir. Bu formlar mutlaka müşterinin dosyasında saklanmalı ya da bilgisayar ortamında muhafaza edilmelidir.

d) Müşterinin İş Yerinde Yapılan

5 SOYDAN, Y. Hakkı: 'Yeni Bir Bankacılık Uygulaması: Kredi Pazarlaması', U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt VIII, S.1-2, Kasım 1987.

6 SEVAL, Belkıs: Kredilendirme Süreci ve Kredi Yönetimi, Muhasebe Enstitüsü Yayın No:59, İstanbul 1990.

7 AKTAN, Serdar: 'Kredi Açma Prensipleri' Para ve Sermaye Piyasası, Ocak 1987.

İnceleme

Müşteri ile kişisel görüşme yapıldıktan sonra iş yerinin de incelenmesi, müşteri hakkında önemli ipuçları verecektir. Çünkü müşterinin kişiliği işyerine yansıyacaktır. Kişilik itibariyle tertipli, düzenli, insanlarla geçinmesi iyi, ahlâklı ve sözüne sadık olan bir kimsenin bu özellikleri işletmesine de yansıyacaktır. İşyeri ziyaretlerinde bu özellikleri yakalamak mümkündür. Müşterinin işi ile ilgili en iyi bilgiler, işyerini bizzat görmekle elde edilecektir.

Ayrıca işletmenin fizikî varlıklarını da işyerinde görmek mümkün olacaktır. Bu ziyaret müşteri açısından da önemlidir. Dar imkânlarla çalışan dürüst bir müşteri kendini tanıtarak, imkân tanındığında daha iyi gelişme gösterebileceğini de ortaya koyabilir.

e) Müşterinin Mali Tabloları

Vadeli alış talebinde bulunan müşteri bir firma ise araştırma konusu edilecek hususlardan birisi de müşterinin mali tablolarıdır. Müşteri bir firma değilse bu aşamada araştırılacak bir konu yok demektir. Malî tabloların araştırılabilmesi için öncelikle bu tabloların belli standartlarda olması gerekir. Belli standartlarda hazırlanmamış hatta bağımsız deneticiler tarafından denetlenmemiş olan malî tabloların güvenirliliği her zaman şüphe götürür. Bu bakımdan belli standartlara göre hazırlanmış ve bağımsız deneticiler tarafından denetlenmiş malî tabloların güvenirliliği, denetlenmemiş olanlardan çok daha fazla olacaktır.

8 AKDEMİR, Arif: Bankalar Açısından Firmaların Kredi Değerliliğinin Belirlenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1987.

1.2- Dolaylı Bilgi Kaynakları

Müşteri hakkında bilgi edinmenin diğer bir yolu da dolaylı kaynaklardan sağlanan bilgilerdir. Bu bilgilerin edinilmesinde firma ile direkt temasa geçilmez. Gerek direkt bilgi kaynaklarından edinilen bilgiler vasıtasiyle gerekse bu alanda bilgi depolayan kurum ve kuruluşlardan dolaylı bilgi kaynaklarına ulaşmaya çalışılır. Bu kaynaklar şöyle sıralanmaktadır.

-Banka ve Risk Santralizasyonu teşkilatından alınan bilgiler,

-Ticari çevrelerden sağlanan bilgiler,

-Ticaret sicili kayıtlarından sağlanan bilgiler,

-Tapu ve vergi kayıtlarından sağlanan bilgiler,

-Meslekî kuruluşlardan sağlanan bilgiler,

-Basın yayın organları ve diğer yerlerden sağlanan bilgilerdir.

Bu bilgi kaynakları aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

a) Bankalar ve Risk Santralizasyonu Teşkilatından Alınan Bilgiler

Kredi talebinde bulunan (vadeli alış talebinde bulunan) müşterilerle ilgili olarak başvurulabilecek en önemli dolaylı kaynakların başında, bankalar ve Merkez Bankası Risk Santralizasyonu teşkilatı gelmektedir.

Ülkemiz uygulamasında bankalar müşterinin risk durumları hakkında Merkez Bankası'nın istediği tüm bilgileri vermekle yükümlüdür. Diğer taraftan borçlarını ödeyemeyen firmalara noterler vasıtasıyla çekilen protestolar da Merkez Bankasına bildirilir. Üçer aylık dönemler halinde Merkez Bankası'na giden bu bilgiler, Merkez Bankasınca bültenlerle tüm banka şubelerine bildirilir.

Merkez Bankası Risk Santralizasyonundan detaylı bilgiler de almak mümkündür. Buradan alınacak bilgilerde, müşteriye bankalarca ne kadar kredi açıldığını, ne kadarının kullanıldığını görmek mümkün olabileceği gibi; açılan kredilerin kullanılıp kullanılmadığını veya müşterinin taahhütlerini yerine getirip getirmediği rakamlardan hareketle kolaylıkla anlaşılabilir. Ayrıca bu bilgiler, müşterinin kredi değerliliği konusunda da istihbaratçıya bir bilgi verir.[8]

Vadeli satış yapılacak firmalarla ilgili olarak, bu firmaların daha önce bankalarla ilişkileri olmuş ise bu ilişkilerin olumsuz sonuçları Merkez Bankası'na gideceğinden, bu kaynaktan firma hakkında bilgi edinmek mümkün olabilir.

b) Ticari Çevreden Sağlanan Bilgiler

Vadeli satış yapılacak müşterilerle ilgili olarak ticarî çevrelerden de bilgi almak mümkündür. Müşterinin alış-veriş yaptığı müşterilerden, yakın ticari kuruluşlardan bilgiler alınabilir. Ancak bu bilgiler dostluk duygusu ve rekabet kaygısı gibi subjektif faktörlerin etkisinde kalabileceğinden, bilginin değerlendirilmesinde daha ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

c) Ticaret Sicili Kayıtlarından Sağlanan Bilgiler

Ülkemiz uygulamasında her tacirin Türk Ticaret Kanununun 26-40. maddelerinde belirtildiği gibi ticaret siciline kayıt ve ilân olunmak mecburiyeti vardır. Buna göre müşterimizin bir firma olup olmadığı konusunda ilk resmi dayanağımız ticaret sicili kayıtları olacaktır.

Tacirler her yıl ticaret sicili kayıtlarını vize ettirmek mecburiyetindedirler. Eğer tacirin durumunda bir değişiklik var ise bu değişikliğinde kayıt ve tescili gerektiğinden, tacirin ticari hayatının devam edip etmediği değişiklik olmuş ise bu değişikliklerle ilgili bilgileri ticaret sicilinden almak mümkündür.

ç) Tapu ve Vergi Kayıtlarından Sağlanan Bilgiler

Ülkemiz uygulamasında Medeni Kanunumuzun 928. maddesi gereği, tapu sicilleri alenidir. Buna göre müşterimizin bildirmiş olduğu gayrimenkulleri ile ilgili en sağlıklı bilgiyi tapu kayıtlarından almak mümkündür. Tapu kayıtlarında gayrimenkul üzerinde ipotek olup olmadığını, hisseli olup olmadığını görmek mümkündür. Dolayısıyla bu kaynaktan müşterimizin gayrimenkulleri ile ilgili daha sağlıklı bilgi edinilmiş olacaktır.

Diğer taraftan eğer müşterimiz vergi mükellefi ise, vergi dairelerinden de bazı bilgileri almak mümkün olabilir. Meselâ; mükellefiyetin devam edip etmediği bize ibraz edilmiş gelir tablosu, bilanço gibi finansal tabloların doğruluğu araştırılabilir. Vergi borcunun olup olmadığı öğrenilebilir.

d) Mesleki Kuruluşlardan Sağlanan Bilgiler

Her meslek kuruluşu kendi üyeleri ile ilgili olarak mevzuatları gereği bilgi depolayabilirler. Do-

layısıyla kredi talebinde bulunan müşterimizle ilgili olarak bağlı bulunduğu mesleki kuruluştan bilgi alınabilir. Meselâ; üyenin aidatının zamanında ödeyip ödemediği, bu konuda mesleki kuruluş tarafından uyarıda bulunup bulunulmadığının bilinmesi bile, müşteri hakkında istihbaratçıya ipucu verebilir.

e) Basın Yayın Organları ve Diğer Yerlerden Sağlanan Bilgiler

Müşteri hakkında basın yayın organlarında çıkmış olan haberlerde kredi yöneticisi açısından önemli ipuçları olabilir. Müşteri hakkında diğer bilgi kaynakları da şöyle sıralanabilir. Firmanın faaliyet raporları, sektörün özel yayın organları, Sermaye Piyasası Kurulu'na bağlı olan anonim ortaklıkların bu kurula vermiş oldukları her türlü bilgiler, menkul kıymetler borsalarına kayıtlı olan anonim şirketlerin borsadaki bilgileridir. Menkul kıymetleri borsada işlem gören firmaların; menkul kıymetlerinin borsa fiyatlarındaki gelişmeler, dış ticaret işlemlerinde faaliyet gösteren firmaların; ithalat ve ihracatla ilgili bilgileri, teşvik almış firmaların; teşvikle ilgili bilgileri, inşaat sektöründe uğraşan firmaların; karne ve yeterlilik belgeleri, hakedişleri, taahhütleri, iş bitirme durumları, trafik cezaları açısından; trafik kayıtları, maaş ve ücretliler için bağlı bulundukları sosyal güvenlik kuruluşları ve diğer kuruluşlardan aldıkları borç ve bu borçların ödenmesindeki titizlik konusunda; maaş ve ücret bodrolarındaki bilgiler ve benzeri gibi kaynaklardır.

2- MÜŞTERİNİN KREDİ RİSKİNİN GÖSTERGELERİ

Müşteri hakkında bilgi edinildikten sonra, kredi verilmesinde gözönünde bulundurulması gereken husus; müşterinin kredi değerliliğinin ne olduğunun analizidir. Bu analizde müşterinin dört temel durumu gözönünde bulundurulur. Bunlar:[9]

-Borçlunun ödeme isteğinin derecesi,

-Ödeme yapabilmek için gerekli fonlara sahip olma veya tutabilme,

-Bir ödeme garantisi olarak kabul edilebilecek mevcut öz varlığın yapısı veya büyüklüğü,

-Kredinin vadesi dolmadan önce müşterinin kasasında gerekli miktarın oluşmasına yardımcı olan veya engelleyen ekonomik şartlardır.

Bunlar genellikle kredi yönetiminin 5 K'sı olarak ifade edilen faktörlerdir.[10]

Bunlar: karakter, kapasite, kapital, karşılık ve koşullardır (character, capacity, capital, collateral and conditions)

2.1- Karakter

Vadeli mal alan müşterinin, vadesi geldiğinde borcunu ödeyip ödememe konusunda göstereceği davranışlar onun karakterini oluşturur. Borcun geri ödenmesi konusunda müşteri diğer faktörlere sahip olmasına rağmen, vadesinde kredi borcunu ödemiyor, geciktiriyor veya uyarılmayı bekliyor ise bu müşterinin karakteri zayıf demektir. Bu tür müşterilerde kredi riski artmaktadır. Bu nedenle karakter, kredi riskinin başta gelen faktörüdür. Ancak ölçülmesi en zor göstergelerden birisidir (11).

Müşteri hakkında bilgi toplanırken özellikle üzerinde durulması gereken nokta, karakteri ile ilgili olan hususlardır. Bu zorlukla daha çok ilk defa alış-veriş yapan müşterilerde karşılaşılır. Eski müşterilerde bu konuda bir fikir edinmek daha kolaydır. Eski müşterilerde de yanılma müşterinin zaman içerisindeki davranış değişikliklerinin dikkatle izlenmediği durumlarda olabilir.

Uygulamalarda görülmüştür ki kötü niyetli bir müşteri bu niyetini gizleyebilme becerisini gösterdiği durumlar olmuştur. Meselâ; karakteri bozuk olan bir müşteri vadeli olarak 10.000.000 TL. mal almış ve borcunu vadesinde, hatta vadesinden önce ödeyerek sahte bir iyi niyet göstermiştir. Amacı satıcı üzerinde iyi intiba bırakarak daha sonra daha fazla kredili mal alarak mal bedelini ödemeyip satıcıyı kandırmaktır.

2.2- Kapasite

Kapasite müşterinin vadesinde borcunu ödeyebilme yeteneğini ifade eder. Kapasitenin temel göstergesi de borçlu firmanın ya da şahsın kazanma gücüdür.[11] Borçlu müşterinin karakteri ve diğer şartları uygun olmasına rağmen kapasitesi zayıf ise satıcı açısından büyük bir risk taşır. Çünkü borcun ödenmesi ancak borçlunun borç ödeyebilecek kapasitede olmasına bağlıdır.

Satıcı firma, müşterinin kapasitesini değerlendirirken, müşterinin borçlarını normal faaliyetleri sonucu elde edebilecek kaynaklardan ödeyip ödeyemeyeceğini araştırmalıdır. Eğer borçlu borç ödemede dış kaynaklara müracaat ediyor ve bu işlemi sürekli olarak yapıyorsa, borçlu, borç baskısı altında çalışan bir firma demektir. Böyle bir firmanın riski daha fazladır.

Bir işletmenin kapasitesini değişik ölçülere göre ölçebiliriz. Bu ölçüler, gelir seviyesine, harcama tutarına, satış seviyesine, yönetim şekline, varlıkların dağılımına, borçların yapısına, satılan mal ve hizmetin türüne göre oluşturulur. Bu faktörlerin her biri ayrı ayrı ele alınıp analiz edilebileceği gibi sadece bir tanesini analiz ederek de karar verilebilir. Bu tamamen finans yöneticisinin kanaati ile ilgilidir. Meselâ; analiz edilecek firmanın üç yıllık gelir tablosunu analiz ederek kârın oluşumunda etken olan kalemin ağırlığına göre bir karar verilebilir. Diyelim ki A müşterisinin gelir tablosunda kârın oluşumuna etken faktör esas faaliyetlerden doğan kâr ise bu firmanın kârı esas faaliyetler sonucu oluşmuş demektir. B müşterisinin gelir tablosunda ise kârın oluşumu olağan dışı gelir ve kârlardan oluşmuş ise, bu firma esas faaliyetlerinden kâr edememiş diğer faaliyetlerinden kâr etmiş demektir. Bu durumda

9 NALÇACI, Münevver: Alacakların Yönetiminde Muhasebe Politikasının Belirlenmesi ve Uygulaması, A.Ü. Yayınları No:210, Eskişehir 1986.

10 HAMPTON, John J. ve WAGNER, Cecilial L.: Working Capital Management, John Wiley and Sons Inc., New York 1989.

11 AKSOY, Ahmet: İşletme Sermayesi Yönetimi, 2. Baskı, Gazi Büro Kitabevi, Ankara 1993.

sadece kâr baz alındığında A işletmesi B'ye göre daha az riskli bir firma olarak düşünülebilir.

Kapasitesinin tesbitinde dikkat edilecek göstergelerden birisi de borçlu firmanın, normal faaliyetlerini yürütebilmesi için gerekli olan harcamaları, zamanında yapıp yapmadığına da bağlıdır. Yani kira giderini, telefon giderini, personel giderini zamanında ödeyebiliyor mu? Yoksa ödemiyor mu? Eğer ödemeler zamanında yapılabiliyorsa, kapasite konusunda olumlu kanaat oluşurken zamanında ödeyemiyorsa olumsuz kanaat oluşur.

2.3- Kapital

Müşterinin kredibilitesinin analizinde sermaye önemli göstergelerden birisidir. Bir firmanın sermayesi o firma hakkında önemli ipuçları veren unsurların başında gelmektedir. Sermaye müşterinin varlıklarının bir ölçüsü[12] olarak da düşünülebilir. Varlıkların ne kadarının firmanın kendi özkaynaklarından, ne kadarının yabancı kaynaklardan sağlandığı önemlidir. Kredi analizlerinde varlıkların çoğunun, mümkünse tamamının firmanın kendi öz kaynaklarından sağlanmış olması yeğlenir. Bu analizlerde bir noktaya özellikle dikkat edilmelidir. Sermaye (kapital) ile öz sermaye kavramları farklı şeyleri ifade ettiği için analizlerde sermayeden çok öz sermaye esas alınmalıdır. Karakter ve kapasite zayıflığında güçlü sermaye, kredi veren açısından önemli bir teminat olabilecektir.

12 SMITH, V. Keith: Guide To Working Capital Management, Mc Graw Hill Book Company, New York 1979.

Müşterinin borcunu ödeme güçlüğü içerisine düştüğünde sermaye borcun ödenmesinde önemli bir unsur olacaktır. Alacaklılar, alacaklarını tahsil edebilmek için, borçlunun iflasını isteyerek, alacağın tahsilinde sermayenin kullanılmasını isteyebilirler. Ancak bu noktadan sonra bu müşteriye vadeli satış olmayacağı için, müşterinin kredibilitesinin analizinde, hem karakterinin, hem kapasitesinin ve hem de kapitalinin iyi olması arzulanır. Çünkü vadeli satıştaki amaç satış seviyesini arttırmak buna bağlı olarak kârı artırmak ve neticede firmanın net şimdiki değerini yükseltmektir. Eğer vadeli satış işleminde bu hedeflere ulaşılamayacaksa o müşteriye vadeli satışın yapılmaması gerekir.

2.4- Koşullar

Ticarî hayatın yürütülmesinde firmaların kontrol edebilecekleri faktörler olduğu gibi kontrol edemeyecekleri faktörler de vardır. Bir firmanın karakteri kapasitesi, kapitalinin iyi olması müşterinin kredibilitesi konusunda verilecek kararlarda yeterli olmayabilir. Eğer bu firma ekonomik ve politik kararlardan çok etkilenen bir yapıya sahip ise, diğer bütün şartlar iyi olmasına rağmen riskli bir firma görünümündedir.

Ekonomik hayatta her endüstrinin ekonomik ve politik şartlardan etkilenme derecesi aynı değildir. Bazı sektörler bu kararlardan çok fazla etkilenirken bazı sektörler çok az etkilenebilir.

Konjonktürel dalgalanmaların yaratacağı riski belirlemek oldukça zor olmakla birlikte imkânsız değildir. Ekonomiyle ilgili çeşitli göstergeler incelenerek, değişmelerin firmanın faaliyetleri üzerine etkilerini ihtimal dağılımları ile göstererek riskliliğini ölçmek mümkündür (11).

Müşterinin kredibiletisinin ölçülmesindeki koşulların içerisinde, o iş yerindeki veya sektördeki huzurda önemlidir. Sektör grev, lokavt gibi sosyal olaylardan çok fazla etkileniyor ise bu faktörlerin de analizlerde gözönünde bulundurulması gerekir.

2.5- Karşılık

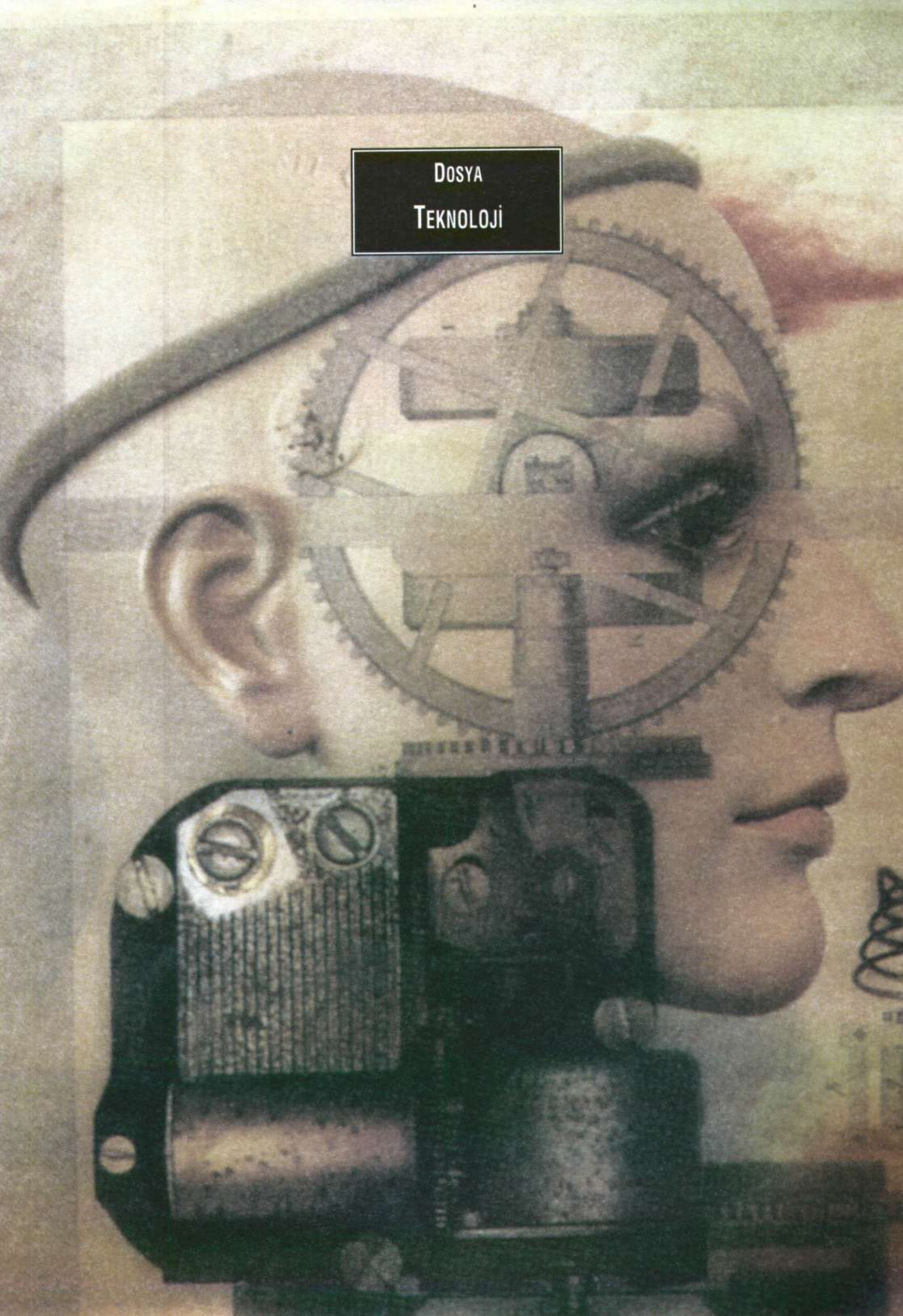
Müşteri kredibilitesinin analizinde önemli bir başka gösterge de karşılıktır. Kredi talep eden müşteri ile ilgili, karakter, kapasite, kapital ve koşullar zayıf olabilir. Bu durumda hemen analizden vazgeçmemek gerekir. Eğer bu müşterinin borçlarına kefil olabilecek bir güçlü firma var ise bütün olumsuzluklara rağmen, müşteriye vadeli satış yapılabilir. Çünkü borcun ödenmemesi durumunda kefil olan müesseseden bu borcun karşılığı alınacaktır.

Ancak burada kefil olan müessese ile ilgili olarak şöyle bir soru akla gelebilir. Böyle bir müşteriye nasıl kefil olmuştur? O zaman bu kefaletin geçerliliği ve kefil olan firmanın güçlü bir firma olup olmadığı araştırılır. Eğer kefalette herhangi bir olumsuzluk sözkonusu değilse vadeli satış yapılabilir.

SONUÇ

İşletmelerin varlıkları içerisinde önemli bir yer işgal eden ticari alacakların yönetimi kâr üzerinde etkili olmaktadır. Vadeli satış politikaları bir yatırım kararıdır. Her yatırım kararında olduğu gibi bu kararın da firmanın kârına, dolayısı ile net şimdiki değerine etki etmektedir. Finans yöneticisi vadeli satış kararının verilmesi ile birlikte bu kararın firmanın sonuçları üzerindeki etkilerini de dikkate almak durumundadır.

Vadeli satış kararının firmanın sonuçlarına olumlu etki yapabilmesi diğer bir ifade ile firmanın net şimdiki değerini yükseltmesi; doğru müşteri seçimine, doğru satış politikasına ve doğru tahsilat politikasına bağlıdır. Müşteri analizleri doğru müşterinin seçiminde finans yöneticisine yardımcı olacak faktörlerdir. Doğru müşterinin seçimi ile birlikte; firmanın satış hacmi artacak, tahsilat masrafları azalacak, şüpheli alacaklar azalacak, kâr artacak ve sonuçta firmanın net şimdiki değeri yükselecektir.

DOSYA
TEKNOLOJİ

Sanayi Devrimi ve üretim teknolojisinde gelişme

Fahri SOLAK*

* M.Ü. İktisat Böl. Arş. Gör.

I. İKTİSADİ GELİŞME VE SANAYİ DEVRİMİNİN ANLAMI

A. İKTİSADİ GELİŞME

Toplumlar tarih boyunca çeşitli aşamalardan geçmişler, ekonomik ve sosyal açılardan değişimlere uğramışlardır. Toplumların geçirdikleri değişimler ve aşamalar çeşitli açılardan ele alınabilmektedir. Biz burada kısaca iktisadî gelişme kavramını ele alacağız.

İktisadî Gelişme kavramı, iktisadî ilerleme, iktisadi genişleme, iktisadî büyüme gibi kavramlardan farklıdır. İktisadî gelişmeyi, benzer olgularla karşılaştırma yerine, bu kavramı kendi içinde tanımlamaya çalışırsak aşağıdaki hususlar ortaya konabilir.[1]

1. İktisadî Gelişme çok uzun dönemlerde, bir veya birkaç yüzyılda oluşan bir süreçtir. Tarihteki iktisadi gelişme örneklerine bakılınca, tamamında gelişme olgusunun çok uzun dönemlere yayıldığı görülmektedir. İngiltere'de 2 yy, Fransa'da 1,5-2 yy, ABD ve Almanya'da ise yüzyılı aşkın bir süre önce başlamış ve hâlâ devam etmektedir. Günümüzde hızlandırılmış gelişmelerden sözedilmekle birlikte yine de iktisadî gelişmenin gerektirdiği asgarî bir zaman süresi vardır. Gelişmedeki bu zaman sorunu, nicel bir öğe olmakla birlikte, uzun dönemde nitel öğelerle karşılıklı ilişki içindedir. Bu nitel öğeler:

a) İktisadî Gelişme, tüm faaliyet dallarını kapsayan ve ekonominin her alanında köklü dönüşümlerle sonuçlanan genel bir olgudur. Gelişme ile ortaya çıkan dönüşümler, ayna anda değil, zaman içinde birbirini izleyerek belirlenirler. Dönüşümler ve yarattıkları sorunlar da bazen daha açık ve hızlı; bazen yavaş ve dolaylı (toplum yapısında ve anlayış biçimlerindeki değişmeler gibi) olur.

Gelişme iktisadî faaliyetler ve kuruluşların yanında toplum yapısının da bütününü etkiler ve bu yapıda dönüşümlere, sürekli altüst oluşlara yol açar. Siyasal ve siyasal olmayan kurumlar, toplumsal örgütlenme, hukuk hep bu dönüşümün kapsamındadır.

b) İktisadi gelişme, geleneksel ekonomiden doğrudan doğruya gelişmişliğe varan tek bir aşamadan ibaret değildir. Birbiri ardına oluşan sürekli değişiklikların yarattığı dinamik bir süreçtir. Her dönüşüm kendini aşan yeni değişmelere neden olmaktadır.

2. İktisadî gelişme geleneksel ekonomi diye nitelenen eski örgütlenme biçiminden hareketle başlar. İktisadî gelişmeyi tarihi mekanizması içinde kavramak için ise, bu gelişmeye başlangıç noktası teşkil eden geleneksel ekonominin analizi ile başlanmalıdır.

3. İktisadî gelişme, yapısal değişmelerle birlikte görülür. Bu, gelişmenin nicel veya maddî öğelerden oluşmayıp aynı zamanda toplumdaki ekonomik veya ekonomi dışı yapıların dönüşümüyle de ilişkide olması demektir.

a) Gelişme ya mevcut yapıların ayakta kalamamasına neden olan değişmeleri getirir,

b) Ya da aksine, eğer gelişmenin başarısını engelleyecek yapılar ortadan kalkmamış veya dönüşüme uğramamışsa gelişme başlamayacak veya devam etmeyecektir.

Gelişme süreci, tek bir yapısal değişiklikle bitmeyip, gelişme boyunca ard arda gelen değişimlerle çeşitli yapılar sürekli sarsılır ve böylece toplumdaki yapılar bir halden diğerine geçer.

B. SANAYİ DEVRİMİNİN ANLAMI

15. yüzyıldan itibaren Avrupa'da her alanda büyük dönüşümler oluşmaya başladı. Sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda görülen değişiklikler sonuçta Avrupa'da feodal yapıların yıkılmasına, ye-

1. Geniş bilgi için bkz. Jean Maillet, 18. yüzyıldan Bugüne İktisadî Olayların Evrimi, Çev: Ertuğrul Tokdemir, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983, s.34-38.

ni siyasal yapıların ortaya çıkmasına, dünyayı algılama ve ona yaklaşma yöntemlerinin değişmesine neden oldu.

18. yüzyıla gelindiğinde, uzun oluşum süreci sonucu Avrupa'da yeni ekonomik anlayış ve üretim ilişkileri ortaya çıktı. 18. yy'da bazı yeni buluşların, üretim sürecinde çeşitli aşamaları tamamlayacak biçimde birbiriyle bütünleşmeleri sonucu, 1770'lerde "Sanayi Devrimi" diye adlandırılan olgu ortaya çıktı. Önceleri İngiltere'de tekstil sanayiinde oluşan bu devrimi, yaklaşık 25 yıllık aralıklarla öteki sanayi dalgaları izledi. Daha sonraları kimya sanayii, elektrik ve daha sonra da, petrole dayalı olarak motor sanayiileri bu zincire katıldı. Bu olaya, yani buluşların bütünleşmesiyle ilk olarak ortaya çıkan seri üretim olayına, Birinci Sanayi Devrimi denilmiştir.[2]

Daha 1820'lerde "Sanayi Devrimi" deyimine günlük konuşmalarda tanık olunmasına rağmen, deyimi ekonomi literatürüne ilk sokan kişi A. D. Blanqui olup, bir yıl sonra da ondan bağımsız olarak Belçikalı bir gazeteci-yazar olan Natalis de Briavinne tarafından kullanılmıştır. Deyimin 19. yy sonlarından itibaren yaygınlaşması muhtemelen Toynbee'nin kitabının yayınlanmasından (1884) sonradır.[3]

Birinci sanayi devrimi üzerinde oluşan fikirbirliği, ikinci sanayi devriminin tanımlanmasında sağlanamamaktadır. Bu konuda üç ayrı yaklaşım bulunmaktadır.[4]

Bir grup yazar, İngiltere'de meydana gelmiş olan Birinci Sanayi Devrimi'nin, Fransa, Almanya, ABD, Rusya gibi diğer ülkelere yayılmasına "İkinci Sanayi Devrimi" demektedirler. Bir diğer grup, 19. yy'da elektriğin, petrolün, bazı yeni metallerin, kimya sanayiindeki bazı buluşların meydana gelmesine ve böylece iletişimde ve üretim teknolojisinde yeni atılımların oluşmasına İkinci Sanayi Devrimi demektedirler. Üçüncü grup ise, ikinci dünya savaşından sonra elektronik sanayiinde görülen gelişmelere ve üretimde otomasyona erişilmiş olmasına ikinci Sanayi Devrimi adını vermektedirler. Buna göre, Birinci Sanayi Devriminde geliştirilen makinalar insanın kol gücünün yerini almışlar; İkinci Sanayi Devriminde ise geliştirilen makinalar insanın kafa gücünün yerini almaya yönelik olmuşlardır.

II. SANAYİ DEVRİMİNİ HAZIRLAYAN ŞARTLAR

Sanayi Devriminin nasıl oluştuğu, hangi faktörlerin etkisiyle ortaya çıktığı ve en önemlisi neden başka bir ülkede değil de, İngiltere'de ilk olarak görüldüğü, üzerinde çokça durulan fakat kolay cevaplandırılamayan bir husustur. Neden başka bir ülke değil de İngiltere ve neden 18. yy. da başka bir zaman dilimi değil? Bu soruların cevalandırılması olayların ve dönemin çok yönlü bir tahlile tabi tutulması ile mümkündür. Bu konu yazarlarca çok tartışılmış bir konu olmakla beraber, kesin ve herkesin itirazsız kabul ettiği bir açıklama henüz yapılmış değildir.

Sanayi Devrimi sadece ekonomik büyümenin hız kazanması değil, daha çok büyümenin ekonomik ve sosyal dönüşüm nedeniyle ve yoluyla hızlanmasıdır.[5]

İngiliz devrimi tarihte ilk olmakla beraber, bu onun aniden ortaya çıktığı anlamına gelmez. İngiliz Devrimi kendisinden önce en az ikiyüz yıl boyunca süreklilik gösterebilen bir ekonomik gelişmenin ardından ve onun hazırladığı temeller üzerine oturmuştur. Hatta bu ilk sanayi devrimini sadece Britanya ekseninde açıklamak yeterli olamamakta; bu olay daha geniş bir ekonomik bütünün parçasını oluşturmaktadır.[6]

Sanayi Devriminin ilk olarak İngiltere'de başlaması çeşitli açıklamalara konu oluşturmuştur. Bunlar içinde iklim, coğrafya, nüfusun biyolojik değişimi gibi dışsal unsurlarla açıklama yaklaşımı, tarihsel rastlantılar yaklaşımı, salt siyasal nedenlere dayalı açıklamalar, protestanlığa ve iktisadî zihniyete dayalı açıklamalar sayılabilir.

Bu yaklaşımların hiçbiri tek başına Sanayi Devrimi'nin oluşumunu ve ilk olarak İngiltere'de ortaya çıkışını açıklamaya yeterli olamamaktadır. Çünkü Sanayi Devrimi sosyal, siyasal, ekonomik, zihinsel ve dinî olmak üzere çok kapsamlı bir dönüşümün sonucu olarak ortaya çıkmış bir olaydır. Yine tüm bu dönüşümler aniden ortaya çıkmamış, uzun bir dönemi kapsamıştır. 1760 sonrasındaki teknolojik değişmeler Leonardo da Vinci'den beri var olan eğilimlerin tamamlanmasıdır. 1760-1820 döneminde meydana gelen gelişmeler geçmişten şiddetli bir kopuş ve taze bir başlangıçtan çok, çağ boyunca süregelmiş olan bir evrim sürecindeki hızlanma olarak kabul edilmelidir.

18. yy teknik endüstriyel değişimleri ansızın ortaya çıkmadı. 17. yy iktisat, savaş, tıp, sanat, din gibi etkenlerin dürtüsüyle veya gerçeği bulma aşkıyla yenilikler peşinde koşan araştırıcı kafalara sahipti. Bilim hem bilgi birikimi hem de cüsse olarak büyüdü. Bu arada 16. ve 17. yy'lar boyunca endüstriciler için hiç de azımsanamayacak miktarda keşifler, buluşlar ve iyileştirmeler gerçekleştirildi. Cam, saat, gübre ve silah yapım yöntemlerinde ilerleme kaydedildi. Metal arıtma, dokuma, tekstil, basım, gemi inşaası ve diğer alanlar yeni ve daha gelişmiş donanıma kavuştular.[7]

Biz tüm bu gelişmeleri üç başlık altında incelemeye çalışacağız:

A. Zihniyet Değişikliği

B. Sosyal Hayattaki Değişmeler

5 E. d. Hobsbawm, ***Sanayi ve İmparatorluk,*** *Çev. Yalçın Gülerman - Abdullah Ersoy, Ankara: Dost Kitabevi, 1987,s.21.*

6 Hobsbawm,s.22.

7. Herbert Heaton, Avrupa İktisat Tarihi II, Çev: M. Ali Kılıçbay - Osman Aydoğuş, Ankara: Teori yayınları, 1985, s.99

C. Teknik Gelişmeler

A. ZİHNİYET DEĞİŞİKLİĞİ

İktisadî zihniyet, yani kişilerin, grup veya toplumsal tabakaların iktisadî hayat karşısındaki tavrı, darvanışları, onu anlama ve etkileme biçimleri tarihin her çağında çok önemli olmuştur. Çünkü bireylerin iktisadî olayları algılama ve değerlendirme biçimi, mutlaka onların faaliyetlerini ve iktisadî hayatı yönlendirme çabalarını da yakından etkilemektedir. Gelişme, geleneksel ekonomiden, dinamik bir sürece geçişi ifade ettiğine göre, bu, aynı zamanda geleneksel anlayışın da giderek terkedilmesi ve onun yerine gelişme süreci boyunca kendisi de evrime tabi olan yeni anlayışların benimsenmesi anlamına gelir.

Geleneksel zihniyet statik olup, yeniliklerin arzedeceği büyük tehlike ve riski hesaba katarak, iktisadî ortamda ve maddî konularda değişiklik yapmama eğilimindeydi. Alışılmış yapı ve kurumlara, işleyişe, amaç ve araçlara büyük bir güven ve bağlılık içindeydi. Bu zihniyet var olan sistemi koruyup sürdürmeye yönelik nitelikliydi. Daha çok zorunlu ihtiyaçların tatmini esas olup; kâr, kazanç ve servet edinme gibi amaçlar ön planda değildi.

XI. ve XII. yüzyıllardan itibaren şehir ve kasabalarda bu zihniyete karşı çıkan gruplar oluşmaya başladı. Bunların önemi Batı Avrupa'da XVI. yy'dan itibaren artmaya başladı. Sonuçta bugün Burjuvazi diye adlandırılan sınıf doğdu.

Zamanla başta girişimciler olmak üzere iktisadî hayata etkin bir şekilde katılanlar geleneksel zihniyetten hızla uzaklaştılar. Yenilik ve riske açık olma, rasyonel davranış, paranın temel hedef haline gelmesi, yaşam biçimi, zevk ve anlayışların değişmesi, tüketim tutkusunun yaygınlaşması gibi hususlar geleneksel zihniyetin yerini aldı.[8]

Rönesans ve Reform hareketleri ile, dünyaya egemen olmak, doğal koşulları değiştirmek yavaş yavaş insanların görevi gibi algılanmaya başlandı. Rönesans doğayı sembolik görüntüsünden uzaklaştırarak, fethedilmesi gereken bir şey haline getirdi. Yine Hristiyanlık alanındaki Reformlar, dünya nimetlerine karşı özentiyi getirdi ve zenginlik Allah katında makbul kişi olmanın belirtisi sayılmaya başlandı. Artık üstünlük zenginliğe dayanacaktı. Sonuçta Batı insanı rasyonel, faydacı "Homo Economicus" olacak ve moral ve entellektüel alanda teknik gelişmenin gerektirdiği ortam oluşacaktır. Her türlü kayıttan kurtulan, akla dayalı ve doğaya egemen olup zenginleşmek üzere tüm yaratıcı gücünü harekete geçiren Batı insanı, Sanayi Devrimi'nin tüm şartlarını hazırlamış oluyordu.[9]

8. Maillet, s.118-121.

9. Beşir Hamitoğulları, Çağdaş İktisadî Sistemler, 2.b. Ankara: A.Ü. SBF, 1978, s.154-155.

B. SOSYAL HAYATTAKİ DEĞİŞMELER

17. yy başında İngiltere bir tarım ülkesiydi. Nüfusun ezici çoğunluğu kırsal alanlarda yaşıyordu ve bütünüyle ya da kısmen besin ve yün üretiminde çalışmaktaydı. Fakat 15 ve 17. yüzyıllar arasında bu tarımsal topluluğun yapısı yavaş yavaş değişmeye başladı. Üretim de dışa açıldı.

1492'de C. Colombus Amerika'yı keşfedince İngiliz tüccarlar oraya gittiler ve denizi aşarak Hindistan'a ve Rusya'ya ulaştılar. Sanayi ve ticaret geliştikçe, İngiliz dokumaları için uluslararası pazar genişledikçe, ekonomik olarak kendine yeterli olmaktan çıkan bazı bölgelerin beslenmesi ve dokuma tezgahlarına yün sağlanması gerekti. Böylece uzmanlaşmış bir işbölümü başladı. İngiltere'nin güneyinde farklı bölgeler belli ürünlerin üretiminde yoğunlaşmaya başladı. Parası olanlar ya kendi mülklerinde ya da kiraladıkları topraklar üzerinde bu geniş pazar için büyük koyun sürüleri beslemeye ve tahıl ekmeye başladılar. Fiyatların yükselmesi sonucu bundan büyük kazançlar elde ettiler. Bu arada Amerika'da gümüş keşfedilmiş ve Avrupa'ya akmaya başlamıştı. Bütün 16. yy boyunca fiyatlar yükseldi, 1510-1580 yılları arasında İngiltere'de besin fiyatı üç kat, tekstil fiyatı ise 150 kat arttı. Sonuçta sabit gelirliler yoksullaştı, ticaretle ve pazar için uğraşanlar zenginleşti.

Yine Reformasyon diye adlandırılan 1536-1540 döneminde İngiliz manastırları ortadan kaldırılmış ve mülklerine el konmuştu. Bu, katolik kilisesinin iktidarına ve sömürüsüne karşı, İngiltere'nin ulusal bağımsızlık mücadelesinin bir parçasıydı ve dolayısıyla burjuvazi ile parlamento tarafından desteklenmişti. Daha önce erişilmez olan çok miktarda değerli toprak, kilisenin elinden alınıp piyasaya çıktığı için de bu kesimler bundan çok yararlandılar.

Bütün bu olanlar İngiliz kırsal toplumunun yapısını değiştiriyordu. Toprak, sermaye yatırımı için çok çekici bir alan haline geliyordu. Parası olanlar toprak satın almak istiyordu ve parası olanların sayısı gittikçe artıyordu.[10]

İngiltere'de tarlaların ve ortak arazinin soylular tarafından parsellendiği ve birçok yörenin nüfus azalması tehlikesiyle karşılaştığı Tudor Devri'nin ilk dönemlerinde, toprak çevrilmeleri (enclosures) ve ekilen toprakların otlaklara dönüştürülmesi iki noktadan ele alınabilir. Bunlar geriye bakıldığında yararlı sonuçlar vermiş olan toprak çevrilmelerinin yol açtığı yıkımla Sanayi Devrimi'nin yol açtıkları arasındaki koşutluğu göstermek ve daha genel bir yaklaşımla, denetlenmemiş ekonomik gelişmenin etkisindeki bir toplumun karşılaştığı seçenekleri açıklığa kavuşturmaktır.

Toprak çevrilmelerine, haklı olarak, zenginlerin yoksullara karşı gerçekleştirdikleri bir devrim denilmiştir. Soylular bazen şiddete, sık sık da baskı ve yıldırma yoluna başvurarak, eski düzeni bozuyor, eski yasa ve gelenekleri ortadan kaldırıyorlardı. Yoksulların ortak arazideki paylarını alenen ellerinden alıyor, onların eskiden geleneğin gücüne dayanarak kendilerinin ve mirasçılarının bildoikleri meskenleri yerle bir ediyorlardı. Toplumsal doku parçalanıyor-

10. Christopher Hill, 1640 İngiliz Devrimi, Çev: Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Kaynak yayınları, 1983, s.25-27

11 Karl Polanyi, Büyük Dönüşüm, Çev: Ayse Buğra, İstanbul: Atlas yn. 1986, s.58-59.

12 Phyllis Deane, İlk Sanayi İnkılâbı, çev.: Tevfik Güran, Ankara: TTK, 1988, s.42

13 Polanyi, s.60-61

14 Herbert Heaton Avrupa İktisat Tarihi I, Çev: M. Ali Kılıçbay - Osman Aydoğuş, Ankara: Teori yn. 1985, s.327.

15 Haydar Kazgan, Sanayi Tarihi, İstanbul: İTÜ, 1987, s.18-19.

du.[11]

Çevirme kurumsal çerçeveyi giderek değiştirdikçe yeni teşebbüs ruhu en küçük tarım üreticisine kadar işledi. Kendi kendini besleyen köylü artık para harcayıcısı haline gelmiştir. Köylü tutumluluğunun yerini ticarî tutumluluk almıştır. Çitleme ve onun mümkün kıldığı gelişmeler ilk kez normal çiftçinin isteklerini kamçıladı ve aniden doğan yeni fırsatlar daha önce görülmemiş şekilde insan enerjisini harekete geçirdi. Değişmenin psikolojik etkisi, ilk itici gücü iki üç katına çıkardı. Sonuçta insanlar para harcamada ve çiftliklerinde çalışmada ekonomik sınırları aşmayı ister hale geldiler.[12]

İngiltere'ye gelince, yün sanayiinin ülke için bir servet kaynağı olduğu, Sanayi Devrimi'nin aracı olan pamuklu dokuma sanayiinin kurulmasına yol açtığı ve yerli dokumacılığın yerli yün arzının artışına bağımlı olduğu da kesindir. Bu gerçekler, toprak çevrilmesi hareketiyle birlikte ekilen toprakların otlağa dönüştürülmesinin de ekonomik gelişme eğilimiyle özdeş olduğunu göstermeye yeterlidir.[13]

İngiltere'nin bütün gücüyle ticarete yönelmesi de kolay olmamıştır. Geleneklerine çok bağlı olan İngilizler tutucu kurumların etkisini ortadan kaldırmakla işe başlamışlardır. Genellikle korporasyonlar yeni biçimlere karşı direnmeye devam etmişler, bunları yeni şartlara göre düzenlemek için 1601'de çıkarılan yasaya rağmen tutumlarını değiştirmemişlerdir.

İngiltere'de geleneksel gemiciliğin de önemi büyüktür. Denizaşırı ülkeleri, hammadde ve pazar olarak ele geçirmede İngiliz ticaret filosu ve bunun yanında kraliyet donanması çok etkili olmuştur. 1660'dan itibaren İngiltere ve sömürgeleri ile ticaret yapan gemilerin İngilizlere ait olması ve gemicilerin de 3/4'ünün İngiliz olması şartı getirilmiştir. Dışardan İngiltere'ye mal getiren gemilerin de ya İngiliz olması ya da ihracat sahibi ülkenin gemisi olması şartı da konmuştu.

Kolonilere sahip olmak ve onları denetleyen siyasetler, İngiliz taşımacılık ticaretinin, tüccar sınıfının, ihraç mamullerinin gelişmelerine yardımcı olmuştur. Britanya endüstrilerinin mülkiyeti ve karakteri bu gelişmeye neden olmuş ve siyasetin etkisi nitelikten çok, nicelik düzeyinde kalmıştır.[14]

İngiltere'de Merkantilizm, ticarete öncelik veren bir hareket olmasına rağmen, geleneksel ürünlerin dünya piyasalarına çıkmalarını sağlayan bir gelişme olarak da görmek gerekir. Bu ülkede tekstil sanayii XIV. yy'dan beri Avrupa'nın en ileri sanayii olmuştur. İngiliz yünlü kumaşlarına oluşan yoğun talep, yün ihtiyacını da artırmış, içerden ve dışardan yün talebi İngiliz toplum yapısında büyük bir değişikliğe sebep olmuştur. Tarlalar kısa zamanda mera haline getirilmiş ve tarımda bu şekilde ortaya çıkan işgücü fazlası şehirlere akmaya başlamıştı. Bu emek bolluğu ve düşük ücretle çalışmaya razı insan gücü fazlası, kentlerde kısa zamanda atölyeler ve fabrikalar kurulmasına neden olmuştu.[15]

Sanayileşmeyle birlikte, tarım sanayi öncesi ekonominin hakim sektörü olmaktan çıkarak, sanayileşmiş bir ekonomide tabi bir duruma geçer. Bunun en ileri örneği olarak İngiltere'yi görüyoruz. Sanayi ve taşımacılık alanında yeniliklerle maliyetler düşerken ve ticaret genişlerken, işgücündeki ve sermaye stokundaki yıllık artışın büyük kısmı daha kazançlı olan bu alanlara yöneldi. Ülkenin gayri safi milli hasılası içinde tarımın payı 18. yy'ın ortalarından önce düşmeye başladı. Yüzyılın ortalarına doğru bu pay muhtemelen yarının altına düştü. 19. yy'ın ilk yıllarında üçte bir ve daha sonra 1851'de ise beşte bir civarındaydı. 1881'de İngiltere yiyecek ve hammadde ihtiyacının büyük bölümünü dışardan alırken, tarım sektörü GSMH'nın yalnızca onda birini meydana getiriyordu ve 1901'de onun payı % 6 civarına düşmüştü.[16]

İngiltere'de tarım inkılâbı ilk sanayi inkılabının etkinliğine dört şekilde katkıda bulunmuştur.

1. Artan nüfusun ve özellikle de sanayi merkezlerinin nüfusunu besleyerek,
2. İngiliz sanayiinin ürünlerine olan satınalma gücünü arttırarak,
3. Sanayileşmeyi finanse etmek ve gerekli sermayenin önemli bir kısmını sağlayarak,
4. Sanayide istihdam edilebilecek bir emek fazlasını serbest bırakarak.[17]

Tarım topraklarının mera haline gelmesi kısa zamanda gıda maddelerinin pahalılaşmasına yol açmış, bu da kentlerde ücretlerin yükselmesine neden olmuştur. Fakat İngiltere'de hükümetler bu konuda çok hassas davranmışlar ve tekstil malları ihracatına karşılık gıda maddeleri ithalatına girişmişlerdir. Böylece İngiltere Merkantilizm ile farklı imkanlar hazırlayan ilk ülke haline gelmiştir. Her türlü ithalatı kısıtlama yerine, katma değer oranı yüksek mamulleri satmak ve buna karşılık hammadde ve gıda maddelerini ithal etmek suretiyle ticaret yolu ile zenginleşme modelini seçmiş ve başarıyla uygulamıştır.

Nitekim İngiliz mallarının koloni ürünleriyle doğrudan mübadelesi imparatorluk ticaretinin en büyük kısmını oluşturmaktaydı. Örneğin 1769'da 13 Anakara kolonisi, kayıtlı ihracatlarının % 50'sinden fazlasını İngiltere'ye yapmışlar ve kayıtlı ithalatlarının % 60'ını bu ülkeden yapmışlardı.[18]

İngiltere XVII. yy. sonuna ve XVIII. yy. başlarına kadar zaman zaman ithal yasaklarına başvurmuştur. 1700 yıllarında o zaman dünyada ençok tüketilen kumaş olan pamuklu hasse üretiminde yerli sanayii özendirmek için ithalat yasağı konmuş ve yerli sanayi bu konuda güçlendikten sonra iç tüketim yasaklanarak ihracatı artırma yoluna gidilmiştir.[19]

Merkantilizm ile zenginleşen ve bu nedenle her sınıf halk üzerinde belirgin bir otorite kurabilen merkezi devletler eğitim politikalarında zamanla üretime dönük kararlar ve uygulamala-

16 Deane, s.181.

17 Deane, s.45..

18 Heaton I, s. 324.

19 Kazgan, s. 19-20.

20 Kazgan, s. 39.
21. Hamitoğulları, s.156-157.

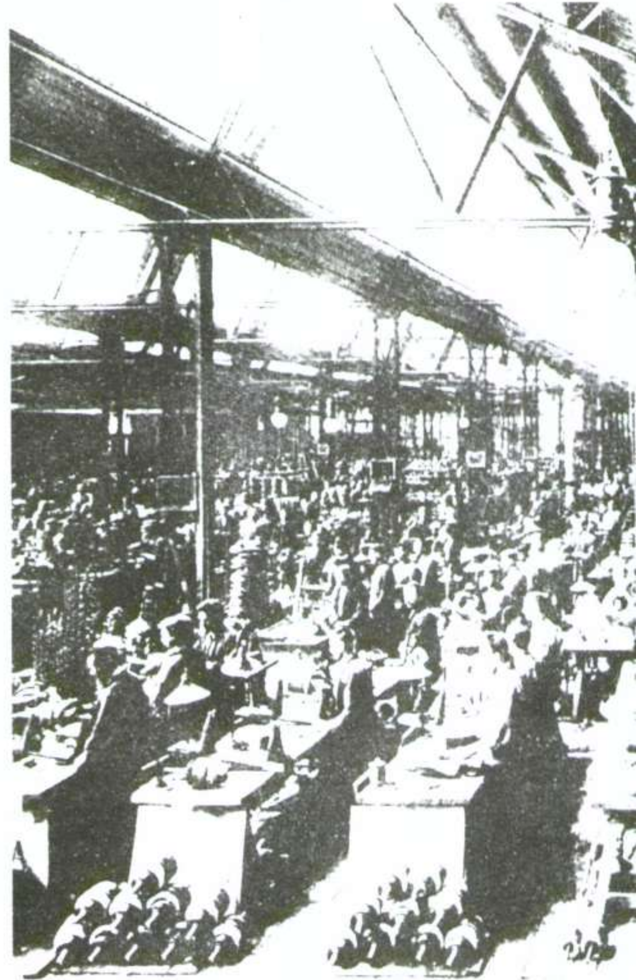
ra girmişlerdir. Bu sayede astronomi, matematik, fizik ve kimya öğretimi de eğitim programlarına dahil edilmiştir. Fakat asıl önemlisi, teknik eğitimin, halka ve özellikle işçi statüsünde kalacak olanlara yönelik bir politikaya bağlı kılınmış olmasıdır. Böylece kentlere yığılmaya başlayan işçi ve gezici küçük esnaf çocukları korporasyonların dışında kalsalar bile devlet malı olan okullarda kısa zamanda teknik bilgiye sahip oluyor ve üretken hale geliyordu. Böylece XVI. yy'ın ikinci yarısına giren Avrupa, her üretim dalında yeni teknolojik ürünler ortaya atabilecek insanlarla dolmaya başlamıştı. Merkezi devletler, krallar bu becerikli insanları korumak için harekete geçmişler, onları himaye altına almışlar ve icad halklarını korumak için hukukî yapıda önemli değişmeler yapmışlardır.

Bu aşamada ortaya çıkan buluşlar iki kısma ayrılabilir. Birinci kısımda bilinen malların belirli miktarlarını daha az işgücü kullanarak imal eden ikincisi ise insanların önemli bir ihtiyacını giderdiği halde o ana kadar bilinmeyen ya da bilinse de yapılması zor veya mümkün olmayan yeni mallar üreten teknolojilerdir. Böylece makinaların da diğer mallar gibi önemli bir üretim dalı olmaya başlaması sanayi devriminin ilk aşamasını oluşturmuştur.[20]

16. yy'da önemli bir nüfus artışına sahne olan Avrupa'da 17. ve 18. yy'da, İngiltere hariç, bir duraklama veya gerileme görüldü. Buna karşılık, 18. yy ortalarına doğru başlayan ve hâlâ devam eden genel bir artış bütün dünyada nüfusun çoğalmasına neden olmuştur. Nüfus artışı, iktisadî gelişmeyle birleşen, onunlu sıkı ilişkileri olan ve teknik gelişmede olduğu gibi çağdaş iktisat tarihinin dışında düşünülemeyecek bir olaydır.

Demografik hızlanma XVIII. yy ortalarına doğru ölüm oranlarının azalması ve doğum oranlarının artması ile kalkış seviyesine gelecektir. Bu oluşun temelinde, bilimsel gelişmelerin, tıbbî gelişmelerin ve beşeri bilinçlenmenin yanında, tarıma dayalı ekonomik gelişmelerin büyük bir rolü olduğu muhakkaktır. Ölümlerin azalması ve doğumların artmasında da tarımsal devrimin etkisi vardır. XVIII. yy İngilteresinde gıda maddeleri üretiminin çoğalması, doğum oranını arttırıp, ölüm oranının düşmesine yol açmıştır.[21]

Nüfus artışıyla birlikte daha çok ve daha

ucuz işgücü ortaya çıkmıştı. Ancak nüfus ekonomik büyüme için bir itici güç olabildiği gibi, durgunluğa da sebep olabilir ve sanayileşmeyi geciktirici etkide bulunabilir. 18. yy İngilteresinde büyüyen bir işgücü ordusu gelişmeye katkılı olduysa, bunun nedeni dışsal bir nüfus etkeni değil, ekonominin zaten dinamik bir yapıya sahip bulunuşudur. Yine nüfus, bir yönüyle de tüketici idi. Bu hem tarım hem de imalat sektörleri için itici bir güç oluşturuyordu.[22]

Piyasanın genişlemesi, kömür ve demir kaynakları ve pamuklu sanayiinin gelişmesi için uygun bir iklim, 18. yy. toprak çevrilmelerinin mülksüz bıraktığı çok sayıda insan, özgür kurumların varlığı, makinalarla ilgili buluşlar ve diğer nedenler, sonucu tek başına belirleyen etken değildir. Bütün bunlar, piyasa ekonomisinin kuruluşunun yanında önemsiz kalır ve bu kurumun niteliği ancak makina kullanımının ticari bir toplum üzerindeki etkisi göz önüne alınarak anlaşılabilir. Bir kez ticari bir toplumdaki üretimde karmaşık makinalar kullanılmaya başlayınca, kendi yasalarına göre işleyen piyasa fikrinin oluşması kaçınılmazdır.

Dönüşüm, toplumun bireyleri açısından, davranışları belirleyen amaçlarda bir değişikliği içerir. Geçim amacının yerini kazanç amacı alır, bütün alış-veriş ilişkileri parasal ilişkilere

22. Hobsbawm, s.30-31.
23. Polanyi, s.63.
25. Heaton I,s.301.

Nüfusun Gelişimi

İngiltere (1700-1950)	+41.608 Milyon	Ortalama 5.5 kat
Fransa (1700-1950)	+23.950 milyon	ortalama 2.3 kat
Almanya (1700-1950)	+53.800 milyon	ortalama 4.4 kat
Rusya (1700-1950)	+85.500 milyon	ortalama 5.3 kat
ABD (1700-1950)	+150.415 milyon	ortalama 550.0 kat

Kaynak: K. Polanyi, Büyük Dönüşüm, s.74-75

dönüşürler. Bunlar da ekonomik hayatın hei noktasında bir değişim aracı kullanılmasını gerektirir.[23]

Sanayi Devrimi insanların yaşamını kavrayabildiğimizin de ötesinde bir dönüşüme uğrattı. Daha doğrusu insanların eski yaşam biçimlerini ortadan kaldırarak, onları yeni yaşam biçimleri bulmakta veya yaratmakta özgür kıldı. Ancak bunun nasıl yapılabileceği konusunda hemen hemen hiç yol gösterici olmadı.[24]

Modern dönemin başlangıcındaki İngiltere'nin endüstriyel alandaki belirgin özelliği, imalatın çeşitlenmesidir. Eskinin temel yünlü dokuma endüstrisine uzun bir tüketim malları ve ağır endüstri listesi eklenmiştir. Bu gelişmeler 1540-1640 arasında olmuş ve bir endüstri devrimi yaşanmıştır. Yeni ürünler çoğunlukla orta sınıf tarafından, hatta fakirler tarafından satın alınabilecek kadar ucuzdur. Bu yeni ürünler, süslü olmaktan çok yararlıdırlar; lüks olmaktan çok gerekli ve konforludurlar, kesme cam kaseden çok pencere camıdırlar. Fakat 1700'den sonra zenginlerin taleplerine cevap verme konusunda da büyük adımlar atılmıştır. 1750'lerde İngiliz imalathaneleri yalnızca kitle üretimi değil, kıtaya da ihraç edilen lüks ürünleri de üretmektedir.[25]

26. Hobsbawm, s.45.24. Hobsbawm,s.6.

27. Maillet, s. 42-43.

28. Maillet, s.52-53.

29. Kazgan, s.42-43.

30. Heaton II, s. 102.

Sanayi Devrimi'nin başlangıcında ilkel bir tekniğe dayanıyor olması, yüzyıllardan beri uygulanmakta olan düşük maliyetli uygulamalarla çarpıcı sonuçlar alınabiliyor olmasındandı. Bir yenilik varsa o da buluşlardan değil, bazı pratik insanların uzun zamandan beri kullanılmakta olup herkesin kolaylıkla yararlanabileceği bilimsel ve teknolojik birikimi değerlendirmeye her an hazır olmalarında ve fiyatlarla maliyetlerin düşmesiyle daha fazla sürüm sağlayabilen geniş bir pazarın varlığıydı. Bu yeniliklerin gizi bireylerin yaratıcı dehalarında değil, insanları çözülebilir nitelikteki sorunlar üzerinde kafa yormaya iten pratik gelişmelerde yatmaktaydı.

31. Kazgan, s. 43.

32. Hobsbawm, s. 43-44.

Bu durum tarihteki ilk sanayi devrimine büyük ve belki de temel bir itici güç sağlamıştı. Bu itici güç Sanayi Devriminin, ne pek fazla eğitim görmüş, ne pek zeki, ne de pek zengin olan işadamlarının ve uzmanlaşmış zanaatçıların oluşturduğu bir girişimciler kitlesi tarafından, imkanlarından kolaylıkla yararlanabildikleri serpilip genişleyen bir ekonomi içinde gerçekleştirilebilmesini sağladı.[26]

C. TEKNİK ALANDA GÖRÜLEN GELİŞMELER

İngiltere'de 1733'den itibaren bir teknik devrim başlamış ve bu 1860-1870'lere kadar sürmüştür. İlk teknik gelişme dalgası 1785(lere kadar sürmüş ve hemen hemen sadece İngiltere'ye özgü kalmıştır. 1815-60 döneminde ise teknik ilerleme dalgası Avrupa ve Kuzey Amerika'ya yayılmıştır.[27]

18. yy'da yapılan icatları nerdeyse tümüyle tekelinde bulunduran İngiltere, makinaları, onların planlarını, aksamını ve teknisyenlerin ihraç ve dışarı çıkarılmasını yasaklayarak buluşları ülkede muhafaza etti. Bu tedbirler, bazı sızmalar olmakla birlikte, geniş ölçüde başarılı olmuştur. 1820-30'lardan itibaren İngiltere tatmin edici bir üretim ve satış düzeyine erişince İngiliz sanayii, dışarıya yatırım malları satışını kendi çıkarlarına uygun gördü. Makina ve teçhizat üretimi ülke ihtiyaçlarının üzerine çıkmıştı. Bu durumda İngiltere ihracata müsaade etti ve di-

1630 - 1849 Yılları arasında Patent sayısı

1630-39	75 Adet	**1720-29**	89 Adet	**1810-19**	1124 Adet
1640-49	-	**1730-39**	56 Adet	**1820-29**	1453 Adet
1650-59	4 Adet	**1740-49**	82 Adet	**1830-39**	2453 Adet
1660-69	31 Adet	**1750-59**	92 Adet	**1840-49**	4581 Adet
1670-79	50 Adet	**1760-69**	205 Adet		
1680-89	53 Adet	**1770-79**	294 Adet		
1690-99	102 Adet	**1780-89**	477 Adet		
1700-1709	22 Adet	**1790-1809**	647 Adet		
1710-1719	38 Adet	**1800-1809**	924 Adet		

Kaynak: F. Deane, İlk Sanayi İnkılabı, s.118-119.

ğer Avrupa ülkeleri bir yandan İngiltere'de imal edilen makinaları elde ederken, bir yandan da bu makinaları imal etmeye ve İngiltere'deki tüm icatları kullanmaya başladılar.[28]

Buhar makinası sanayi devriminin en büyük buluşudur, ama tek dayanak noktası değildir. Bu dönemin mucitlerine bakıldığında hiçbirinin asil ailelerden gelmediği, orta ve aşağı tabakalardaki beceri sahibi insanlar oldukları görülür. Ancak bu kişiler İngiltere'nin eşsiz iktisadi hazırlığının sonucu idiler. Bu kişiler zamanın yükselen talebinden ve teknik alandaki imkanlardan faydalanan kimselerdi. Küçük çaptaki üreticilerin çoğu "çitleme" hareketleri sırasında toprak satın alan ve satışlarda kazandıklarını üretim alanlarında sermaye olarak kullanan eski arazi ve mülk sahipleri idi. Bu yeni kişiler herşeyden önce girişimci idiler. Beraberlerinde bitip tükenmez bir enerji de getirmişlerdi.[29]

1750'yi izleyen on yıllara yeni şeyleri araştırma ve inceleme ruhundaki hızlı uyanış damgasını vurdu. Magazinler, ansiklopediler, sözlükler ve yıllıklar yeni makina ve yöntemleri tarih sırasıyla kaydediyorlardı. Artık pekçok mucit "emek kullanımını azaltarak vasıflı işgücüne bağımlılığa son verecek, vasıflı işgücü kıtlığını dengeleyecek, çocuk emeği kullanımına olanak verecek veya diğer ülkelerdeki üreticilerin ücret düzeylerinin düşüklüğünden sağladıkları üstünlüklerin üstesinden gelecek icatlar peşindeydi.[30]

Bütün buluşlar üretimle ilgili olmamasına rağmen, buluş sahiplerinin aldığı patentlerin yıllık sayıları, buluşların hızı hakkında bir fikir verebilir. Bu serilerde ilk sıçrama on yıl için verilen patentlerin sayısının ilk kez 200'ü aştığı 1760'larda oldu. Daha önce yalnız 1690'larda bu sayı 100'ü aşmıştı. O tarihten sonra 1810 ve 1820'lere kadar her on yılda yaklaşık % 50 arttı. Bu durumu tabloda görebiliriz:

Çeşitii alanlarda görülen icatları şöylece özetlemek mümkündür.

1. Tekstil Alanındaki Gelişmeler

Sanayideki gelişmeler ilk etkisini tekstil ve enerji alanında gösterdi ve büyük oranlarda üretim artışları görüldü. Dokuma için ithal edilen ham pamuk 1701'de 1 milyon libre, 1781'de 5 milyon libre, 1784'de 11 milyon libre ve 1789'da bunun üç misline ulaştı. Bu rakam 1802'de 60 milyon libreyi bulmuştu.[31]

Pamuklu sanayiinde makinalaşmanın doğasını belirleyen teknik sorun, iplik eğirme ile dokuma arasındaki randıman dengesizliği idi. El tezgahından çok daha az randımanlı olan çıkrık, dokumacılara ipliği yeterince hızlı bir biçimde yetiştiremiyordu. Herkesçe bilinen üç buluş bu dengeyi sağladı:

a) Bir kulübe çıkrıkçısının aynı anda birkaç iplik eğirebilmesini sağlayan 1760'ların çıkrık makinası,

b) Eğirme işlevini makaralar ve iğlerin yardımıyla gerçekleştirmeyi sağlayan 1768'lerin "su çerçevesi."

c) Bu ikisinin birleştirilmesiyle meydana gelen ve kısa zamanda buhar gücüyle de çalıştırılmaya başlanan 1780'lerin "katır"ı.

Bunlardan su çerçevesi ve katır fabrika üretimine basamak niteliğindeydi.[32]

1764 yıllarına kadar tekstil sanayii Avrupa'da emek yoğun bir sanayi idi. 1767'ye kadar "jonny" denilen ve imal ettiği iplikler pek sağlam olmamakla beraber, küçük, ucuz ve kolay taşınabilir olmasından dolayı yaygınlaşan, bir makina kullanılmıştı. 1768 yılında ise R. Arkwright "Frame" denilen makinayı buldu. Bu makina sağlam iplik imal etmekle beraber büyük kuvvete ihtiyaç gösteriyordu. Önceleri atlardan yararlanılarak işletilen bu makina yerine 1775'de daha düzenli bir iplik makinası geliştirildi. 1790 yılından sonra ise bu makinaları işletmek için Watt'ın buhar makinasından yararlanılmaya başlandı. Böylece su kenarlarında inşa edilmekte olan fabrikalar, artık kentlerde inşa ve işletilmeye başlandı. Asıl büyük yeniliklerden birisi de 1784 yılında E. Cartwright'ten geldi. Bu kişi mekanik dokuma tezgahını keşfetmişti. Bu tezgah kısa zamanda geliştirildi ve hızla yaygınlaştı.[33]

Yünlü endüstrisi devlet tarafından bir numaralı ulusal avantaj ve cesaretlendiriciler tarafından da "dünyanın en zengin ve en değerli imalatı" olarak görülmektedir ve Amerika madenleri İspanya için ne ise, dokuma endüstrisi de İngiltere için o sayılmaktadır. Bu endüstrinin çıkarı doğrultusunda çiftçilerin yün ihracı yasaklanmış, yabancı mamullere ağır vergiler konulmuş, pamuklu kullanımı kontrol edilmiş, koloniler halkının ihracat için yünlü dokumaları yasaklanmış, dokuma ustalarının göçüne izin verilmemiş ve ölülerin yünlü kefenlere sarılmaları zorunluğu getirilmiştir. Ticari hileleri önlemek, kaliteyi korumak ve yabancı tüketicilerde ucuz ama kaba olduğu düşüncesini uyandırmamak için sayılamayacak kadar çok kanun çıkartılmıştır.

Diplomasi yeni pazarların açılması ve yüksek tarifelerin indirilmesi için gayret sarfetmiştir. 1700'lerde ülke ihracatının yarısını oluşturmakta; 1760'larda bu yünlülerin üçte birinden fazlası Amerika'daki İngiliz kolonilerine gitmektedir.[34] 1780 yılında 360.000 sterlin tutan bu ihracat, 1802 yılında 7.8 milyon sterlini bulacaktır.[35]

İmalatçıların çıkarları çoktan hükümet politikasını belirler duruma gelmişti. Ticaret kesiminin çıkarlarıyla sanayi kesiminin çıkarları çelişince daima yerli üretici ağır basıyordu. Çünkü tüccar yalnızca Londra'da ve birkaç liman kentinde etkili olabilmekteyken, imalatçı ülkenin geniş kesimleriyle birlikte hükümetin de siyasal tercihlerini etkileyebilmektedir.[36]

Dış ticaretin gelişmesi Sanayi Devrimi'nin hızlanmasına çeşitli yönlerden yardım etmiştir.

a) Dış ticaret ile İngiliz sanayi ürünlerine talep oluşmuştur. Sanayi öncesi talep düzeyinin düşüklüğü nedeniyle oluşamayan ihtisaslaşma

33. Kazgan, s.61-62

34. Heaton I, s.302-303

35. Henri Denis, Ekonomik Doktrinler Tarihi I, çev: Atilla Tokaltı, İstanbul: Sosyal yn. 1973, s.299-300

36. Hobsbawm, s.17-18

37. Deane, s. 60-61

38. Hobsbawm, s.34-35.

39. Selçuk Trak, İktisat Tar[...] İzmir: Ü.T.İ.A. 1960, S.272.

böylece mümkün olmuştur.

b) Uluslararası ticaret, İngiliz sanayi ürünlerinin sayısını artıran ve ucuzlatan hammaddeleri elde etme imkanı sağlamıştır.

c) Uluslararası ticaret ile İngiliz mallarına dış talep oluşturuldu.

d) Dış ticaret ile oluşan ekonomik fazlalık sanayi gelişmeyi finanse etmeyi kolaylaştırdı. Böylece yeniliklerin uygulanması da mümkün hale geldi.

e) Uluslararası ticaret ülke içinde ticaretin gelişmesinde etkili olan kurumsal yapı ve iş ahlakının doğmasına yardımcı oldu.

f) Büyük şehirlerin ve sanayi merkezlerinin gelişmesinin ana nedenlerinden biri de yine uluslararası ticaretteki genişlemedir.

Nihayet uluslararası ticaret, İngiliz ekonomisine "özel bir tür olgunluk" getirdi. Denizaşırı bölgelerde ticaret yapan tüccar, gayri şahsi bir uluslararası ekonomide güven içinde iş yapmayı öğrendi.[37]

İhraç sanayileri bu hızlı büyüme yanılsamasını başlıca iki şekilde oluşturuyorlardı. Birkaç yabancı ülkenin ihraç pazarlarını ele geçirerek ve politik ya da yarı politik savaş ve sömürgeleştirme yöntemleriyle belirli ülkelerdeki yerli rekabeti ortadan kaldırarak. Başkalarının ihraç pazarlarını ele geçirebilen ve hatta dünyadaki tüm ihraç pazarlarının büyük bir bölümünün üstünde kısa sürede tekelci bir egemenlik kurabilen bir ülke, kendi sanayicileri için sanayi devrimini gerçekleştirmeyi mümkün ve bazen de fiilen zorunlu kılacak ölçüde ihraç sanayilerini genişletebiliyordu. İşte Britanya'nın 18. yy'da başardığı şey buydu.

Ancak savaş ve sömürgecilik yoluyla pazarlar edinebilmek, yalnızca bu pazarları sömürebilecek bir ekonomiye değil, aynı zamanda İngiliz imalatçılarının çıkarı için savaşı ve sömürgeciliği sürdürmeye gönüllü bir siyasal yönetime sahip olmayı gerektiriyordu. Bu noktada Sanayi Devrimi'nin doğuşunda üçüncü faktör olan hükümete geliyoruz.

Britanya bazı ülkelerden farklı olarak bütün dış politikasını ekonomik hedeflere bağımlı kılmaya hazırdı.

Savaşlardan beklentisi ticari gücünü ve donanmasının gücünü artırmaktı. Yine Britanya'nın ekonomik hedefleri tümüyle ticarî ve mali beklentilere göre belirlenmiyor, bu hedeflerin şekillenmesinde aynı zamanda ve giderek artan ölçüde imalatçıların baskı grupları da etkili olabiliyordu.

18. yy'da İngiliz dış politikası, rakiplerinden farklı olarak, açık biçimde en büyük rakibi Fransa'ya karşı sistemli bir saldırganlık politikasıdır. Britanya bu dönemin beş büyük savaşından(x) yalnızca birinde savunma durumundaydı. Bir yüzyıl boyunca kesintili olarak süren bu savaşların Britanya için sağladığı sonuç, Avrupalı güçler arasında bir denizaşırı sömürgeler tekeline sahip olmak ve dünya çapında etkinliği olan bir donanma gücüne sahip olmak olmuştur. Savaş, Avrupa'daki en yakın rakipleri zayıflatarak Britanya'nın ihracatını artırdı. Oysa barışın etkisi ihracatı yavaşlatıcı yöndeydi.[38]

Endüstriye geçişte İngiltere "Dünyanın Atölyesi" oldu ve komşularından iki ilâ üç insan ömrü ileri sıçradı. Pamuklu endüstrisinde çok büyük gelişme kaydetti ve Avrupa'da birinci mevkii aldı. Manhcester bu fabrika dalında esas merkez oldu.[39]

(x) İspanyol savaşı (1702-13), Avusturya Savaşı (1739-48), Yedi Yıl Savaşları (1756-63), Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1776-83), Devrimci Napolyon Savaşı (1793-1815)

2. Tarım Alanındaki Gelişmeler

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa'da demir ve çelik ile imal edilen aletlerin bir anda yaygınlaşmasından tarım büyük ölçüde yararlandı. Asıl önemli gelişme ise 1760 yılında Joseph Elkington'un yeni drenaj metodlarını; Robert Bakewel'in de aynı devrede daha fazla at veren büyükbaş neslini bulmasıyla sağlandı.

Bu arada İngiltere'de her türlü terfi ve yeniliği teşvik etmek için kurulmuş olan "Society of Arts" tarım alanındaki keşifler için ödüller koymuş ve yöresel tarım dernekleri kurulmasını özendirmiştir.[40]

3. Enerji ve Kömür ile İlgili Gelişmeler

1750 yılında Carlishe Spedding'in kömür madenlerine havalandırma düzenini geliştirmesi, madenlerdeki kayaların parçalanması için barutun kullanılması, çelik kirişlerin kullanılması ile madenlerde daha derinlere inme imkanının doğması, 1777'de kömür madenlerine demir dekovil hattının döşenmesi ve bunların toprak yüzüne kadar taşıma yapacak hale gelmesi maliyetleri büyük ölçüde düşürmüştü. Nihayet 1813 yılında Sir Humphyr Davy'nın yeni bir lamba bulması ile eskiden kullanılamayan yatakların işletilmesi mümkün olmuştu.(41)

Ülkenin zengin demir ve kömür yataklarına dayanarak metal endüstrisi de kuvvetle kalkındı. Kömürce zenginlik, sadece endüstri ihtiyaçlarının karşılanması bakımından değil, fakat aynı zamanda ulaşımda da tamamıyle değişmeye imkan verdi ve önemli miktarda kömür ihraç edildi. İlk buharlı gemi Atlantiği 1818'de aşıyor, ilk demiryolu 1825'de Stockton ile Darlington arasında işletilmeye açılıyordu. İngiltere'nin dünya ticaret ulaşımı kuvvetli bir ticaret filosunun inşasıyla gelişiyordu. En önemli, ihraç malları koloni malları, Endüstri mamulleri ve kömürdü.

İngiliz endüstrisi serbest ticaret ülkelerindeki yeni pazarlar buldu. Yine kolonilerle ticaret konusundaki engeller kaldırıldı. Kolonilerin parlamentolarla bizzat idaresine başlandı ve esaret kaldırıldı. Aynı zamanda Doğu Hindistan Kumpanyası'nın ticaret monopolü kaldırıldı. Böylece doğu mallarının ithali, hatırı sayılır derecede yükseldi. Cromwell'in deniz ulaşımı anlaşması (Navagation Act) kıyılardaki deniz ulaşımını

sınırlardı ve sonra tamamen ortadan kaldırıldı.(42)

4. Demir-Çelik Alanındaki Gelişmeler

XVIII. yy'da Avrupa'da demir-çelik endüstrisinin kuruluşu ve gelişmesi demir ve çeliğin silah yapımındaki önemine bağlı olarak ele alınmakta idi.1766'da Cranage kardeşlerin buluşu ile demir külçe üretiminde kok kullanımı hakim hale geldi. Bu sistem Henry Cort tarafından daha da geliştirildi. Böylece demir çelik üretimi orman kenarlarında kurulma zorunluğundan kurtulmuş, yüksek fırın sistemi ile istenilen şekil ve boyutlarda demir üretimi mümkün hale gelmiştir. Sonuçta demir-çelik endüstrileri yaygınlaşmış, fiyatların düşmesi ile kullanım sahasını genişletmiştir. Silah yapımımından başka demir ev ve bina yapımında da yaygınlaşmıştır. Yine makina yapımı, tarım aletleri ve gemicilikte de kullanılır hale gelmiştir.(43)

5. Kimya ve Tekstil Boyama Alanındaki Gelişmeler

XVIII. yy Avrupasında Kimya sanayiinin, en güçlü alanı kumaş boyacılığı ve desenciliği olmakla birlikte, esas gelişme 1783 yılında Thomas Bell'in buhar ile işleyen, boya ve şekil yapmak için kullanılan keşfi ile sağlandı.

Tekstil sanayiinde en önemli kimsayal olay iplik ve kumaşların beyazlaştırılması idi. Eski ilkel yöntemlerin yerini, 1754 yılında Francis Home adlı profesörün sülfüriği bu işte kullanması ile ve sülfüriğin depolanması ve taşınmasına imkan sağlayan kurşun kalıpların John Reebuck tarafından bulunmasıyla daha gelişmiş usuller aldı. 1787'de Watt, Fransa'dan İngiltere'ye kumaşları klor ile beyazlaştırma sistemini getirdi. 1789 yılında C. Tennat klor ve sönmüş kireç ile taşınması kolay olduğu gibi işçilerin sıhhatini de bozmayan bir beyazlaştırıcı toz imal etti. Öte yandan da boya imalatı kimya sanayiinin bir kolu olarak gelişiyordu.(44)

6. Altyapı ve Bina Teknolojisinde Gelişmeler

Avrupa'da her türlü inşaat ve yapı, bina mühendisliği XVII. yy'a kadar askerlerin elinde idi. XVIII. yy'da İngiltere ve Fransa'da sivil mühendislik bir meslek haline gelmeye başladı. XVIII. yy'da alt yapılar ve bina-mesken inşaatı özel girişimcilerin eline geçti. Böylece mühendislik artık devlet hesabına değil, şahıslar ve şirketler hesabına çalışıyor hale geldiler.

Bu alanda en büyük işveren Francis Egerton'du. Bu kişi ilk kanal inşaatını 1761 yılında gerçekleştirdi. Daha sonraları önemli üretim merkezlerini Londra'ya bağlayan kanallar büyük bir su yolları ağı oluşturdu. Bu kanallar her türlü malın serbest ve ucuz taşınması ile serbest rekabet ortamının doğmasını da sağladı.(45)

III. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Sanayi Devrimi'ni doğrudan konu edinen ilk kitap olan A. Toynbee'nin "Lectures on the Industrial Revolution" kitabının yayınından (1884) bu yana, Sanayi Devrimi'nin çeşitli yönleri üzerindeki tartışmalar yoğunluğundan fazla birşey kaybetmeden sürmektedir.

Sanayi Devrimi'nin kökenleri, onu oluşturan nedenler, sanayi devrimini gerçekleştirememenin nedenleri önemli tartışmalara yol açmış; bu konu çeşitli disiplinlerce incelenerek tarih, iktisat tari-

hi, iktisat, sosyoloji bilimlerine konu oluşturmuştur. Burada temel problemler Sanayi Devrimi'nin tanımlanması, tarihî önemi, oluşum aşamaları ve nedenleri ile bu değişimin sonuçlarının anlaşılmasıdır.

Tüm araştırmalar ve açıklama çabalarına rağmen bu konularda henüz üzerinde anlaşmaya varılabilmiş, genel kabul görmüş açıklama kalıplarının oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Konu ile ilgili çeşitli yaklaşımlar, farklı açıklamalar getirmekte olup, halen bu türden tartışmalar sürmektedir.

Sanayi Devrimi, tüm ülkelerde aynı şekilde ortaya çıkmış belirli süreç veya olayın adı değildir. Bir arada ele alındığında Sanayi Devrimi olarak nitelendirilebilecek bir gelişme türünü oluşturan ve ekonomik organizasyonun metod ve özelliklerinde görülen bazı değişmelerin varlığı tesbit edilebilir. Birbiriyle alakalı bu değişmeler:

1. Modern bilim ve tecrübî bilginin pazar için üretim sürecine geniş ve sistematik olarak uygulanması,

2. Ekonomik faaliyetin aile içi veya mahalli kullanımlardan çok, ülke çapında ve uluslararası pazarlar için üretime doğru bir ihtisaslaşmaya yönelmesi,

3. Nüfusun kırsal kesimden şehirlere göç etmesi,

4. Tipik üretim biçiminin genişlemesi, şahsî olmaktan çıkması, böylece aile ve aşirete daha az, ortaklık ve kamu teşebbüslerine daha fazla dayalı hale gelmesi,

5. İşgücünün temel mallar üretiminden mamul mallar ve hizmetler üretimine kayması,

6. Sermaye kaynaklarının insan çabası yerine veya onu tamamlayıcı olarak daha yaygın ve yoğun şekilde kullanılması,

7. Toprak dışındaki üretim araçları sahipliğinin ya da bu araçlarla olan ilişkinin belirlediği yeni sosyal ve meslekî sınıfların doğması.

Bu birbiriyle ilgili değişmeler bir anda ve yeterli ölçüde ortaya çıkarlarsa Sanayi Devrimi'ni oluştururlar.(46)

Sanayi Devrimiyle birlikte seri mal üretimine geçilmiş, bunu gerçekleştirebilen ülkelerde sürekli değer üretimi ortaya konmuştur. Bu noktada Gelişmiş ve Azgelişmiş ülkeler, Sanayi Devrimi'ni yapmış ve Sanayi Devrimi'ni yapamamış ülkeler şeklinde tasnif edilir hale gelmiştir. Sanayileşmiş ülkelerle, sanayileşememiş ülkeler arasındaki farklılıklar giderek büyümüş ve bugün aralarında büyük uçurumlar oluşmuştur. Azgelişmiş ülkeler için sanayileşme çağımızda ulusal bir tutku, bir ideal haline gelmiştir.

Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmiş olan ülkelerde çeşitli olumsuz toplumsal tabloların oluştuğu, bunalımların, geçici de olsa, meydana geldiği ileri sürüldüğü gibi; Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirememiş olan ülkelerin bunu neden gerçekleştiremedikleri de çeşitli araştırmalara konu olmaktadır. Bu konuda çok çeşitli nedenler ileri sürülmektedir. Ülkelerin coğrafi koumları, sahip oldukları tarihi deneyim, doğal kaynak varlıkları, toplumsal örgütlenme ve kültür yapıları birbirlerinden farklılıklar arzetmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Deane, Phyllis, İlk Sanayi İnkılâbı, Çev: Tevfik Güran, Ankara: TTK, 1988.

Denis, Henri, Ekonomik Doktrinler Tarihi I-II, Çev: Atilla Tokatlı, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1973-1974.

Dicleli, Vedat, İktisadî Gelişme Tarihi, İstanbul: 1966.

Hamitoğulları, Beşir, Çağdaş İktisadi Sistemler, 2.b. Ankara: A.Ü. SBF Yayınları, 1978.

Heaton, Herbert, Avrupa İktisat Tarihi I-II, Çev: M. Ali Kılıçbay - Osman Aydoğuş, Ankara: Teori Yayınları, 1985.

Hill, Christopher, 1640 İngiliz Devrimi, Çev: Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983.

Hobsbawm, E.d. Sanayi ve İmparatorluk, çev: Yalçın Gülerman - Abdullah Ersoy, Ankara: Dost Kitabevi, 1987.

Kazgan, Haydar- Sanayi Tarihi, İstanbul: İTÜ, 1987.

Kessler, İktisat Tarihi, Çev: Sabri Ülgener - Orhan Tuna, İstanbul: Güven Basımevi, 1940.

Kuyucuklu, Nazif, İktisadî Olaylar Tarihi, İstanbul: İ.Ü. SBF Yayınları, 1982.

Maillet, Jean, 18. Yüzyıldan Bugüne İktisadî Olayların Evrimi, çev: Ertuğrul Tokdemir, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983.

Nef, John, Sanayileşmenin Kültür Temelleri, Çev: Erol Güngör, İstanbul: Kalem Yayınları, 1980.

Polanyi, Karl, Büyük Dönüşüm, Çev: Ayşe Buğra, İstanbul: Alan Yayınları, 1986.

See, Henri, Modern Kapitalizmin Doğuşu, Çev: Selahaddin Özmen, İstanbul, 1972.

Rostow, w, İktisadî Gelişmenin Merhaleleri, Çev: Erol Güngör, İstanbul: Kalem Yayınları, 1980.

Trak, Selçuk, İktisat Tarihi, İzmir: İ.İ.T.İ.A. Yayınları, 1960.

Üşür, Işaya, "Sanayi Devrimi: Bir Devrim Neyi Anlatır?" İktisat Dergisi, Cilt: 24, sayı:287, Ekim 1988.

Çağdaş teknolojinin kimliği

Prof. Dr. Sadettin ÖKTEN*

*Mimar Sinan Ünv. Mimarlık Fakültesi Yapı Endüstrisi Anabilimdalı Başkanı

GİRİŞ

Bu yazı, çağdaş teknolojinin ağırlıklı ve baskın unsur olarak etkili olduğu toplumların yaşadığı, çözümleyemediği ve bütün insanlara ve çevreye sirayet ettirdiği sorunları irdeleyen bir denemedir. Ayrıca bu çalışma, çağdaş teknolojiye ve onun getirdiği düzene henüz tüm boyutları ile giremediği için söz konusu sorunlardan korunup teknolojik ağırlıklı toplumlarınkinden farklı bir yaşama biçimi geliştirebilme imkânını elinde tutan toplumların özenti ve çelişkilerle gölgelenen kaderini tahlil eder mahiyettedir. Konuya genel bir giriş niteliğinde olduğundan yazının kapsamında kavramsal bir yaklaşım ile yetinilmiş, olay zaman ve mekan ile ilişkili özel örnekler bilhassa verilmemiştir. Bu çalışma, alacağı umulan eleştiri ve uyarılar doğrultusunda gelecekte daha şumullü bir biçime getirilebilirse o durumda zaruri olan örneklemelerle de desteklenecektir. Ancak şu hali ile dahi burada verilen hükümleri ve ulaşılan neticeleri günümüzde veya eskilerde yaşanan örneklerle olumlu ya da olumsuz yönde değerlendirmek okuyucudan hemen göstermesi gerekli çok tabii bir davranış olarak beklenmektedir. Makalenin "gözlem" adı verilen birinci bölümünde teknolojik olgunun ağırlıklı olarak yaşandığı toplumların bir tahlili yapılmış ve teknoloji olgusunu orada gerçekleşen biçimi ile oluşturan temel motivasyon veya değer yargıları sistemi tanımlanmaya çalışılmıştır. "Değerlendirme" başlığı altında sunulan ikinci bölümde çağdaş teknolojik modelin tek ve değişmez olmadığı, ona alternatif olabilecek çok daha insani ve farklı bir düzenin bir başka değer yargıları sistemine dayanılarak kurulabileceği açıklanmıştır. "Sonuç" bölümünde ise bu farklı teknolojik düzenin gerçekleşebilmesi için gerekli asgari şartlar ve davranış biçimleri kısaca özetlenmiştir.

1. GÖZLEM

Çağımızın insanı alet ve makinalarla çevrili bir dünyada yaşıyor ve hayatını kuşatan bu nesnelerin sayıları, markaları ve cinsleri gün geçtikçe artıyor. Bu cihazlar zamanımız insanının üzerinde gittikçe derinleşen, belki bir süre sonra hiç silinmeyecek ve onu tümü ile kaplayacak izler bırakıyorlar. Bunların herbiri bir ihtiyacımızı karşılıyor, bize hizmet ediyor ve bu görevi yerine getirirken konfor adını verdiğimiz bir özelliği de birlikte sunuyorlar. Herhangi bir ihtiyacın tatmininin veya bir hizmetin ifasının asgari bir haddi vardır. Bu sınıra erişildiği zaman o ihtiyaç veya hizmet yerine getirilmiş olur. Bu haddin üzerindeki her özellik konfor olarak adlandırılabilir. Bu tür özellikler daha zenginleşip karmaşık hale gelirse bu duruma da lüks adı verilir. Demek oluyor ki, hizmet veya ihtiyaç çizgisinin bir ucunda asgari had vardır ve bu had belli ve sınırlıdır, diğer ucunda da giderek artan bir konfor düzeyi içinde lüks yer almaktadır. Lüksün ise bir sınırı yoktur. İnsanoğlu içgüdüleri doğrultusunda daima daha çoğuna, daha gösterişlisine ve daha güçlüsüne talipdir. Asgari had sınırından lüks bölgesine doğru ilerleyen bir ürün, kullanıcısına giderek artan bir konfor ve güven düzeyi sunar. Diğer bir deyişle o ürün kullanıcıya daha çok bedensel tatmin ve rahatlık ile birlikte o işin aksamayacağına dair daha güçlü bir güven verir. Bu açıdan konfor kavramı bedensel tatmin ve rahatlıkla birlikte hizmetin yapılacağına dair verilen güvence olarak tanımlanabilir. Ancak her bedensel tatmin ve rahatlık ve bir nesneye karşı duyulan güven, insanın iç dünyasında maddi tarafı öne çıkaran bir takım etkilenmelere de yol açar.

Konfor sözkonusu olduğunda, aynı konfor düzeyini daha ucuza sağlamak veya daha fazla ödeyerek daha yüksek bir konfor düzeyi elde etmek gibi seçeneklerle ortaya çıkan ekonomik parametre de gündeme gelmektedir. Yukarıda sözü edilen çok sayıda marka ve cins, farklı konfor düzeyleri ve farklı ekonomik boyutları sunarak çeşitlenmektedir. Ayrıca ürünü biçim bakımından insanları etkileyecek ve onlar için cazip hale getirecek önemli bir etken daha vardır. Aynı fonksiyonu belki aynı fiatla sağladığı halde bir ürün dış özellikleri itibarı ile benzerlerinden daha cazip olabilir, buna da kısaca moda

diyoruz. Çağımızın insanı kullandığı eşyada mevsimlik veya yıllık periyodlarla değişen modalar ile yönlendirilmekte, alındığından beri bir mevsim veya bir yıl geçmiş olmasına rağmen halen yepyeni duran ve hizmetini güvenle ifa eden bir eşya giderek gözümüzdeki değerini yitirmektedir. Gerçekte ise biz bu eski model eşyayı kullandığımız zaman toplum içinde modanın tanımladığı türden bir saygınlığı yitirmekteyiz. Kendi saygınlığımızı kurtarmak için o eşyayı gözden çıkarıyoruz ve ilk fırsatta yeni modeli veya imkân olursa daha üst düzeyde konfor sağlayan bir başkası ile değiştiriyoruz. Değiştirilen eşya bazı ortamlarda ikinci el etiketi ile daha alt düzeydeki toplum tabakalarında hizmete devam ediyor, bazen de bu tür bir talep olmadığı için hâlâ ekonomik bir kıymet ifade eder iken yok sayılıyor ve atılıyor. Günümüzde bir kısım toplumlar bu realiteyi bütün boyutları ile yaşıyor ve yönetiyorken bir kısmı da bu tarz yaşamaya yeni yeni adapte oluyor, bazıları ise bu biçi-
e girmek için büyük bir istekle adeta son-
ız bir çaba harcıyor.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı gi-
çağdaş toplumlarda da alet ve makinala-
n varlık nedenleri geçmiş zamanlarda ol-
ığu gibi beşeri ihtiyaçları gidermektir. Bu
ok masum ve makul sebeb beyan edilmek-
birlikte bu konuda gelinen nokta hiç de
öyle mütevazi bir sınıra riayet ediyor ola-
ık görünmemektedir. Şimdilerde toplum-
aki manzara şudur, bir ihtiyacın temini
in kullanılan bir araç olarak algılanması
ereken bir ürün, bu çizginin çok ötesine
eçmiş bizatihi sahibine saygınlık getiren
r özellik kazanmış ve kendisi bir amaç ol-
ıuştur. Şüphesiz ilk insandan beri beşeri
tiyaçlar bir şekilde çözümlenmiş ve insan nesli bu güne kadar artarak gelmiştir. Ancak çağımızdaki insanı ihtiyaç yönünden eski kuşaklardan ayıran iki önemli fark vardır, bunlardan biri zamanımızda ihtiyaçların giderek çoğaltılması, diğeri de bunların giderilmesinde doğadan elde edilen hammaddelerden çok uzun ve karmaşık işlemler sonucu üretilen ürünlerin kullanılmasıdır. Bu döneme bir başlangıç olarak kabul edilebilecek sanayi devrimi öncesinde, insanların hem bu kadar çok sayıda ihtiyaçları yoktu, hem de bunların giderilmesinde yine doğadan temin edilen hammaddeler az bir miktar işlenerek kullanılıyordu. Bundan başka kullanılan bir eşyanın değiştirilme peryodu çağdaş moda anlayışının öngördüğünden çok daha yavaş idi. Enerji kaynağı olarak da tabiatta hazır olarak bulunan kaynaklar doğrudan doğruya kullanılmakta idi. Gerçekte insana sorduğumuz zaman onun ihtiyaçları bitmez. Hayatın idamesi için gerekenler ile zihinsel ve bedensel gelişme için gerekenler zaruri ihtiyaçlar sayılmakla birlikte bunlar insanın sınır tanımayan istekleri karşısında çok mütevazi ve masum kalır. Fiziksel çevredeki kaynaklar sınırlı, buna karşılık insan iştihası sınırsız olduğuna göre daima tatmin edilemeyen bir ihtiyacın kalacağı ve daima birilerinin başka birileri aleyhine daha çoğunu isteyip ona sahip olacakları açıktır. Burada mesele, doğal kaynakları insanlarla paylaşırken gücün veya becerinin ötesinde bir kurala uyup uyulmayacağı, eğer uyulacaksa bunun nasıl bir kural olacağıdır. Burada karşımıza bir ahlak problemi çıkmaktadır ki eski dönemlerde bu boyutları ile yaşanmamıştı. Doğal ve çevresel kaynakların kullanımı ve korunmasına ait kuralları içeren bu ahlaka çevre ahlakı denilebilir.

Çağımızda içinde yaşadığımız model insanı öyle kuşatmıştır ki artık fertler o modelin önerdiği bir nesnenin kendilerinin gerek ihtiyaçları olup olmadığını zerrece düşünmeksizin otomatik olarak o nesneye talip oluyorlar. Zamanımızda bir çok şey modaların öngördüğü anda birdenbire değişir, bu değişimi izleyebilen kimseler toplumda üstünlük kazanır, izleyemeyenlerde ise gizli ya da açık olarak bir eziklik ve eksiklik psikolojisi doğar. Teknolojinin topluma sunduğu ve modanın sık sık değiştirdiği ürünlere sahip olmak ve bu çevrimi sadakatle izlemek "çağdaşlık" kavramının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Halen geçerli olan anlayışa göre, bir fert kendisine sunulan ürünleri hiçbir çekince koymadan benimsiyor ve kullanıyorsa bu davranış önemli ölçüde çağdaşlık olarak nitelendirilir. Çağdaşlığın tamamlanması için ise aşağıda açıklanacak bir düşünce ve belki inanç sistemine sahip olmak gerekir. İster inanç ister yaşama biçimi yönleri ile olsun çağdaşlık, teknolojinin egemen olduğu toplumlarda sanki insanlığın evrensel ve değişmez erdemlerinden biri imiş gibi bir itibar kazanmıştır. Nasıl tarihin her döneminde ve bütün toplumlarda adalet, merhamet, fedakârlık ve diğerleri gibi kavramlar üstün değerler olarak algılanmış ve insanlar bunlara karşı hep saygı ve hayranlık duymuşlarsa zamanımızda da çağdaşlık adeta tüm erdemleri kapsayan sihirli bir muhtevaya kavuşturulmak istenmektedir. Gerçekte teknolojik ağırlıklı bir yaşama biçimini izleme boyutu ile tanımlanan çağdaşlığın ne ölçüde ve nasıl bir erdem olabileceği çok tartışılacak bir konudur. Ama teknolojinin egemen olduğu toplum onun ürünlerini yaygın bir biçimde kullandırmak ve bu kullanımı giderek hızlandırmak için önerdiği yaşama biçimini çağdaşlık olarak nitelendirmiş ve bu kavrama bir de erdem ve onur boyutu eklemiştir. Dolayısı ile bu biçimi eleştiren veya kullanmayan kimseler biraz gizli biraz açık olarak çağdışı diye adlandırılmış ve top-

lumdaki saygınlıkları aşınmaya başlamıştır. Diğer yönden toplumdaki sayıca az mizaç itibarı ile farklı kimseler ise yaşama biçimi boyutu ile bu düzene uymasalar bile düşünce ve inanç bazında onu buluşturan felsefeyi görmektedirler. Ancak hem yaşama biçimi hem de düşünce yapısı cihetlerinden bu düzene uymayanlar, kocaman ve ağır bir çağdışıdır damgası vurularak çağdaş engizisyonlar tarafından mahkum edilmektedir. İhtiyaç, teknoloji, çağdaşlık ve erdem arasında teknolojiyi yöneten zeka tarafından kurulan bu ilişki büyük ölçüde gerçek dışıdır. Her ne kadar tarihin bütün devirlerinde, ihtiyaçlar devrin teknolojisi ile sağlanmış ise de o dönemlerdeki teknoloji insana hizmet eden ve onun emrinde kalan bir teknolojidir, insanı mutlu etmek için kullanılan bir araçtır. Çağımızda ise teknoloji yine insanın hizmetinde ve emrinde deniyor ise de artık o bu çerçeveyi çoktan aşmış, bir yandan devamlı olarak kışkırtıp körüklediği beşer iştihasına dayanan ihtiyaçlar yaratarak semirmiş diğer yandan bunları hiç durmadan yenileri ile değiştirerek ve buna bir erdem kisvesi giydirerek insanı kendisine esir etmiştir. Aslında bunu yapan teknoloji değil, teknolojiyi hayatın gayesi olarak gören insandır. Bu insanın elinde, bütün insanlığı kendisine zebun eden, kullandıkça vahşi bir haz veren bu hazzı tattıkça daha çok kullanılan dehşet verici bir tahakküm vasıtası haline gelmiştir. Her ferd veya toplum bu imkana aynı ölçüde sahip olamayacağına göre bu imkanı eline geçiren ister ferd ister toplum olsun diğerleri üzerinde acımasız bir baskı kurmakta ve onları kendi modellerindeki gibi düşünmeye şartlandırarak bu baskılarını derin bir özentiye dönüştürmektedirler. Teknolojinin ve arkasındaki düşüncenin tahlilini yapmak için biraz tarihe dönüyoruz.

Genel çizgileri ile ele alındığında insan denilen varlığın zaafları ve meziyetleri ile tarihin akışı içinde pek değişmediğini gözlemliyoruz. Bunun en büyük delili, klasik olarak adlandırılan metinlerde yaşayan kahramanların tutkuları, zaafları, sadakatları ile benzerlerinin bugün de aramızda bulunmasıdır. Veya en azından o kahramanlarla kendi içimizde bazı noktaların özdeşleştiğini daima hissetmişizdir. Şu halde, insanın tabiatı veya iç dünyası zamanın akışı içinde pek değişmemektedir. Diğer yönden özellikle son yüzyılda etrafımızdaki çevrenin insan eli ile inanılmaz ölçüde değiştirildiğine şahit oluyoruz. Ve bunları gerçekleştiren insanlardaki davranışlar ve düşünceler de öncekilere göre değişmiştir, bunu da fark ediyoruz. Bu değişim, acaba nasıl ve ne zaman başlamıştır ve ne ölçüde bir değişimdir? Kısaca bunu tahlile çalışalım.

Onüçüncü asırda Batı Avrupa'da değerler sisteminde bir değişim başlamış, bu değişim giderek gelişmiş ve yüzyıllar boyu devam etmiştir. Bu değişim, insanın değer yargıları sistemini Allah-Ahiret öncelik ve üstünlüğünden ve bunların insan ve dünya ile bütünleşmesinden kaydırıp sadece insanın kendi varlığını ve içinde yaşadığı dünyayı öne çıkarması doğrultusunda gerçekleşmiştir. Allah-Ahiret ikilisine dayanan değerler sistemini önce sorgulayan sonra hafife alan insan bu değerleri kendi değerler sisteminde alt kademelere indirmiş ve hatta giderek unutmuştur. Bunların yerine ise kendi varlığını ve tasarruf ettiği dünyayı ikame etmiştir. Şüphesiz bu durumda Allah-Ahiret ikilisine dayanan sistemin insan ve dünya için vaz ettiği kurallar da önemini yitirmiş ve tarihin tozlu sahifelerine kaldırılmıştır. Böylece insan aklının tanımladığı bir özgürlük alanı ve anlayışı doğmuş, bu alan zaman içinde kazanılan deneyimlere göre düzenlenmiş ve düzenlenmektedir. Bu tür bir düzenlemeye ait herhangi bir kuralın Allah-Ahiret ikilisine ait değerlere dayanan bir kuralla uyuşmaması halinde, yukarıda gündelik hayatta teknolojik ağırlıklı yaşama biçiminde sözü edilen çağdaşlık ve çağdışılık kavramları, burada inanç düzleminde karşımıza çıkmaktadır. Salt akıl açısından bakıldığında, temel öncelikleri ve kabulleri farklı olan iki değer yargısı sistemine ait kuralların birbirleri ile uyuşmayacakları çok tabiidir. Allah-Ahiret ikilisine ait kurallar ile İnsan-Dünya ikilisine ait kurallar farklıdır ve birine göre diğeri yanlıştır. Bir sistemin zamanımızda yaygın veya ufak ölçekte yaşanması onun doğru veya yanlış olduğunu göstermez, salt akıl açısından doğruluk ya da yanlışlık, yaşanan biçim ile kabul edilen değerler sistemi arasındaki uyum veya çelişki ile belirir. Ancak teknolojik ağırlıklı toplumca benimsenen İnsan-Dünya ikilisinde ve bunun ürünü olan çağdaşlık kavramında zımnen varmış gibi gösterilen ve ahlaki bir muhtevası olduğu ima edilen doğru, iyi, güzel gibi bir takım erdemler aslında boş bir yakıştırmadan ibarettir, çünkü bu erdemlerin kaynağı teknolojik ağırlıklı toplumu ortaya çıkaran İnsan-Dünya ikilisinin çok ötesine uzanan Allah-Ahiret ikilisine ait değerlerdir. Buna benzer olarak çağdışı kavramındaki bütün aşağılayıcı nitelikler de tamamen asılsız ve anlamsız yakıştırmalardır. Çağdaş ve çağdışı bu zamanda olanı ve olmayanı gösterir kavramlar olarak algılandığında gerçek değerlerini kazanacaklar ve insanlar bunlarla düşündüklerinde yanılgıdan kurtulacaklardır.

İnsan-Dünya ikilisini öne çıkaran değer yargıları sistemi bir yandan insanı en üst rütbeye yüceltirken diğer yandan da beşerin zihinsel gücünü dış dünyaya yöneltmiştir. Bu yönelişin devamlı, mütecessis ve araştırıcı çabaları sonucu fiziksel çevrede geçerli olan kurallar keşfedilmiştir. Bu kuralların ve bunların elde edilmesindeki usullerin tümüne bilim adını veriyoruz. Batı Avrupa'da onyedinci yüzyıl, bilimsel gelişmenin parlak dönemidir, bunu izleyen yüzyılda ise bilimsel bilgi, toplum tarafından özümlenmiş, yorumlanmış ve yaygın hale getirilmiştir. Bilimsel gelişmenin de iyi bir yoğunlukta devam ettiği bu asır, bir sonraki ondokuzuncu yüzyıl için bir hazırlık dönemidir. Batı Avrupa'da bilimsel gelenek daima uygulama ile birlikte yürümüş ve uygulamanın sağladığı imkanların vüs'ati ölçüsünde bilimsel teorileri gerçeklemek kabil olmuştur. Bilimsel deney adı verilen bu uygulamalar ayrıca teorilerin yeni istikametler kazanmasında da çok etkili olmuştur. Bilimsel teori ile deney arasındaki bu ilişki günümüzde de deneyin önem kazanması doğrultusunda gelişerek devam etmektedir. Burada sözü edilen bilim, çevremizdeki dış dünyayı incelediği için çok tabiidir ki bu ortamdaki uygulamalarla ger-

çeklenecek ve geliştirilecektir. Bu uygulamaların veya diğer bir deyişle bilimsel deneylerin gerçekleştirilebilmesi ise tümüyle deneylerin yapıldığı dönemin teknolojisine bağlıdır. Dolayısı ile bilim ve teknoloji arasında ayrılmaz bir ilişki her zaman mevcuttur. Ancak teknoloji adı verilen olgu, ondokuzuncu yüzyılın başlarında biçim ve mahiyet değiştirmiştir. Daha önceleri bilimin emrinde olan ve ferdlerin kişisel imkanları ile kısıtlı bulunan teknoloji, biçim değiştirmiş, tek tek üretimden seri üretime geçilmiştir, mahiyet değiştirmiştir, o artık bilimin hele insanların emrinde ve kontrolünde değildir. Bilakis bilime kendi doğrultusunu dikte etmekte, insanları ise bilinçsiz bir esarete sürüklemektedir.

Bilimsel bilgi, gelişen bir teknoloji ve yeterli maddi birikim Sanayi Devrimi'nin temel unsurlarıdır. Ancak bunları bugün içinde yaşadığımız modeli oluşturmak üzere birleştirerek bir düzen inşa eden bilinç, İnsan-Dünya ikilisine ağırlık veren değer yargıları sistemidir.Önceki döneme nazaran sınırsız denebilecek ölçüde artan enerji imkanları, bunun sonucu ortaya çıkan seri üretimle bu işi gerçekleştirebilen toplumlara öyle büyük bir güç ve zenginlik temin etmiştir ki bu sayede onlar için diğer ulusları hakimiyetleri altına alma ve kullanma imkanı doğmuştur. Böylece Sanayi Devrimini yapan ülkeler dünyayı paylaşmışlar ve diğerlerine hemen hemen hiçbir şey bırakmamışlardır. Bu üstünlük ve tahakküm zevki, onları bir nevi sarhoşluğa itmiş ve temelinde bilim ve teknoloji yatan bu büyük gücün kontrolünü ellerinden kaçırmışlardır. O toplumlarda teknoloji artık onları yöneten ve karşı gelinemez bir irade kazanmış, diğer bir deyişle adeta tanrılaşmıştır. Bu öyle bir tanrıdır ki, sadece üretir ve çok hızlı bir biçimde tüketilmesini buyurur. Bu çevrimin dinamizmi ve hızlanması ona güç verir. Bu esnada kirlenen çevre ve harab olan insanlar eğer kendi ülkesinde ise onların dertlerine şöylesine bir deva olmak ister, ama başka ülkelerde ise onlarla hiç ilgilenmez. Çünkü bu türden her ilgi, ona güç kaybettirir, aksine kendi ülkesinin dışındaki kirlilik ve harabiyet onun tasarrufu ile gerçekleşmiştir ve o bunlardan hayat bulmaktadır. Yukarıda unsurları ve bilinci açıklanan güncel teknolojik model kendisini sorgulayan vicdanları rahatlatmak için kendine özgü değer yargıları sistemini de vaz etmiştir. Bu değer yargıları sistemi toplumsal olayları açıklayan bilgilerin temellerine ustaca yerleştirilmiş ve bunların üzerine zeka ürünü fevkalade ilginç değerlendirmeler kurulmuştur. Böylelikle oluşan ve konusu toplumsal olaylar olan bilgi alanında da yine temel kabul, İnsan-Dünya ikilisinin Allah-Ahiret ikilisine göre çok daha ağırlıklı olarak dikkate alınmasıdır. Ayrıca bu sistem, bir bakıma kendi güvenliğini sağlayan önlemleri de almış ve kendisini irdeleyecek veya sorgulayacak kitlesel haraketlerin yollarını tıkamaya çalışmıştır. Propaganda veya reklam aracılığı ile kitleler bu sistemin tek ve doğru model olduğuna şartlandırılmış, bir başka model kurulabileceği fikri daha düşünce safhasında bile olsa engellenmek istenmiştir. Bu konudaki sayıca mahdut girişimler daha başlangıçta küçültücü biçimde eleştirilerek saygınlığını ve etkinliğini yitirmiş ve gözden düşürülmüştür. Kısacası kendisi dışındaki her şeyi eleştiren sistem kendi eleştirisini bir sosyal baskı türü ile yasaklamış ve böylece övünçle ortaya attığı ve güvenle dayandığı bilimsel anlayışa kendi bünyesi içinde ters düşmüştür.

Özetlenirse, çağımızda dünya üzerinde egemen olan teknolojik ağırlıklı uygarlık modelindeki temel kabul, İnsan-Dünya ikilisinin Allah-Ahiret ikilisine üstünlüğüdür. Bu motivasyonla yola çıkan insan, zekası ve gayreti ile yaşadığımız modeli kurmuş, çalıştırmış ve geliştirmiştir. Giderek artan ve dayanılmaz hale gelen aksaklıklarına rağmen bu sistem halen hükümranlığını sürdürmektedir. Bu model içinde teknoloji olgusu, aktivitesi en yüksek olan ve en çok görünen unsurdur. Bununla birlikte teknoloji tek başına ele alınırsa tatmin edici bir anlam kazanmamakta, aksine içinde yer aldığı sistemle birlikte tahlil edildiğinde işlevi ortaya çıkmaktadır. Teknoloji, bu modelin veya bu senaryonun baş aktörüdür ve oyunun ağırlığı onun üzerindedir. Fakat şu nokta hiç unutulmamalıdır ki, oyunun yöneticisi asla değildir. Yönetici, yani teknolojiye bu rolü veren ve onu bu tarzda planlayan değer yargıları sisteminin en üst basamağına İnsan-Dünya ikilisini koyan ve buna göre yaşayan insandır.

2. DEĞERLENDİRME

Yukarıdaki satırlarda insanın günümüzde içinde yaşadığı sistem dış görünüşü ve bunun arkasındaki düşünce ve değer yargıları yapısı ile ele alınarak genel hatları ile açıklanmaya çalışılmıştır. Yine yukarıda belirtildiği gibi bu sistem kendi değer yargılarına dayanan bir savunma mekanizması da geliştirmiştir. Bu özellikleri ile o eksiksiz bir bütün olma iddiasına sahip ise de gerçekte iki tür insanı tatmin edememekte ve onların sorularını cevapsız bırakmaktadır. Bunlardan birincisi, teknolojik ağırlıklı yaşama biçiminin ortaya çıkıp geliştiği toplumlarda doğup yetiştikleri halde gönülleri kitleye göre daha diri kalmış insanlardır. İkincisi ise teknolojik ağırlıklı yaşama biçiminin henüz yeni yeni nüfuz ettiği bir kısım toplumların içindeki az sayıda bir grup insandır. Teknolojik ağırlıklı yaşama biçimi ile yeni yeni girift bir ilişki içine girmeye başlayan bir kısım toplumlarda değer yargıları sistemi, Allah-Ahiret ikilisinin önceliği ve üstünlüğüne ve bu değerlerin İnsan-Dünya ikilisi ile ahenkli bir birleşimine dayanmaktadır. Bu toplumlarda kitlenin büyük bir çoğunluğu teknolojik ağırlıklı yaşama biçimine büyük bir özenti ve özlem duymakta ve bunun pek ağır bir bedeli olabileceğini akıllarına bile getirmemektedir. Onlar kendi sahip oldukları değer yargıları sistemi ile birlikte bu teknolojik yaşama biçimini de uygulayabilecekleri kanaatindedirler, daha doğrusu teknolojinin sihirli cazibesine kapılıp bu konuyu hiç hatırlarına getirememişlerdir. Böyle bir toplumda yaşadığı halde kendi değer yargıları sisteminin teknolojik ağırlıklı yaşama biçimi ile uyuşmayacağını, çünkü bu biçimin arkasındaki değer yargılarının kendisininkiler ile taban tabana zıt olduğunu sezen pek az bir grup insan da yukarıda zikredilen ikinci grubu oluş-

turmaktadır.

Önce birinci gruptaki insanın teknolojik ağırlıklı yaşama biçimine ve bunun arkasındaki İnsan-Dünya ikilisinin önceliğine dayanan sisteme karşı olan tavrını inceliyoruz. Teknolojik ağırlıklı bir düzende yaşadıkları halde gönüllerindeki merhamet ve mesuliyet hisleri kitleye göre çok daha diri ve derin olan bu kimseler, kendilerine önerilen ve gizli bir mecburiyetle kabul etmeye zorlandıkları düzene karşı şu soruları soruyorlar; "Bize sunulan bu yüksek konforun ve bunu sağlayan teknolojinin gerçek bedeli nedir? Ben biliyorum ki, bu düzende her şey bir bedele bağlıdır, bedava hiçbir şey yoktur, çünkü bu sistem maddi menfaatler üzerine kurulmuştur. Acaba benim ödediğim karşılık bu konforun gerçek ve tam bedeli midir? Ya da kendi toplumunun başka katmanlarında, kendi fiziksel çevremde bunun bana intikal etmeyen, benim farkında olmadığım başka bedelleri de var mıdır? Hatta benim yararlandığım bu konforun bedelini dünyanın bir başka yöresindeki insanlar ve çevre de ödüyor mu acaba?" Bu soruları teknolojinin karartamadığı hassas bir kalp sahibi merhametli ve mes'ul bir kişilik sorabilir ve soruyor. Günümüzün gelişmiş haberleşme ve bilgi aktarımı koşulları altında bu soruların cevapları hiç de iç açıcı değildir. Teknoloji, bir çok ülkede kendi çevresini kirletmiş, insanını harab etmiştir. Son zamanlarda gelişiyor gibi görünen ve sadece maddi çevreyi geri kazanma yolunda sarfedilen çabalar ise bu sonuca sebep olan temel kabul değişmedikçe ne kadar gerçekçi, inandırıcı ve etkili olabilir? İnsan bütün iyi niyeti ile yaşadığı çevrenin tekrar geri kazanılması konusundaki gayretlere inanmak istese bile kitleleri yönlendirmenin bu derece güçlü ve kabul olduğu zamanımızda bunların ne nisbette gerçek ve ne nisbette propaganda olduğunu kestirememektedir. Ve ister istemez büyük bir kuşkuya ve bunun sonucu karamsarlığa düşmektedir. Çünkü sistemin temelinde yer alan ve onu yöneten İnsan-Dünya ikilisinin üstünlüğü fikri değil midir ki? Beşer, iştihasını böyle kamçılamış ve önündeki bütün düzenleyici unsurları kaldırarak ona vahşi bir serbesti tanımıştır. Hangi kuvvet bu iştihayı dengeleyerek onu tekrar bir itidal çizgisine çekecek ve ona bu döneme kadar yaptıklarından farklı bir davranış biçimi kazandırcaktır? Dış görünüş itibarı ile bir takım çok insani ve yumuşak sözler hatta davranış biçimleri görülse bile bunlar sistemin temeline nüfuz etmemekte ve o beşeri iştihayı dengeleyecek iktidardan mahrum bulunmaktadır. Bu gerçeği iyi yakalayan seçkin ve merhametli ruhlar teknolojinin bedelinin yüze gülerek güya fark ettirilmeden kirletilen bir çevre ve harap edilen insanlar olduğunu pek açık bir biçimde görüyorlar. Ellerinden gelen tek şey ise eleştiren ve kınayan bir tavır içinde olmaktan ibarettir. Hele kirletilen çevre ve harab edilen insan unsuru teknolojik ağırlıklı toplumun ülkesinde değil de uzak ve yabancı bir ülkede ise o zaman teknoloji ahlakının bu kirlenme ve harabiyete karşı hiç duyarlı olmadığı hatta yapılanları haklı ve mubah gördüğü de artık inkar olunamaz boyutları ile bütün gizleme çabalarına rağmen ortadadır. Bu gerçek de o merhametli insanlara çok keder veriyor ve teknolojiyi bütün varlıkları ile protesto ediyorlar. Bu tür eylemlerin tümünü merhametli ruhların samimi tezahürleri olarak kabul etsek bile bunlar teknoloji tanrısının yolundaki küçük engeller olmaktan öteye gidemiyor. Çünkü sistemi kınayan bu merhametli ruhlar da bir noktada İnsan-Dünya ikilisinin tesir alanından çıkamamakta ve bunun değerlerine itaat ettikleri için etkili olamamaktadırlar.

Teknolojik ağırlıklı toplumda yaşayan merhametli insanın öncekilerden önemli diğer bir sorusu ise şudur; Bu düzenin tanımladığı çizginin ötesinde düşünmeksizin ve bir eylemde bulunmaksızın sadece bu sınırın içinde kal, çalış, üret ve tüket modelini yaşamak benim hayatımın gayesi olabilir mi? Bu suretle o insan, hayatının gayesini aramakta ve kendisine dikte edilen sistemle bu gaye arasındaki çelişkiyi net bir biçimde dile getiremese bile ruhunun derinliklerinde sezmektedir. Bu sezgi bir tür tatminsizlik ve ruhi bir boşluk olarak ortaya çıkıyor. Teknolojinin sunduğu nimetlerle mutlu, sarhoş ve bilinçsiz yaşayan kitlenin aksine bazı fertler aynı imkanlara sahip oldukları halde bir türlü aradıklarını bulamayan insanların ruh hali içinde mutsuz ve avare kalıyorlar. Gerçekte onlar ne aradıklarını bilmiyorlar, hayatın gayesi konusunda gerçek bilgi sahibi değiller veya böyle bir bilgi onlara ulaşmış olsa bile o bilginin kaynağı kendilerine göre teknolojik yönden geri bir toplum olduğu için o bilgiye itibar etmiyorlar. Ancak sorgulama, eleştiri ve tatminsizlik, eylemlerinde ve eserlerinde çok açık bir biçimde görülüyor. Onlar soruyu soruyorlar cevabı bulamıyorlar. Kısacası, teknolojik ağırlıklı toplumun içinden gelen merhametli ve mes'uliyetli kimseler teknolojinin bedelinin çok ağır olduğunu ve hayat adı verilen bu çok güzel ve telafisi mümkün olmayan zamanın onun esareti altına girdiğini görüp isyan duyguları ile onu kınıyor, eleştiriyor ve en çok toplumu terk ediyorlar. Teknolojik ağırlıklı toplumu tedavi edecek güç kendilerinde mevcut değil, çünkü yukarıda da değinildiği gibi onlar da bir biçimde İnsan-Dünya ikilisinin önceliğinden kurtulmuş değiller.

Allah-Ahiret ikilisine öncelik ve üstünlük tanıyan ve bu değerlerin İnsan-Dünya ikilisi ile imtizacına önem veren sistem, teknolojik ağırlıklı toplumu farklı bir biçimde algılamakta ve açıklamaktadır. Ancak bu sistemi yaşayan insanlarda da teknolojik ağırlıklı toplumda zuhur eden problemleri çözecek somut öneriler henüz mevcut değildir. Allah-Ahiret ikilisine dayanan sistem, açıklamalarına insan ile başlıyor ve şunları söylüyor. Her insanda nefs adı verilen bir güç vardır ki içgüdüler sistemi ile beslenir. İnsan içgüdülerinden kaynaklanan ve sınır tanımayan isteklerine bu nefs vasıtası ile meyleder ve erişir. Nefs bir bakıma içgüdüler sisteminin hizmetindedir ve onun arzularının gerçekleşmesini sağlar. Ayrıca insanda akıl adı verilen bir güç daha vardır ki insan bu gücünü kullanarak plan, program ve hesap yapar ve böylece hayatta karşısına çıkan problemleri çözer. Eğer bir insanın hayatının rotası nefs adı verilen içgüdüler mekanizmasının emrinde ve tasarrufunda ise o kişinin aklı da bu yolda

çalışır. O kimse problemlerini aklını kullanarak nefsin veya diğer bir deyişle içgüdülerinin gösterdiği istikamette çözümler. Yani onun davranışlarındaki bilinç veya motivasyon içgüdülerdir, akıl içgüdüsel yani nefsi isteklere varmak için kullanılan güçlü bir vasıtadır. İç dünyası bu şekilde yapılanmış bir insanın değerler sisteminde kendi varlığı ve tasarruf ettiği dünya yani İnsan-Dünya ikilisi ön plandadır. İnsanda nefs ve akıldan başka üçüncü bir güç daha vardır. Gönül adı verilen bu güç insana sevgiyi tanıtır ve tattırır. Nefs menfaatler ve zaaflar peşinde koşarken gönül fedakârlığı ve meziyetleri talep eder. İnsanda gönül gücünü uyandıran, ona gizli hayatiyetini fark ettiren ve onu geliştiren kuvvet ise yalnız ilahi haberdir. Bu yüzden gönül gücü sadece ve sadece ilahi habere istinad eden vahiy medeniyyetinin insanında vardır. Diğer bir deyişle gerçek sevgiyi ancak vahiy medeniyyetinde eğitilmiş insan bilebilir ve diğer insanlara sunabilir. Diğerlerinin sevgi diye bahsettikleri şey içgüdülerin yönlendirdiği bedensel haz ile karışmış aldatıcı bir duygudur. Gönül gücü ile ilahi haberi alan ve onunla ilişkisini sürdüren insanda akıl yine problemleri çözmek hizmetini yüklenmiştir. Ama bu defa çözümler gönlün meyilleri istikametinde yani ilahi haberin çizdiği doğrultularda gerçekleşir. Bu durumda içgüdüler, yani nefs kontrol altına alınmıştır. O, hayatın ve meşru faaliyetlerin idamesi yolunda kendine tahsis edilen sınırlar içinde kalır. Böyle bir iç yapılanmaya sahip olan insan da dünyaya tasarruf eder, ancak bu tasarrufundaki temel bilinç ilahi emirler ve motivasyon da gerçek sevgidir. Bu tür insanın değer yargıları sistemi Allah-Ahiret önceliklidir ve bu değerler İnsan-Dünya ikilisi ile bütünleşmiştir.

Çağımızda görülen teknolojik ağırlıklı toplum modelini kuran ve yaşatan insan, değerler sistemi itibarı ile İnsan-Dünya ikilisini öne çıkarmıştır.Bu yüzden onun toplumunda konfor ve refah çok üst düzeylere çıksa bile gerçek mutluluk elde edilememektedir. Çünkü mutluluğa erişmenin tek yolu sevgi ve fedakârlıktır, menfaat ve sömürü değildir. Gönlü ilahi haberi alamadığı için gerçek mutluluğu veya daha doğru tabiri ile itminanı tanımayan teknolojik ağırlıklı toplumun insanı, bedensel rahatlık ve hazzı mutluluk sanmakta, zaman zaman da bu yanılgısını ruhunun derinliklerinde hissetmektedir. Hayatını yönlendiren değerler sisteminde köklü bir değişim yapmadan, kısacası İnsan-Dünya ikilisinin önceliği yerine Allah-Ahiret ikilisinin önceliğini ikame etmeden tüm çevreye ve tüm insanlara dostça muamele etmesi, bedbahtlıktan sıyrılarak gerçek mutluluğu yakalaması mümkün değildir.

İnsan-Dünya ikilisinin önceliğine dayanan sistemin ürünü olan teknolojik ağırlıklı toplumun tüm beşeriyeti tehdit eden maddi ve manevi problemleri her ne kadar zahiren teknolojiden kaynaklanıyor gibi görünüyorsa da bu sorunları doğuran ana sebep, ona bu yolu gösteren ve açan dünya görüşüdür. Allah-Ahiret ikilisinin önceliğine ve bu değerlerin İnsan-Dünya ikilisi ile imtizacına dayalı değerler sisteminin üreteceği teknolojik model çok başka ve insani olacaktır. Ancak halen yürürlükte olan sistem, insanları öylesine şartlandırmış ve yönlendirmiştir ki, pek az kimse müstesna, kitleler bu sistemi tek ve alternatifsiz olarak algılıyorlar. Şu halde yapılacak ilk iş mevcut sistemi tarihi ve kültürül köklerine giderek derinlemesine sorgulamakla başlamaktadır.

3. SONUÇ

Teknolojik ağırlıklı toplumun içine girdiği çıkmazdan kurtulması veya böyle bir noktaya henüz gelinmemişse gelecek zamanlarda da bu tür problemlerle karşılaşılmaması için çağın yaşama biçimini Allah-Ahiret öncelikli sistemin değer hükümlerine göre sorgulamak ve değerlendirmek gerekir. Bu çabalar sonucunda yeni ve sözü edilen değer yargılarına uygun bir yaşama biçimi geliştirilebilir. Bu biçimde şüphesiz teknoloji de yerini alacaktır, ama toplum tarafından bir başka biçimde algılanarak, değerlendirilerek ve üretilerek yer alacaktır. Başlangıç olarak ferd ve cemiyet ölçeğinde ihtiyaç ve konfor tanımı, Allah-Ahiret öncelikli sisteme göre yeniden yapılmalıdır. Sonra üretim, tüketim ve moda çevrimi ve peryotları özgün bir biçimde ve aynı değerlere göre yeniden değerlendirilmelidir. Bu çalışmalar günlük hayata yansır ve bir yaşama biçimi olarak uygulanırsa bir anlam ve kıymet kazanır, aksine günlük hayata yansımaz ve uygulanmazsa ağırlığını ve önemini kaybeder ve dayandığı Allah-Ahiret ikilisinin de önceliğini aşındırmaya başlar. Çünkü insan, inandığının yaşanmamasına uzun bir süre dayanamaz, tedrici bir biçimde ya inancını değiştirmek zorunda kalır ya da yaşama biçimi değişir. Kısacası, Allah-Ahiret ikilisinin üstünlüğünü kabul ettiği halde teknolojik yönden İnsan-Dünya ikilisinin önceliğine uyanlar gibi bir biçimde yaşayanlar ve bunu çağdaş imkanlardan yararlanma gibi çok makul görülen bir gerekçe ile açıklayanlar gerçekte büyük bir çelişki içinde kendi bindikleri dalı kesmektedirler. Hedef, şu anda uygulaması olmadığı için imkansız gibi görülen, lakin ihlasla yola çıkıldığında sanıldığı kadar zor olmadığı hemen anlaşılacak bir atılımda bulunmaktır. Bu atılım Allah-Ahiret öncelikli sisteme göre teknolojinin yeni bir biçimde kullanıldığı bir yaşama biçimini gerçekleştirmek yolunda olacaktır. Bu biçim hemen elde edilecek bir olgu değil, bir süreçtir, zamanla islah edilerek gelişecek, böylece Allah-Ahiret değerlerinin üstünlüğüne inanan insan medeniyyetinin yüzyıllar öncesinde kalan muhteşem tezahürlerine yeniden şahit olacaktır. Bu aynı zamanda ona ilahi takdirin yüklediği bir vecibedir.

İslam Dünyasına teknoloji transferi

Muhammed ZAMİR*

**Muhammed Zamir, Bengladeşli olup, şu anda İslâm Konferansı Teşkilatı'nda çalışan bir diplomattır. IKT'de bilim ve teknoloji müdürü olarak çalıştı. Şu anda siyasi işlerle iştigal etmektedir. Zamir, müslüman ülkelerin bilim ve teknolojideki gelişmeyi teşvik eden bir anlayışı ve sonuç alıcı çalışmaları ortaya koymaları, ayrıca gelişmiş ülkelerle teknoloji transferi yöntemlerine de önem vermeleri gerektiğini düşünmektedir.*

İslam bilgi edinmeyi, bilim ve teknolojide ilerlemeyi sağlamaya çalışır. Bu da icat etme kabiliyeti, yenilikler ve tabiatın sırlarını keşfetme yoluyla olmaktadır. Elde edilen bilgi daha sonra insanların yaşam koşullarını ve manevi koşullarını geliştirmek için kullanılmakta, böylece kişilerin yalnız birbirleriyle uyum içinde değil, aynı zamanda çevreleriyle de uyum içinde olması sağlanmaktadır.

20. yüzyıl birçok önemli değişime tanıklık etmiş, bu değişimler günümüzde dünya manzarasına yön vermiş ve 21nci yüzyıldaki yeni eğilimleri hazırlamıştır. Geçen 50 yılda bilim ve teknolojide büyük gelişmeler olmuştur, ki bu gelişmeler atomun sırlarının bulunması ve en küçük ölçüdeki yaşayan hücrelerle, daha büyük ölçüde uzayın keşfidir.

Bununla beraber, bilgide bu patlama; bilimi keşfedenler ve yeni bilgileri kullananlar ve bilimi dışarıdan alanlar şeklinde dünyamızı bölmüştür.

Gelişmekte olan ülkeler gibi, İslam ülkeleri de tohumların melezleştirilmesi, hayat teknikleri, enerji, elektronik, elektrik akımını ileten materyeller ve yenilenebilir enerji gibi alanlardaki teknik gelişmelerden faydalanmışlardır. Ne yazık ki İslam ülkeleri, bu teknolojik gelişmelerin faydalarını alırken, yenilikler çıkarmak, icat etmek yerine sadece teknoloji ithal eden, teknoloji alan duruma düştüler.

20nci yüzyılın sona ermekte olduğu şu yıllarda; müslümanların bugünkü durumlarını düşünmeye ihtiyaçları vardır. Müslümanların kendilerini geçmişin sahnesinden seyretmeleri gerekir ki geçmişte altı yüzyıl boyunca bilimde, teknolojide, ekonomide politikada ve insanla ilgili her konuda lider olmuşlardı. Kutsal Kur'an'ın öğrettiklerini anlamak müslümanları her yerden ilim öğrenmeye ve yeni bilimsel bilgileri insanoğlunun mirasına eklemeye yöneltmiştir.

İslam ülkeleri yıllar süren sömürge yönetimi sonrası siyasi bağımsızlıklarını başarıyla kazanmışlardır. Fakat İslam ülkelerinin fakirlik ve azgelişmişliğe karşı mücadeleleri yeterli olamamıştır.

Bizler için, Müslüman ülkelerin niçin geri kaldığının sebeplerini anlamak ve bunları dikkatle yansıtmak zamanı gelmiştir. Kendi kendimize, Müslümanlar gelişmenin temel esaslarını uyguluyorlar mı? diye sormamız gerekiyor. Geçmişte olduğu gibi, günümüzde de bilime erişmek için bir çabamız var mı? Katılımımız var mı? Bundan emin olmamız gerekiyor.

Kutsal Kur'an'da 1700'den fazla ayetin zihnin fonksiyonları ve muhakeme ile ilgili konulara değindiğini hatırlamakta yarar vardır. Bilimsel sorgulama, araştırma yoluyla yeni bilgiler öğrenilmesi konularına Kur'an'da değinilmiştir. Kur'an; Müslümanları gözlemlemeye, ölçmeye ve tabiatın doğayla ilgili olaylarını analiz etmeye çağırır, inancımızı derinleştirmek için bu gereklidir. Kur'an bilgi edinmeyi (eğitim), yeni bilgiler üretmeyi (bilim), bilgiyi insanoğlunun yararına kullanmayı (teknoloji), özel sektörü alışveriş yapmaya teşvik etmek (girişimcilik davranışları), serbest alışverişe ticarette izin vermeyi (ortak pazar) ve ekonomiyi sosyal adalet ilkelerine göre işletmeyi (kakınmadan faydalanmak için eşit dağıtım) emreder.

Müslümanlar İslam'ı doğru olarak anladığı müddetçe; yalnız büyük ekonomik güç olarak devam etmezler, aynı zamanda bilim ve teknolojinin gururlu sancaktarı da olurlar.

Ne yazık ki, bu şanlı eğilim birçok faktör tarafından tahrip edilmiştir. Despot yöneticiler kendi kendini ifade etme hürriyetini bastırmışlardır. Dini liderler Kutsal Kur'an'ı dar açıdan yorumlayarak bir nevi dine suikast yapmışlar-

dır. Tümevarımcı muhakeme, kültürümüzdeki gerçek statüsünü yitirdi. Bilimsel araştırma alışkanlığı ve arzusu sona erdi, İslam aleminde teknolojinin modası geçti, ekonomik büyüme durdu ve geri çekilme işlemi galip gelmeye başladı.

Sonuç felaket olmuştur. Modern dünyada İslam ülkelerinin düştüğü bataklık bunun kanıtıdır bazı ekonomik ve sosyal göstergeler bu ve İslam dünyasında şu anda devam eden dezavantajlar buna şahittir. Mesela;

a) Müslüman ülkelerin çoğunluğu gıdalarını temin etmede; kendi kendilerine yeterli olmamaktadır. Müslüman ülkeler dünyanın yüzde yirmi dört ünü (24) teşkil etmektedirler. Bunun yüzde 9.8'i işlenebilir ve yüzde 2'si sulanabilir arazi. Bu yeterli olmayan duruma rağmen sadece birkaç İslam dünyası bilim adamı kurak veya yarı kurak toprakların zirai gelişmesi için çalışmaktadır.

b) İslam ülkelerinin yeterli kaynakları olmamasına rağmen, toplam nüfusu 1 milyar 150 milyona ulaşmıştır. Yani dünya nüfusunun yüzde 19.5'i yıllık ortalama nüfus büyümesi İslam ülkelerinde yüzde 2.6 olup, dünyada en yüksektir. Bu rakam gelişmekte olan ülkelerde yüzde 2, endüstrileşmiş ülkelerde ise yüzde 0.5'tir. Bütün dünya ortalaması yüzde 1.82'dir. Açıkça; bu sınırlanamayan hızlı nüfus artışı fakirliği de artırmıştır.

c) İslam ülkelerinin toplam fakirlik seviyesi, Gayri Safi Milli Hasılalarının karşılaştırılması ile daha iyi anlaşılır. 45 İslam ülkesinin gayri safi milli hasılası (GDP) (Orta Asya Cumhuriyetleri hariç) 1988 yılında 765 milyar dolara ulaştı. Oysa sadece GDP'i 949 milyar dolardı. Popüler inanışın aksine, petrolce zengin ülkelerin GDP'si Brunei de dahil sadece 140 milyar dolardı, 1990 yılı itibarıyle. Oysa Belçika'nın GDP'si 154 milyar dolar, İsveç'in GDP'si ise 160 milyar dolardı.

d) Nüfusları 700 milyonu bulan 21 İslam ülkesi Birleşmiş Milletler fakirlik sınırı olan 500 dolar veya daha az yıllık GNP geliri kıstas alındığında fakir sınıfına girmektedir. Sadece nüfus itibarıyle İslam ülkelerindeki nüfusun yüzde 2'si yani toplam 6 İslam ülkesi yüksek gelirli zengin (6000 dolar GDP ile yıllık) sınıfına giriyor.

e) Bilim ve teknolojinin ihmal edilmesi ve son birkaç yüzyıldır hazır kaynaklardan yeterince faydalanılamaması İslam ülkelerini fakirleştirdi. 32 İslam ülkesinin ağır yükü haline gelen dış borçlar 340 milyar lara yani GDP (Gayri Safi Milli Hasıla'nın) yüzde 70'ine yaklaştı.

Bu ülkelerin ödedikleri borç 1990 yılında dışarıya yaptıkları ithalatın yüzde 31'i tutarındaydı. Bu ülkelerin kalkınmalarında bilim ve teknolojiyi ihmal etmeleri sonucu düşük verimlilik, işgücünün yeterince kullanılamaması, kapital ve tabii kaynaklardan yeterince faydalanamama gibi olumsuz sonuçlar doğmuştur.

f) 1990 yılında İslam ülkelerinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı yüzde 45 idi. Yaklaşık 300 milyon yetişkin insan okuma yazma bilmiyor. Nasıl olur da böyle yüksek okuma yazma bilmeyen insanlarla ilerleme sağlanır? Sadece Bahreyn, Irak, Ürdün, Lübnan, Brunei, Endonezya, Malezya ve Maldivi'de yetişkinlerinden okuma yazma bilmeyenlerin oranı yüzde 25 ve daha azdı. Okuma yazma bilmeyenlerin oranının yüzde 70'i geçtiği ülkeler arasında Burkina Faso, Mal, Nijerya, Çad, Somali, Moritanya, Djibouti, Sudan ve Afganistan vardır. Durumu düzeltmek için birtakım gayretler sarfedilmiş fakat başarılı olunamamıştır. Evet, İslam ülkelerinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı 1970 yılında yüzde 67 iken bu sayı 1990 yılında yüzde 45'e düşmüştür. Yani okuma yazma bilmeyenlerin oranında bir azalma olmuştur. Bu azalma; yüksek nüfus artışı göz önüne alınırsa çok önemsiz kalır. Ancak İslam ülkelerinde okuma yazma bilmeyenlerin oranını yüzde 10'un altına indirmek 2068 yılında mümkün olabilecektir. Müslüman olmayan ülkelerdeki eğitim alanındaki gelişme ve başarılar dikkate alındığında, 2068 yılında okuma yazma bilmeyenlerin oranını İslam dünyasında yüzde 10'un altına indirmek çok büyük bir başarı olmayacaktır.

g) Bu eğitim problemi; eğitime katılımın tabiatına da aksetmiştir. 1990 yılında İslam ülkelerinde ortalama ilkokula gitme oranı yüzde 74.3 iken bu oran gelişmiş ülkelerde yüzde 90 idi. Yine İslam ülkelerinde ortaokula gitme oranı yüzde 34 iken; bu oran gelişmekte olan ülkelerde yüzde 41 idi. İslam ülkelerinde ortaokula gidenlerin sadece yüzde 8.9'u teknik okula giderken bu rakam endüstrileşmiş ülkelerde yüzde 37.6 idi.

h) İslam ülkelerinde eğitime sarfedilen para, silahlı kuvvetlere sarfedilen paradan daha azdır. İslam ülkelerinde; silahlı kuvvetlere gayrı safi milli hasılanın yüzde 10.6'sı harcanırken eğitime harcanan para GDP'nin yüzde 4.9'udur. Oysa Müslüman olmayan ülkelerde eğitime silahlı kuvvetlerden daha büyük oranda para harcanır.

i) İslam ülkelerinin birçoğu aynı şekilde sağlık sektöründe de acı çekmektedir. Bunun en iyi örneği İslam ülkelerindeki çocuk ölüm oranlarıdır. İslam ülkelerinde 1989 yılında ortalama 5 yıldan küçük çocukların ölüm oranı 147 idi. 1990 yılında halkın yüzde 37.3'ü sağlık hizmetlerinden yoksundu. Ayrıca İslam ülkelerinde halkın yüzde 47.1'i sağlıklı emin içme suyuna kavuşma-

mıştı. Kaynakların kötü yönetimi kendi kişisel dinamiğini yarattı ve İslam dünyasına değişik problemleri ve konuları meydana getirdi. Bu unsurların hepsi yanyana konursa 1 milyardan fazla Müslümanın hayat standardını etkiler.

İslam Ülkeleri Devlet Başkanları, bilim ve teknolojinin kalkınmadaki önemini başından beri anlamışlardır. Bunu, İslam Ülkeleri Devlet Başkanlarının konuyla ilgili demeçlerinden ve bu politikaları aksiyona çevirmek için kurulan müesseselerden, bu kuruluşların yapısından anlamak mümkündür.

Birinci İslam Konferansı, Konferansın yapıldığı Rabat'ta 1969 yılında; OIC üyelerinin ekonomik, bilimsel, kültürel ve manevi konularda birbirlerine danışacaklarını ve işbirliği ve yardım anlayışıyla hareket edeceklerini açıklamıştı. Ayrıca Mekke'de 1981'de yapılan 3 İslam Zirve Konferansı ve bunu takip eden 1984 Kazablanka Konferansı ile 1987'de Küveyt'te yapılan İslam Zirve Konferansı'nda bilim ve teknoloji konuları görüşülmüştür. Bu sarih politikalar 1980 yılında İslami Bilim, Teknoloji ve Kalkınma Vakfı'nın Cidde'de, Bilim ve Teknoloji Daimi Komitesi'nin 1981'de İslamabad'da İslam Eğitim, Bilim ve Kültürel Örgütü'nün 1981'de Rabat'ta ve İslam Bilim Akademisi'nin 1986'da Amman'da kurulmasına vesile olmuştur.

Comstec'in 1986 yılında aldığı karar çerçevesinde altı (6) adet İslam şebekesi bilim ve teknoloji alanında faaliyet göstermek üzere kuruldu. Bu şebekeler (kuruluşlar) aşağıdaki ülkelerde:

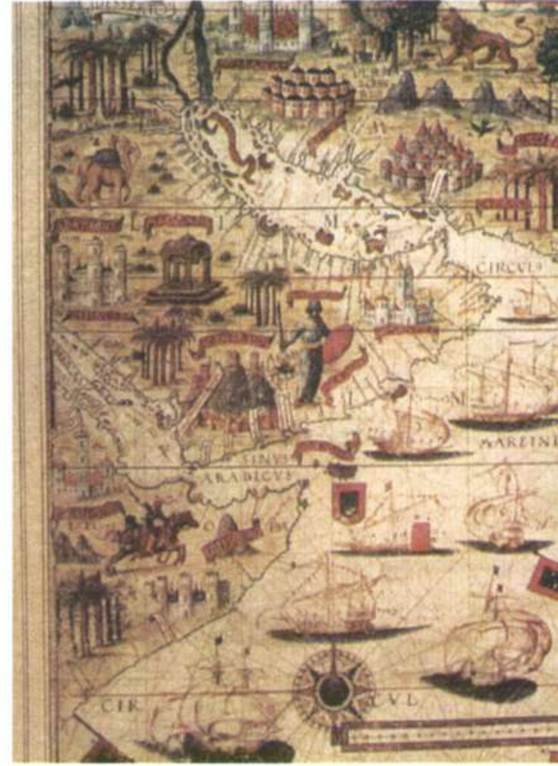
a. Deniz bilimleri, Türkiye'de
b. Biyoteknoloji, Mısır'da
c. Tropikal sağlık ve ilaçları, Malezya'da
d. Su kaynakları, Ürdün'de
e. Uzay Araştırmaları, Teknolojisi ve uygulamaları, Pakistan'da ve yenilenebilir Enerji kaynakları yine Pakistan'da kuruldu.

Bilim ve teknoloji alanında müşterek araştırma programlarında İslam Bilim ve Teknoloji Vakfı birleşme noktası olmuştur. Bu anlamda İslam Bilim ve Teknoloji Vakfı (IFSTAD) tetkik ve araştırma yaparak İslam ülkelerindeki bilim ve teknolojinin, insan gücünün ve eğitim ve araştırma kurumlarının gerçek niteliğini anlamamıza yardımcı olmuşlardır.

COMSTECH aynı şekilde yürütme planı çerçevesinde 8 (sekiz) program alanında özel çalışma grupları kurmuştur. Bunlar:

a. İnsangücü geliştirilmesi,
b. Kurumsal gelişme
c. Yardımlaşma ve bağlantı
d. Enformasyon ve belgeleme
e. Teknoloji transferi
f. Deniz bilimlerinin geliştirilmesi
g. Gıda ve tarım ve
h. Enerjidir.

İFSTAD gibi (IAS) İslam Bilim Akademisi de değişik İslam bölgelerinden bilim adamları arasında fikir alışverişini sağlamakta ve İslam dünyasının kalkınmasında bilim ve teknolojinin rolü konusunda görüş alışverişini sağlamaktadır. Bu anlamda İslam Bilim Akademisi çeşitli Müslüman ülkeler arasında bilim ve teknolojik yardımlaşmayı arttırmak için çeşitli etkinlikler düzenlemişlerdir.

Öte yandan, İslam Eğitim, Bilim ve Kültür Kuruluşu (İSESCO) üye ülkeler arasında eğitim, bilim, kültür, tatbiki bilimlerin geliştirilmesi ve İslami değerler çerçevesinde ileri teknolojinin kullanılması konusunda üyeler arasında genel yardımlaşmayı sağlamak amacıyla faaliyet göstermektedir. Bu anlamda; UNESCO, UNDP ve Birleşmiş Milletler sisteminin diğer organlarıyla İslam dünyasına ait şu alanlarda ilerleme gösterilmeye çalışılmaktadır.

a. Bilimin öğretilmesi
b. Bilimsel insangücü için hazırlık,
c. Araştırma ve Geliştirme Enstitüleri arasında işbirliği şebekeleri kurulması.

Bir mali kuruluş olmasına rağmen İslam Kalkınma Bankası (IDB) İslam ülkelerinde bilim ve teknoloji sektörünün kurumlarının altyapısının hazırlanmasına destek vermiştir. (IDB) İslam Kalkınma Bankası yardımlarını ya teknik yardım ya da özel yardım hesabından verdi. Teknik yardım hesabı, endüstri, tarım ve hizmet sektöründe proje hüviyeti, fizibilite çalışmaları ve kalkınma projelerinin dizaynı konularında yardım etmiştir. IDB bu kaynakları borç olarak, bazen de bağış niteliğinde vermiştir. 1993 yılı-

na kadar İslam Kalkınma Bankası (IDB) 34 İslam ülkesinde 200 projeyi onaylamıştır. Toplam teknik yardım 100 milyon US dolarını bulmuştur. Özel Yardım Hesabı adı altında IDB tarafından üyeleri arasındaki teknik işbirliğini teşvik amacıyle programlar düzenlenmiştir. Ayrıca İslam ülkeleri kuruluşu dışındaki ülkelerdeki Müslüman topluluklara burslar yoluyla yardım edilmiştir. Bu hesaptan önemli miktarda para verilmiştir.

Ne yazık ki, İslam ülkelerinin bu örgütleri kurarken gösterdikleri gayret, bu ülkeler tarafından onaylanan program ve projelere mali kaynak sağlamada gösterilemedi. Yapılacak çok şey var. Fakat optimist bir kişi olarak, bardak yarıya kadar boş değil demiyorum. Bardak yarısına kadar dolu diyorum.

TEKNOLOJİ TRANSFERİ VE BİLİM VE TEKNİK KAPASİTESİNİN İSLAM ÜLKELERİNDE ARTTIRILMASINA YÖNELİK TEKLİFLER

Geleceğe baktığımızda, İslam ülkeleri iki ayrı alternatife sahiptir. İlk seçenek: Herşeyi olduğu gibi devam ettirmektir. Örneğin çok fakir olarak kalmak ve azgelişmişlik ekonomik teknolojik, politik ve askeri alanlarda başkalarına güvenme. Ayrıca ulusal ve bölgesel ölçekte sosyal huzursuzluklar ve politik karışıklıkları beklemektir.

İkinci seçenek: Tedrici fakat devamlı dönüşümdür. Bu dönüşüm İslam ülkelerini gelişmekte olan ülkeler sınıfından gelişmiş ülkeler sınıfına taşır.

Bununla birlikte; İslam ülkelerinde teknolojik gelişmenin otomatik olacağını ve hükümetlerin formül haline getirdiği plan ve stratejilerle teknolojiye dayalı bir kalkınmanın kolay olacağını düşünmek saflık olur. Bu anlayış yeterli olmayacaktır.

Bu planların tatbiki için toplumun bir takım değişikliklere uğraması gerekiyor. İlerleme ve sosyal değişme azmine uygun olarak toplumun da değişmesi gerekir.

İslam ülkelerinde bilimin yıllardır zayıflayan statüsü ilk önce tersine çevrilmelidir. Ayrıca ifade hürriyetinin de gözden geçirilmesi gerekmektedir. Önemi geçmişte azalan tümden gelim muhakeme, tekrar kültürümüze kazandırılmalıdır. Sonuç olarak bilimsel sorgulama teşvik edilmelidir.

Bütün bu faktörler yeniden yerleştiğinde bilim; bizler arasında yerini tekrar alabilir. Mantığa dayalı bağımsız muhakeme dinde ve dünyevi meselelerde bu değişimi kolaylaştıracaktır.

Bu ilk adım olacaktır. Bizim değişimimiz için bir plan yapmamızda bize yardımcı olacaktır.

Bu kompleks işin disiplin, sabır, anlayış ve işbirliği gerektirdiği bilinciyle çalışmalara başlamalıyız.

İslam ülkelerinde bilim ve teknik alanında gelecekteki gelişmeler, kendimize ait olan bir (SET) bilim ve teknik kapasitesinin geliştirilmesine bağlıdır. Bu bilim ve teknik kapasiteyle ve ulusal kararlılıkla başarı elde edilebilir.

İslam ülkeleri tek tek bilim ve teknoloji kapasitesini bütün sektörlerde geliştiremezler. Çünkü hiçbirisinin gerekli insan ve mali kaynakları buna yeterli değildir. Bununla birlikte, hep beraber bugünkü teknolojiyi iyice öğrenmeye ve bu teknolojiyi kullanarak yeni teknolojiler yaratmak potansiyelleri vardır. Bunu makûl bir zamanda yapma imkanlarımız da vardır.

İslami gayretlerin hedefi mükemmel bir S&T (bilim ve teknoloji) kapasitesi geliştirmek ve bu kapasiteyi devam ettirecek ekonomik kalkınmayı sağlayabilmektir. Bu amaçlara ulaşmak için kalkınma stratejileri teknolojiye dayandırılmalıdır. Bir başka deyimle, emek, kapital ve toprağa güvenerek ekonomik büyeme sağlama yerine icat etme, yenilik ve teknik değişim teşvik edilerek ekonomik büyüme sağlanmalıdır.

Bilim ve teknik (S&R) politikası, sosyo ekonomik planlama işlemi ve yöntemiyle bütünleşmeli, çeşitli ekonomik sektörlerin mal ve hizmet üretiminin bilim ve teknoloji politikalarıyla çelişkisi önlenmelidir.

Yerli, kendimize ait (S&T) bilim ve teknoloji politikası yapmak kolay bir iş değildir. Tam tersine bu kapasiteyi meydana getirmek en önemli görevimiz olacaktır. OECD ülkelerinin çoğunluğunun bugünkü duruma gelmeleri bir asırlık bir zaman almıştır. Sonradan gelen Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong 40 yılı aşkın yoğun çabalar sonucu önemli teknik ilerlemeler sağlamayı başardılar.

Kendimize ait olacak kapasitenin beş merhalesi vardır.

a) Bilgiye dayanan karar verme kabiliyeti ve teknolojiyi kullanmak ve devam ettirmek;

b) Teknolojiyi seçerken ve kullanırken yeterlilik

c) Teknolojinin doğuş kapasitesi.

d) Teknoloji yaratmada tecrübe.

e) Diğer dört merhaleyi destekleyecek güçlü bilim ve teknik donanım.

Kendilerine ait bilim ve teknoloji kapasitesini yaratmakta başarılı olmuş ülkelerin tecrübeleri, hükümetlerin aşağıdaki sekiz alanda bu kapasiteyi anlamlı hale getirmek için kendilerininde çalışıp çaba sarfetmeleri gerekmektedir. Bunlar;

a) Endüstrinin büyümesi için teknolojinin promosyonunu stratejinin bir parçası olarak görmek gereği. Bu ise, kalıcı makro ekonomik şartlar gerektirir, ayrıca ihracatı teşvik eden ve rekabeti ve yaratıcılığı teşvik eden bir endüstri politikası gerektirir.

b) Kısa, orta ve uzun vadeli seçimler yoluyla ülke içi kapasiteyi çoğaltmak, teknolojiyi içine çekerek teknik mahareti arttırmak.

c) Uluslararası teknoloji transferlerini teşvik etmek. Bu ise doğrudan yabancı yatırımı teşvik edecek politikaların benimsenmesiyle, ruhsat işlemlerinin basitleştirilmesiyle ve mukavele prosedürüyle gümrük tarifelerini ve gümrük tarifesine girmeyen sınırlamaları düşürerek dışardan lüzumlu, faydalı sermaye gelişini temin ile; uluslararası piyasada yeni teknolojileri arayıp bulan merkezlerin kurulmasını sağlamak.

d) Bilim ve teknoloji uzantı servisleriyle küçük ve büyük yerli firmalarla yabancı firmalar arasında işbirliğini temin ederek yüksek düzeyde standartlarını test prosedürü ve kalite güvenliği ile teknolojinin yayılmasını sağlamak.

e) İmalat şirketleri ile ulusal bilim ve teknoloji sistemleri arasında bağlantı kurarak (R&D) araştırma ve geliştirme sonuçlarını ticari hale getirmek, endüstriyel fonlarla araştırma ve geliştirme enstitüleri arasında ortak projeler için fon ayırmak ve yaratmak, (müşterek araştırma ve geliştirme projelerinden eğitim seminerleri ve ziyaretlere kadar), araştırma ve geliştirme sistemlerinin kendi kendine yeterliliği konusunda ölçüler ve teşvikler getirmek, bilim ve teknoloji hizmetlerinin satışını ve araştırma ilkelerini belirlemek.

f) Teknolojik gelişme için kredi programları ve kredi garantisi temini ile yeni teknoloji yatırımları için yeterli fon ve mali seçeneklerin temini ve kapital bulma.

h) Patentler, ticari markalar ve telif hakları gibi entellektüel hakları korumak, kanunları uygulamak, uygun kanunları kabul etmek, entellektüel haklarla ilgili toplantılara katılıp, kuruluşlara üye olmak.

Bu çabalar devam ederken, planlamacılar bilim ve teknoloji politikalarını ve planlarını ulusal sosyo ekonomik kalkınma gayretlerine uydurmalıdırlar. Bunun amacı, niteliğe ait veya maddi olmayan girdiler, yüksek bir kalkınma ve ekonomik büyümede daha büyük bir roldür.

Teknolojiye dayalı kalkınma şöyle bir politikanın ve planın devamıdır;

a- Ulusal kapasiteyi kuvvetlendirecek; bilim ve teknolojide bilimin kullanılması, bilimin adapte edilmesi ve üretkenliği.

b- Üretim sektörlerinin promosyonu ve kendimize ait bilim ve teknoloji sisteminin faaliyetleri.

c- Yabancı kaynaklardan alınan teknolojinin transferinde teknolojilerin değerlendirilmesinde, seçiminde, elde edilmesinde, adaptasyonunda ve içine çekilmesinde ve özümsenmesinde ulusal kapasiteyi arttırmak.

d- Ekonomide ve bilim ve teknolojide kendi kendine yeterli olma hedefini yakalamakta ulusal gayretleri desteklemek.

Gerçek teknoloji transferlerine değinmeden bu konuşmaya son vermem mümkün olmayacaktır. Bu durum, teknolojiyi ithal edenlerin, ithal edilen teknolojiyi kullanarak kendi teknolojilerini yaratma başarısını göstermeleridir. Bunun anlamı, yeni yeteneklerin ve neyin nasıl yapılacağını bildiren teknolojik taklit, adapte etme ve yaratmadır. Eğer bu şartlar yerine getirilmezse, teknoloji transferi yüzeyde kalır. Buna göre, İslam ülkelerinde teknoloji transferi için aşağıdaki şartlar sağlanmalıdır:

a- Teknolojiyi alan ülkelerin şirketleri teknolojinin özünü, nüvesini ithal etmelidir, almalıdır.

b- Teknolojiyi alan önce dışarıdan alınan teknolojinin özünü tam olarak öğrenmeli sonra aşağıdaki hususlarda yeterli olabilecek bir seviyeye gelmelidir. Bunlar;

(i) Aynı veya birbirine yakın endüstriyel faaliyetlere adapte olma, bu endüstrilerde çeşit kazanma,

(ii) bağımsız ürün geliştirme,

(iii) bağımsız sistem geliştirme.

(c) Teknolojiyi alan, market (pazar) şartlarındaki değişiklik için her an hazır olmalı ve projesini değiştirerek, kaliteyi arttırarak, yeni mamüller üreterek, pazardaki değişikliğe karşılık vermelidir.

(d) Alıcı yan teknolojileri, kendi teknolojisini kullanarak veya araştırma ve geliştirme vasıtalarını kullanarak veya ulusal araştırma ve geliştirme sisteminden istifade ederek yan teknolojiler yaratabilmelidir.

İslam Konferans Örgütü, Genel Sekreterliği, yan kuruluşları, ihtisas ve yakın kukuluşları ile bu yönde özel çaba göstermektedir. Önümüzde zor bir yol vardır. Fakat ümidimizi kaybetmemeliyiz.

Nihayet, eğer çabalarımızı devam ettirirsek, Müslüman ülkelerinde (camiada) daha geniş bir insani ve mali kaynaklarımız olacaktır. Bu kaynakların dikkatli kullanılması bizleri gelecek yüzyıla taşıyacaktır.

Sanayi Yüksek Konseyi Sonuç Bildirgesi

(Abant, 10-11 Şubat 1994)

T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından düzenlenen 1. Sanayi Yüksek Konseyi, Sanayi ve Ticaret Bakanı Sn. M. Tahir KÖSE başkanlığında aşağıdaki gündemle 11-12 Şubat 1994 tarihinde aşağıdaki gündemle toplanmıştır.

1- Sanayinin Rekabet Gücü ve Stratejisi,

2- Sanayide Önceliklerin Belirlenmesi,

3- Sanayi Coğrafyası ve Alt Yapı

Ekte listesi verilen 1. Sanayi Yüksek Konseyi katılımcıları, geniş bir katılımla gerçekleştirilen böyle bir toplantının çok önemli ve olumlu olduğunu belirtmişlerdir. Bugüne kadar çeşitli nedenlerle bir araya gelemeyen devlet yetkililerinin, sanayi ve üniversite temsilcilerinin, bilimsel araştırma kuruluşlarının, meslek örgütlerinin, işçi ve işveren kuruluşları yetkililerinin ortak bir çalışmaya başlamasının da ayrıca çok önemli olduğu vurgulanmıştır.

Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullarda ayrılık alanlarının değil ortak alanların tesbiti, öne çıkarılması ve maksimize edilmesi için çalışılması gerektiği belirtilmiştir.

1. Sanayi Yüksek Konseyi katılımcıları bu çalışmanın periyodik olarak yapılması ve böylece süreklilik ve etkinlik kazanması gerektiği konusunda görüş birliğine varmışlardır.

Toplantı sonucunda ağırlık kazanan ve genel kabul gören önemli konular aşağıda özetlenmiştir:

• Gelişmiş bir toplum aşamasına varmak için toplumsal uzlaşma gereklidir. Toplumsal uzlaşma, yaşam kalitesinin ekonomik alanda yükseltilmesi yanında çoğulcu ve katılımcı bir demokrasinin güçlendirilmesi ve kuvvetler ayrılığının pekiştirilmesini de kapsamak durumundadır.

• Türkiye'nin sanayi politikasının net olarak belirlenmesi zorunludur.

• Sanayileşme ve teknoloji politika ve stratejileri temelde Türkiye'deki tüm toplumsal kesimleri ve bu kesimlerin örgütleri ile devletin ilgili kurumları, bilimsel ve teknik araştırma kuruluşları ile üniversiteler tarafından ortaklaşa belirlenmelidir.

• Öncelikli sektörlerin, kritik teknolojilerin ve ileri teknoloji ürünlerinin tesbiti gerekli olmakla birlikte; bu konu üzerinde uzun bir çalışma yapılmasını gerekmektedir. Ancak başlangıç olarak savunma sanayii gibi satın alınması güç veya mümkün olmayan teknolojileri içeren sektörler seçilebilir.

• Sanayileşme stratejisi ihracatı arttırma ve ithalatı ikame etme ilkelerini birarada benimseyen ve yürüten dual bir ekonomik stratejiye oturtulmalıdır.

• Üstün beceriye, yüksek teknolojiye ve bilime dayalı yeni sanayileşme anlayışlarının oluşturulması gerekmektedir.

• Dünya pazarlarının çeşitlilik ve esneklik içeren ürünler isteği gerçeğinden hareketle; sanayinin rekabet gücünü bu yönde arttıracak teknoloji, verimlilik ve yetişmiş insan gücü sağlanmalı, mevcut insan gücü en verimli şekilde kullanılmalıdır.

• Türk Sanayinin teknolojisini geliştirirken bugüne dek kullandığı dış kaynakların giderek iç teknoloji üretimine önem verilmelidir. Bunu yaparken de teknolojiye katkıda bulunmada; üniversiteler, TÜBİTAK, KOSGEB ve Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı vb. kuruluşların, etkin bir şekilde yerlerini almaları gerekmektedir.

• Belirli üniversitelere, sanayiye yönelik teknoloji ve bilgi üretim misyonu verilerek bu üniversitelerin yeni bir statüye kavuşturulması gerekir.

• Ar-Ge çalışmaları çeşitli kurum ve kuruluşların işbirliği ile belirli hedeflere yönelik olarak yapılmalı ve bu amaçla kullanılan kaynaklar arttırılmalıdır.

Uluslararası rekabete katılım teşvik edilerek, firmaların içerde ve dışarda eşit koşullarla ticaret yapabilmesini engelleyen nedenler ortadan kaldırılmalıdır.

• Dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerdeki orta ve küçük ölçekli işletmelerin önemi çerçevesinde uygulanan özel teşvik politikalarının; bilgi, teknoloji, işletmecilik ve finans hizmetlerinin ülkemizde de uygulanması için gerekli önlemler alınmalıdır.

• Sanayi gelirlerini özendiren, spekülatif nitelikli rant kazançlarını caydıran bir ekonomik politika benimsenmelidir.

• Özellikle hammadde ve enerjinin dünya fiyatları iletemini rekabet için gerekli görülmektedir.

• Teşviklerin doğrudan ödemeyle sağlanması yerine kamuya yönelik ödemelere mahsubu çeşitli sorunları ortadan kaldırabilecektir.

• Bürokraside ve mevzuatta sadeleştirmeye gidilerek sanayi yatırımlarında ve işletmecilik faaliyetlerinde etkinliğin arttırılması gerekmektedir.

• Sanayileşmenin yaygın ve dengeli kılınması için sanayi, ulaştırma, enerji eksenlerini ve yerleşim dokusunu yeniden tasarımlayan büyük mekan projeleri geliştirilmesi ve böylece üretim coğrafyası yenilenmeledir.

Üretimde kültür ve teknoloji

Prof. Dr. Nazif GÜRDOĞAN

Son yıllarda büyük bir hız ve yoğunluk kazanan ticaretin baskısıyla dünyada sınırlar önemini büyük ölçüde yitiriyor. Ürün, hizmet ve bilgi akışı sözkonusu olduğunda, bir taraftan milli sınırlar ortadan kalkarken, diğer taraftan da dünya hızla küçülüyor. Küçülen dünyada ülkeler, ticari ve kültürel örgütler, yeniden yapılanmaya zorlanıyorlar.

Yirmibirinci yüzyıla doğru değişik örgütlerde güç; sermaye ve teknolojiden, dünyadaki gelişmeleri yakından izleyen, geniş görüşlü, geçmişten geleceğe bakabilen ve iyi yetişmiş insan kaynaklarına doğru kayıyor. Şeyh Galip'in evrenin özü dediği insanın gücünün bilincine yeniden varılıyor. Ticarette olduğu gibi, kültür ve politikada da güç, yaratalınlar arasında ilk sırada yer alan insanın çevresinde odaklanıyor. İnsanın gücü, ekonomik, sosyal ve kültürel örgütlerle katlanarak artıyor.

Gelecekte ekonomik ve kültürel savaş, geçmişte Batı dünyasında olduğu gibi, rekabeti kanlı bir savaşa dönüştüren Liberalizmin emperyalist uygulamasında olmayacaktır. Ondokuzuncu yüzyıl Avrupa'nın, yirminci yüzyıl ise Amerika'nın yüzyılı oldu. Gelecek yüzyıl, medeniyet bazında kendilerini aşma yolunda yarışanların olacaktır. Medeniyetler yarışında üstünlük, elindeki kaynakları en verimli bir biçimde kullananlara geçecektir.

Verimliliği teknoloji, teknolojiyi de kültür belirleyecektir. Üretim teknolojiye, teknoloji de kültüre bağlı olarak zenginleşecektir. Çünkü üretimde verimliliğin artırılabilmesi için herşeyden önce sağglam kültür ve sağlıklı teknoloji gerekir. Sağlıklı teknoloji sağlam kültürle geliştirilir. Belirleyici olan teknoloji değil, kültürdür.

Yirmibirinci yüzyılda ekonomik yarış, büyük örgütlerin, küçükleri ele geçirme gayretinden daha çok örgütlerin kendilerini aşmada kusursuzluğu arama yönünde olacaktır. Gelecekte insanlar gibi örgütler de dürüstlükte yarışacaklar. Çünkü iyilikte yarışmadan ne ürün, ne hizmet ne de bilgi üretiminde gelişme olur.Şehirler gibi örgütler de erdemli yöneticilere ihtiyaç duyacaklar. Erdemli şehirlere benzer biçimde erdemli örgütler, erdemli yöneticilerle güç kazanacaklar. Küçülen dünya, yitirilen cenneti bulmak için yeniden Farabi'ye yönelecek.

Geleceğin ekonomik, sosyal ve kültürel dünyasında alan el olmaktan çok veren el olma yolunda yarışanlar güç kazanacaklar. Bu yarışın öncüleri ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda ürün, hizmet ve bilgi üreten örgütler olacaktır. Hangi alanda faaliyet gösterirse göstersinler, bütün örgütler kârlarını artırmaktan daha çok gelirleriyle giderlerini karşılamaya çalışmaya yönelecekler. Gelecek yüzyılın makinaları örgütlerdir.

Örgütler önümüzdeki yıllarda ürün ihracatının yanında kültür ihracatının da vazgeçilmez aracı haline gelecekler. Artık medeniyetler yarışının en güçlü ve en etkili silahı örgütlerdir. Bu yarışta kar transferinin yerini kültür ve teknoloji transferi alacaktır. Ülkeler, kültürlerini ürünleriyle birlikte pazarlayacaklar. Ürünlerine pazar bulamayan ülkeler, başka ülkelerin ürünlerine pazar olmak zorunda kalacaklar.

Dünya pazarlarında sağlam bir yer tutabilmek için dünya maliyetlerinin altında üretim yapmasını başarmak gerekir. İşletmeler arasındaki rekabette kısa vadeli hedeflerden daha çok uzun vadeli amaçlar önemlidir. Uzun vadede maliyetlerin düşürülmesi, kısa vadade kârların artmasından daha sağlıklıdır. Avrupa ülkeleri kalitesinde, Pasifik ülkeleri maliyetlerinde üretim yapamayan şirketlerin hem iç hem de dış pazarlarda rekabet imkânları giderek azalıyor. Üretimde maliyetleri düşürmek teknolojideki gelişmeleri yakından izlemeye bağlıdır. Teknolojideki ilerlemeler de, kültürdeki açılımlarla yakından ilgilidir. Çünkü kültürü ileri olmayanların, teknolojilerinin ileri olması mümkün değildir.

Ürün, hizmet ve bilgi üretiminde maliyetler açısından dünyada sınırlar anlamını ve önemini büyük ölçüde yitirdi. Bunun için, Türkiye'nin artık Avrupa Birliği'ne katılıp katılmamasından daha çok dünya fiyatlarında üretim yapıp yapamaması önemlidir. Dünya maliyetlerinde üretim yapamayan Türkiye'nin, Avrupa Birliği dışında kalsa da sağlam bir ekonomik yapı kuramaz. Ayrıca Avrupa Birliği ülkeleriyle rekabete hazır olmayan Türkiye'nin Türk ve İslâm dünyası içinde de sağlam bir yeri olamaz. Türkiye Adriyatik'ten Çin'e kadar uzanan alanda söz sahibi olmak istiyorsa, öncelikle Avrupa pazarlarında vazgeçilmez bir yere sahip olmalıdır.

Dünya ötedünyanın bir işyeri olabilmesi için, bir ekonominin, bir kültürün, diğer ekonomi ve kültürlerle birarada yaşamasını bilmesi gerekir. Çünkü Mevlana'nın dediği gibi herşey karşıtlarıyla birlikte anlam kazanır. Düşmanları olmayan bir ekonominin bir kültürün dostları da olmaz. Türkiye Türk ve İslâm dünyasının ekonomileriyle işbirliği yapmak istiyorsa, Avrupa ülkelerinin teknolojisiyle yarışmaya hazır olmalıdır.

Türkiye Avrupa Birliği'ne girmiyorum diyerek, Batı ekonomi ve teknolojisiyle rekabet etmekten kaçamaz. Türkiye Avrupa Birliği'ne ister girsin, isterse girmesin, önünde ya da sonunda Avrupa ekonomileriyle karşı karşıya gelecektir. Bir ekonomi ve teknoloji başka ekonomi ve teknolojilerle rekabet etmeye hazır olmadıkça, gücünü ve canlılığını koruyamaz. Avrupa ülkelerine ürün ve hizmetlerini pazarlayamayan Türkiye, onların ürün ve hizmetlerine pazar olmak zorunda kalır. Kültür ve ekonomide ava çıkmayan ülkeler, başka ülkelere av olmaktan kurtulamazlar.

Tarihe bakılırsa her dönemde bayrağın ticareti izlediği görülür. Bir ülkenin ürün ve hizmetlerinin gitmediği ülkelere kültür ve teknolojisi de gidemez. Bunun için N. P. Naipul gibi müslüman ülkeleri dolaşan batılılar vitrinlerde, Sony ve Hitachi gibi elektronik Japon ürünlerini görünce, Batı için korkulacak bir durum sözkonusu olmadığını söylüyorlar. Batının ürünlerinin satıldığı her ülkede, batı kültürünün kaçınılmaz bir biçimde benimsendiğini görüyorlar. Ancak artık Amerika ve Avrupa ekonomik üstünlüğünü yitiriyor. Ekonomik güç Batı ülkelerinden Pasifik ülkelerine doğru kayıyor. Naipul'un örneğinde olduğu gibi artık vitrinleri batı ürünlerinden daha çok Japon ürünleri süslüyor. Önümüzdeki yıllarda Japonya'yı Malezya, Endonezya ve Türkiye izleyecektir.

Avrupa ve Amerika ticaretteki üstünlüklerini Pasifik ülkeleri lehine yitiriyorlar. Ticaretteki gerileme ister istemez kültürel alana da yansıyacaktır. Kültür ve ticarette müslüman ülkelerin güneşi doğarken, batı ülkelerinin güneşi ise batmaktadır.

Ekonomiler arasındaki savaş, maliyetleri düşürme ve verimliliği artırma yarışına dönüştü. Avrupa ülkeleri gibi müslüman ülkeler de gördü ki, kültür de bayrağa benziyor. Bir ülkenin ürün ve hizmetlerinin ulaştığı ülkelere, o ülkenin kültürü de ürünleriyle birlikte gidiyor. Kültür teknolojiyi, teknoloji de ekonomiyi yönlendiriyor.

Otomobil Sahibi Olurken
BAŞKA KOLAY YOL YOK

FAİZ ve VADE FARKI YOK

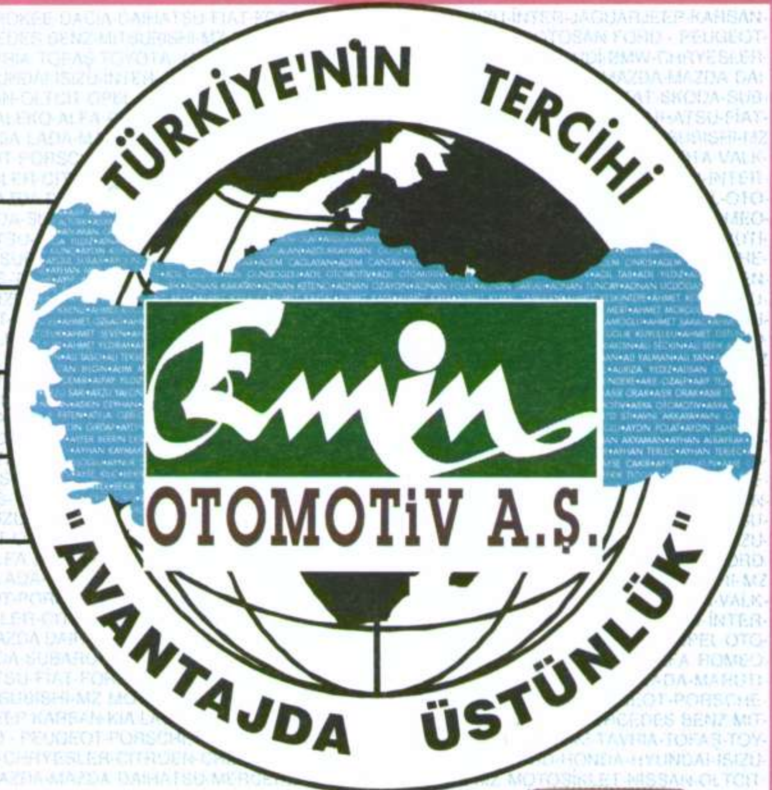
PEŞİNAT ve ARA ÖDEME YOK

MARKA SINIRLAMASI YOK

YERLİ-YABANCI SINIRLAMASI YOK

TESLİMATTAN ÖNCE SENET ALMAK YOK

BANKA KREDİSİ VE RİSK YOK

eminelbirliği
faizsiz satış sistemi

emin ajans

Sistemimiz bu güne kadar aileleriyle beraber 500.000 kişiyi otomobil sahibi yaptı

Merkez: Alemdağ Cad.Na: 57 Çarşı - Ümraniye / İstanbul
Tel: (216) 443 10 00 PBX Fax: (216) 329 20 03 - 329 01 20
Gn.Müdürlük: Çakmak, Balkan Sk. No: 19 Ümraniye / İST. Tel: (216) 420 03 73 PBX
Almanya: Rheinhauser Str. 3 (68165) Mannheim Tel: (0621) 44 97 20 - 44 97 59

İSTANBUL ŞUBELERİ

BAĞLARBAŞI	216-334 71 09
BOSTANCI	216 .445 11 95
BAKIRKÖY	212-572 71 35
CENNET MAH.	212-580 88 45
FATİH	212-534 80 75
MECİDİYEKÖY	212-211 37 44
SULTANBEYLİ	216-398 03 00&

ANADOLU ŞUBELERİ

ANKARA	312-432 13 24-25
ANTALYA	242-247 55 83
BOLU	374-217 08 32
İZMİR	232-464 09 02-03
KOCAELİ	262-331 23 68-69
KONYA	332-236 49 94
SAKARYA	264-278 73 75-77

2. el oto organizasyonumuz başlamıştır.

TEMSİLCİLİKLER / İSTANBUL	
AKSARAY	212-530 97 97
BEYAZID	212-516 66 23
BEYOĞLU	212-293 92 44
B.EVLER	212-652 91 59
B.PAŞA	212-612 24 41
BEŞİKTAŞ	212-261 37 30
EMİNÖNÜ	212-522 26 66
ERENKÖY	216-356 04 76
G.O.PAŞA	212-581 30 70
GÜLTEPE	212-281 23 68
KADIKÖY	216-418 07 86
KAĞITHANE	212-296 07 17
KARTAL	216-353 19 47
MALTEPE	216-352 05 34
PENDİK	216-390 54 07
SEFAKÖY	212-580 32 91
TUZLA	216-392 11 60
ÜMRANİYE	216-335 04 70
TEMSİLCİLİKLER / ANADOLU	
ADANA (1)	322-351 38 68
ADANA (2)	322-359 12 64
ADIYAMAN	416-213 94 44
AKSARAY	382-213 74 49
ANKARA (1)	312-310 83 34
ANKARA (2)	312-353 54 36
AYDIN	256-225 29 91
BARTIN	378-227 69 05
BATMAN	488-213 27 60
BİLECİK	228-315 88 38
BURSA	224-360 70 72
ÇANAKKALE	286-316 20 57
DARICA	262-653 32 33
DENİZLİ	258-64 76 34
DİYARBAKIR-1-	412-236 02 17
DİYARBAKIR-2-	412-234 88 16
ELAZIĞ	424-233 36 15
EREĞLİKDZ	372-316 90 16
ERZURUM (1)	442-235 18 05
ERZURUM (2)	442-327 20 63
ESKİŞEHİR	222-221 49 29
GAZİANTEP	342-517 34 32
GEBZE	262-641 81 37
GEREDE (1)	374-311 47 68
GEREDE (2)	374-311 60 28
GİRESUN	454-216 99 89
GÖLCÜK	262-414 90 62
HAKKARİ	438-211 43 70
HATAY-1	326-212 54 05
HATAY-2	326-413 24 22
ISPARTA	246-232 48 38
İNEGÖL (1)	224-713 74 86
İNEGÖL (2)	224-715 26 29
İSKENDERUN	326-614 32 75
İZMİR	232-371 17 99
KAMAN	386-712 63 25
KARAMAN	338-212 77 00
KAYSERİ	352-233 66 70
KARABÜK	372-418 20 31
KIRŞEHİR	386-213 39 09
KİLİMLİ	372-265 57 67
KİLİS	342-813 25 14
KÜTAHYA	274-224 11 91
MANİSA	236-237 91 49
MALATYA	422-336 31 75
MERZİFON	358-513 45 66
NİĞDE (1)	388-311 52 60
NİĞDE (2)	388-232 17 03
OLTU	442-816 23 97
ORDU	452-214 28 28
OSMANİYE	322-814 56 14
RİZE (1)	464-715 11 27
RİZE (2)	464-217 55 70
SAFR.BOLU	372-725 32 11
SAMSUN	362-435 72 45
SEYDİŞEHİR	332-582 15 76
SİİRT	484-411 20 06
SİVAS	346-225 05 16
Ş.KOÇHİSAR	312-686 39 91
Ş.URFA	414-471 40 21
TATVAN	434-817 41 47
TOKAT	356-212 45 46
VAN	432-214 52 23
YALOVA	216-814 95 07
YOZGAT	354-212 45 75
ZONGULDAK	372-257 36 51

Taha Akyol'la teknoloji üzerine

röportaj **Hüseyin KAHRAMAN**

İlk batılı bilginler yeni teknolojilerin bugün ozon tabakasının delinmesine kadar gidebilecek tahribatlara sebep olabileceğini hiç düşünmüşler miydi? İlk müslüman bilginlerin yeni teknolojiler üretmek için bu nedenlerden dolayı acele etmediklerine dair görüşler var.

Bu görüşler doğru değildir. Ne Müslümanlar, ne Hıristiyanlar ne de başkaları teknolojinin gelişmesiyle ozon tabakasının delineceğini görememişlerdir, düşünememişlerdir. Çünkü bunun için ozon tabakası hakkında bilginiz olması, sanayinin ürettiği bir takım gazların ozon tabakasını yok edeceğinin önceden teorik olarak bilinmesi lazımdı. Bunlar bilimsel terminolojide deney öncesi denilebilecek görüşlerdir.

Benim kasdettiğim, netice itibariyle buraya kadar gelen diğer bütün tahribatlardır.

Bugün teknolojinin gelişmesinin çevre-tabiat gibi birtakım hassas konularda zararları görülmektedir. İslam dünyasında sanayinin, teknolojinin gelişememesinin sebebi, müslümanlar bunları gördükleri için değildir. İslam dünyası geri kaldığı için teknolojiyi üretmemiştir. Ayrıca, müslüman olunca da eğer insanlar sanayileşecekse bu sanayinin sakıncaları gene aynı şekilde ortaya çıkacaktır. Bunu önlemenin yolu gene bilim ve teknolojidir. Nitekim, ozon tabakasındaki yarılmayı veya çevre kirliliğini önlemek için de yeni teknolojiler geliştiriyorlar.

Batı'da Hıristiyanlığın hakimiyetinin kalkmasıyla teknolojide çok hızlı gelişmeler oldu. Şimdiyse yeniden bir dine dönüş söz konusu. Ayrıca Batılı yeni iktisatçılar aşırı büyümeyi yavaşlatmak için "negatif büyüme" gibi tezler ileri sürüyorlar. Acaba Batı bu konuda hata yaptığını mı düşünüyor? Yoksa zararların telafisini mi sağlamaya çalışıyor?

Bana göre, telafisini sağlamayı düşünüyor. Batı'da birtakım çok ufak ekzantrik gruplar (hippiler gibi), tabiata dönüş sloganıyla sanayi toplumunun tamamen dışında yaşamayı tercih ediyorlar. Ama genel trend, sanayi toplumundan yeniden tarım toplumuna dönmek, teknolojiden vazgeçmek değildir. Teknolojinin ve sanayinin meydana getirdiği bu sakıncaları ortadan kaldıracak kaynak kullanımı biçimleri meydana getirmek istikametindedir. Ayrıca şunu da belirteyim, 'Avrupa'da Hıristiyanlığın baskısının kalkması teknolojik gelişmeye yolaçmıştır' görüşü yanlıştır. Bu Fransız pozitivist aydınlanmacılarının görüşüdür. Laikçi ve pozitivist görüşlere geçerlik kazandırmak için, Hıristiyanlığın, dini duyguların ve metafizik duyguların bilimsel düşünceyi önlediğini ileri sürmüşlerdir. Halbuki Hıristiyan dünyasına bakıyoruz, bugünkü teknolojiyi yaratan bilimsel düşüncenin kaynağını oluşturan ilk düşünürler dindar insanlardır; Pascal, Decart, bilhassa Bacon son derece dindar insanlardır. İslam dünyasında da teknoloji tabii ki sanayi toplumunu oluşturacak kadar gelişmemişti. Ama gene, teknolojik düşünceye, deneysel düşünceye önderlik eden İbn-i Sina gibi, El-Biruni gibi deneyselci açıdan, bilim yaklaşımı yapan insanlar da dindar insanlardı.

Ben bunu (Hıristiyanlığın hakimiyetinin kalkmasıyla teknolojinin gelişmesi) yaşanan tarihi bir süreç olarak, aynen kabul ediyorum, asıl negatif büyümeye dikkat çekmek istiyorum.

Bakınız, Çin'in nüfusu bir milyar. Bunların GSMH'ları fert başına 300-500 Dolar civarında. Bunlar 1000 Dolar'a yani Türkiye'nin yarısı seviyesine gelseler, dünya kaynaklarından bir milyar insan yerine sanki iki milyar insan tüketmiş olacak. Dünya kaynakları sonsuz değil ve bu sadece Çin'den verilen bir örnek. Fakat biz 60 milyon Türk olarak Türki-

ye'de 'Aman dünya kaynakları tükenmesin' diye bekleyemeyiz. Çünkü biz kaynaklarımızı tüketmiyeceğiz diye yerimizde saydığımız zaman o kaynakları atıl bırakmış oluruz. Ülkemizi geri bırakmış oluruz. Ve insanlarımızı televizyonda bu dünyanın refahını gördükleri bir çağda uzun süre tarım toplumunun kanaatkarlığına mecbur edemeyiz. Mutlaka gelişme, kalkınma olacak. Bunun sonucunda bütün insanlığı kapsayacak bir felaket varsa bile bu kaçınılmazdır. Ancak şimdi insanlar iyiyi yapmaktadır. Demektedir ki, "Acaba bu kaynakları ikame edebilir miyiz, okyanusların dibinden kaynak çıkartabilir miyiz, kaynakların

ömrünü uzatabilir miyiz, uzaydan kaynak getirebilir miyiz?" Bunlar insanlığın gelecek için şimdiden zihni hazırlığıdır. Dolayısıyla biz, negatif kalkınma gibi Türkiye için felaket olabilecek Batılı fantezilere kendimizi kaptırmadan % 5-% 10-12 gibi kalkınma hızımızı tutturmamız lazım. Bizim Batı'da dikkat etmemiz gereken, Batı'nın büyümesidir, küçülmesi değildir. Biz zaten ekonomik bakımdan küçük bir toplumuz. Niye negatif kalkınma bizim için örnek olsun?

Elbette Türkiye'nin bu teze uymasını savunmuyorum. Ama neden Batılılar negatif büyümeyi düşünmeye başladılar ya da tercih ediyorlar?

Batı negatif büyümeyi tercih etmiyor. Batı'da bütün ülkeler, kalkınma hızının hiç olmazsa yüzde ikinin altına düşmemesi için çırpınıyorlar. Ancak Batı'da bu büyümeyi yaparken tükenmekte olan kaynaklarımızı daha iyi koruyalım diye bir bilinç var. Bu materyalist, dünya pyerest dediğimiz Batılı insanın yeşil sevgisi, hayvan sevgisi, su sevgisi, deniz sevgisi, orman sevgisi, deniz sevgisi bizden daha fazladır. Çünkü Batı, onlardan istifadesinin bilincine varacak düzeyde bir istifadeye sahiptir.

Teknoloji Batı'yı bir tür maddi tatmine ulaştırdığı için insanlar artık çevre gibi, estetik, kentin güzel olması gibi, tarihi değerlerin korunması gibi moral değerlere yöneliyorlar. O ortamda da dini duygulara yönelişin işaretleri var. Ama sefalet içerisinde kıvranan toplumların bu entellektüel, ruhi, spirtüel ruhu yakalamaları mümkün değildir. Onun için Kur'an-ı Kerim'deki Bedevi-Medeni arasındaki farka dair ayetleri günümüzde nasıl tatbik edeceğimizi düşünmemiz lazım. Bana göre, artık bedavetten-göçebelikten bahsedilemiyeceğine göre, gelişmiş-azgelişmiş insanın idrak düzeyiyle ilgili onlar.

Teknolojik yenilikler yepyeni bir hayat tarzını da beraberinde getirdi. Batı'da da bizde de pekçok gelenek müzelik oldu. "Batı'nın teknolojisini alalım, kültürümüze sahip çıkalım" görüşü ütopya mı?

Burada 'kültür' kavramına ne mana verildiğine bağlıdır. Eğer kültürden tarım toplumunda yaşadığımız gibi çoğunlukla ufak yerleşim birimlerinde yaşayalım kasdediliyorsa, bu görüş iflas etmiştir. Dikkatinizi çekerim ki, Kur'an-ı Kerim'de bile bedevilerle medenilerin idrakleri arasında ayrım yapılmıştır. Yani insanın bedevi olması yahut medeni (şehirli) olması Kur'an-ı anlamayı farklılaştırmaktadır. Öyle olunca, köylünün anlamasıyla kentlinin anlaması da yahut kültür değerleri de ister istemez farklı olacaktır.

Ancak geleneklerden kasdedilen, o geleneklerin taşıdığı felsefi değerleri savunmak,

onları yeniden üreterek manası olan bir hayat yaşamaksa sanayi toplumunun ve bilgi toplumunun yeni formları içerisinde bu felsefi, metafizik, ahlaki, dini değerleri koruyarak yaşamak mümkündür. Nitekim, sanayi toplumlarında, bilgi toplumlarında aynı zamanda bir manevi diriliş de birlikte yaşanmaktadır. Teknolojiden vazgeçmeksizin, pozitif bilimlerden vazgeçmeksizin insanlarda yeniden bir maneviyata yöneliş görülmektedir. Öyleyse kültürle teknolojinin çatıştığı veya çatışmadığı şeklinde bu problemi ortaya koymaya çalışmak yanlıştır. Burada bir örnek vermek istiyorum; İbn-i Haldun, son derece dindar, sünni bir müslümandır. Hatta Vahdet-i Vücudu, birtakım mutasavvıfeyi tekfir edecek derecede koyu dindar bir müslümandır. Mukaddime adlı eserinde geometri bilmeyenin doğru muhakeme yapamıyacağını ileri sürmektedir. Osmanlı alimlerinden Katib Çelebi, çeşitli fetva örnekleri vererek, geometri bilmeyen bir müftünün adalet dağıtamıyacağını ileri sürmektedir. Ama Müceddidi El-Hısani olan İmam-ı Rabbani, Mektubat'ında "Geometrinin dünyada ve ahirette hiçbir faydası yoktur. Müslümanlar uzak dursun" demektedir.Ayrıca mesela, büyük müfessir Fahreddin Razi, geometriyi kuvvetle savunmuştur ama Osmanlı medreselerinde geometri okunmamıştır.

Bunların hangisi İslam'ın gereğidir? İkisi de İslam'ın gereği değildir. İkisi de İslam'ın gereği olmadığı gibi İslam'ın reddetmesi gereken görüşler de değildir. Dolayısıyla dinlerden bağımsız, din tarafından tanzim edilmemiş geniş bir alan vardır. Bu Hz. Peygamber'in "Kur'an'da bulamazsan" dediği alandır, "Sünnette bulamazsan" dediği alandır. Hurmanın aşılanması konusunda Hz. Peygamber'in takındığı alandır. Dolayısıyla, bilim, teknoloji ve sosyo-ekonomik gelişme gibi konuları mutlaka din açısından izah etmek yanlıştır. Bu dinin amacına da aykırıdır bana göre.

Şu anki teknolojiler Batılıların sahip olduğu teknolojiler. Türkler ve müslümanlar kendilerinin patentleri olan teknolojilere, bağımsız teknolojilere sahip olabilirler mi? Türkiye'nin geleceğini nasıl görüyorsunuz?

Bu bir istek meselesi değil. Kendi teknolojisine sahip olmak istemeyen bir toplum, bir ideoloji, bir siyasi hareket yeryüzünde yok. Afrika kabileleri de kendi teknolojilerine sahip olmak isterler. Bu, yapabilmek meselesidir. Bunu yapabilmek için de çok geniş bir teorik bilim birikimi, temel bilimlerde geniş bir birikim gerekiyor. Artı bunun uygulamasına geçişte çok geniş bir ekonomik potansiyel gerekiyor. Yani insanlar bir odaya çekilip bilim ve teknoloji üretmiyorlar. Hayatın pratiği içerisinde yeni ihtiyaçlara cevap verebilmek için teknoloji kendiliğinden gelişiyor. Dolayısıyla Türkiye'nin veya İslam dünyasının ilerde kendi teknolojilerini üretebilmesinin, kendi patentinde ihraç edebileceği teknolojiler üretebilmesinin temel şartı ekonomik ve bilimsel gelişmedir. Bu üniversiteyle ilgilidir, sanayi düzeyiyle ilgilidir, yetişmiş insan gücüyle ilgilidir. Bunlara sahip olan toplum hangi toplum olursa olsun önce teknolojiyi taklid eder ondan sonra teknolojiye katılır sonra da kendisi orjinal teknolojiler üretmeye başlar. Mesela Japonya bunun bir örneğidir. Hatta G. Kore bile bu konuda örnek olmaya başlıyor. Ekonomik ve üniversiter birikime sahip olmayan toplumlar, düşük düzeyli teknolojileri ancak ithal ederek kullanabilirler. Yabancı patentle araba yaparlar ama hiçbir zaman süper bilgisayar yapamazlar, uydu fırlatamazlar. Türkiye'nin uydusu var ama Fransızlar fırlattı onu.

Yapılan araştırmalara göre, Batı'da GSMH'dan bilime ayrılan oran biz ve bizim gibi ülkelerde ayrılan orandan çok fazla.

GSMH'nın yüzde ikisini ayırıyorlar. Bizim GSMH'mız ondur. Biz binde ikili, üçlü rakamlara ayırıyoruz.

Silahlanmaya ayrılan oran ise bizde daha fazla.

Bunları soyut olarak şartlarından koparıp doğru veya yanlış böyle olmalıdır demek de yanlış. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler kaynaklarını çok iyi tasarruf etmeliler. Türkiye'nin işine yaramıyacak bir ileri teknoloji üretmek Türkiye için bir lükstür. Teknoloji işe yarayarak üretilmeli. Bir adım ötesinde daha fazla işe yarayarak yeni bir teknolojiye geçilmeli. Bugün Türkiye'nin uzay teknolojisine yönelmesi çok büyük hata olur. Gerçekten uzay teknolojisi hem askeri bakımdan hem de uydu sistemleri haberleşmesi bakımından son derece önemli ve karlı. Ama Türkiye için lüks olur bu. Türkiye şu aşamada otomotiv sanayiinde dünya standartlarına ulaşmaya çalışmalı. G. Kore'nin yaptığı gibi yavaş yavaş başlamalı. Onun karı ve bilgi ve sermaye birikimiyle bir yeni aşamaya geçmeli. Yani din dinin mantığıyla, teknoloji teknolojinin mantığıyla, bilim de deneyin mantığıyla düşünülmelidir. Biz bunları birbirine karıştırdığımız zaman İslam tarihinde tecrübelerini gördüğümüz iki yanlıştan birini yaparız. Ya dinde bunların cevabını bulamadığımız zaman (Hz. Peygamber de söylüyor, 'Kur'an'da bulamazsan' diye) dinden şüpheye düşeriz. Çünkü dinin her şeyi vermesi gerektiği biçiminde yanlış bir görüşe sahip olmuşuzdur. Veya olaya sadece o açıdan bakarak bilimin kendi gözlüğüyle görülebilecek hakikatleri, realiteleri görmekten uzaklaşabiliriz. İslam dünyasının kendi tarihi tecrübesi bu iki hatanın laboratuvar kanadıdır.

Verdiğiniz bilgiler için teşekkür ederim.

Ben teşekkür ederim.

Aydın AYAS*

Üç ayağı bağlı koyun...

*Yeşiller Partisi Son Genel Başkanı 1.12.1946 yılında ilk ve orta öğretimini gördüğü Karabük'te doğdu. 1969 yılında İst. Ünv. Çapa Diş Hek. Fakültesi'nden mezun oldu. Yedek Subay olarak askerliğini yaptıktan sonra yurtdışında serbest hekim olarak çalıştı. Hava Kirliliği ile Mücadele Derneği İstanbul Şubesi Başkanlığı yaptı. 1988 yılında kurulan Yeşiller Partisi'nde sırasıyla kurucu, başkan yardımcılığı ve Genel Başkanlık yaptı. 1988 yılı parti bütçesi, zamanında verilemediği için Anayasa Mahkemesi tarafından 1993 yılında kapatılan Yeşiller Partisi'nin son Genel Başkanı olduğu için bugün siyasi yasaklıdır.

16 yy.lı tarihe Türk Asrı olarak geçiren Osmanlı Devleti teknolojinin tek başına belirleyici olmadığı bir zaman diliminde aldığı toprakları serflere vererek insanlarını özgürleştirdi. Osmanlı'nın hükmettiği topraklardaki bu yeni süreç, uzak görüşlülük, doğru insanlık, sorumluluk bilinci ve gerçekliğin bilincinde olunmasını isteyen İslâm öğretisiyle yeni zenginliklerin geçim alanı oldu. Ticaret yollarının okyanusa kaymasının yanında, kendini bilmezlerin ayaklanması nedeniyle gerekli yenileşmeler yapılamadı. Osmanlı'nın büyük birikimi, iktidar mücadelesi verenler nedeniyle Kurtuluş Savaşı'na kadar inanılmaz basiretsizlik örnekleriyle tüketildi.

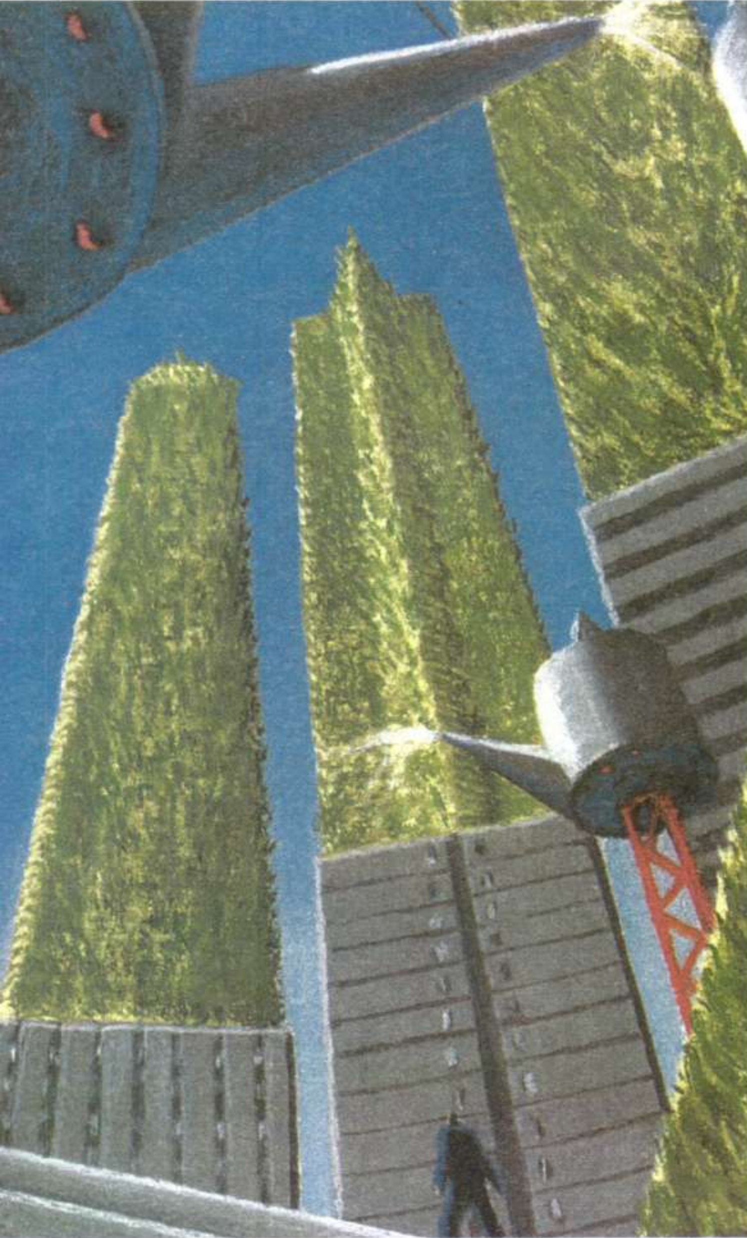
Osmanlı Devleti'nin dağılması sonucunda İmparatorluk sınırları içinde yaşayan kentli ve eğitimli insanların ülkemiz topraklarında yaşam alanı bulması, Anadolu insanının yaratıcılığı, misafirperverliği, bağımsızlık ruhu ve ortak tarih bilinciyle buluşması, Kurtuluş Savaşı sonrası bir hamlede ve çok kısa bir zaman diliminde sanayi toplumu olmamızı sağladı. İnsanların geçmişindeki birikim ve nitelik dokusunun yükseldiği T.C. Devleti'nin bölgenin en gelişmiş ve barışçı ülkesi olmasına neden oldu.

Biz, geleceğimiz için güven veren insan potansiyelimizle, gecikerek yakaladığımız sanayi toplumu mücadelesi sonucunda elde ettiğimiz birikimle, bilgi toplumuna ulaşmanın ön koşullarını hazırlamaya çalıştık. Bilgi toplumuna ulaşma hedefi olmayan bazı kurumlar tarafından da negatif algılandık. Biz iktidar mücadelesi yapmadık Türk insanının iddialı olduğunu bildiğimizden, tabanın ekonomik, kültürel, politik katılımı olmadan gerçekleşmesini istediğimiz yenileşmelerin mümkün olamayacağını deklare ettik.

Önce yeşil alanları koruma mücadelesinin içine insanımızın katılımını sağladık. Gördüğümüz ilgi sonucunda toplumun bütün sorunlarına yeni çözüm önerileri sunarak tartışılmasını istedik. Toplumun doğru bilgilendirilmesinden işsizlik, hayat pahalılığı, adalet dağıtımında gecikme, kültür dejenerasyonu, sorunların kaynaktan çözülmesi, vergi politikaları, aile planlaması, ezberci eğitimin sakıncaları hatta dış politikanın değişen konjuktüre bağlı olarak yeni konseptleri içeren bir dizi çalışmayı toplumumuzun tartışmasına sunduk. Bu etkinliklerimizin yanında toplumsal kurumların yeniden yapılanması için önerilerde bulunduk. Özel girişimcilik ve devletimizin bilgi toplumuna ulaşması için rolünün ne olacağının tartışılmasını istedik. Bazen yadırganmamızı da göze alarak (Bizim dışımızdaki grupların medyada saçmalamasına daha çok platform verilmesi) ekonomik faaliyetlerin tüm hallerde özel girişimcilik yoluyla yapılmasını, devletin ilke olarak iç güvenlik ve müstevlilere karşı daha güçlü olmasının dışında hiçbir şeyi bizzat yapmayan konuma çekilmesi yönünde politikalar benimsedik. Devletin, insiyatif kullanan bireyin yine onların ve örgütlerinin koydukları kurallar uyarınca girişim yapabilmesi için engelleri kaldırmasını, özendirmesini, haksız eylemlerin caydırılmasına yardımcı olmasını istedik. Devletin kadro ve harcama açısından küçük, etkinlik açısından güçlü olabilmeisi için var olan insan potansiyelinin gururunu kırmadan yeniden örgütlenip yapılanmasını istedik. Partimizin sanayi ve ticaret politikaları açısından çalışmalarına bakıldığında; önceden belirlenmiş sanayi kesimlerinin özendirilmesine dayalı yönlendirici politikalar yerine, bölgesel, global ve kent ekonomisinin geniş pazarlara açılması ilkesinin benimsendiğini görürüz. Bugün, göreli üstünlüğe sahip, tekstil, konfeksiyon alanlarında dahi teknoloji üretemediğimizi gözönüne alarak ve cari teknolojiden hep bir adım geri düşme ihtimalini düşünerek Rekabet Gücü Geliştirme programlarıyla varsa yanlışlarımızın bütün alanlarda onarımına acilen başlanmasını istedik. Yeterli kent ekonomisini sanayileşmiş merkez ülkesi olabilmenin, bilgi toplumu hedefine ve bireylerin insiyatif kullanırken güvencede olacağı şehir yaşamını kolaylaştırma projelerine öncelik verilmesini istedik. Kriz anlarının kolay atlatılması

için halen sanayi ülkelerinin standartlarına ulaşmamış kentlilik olgusuna geçişlerde tarım alanlarının korunmasını önerdik. Milli gelirimizin yarıdan fazlasının hizmetler sektöründeki harcanmasının önünü kapatabilmenin yollarından birinin de şehirlerin işletme gibi algılanması ve yalnız bu yöndeki uygulamalarla büyük tasarruf yapılmasının mümkün olduğunu anlatmaya çalıştık. Dünyadaki dönüşüme uygun taleplerimizin, gelişmenin hızlanması için gerekli olduğunu bugün her kesimden insanlar tartışmaktadır.

Şehirler arası rekabet ve yatırımlara yerel yönetimlerin teşvikler vermesi şehirlerde yaşayan insanların hayatını kolaylaştırıcaktır. Bu uygulamalar sonucunda şehirlerde çok sayıda insanın çalıştığı becerilerinin çeşitlilik gösterdiği, sorunlarının kolay çözüldüğü, tüketim kalıplarının değiştiği, yerli mallarının tercih edildiği çekim alanları oluşacak, randıman artışlarıyla, kapital birikiminin sonucunda millet olarak topyekün refahımızın artması sağlanacaktır. Şehirlerimizin tapu ve kadastrosu çıkarılarak genişleme bölgeleri, tarım alanlarını tahrip etmeyecek şekilde önceden planlanarak, imar kavramında değişiklik yapılmaması için kesin kurallar konulmasını istedik. Mülkiyet anlayışına saygılı davranılarak, kontrolsüz sanayileşmenin bedelinin kirlilik olarak bütün canlıların ödemesinin önüne geçilmesinin gereklerinin yapılmasını bütün platformlarda istedik.

Endüstri için yer seçimiyle ilgili olarak ortaya çıkan alternatifleri tartışan sivil örgütler, endüstrinin satış alanları, büyüldüğü en çok kazanç ve en az maliyet hesapları yanında ÇEO raporlarıyla çevrenin nasıl etkileneceğinin planlarının yapılmasını istedik. Müteşebbislerimizin doğal olarak iktisadilik ve kârlılık maliyet-pazar etütlerini ön plana alacağını varsayarak ürkütülmemesine ve insiyatif kullanma azminin kırılması yerine teşvik edilmesini sağlayacak diyalog, istişare, yer bulma, mali kolaylıklarla yüreklendirilmesinin gereğinin yapılmasının olağan hâle gelmesinin sağlanmasını önerdik. Böylesi bir yaklaşım bireyin yaratıcılığı, fırsatları değerlendirme azmi ve bilgi -uzmanlık - dayanışma temelinin doğru atılması sanayileşmede yeni bir kent modelinin kendiliğinden doğmasını, maddi-manevi özgürleşen bireylerin de aklının en verimli çalışmasını sağlayacaktır.

Aklını en verimli çalıştıran bireylerden oluşan kent yönetimi de en az maliyetle en uygun malın doğayı en az tüketerek üretileceğine inanarak en azından bu yönde çaba harcayarak dünya pazarlarında rekabet edilebilir olacağına inanıyorduk. Böylesi dinamikleri yakalama heves ve arzusundaki insanımıza; tüketim süresince azalan, ama sürekli kendini yenileyen sınırsız enerji kaynağı güneşten maksimum nasıl yararlanırız? Yeraltından çıkardığımız, tarafımızdan işlenen maddi kaynakları tekrar kullanabilmek için neler yapabiliriz? Biyolojik kaynakların kendi doğallığında yeniden üremesi için geç mi kalıyoruz? Mineral kaynakların tekrar üretim zincirine sokulması ne-

den ekonomiktir? Ve doğal üretkenlikle toplumun üretkenliği arasında her iki tarafın da çıkarına bir uyum nasıl buluruz? Tarımda teknolojik, ekonomik ve ekolojik teknikler kullanarak toprağı zorlamadan ve tahrip etmeden doğal verimliliği arttırmamızın yararları nedir? sorularını sorma cesareti bulacaktır.

Bizim hesaplamamıza göre 2020 ve 2050 yıllarında yenilenebilir enerjiye (güneş, hidrolik, rüzgar, bitkisel, jeotermal) dayalı düzenli bir enerji rejimine geçilecektir. Kolay geçiş için şimdiden bilimsel çalışmalar yaparak bu iş alanlarını teşvik edebilmemizin yararı büyüktür. Isınma ve evlerdeki kullanımlar için düşük derecedeki ısıdan, çeşitli sanayi dalları için yüksek derecedeki ısıdan yararlanmanın tasarruf sağlayacağı bilinmektedir. Sızıntıyı durdurmak için oturma ve çalışma alanlarını şimdiden termik yalıtımına başlamanın ek enerji birikimi sağlayacığının bilinciyle kentlerimizi yeniden planlayabiliriz. Gelecekte tüketimin ve üretimin azaltılacağını varsayarak, üretim mallarının dayanıklılık sürelerinin arttırılması yönünde yeni buluşlara öncelik verecek Laboratuar çalışmaları yapılırken "üretilen malların yeniden üretim zincirine katma yöntemiyle savurganlığın azaltılması çalışmasında fayda vardır" diyen araştırmacı gençleri de yüreklendirmeliyiz.

Ayrıca dünyada çevre faaliyetlerinin artması, yeni üretim biçimlerinin gelişmesine, çevre dostu ürünlerin pazar payının büyümesine neden olmuştur. Devlet bölgedeki işsizlik, hammadde kaynaklarının en verimli değerlendirilmesi için sürekli neşriyat yapmalıdır. Müteşebbisleri özendirme, zarar etmesini önleyecek tavsiye niteliğinde stratejiler belirleyerek yol göstermelidir. Ulusal ekonomi yönünden bir karmaşaya düşülmemesi için satış alanı büyüklüğü, kaynak israfını önleyecek raporlarla bazı sanayi kuruluşlarının hangi uzaklıkta yakınlıkta optimum satış alanı bulacağını belirtmelidir. Bütün bunlar rekabeti önleyecek müdahale şeklinde olmamalıdır. Denize tarihin her döneminde açılmamanın sıkıntısını yaşayan İç Karadeniz, Orta ve Güneydoğu Anadolu'ya maliyet düşürücü politikalarla teşvikler verilmelidir. "Kirleten, öder" politikaları yerine "kirletmeyen teşvik görür" politikaları benimsenmelidir. Nükleer kirliliği kimin nasıl ödeyeceği sorusu gündeme gelirken, hayatın her alanında kullanılan Nükleer teknolojiye sahip olabilmek için gerekli düzenlemeler zaman kaybedilmeden gerçekleştirilmelidir. Atom bombası yapımında kullanılan hammaddeyi üreten santral yapılmasına dünyanın her yerinde karşı çıkmak rekabet edebilmek için Bilim ve Teknolojide devletin yönlendirmesi kaçınılmaz gözükürken, özel girişimcinin de çok yönlü desteklenmesi gerekmektedir. Bilim ve Teknolojiye kolay ulaşmak için üniversitelerle müteşebbislerin yakın işbirliği içinde olması -hatta ısrarlı olması- gerekmektedir.

Ülkemizde oynanmak istenen oyunlar, yalnız mantıkî düşünme biçimleriyle sonuçsuz kalacaktır. Dünyada meydana gelen sosyo-ekonomik değişikliklerin zihinsel alanlarda güçlü etki yapmakta olduğu gerçeğini görerek, ekonomik ilkelerin binlerce yıldan beri değişmediği dünyamızda, Liberal yeşillerle birlikte oluşan yeni sosyo-politik gerçeğin, uzun yürüyüşümüzde, ekonomik faaliyetlerin giderek hızlanan ve merkezileşen, doğal kaynakları acımasızca kullanan dar çevrelerin eline bırakmadan, çevre korumayla birlikte insanlığın varlığını sürdürmesi açısından yönetmek ve paylaşmak taleplerimiz olmalıdır. Bölgemizdeki zenginlikleri planlı, örgütlü, her kesimin ve her bireyin çıkarlarını savunarak, antik çağlardaki tecrübelerimizden yararlanarak ve çağdaş demokrasi yorumlarıyla akılcı paylaşmamız gerekmektedir. Artık geleceğin dünyasına hazırlanalım. Teknoloji ve Bilim'i kullanıp sermayeye dönüştürelim ve global ekonomiden ulusumuzu faydalandırma ümidimizi sınırsız hayal gücümüzle diri tutalım.

Günümüzde; vazgeçilmez olan, demokrasimizin kurumlarından, iktidara gelmek isteyen partilerin mucize yaratacağı beklentisine şüpheyle bakmamıza neden olacak binlerce sebep bulabiliriz. Çağımızda insanların kendini kanıtlama isteği, bilgi üretiminin devamlılığının gerekli olduğu rekabet yarışı, işadamlarımızı yormaktadır. Bireyin duygusal tatminini sağlayan aile yapısının güçlenmesinin yanında, ortak özellikler, değerler ve amaçlar ile ortak mekan ve çıkarlara sahip kişilerin oluşturduğu örgütlerin sivil yaşamda ağırlıkları ve etkinliklerinin artacağı çağımızda, barışa, sevgiye mesut yaşamın huzurlu deviniminin içinde biz Liberal çevreciler ortak ülkümüzün farklı bir sesi olarak çıkar çatışmasının yerini çıkar uzlaşmasının aldığı gerçek ve gelecekteki amaçları gerçekleştirmeye yönelik dayanışma grupları olarak yer bulmaya ve almaya hep çalışacağız. Ayrıca, yıllardır bilim, teknoloji ve sermaye yerine yalnız sosyal sorunları didikleyen, özetle; üç ayağı bağlı koyunu koşturmaya çalışanlarla ve bu budalalığı topluma salgın hastalık gibi bulaştıranlarla düşün alanında barışçı tartışma olanakları arayanlarla mücadele edeceğiz. Kapatılmış bir partinin içindeki sol ve radikal gruplara rağmen çevreye duyarlı liberal görüşleri savunan, bugün uzmanlara danışma imkanı olmadığı için Sayın Tınaz Titiz, Sy Taha Akyol, Sy. Dr. Nejat Ölçen, Sy. Proj. Dr. Hüsnü Erkan'ın makale ve kitaplarından yararlanarak sınırlı alan içinde ülkemiz için çok önemli bir konunun bir boyutunu tartışma imkanını bana verdiğiniz ve görüşlerimi yayınladığınız için teşekkür ederim.

İstanbul'un Fethinin teknik yönden incelenmesi

Prof. Dr. Zeki ÇİZMECİOĞLU*

*Yıldız Teknik Üniversitesi

ÖZET

Bu makalede, yirmi iki asırlık Türk tarihinin en mühim ve muhteşem hadisesi olan İstanbul'un Fethinin dayandığı manevi ve teknik güç ele alınacaktır. Sultan 2'inci Mehmed, padişah olur olmaz İstanbul'un fethi için hazırlıklara başladı. Öncelikle, İstanbul'un denizden yardım almasını engellemek için, dört ay gibi kısa bir sürede Rumeli Hisarı'nı yaptırarak, Boğaz'ın tamamen Türk hakimiyetine geçmesine yol açtı. 23 Mart 1453'de Osmanlı ordusu takriben iki yüz bin kişi ile İstanbul'u muhasara etmek üzere Edirne'den yola çıktı. 6 Nisan 1453 Cuma günü İstanbul kuşatıldı. 12 Nisan Salı günü Osmanlı Donanması Kabataş önlerine geldi. İstanbul bizzat Padişah 2'nci Mehmed'in projesini çizerek döktürdüğü toplarla karadan ve denizden top ateşine tutuldu. Osmanlı Donanması, Haliç'e zincir gerildiğinden dolayı Haliç'e giremiyordu. Bizans'ın rüyalarında dahi hayal edemeyeceği bir planla Osmanlı gemileri yağlı kazıklardan kayarak Tophane'den Kasımpaşa'ya 22 Mayıs 1453'de inmeye muvaffak oldu. 72 parçalık Türk Donanması havan toplarıyla Haliç'deki Bizans Donanmasını imha etti ve surları dövmeye başladı. 29 Mayıs 1453'de Osmanlı Ordusu ve Donanması tekbirlerle şafak sökerken bütün şiddetiyle Bizans surlarını karadan ve denizden dövdü. Osmanlı Ordusu Topkapı'dan şehre girmeyi başardı. Ulubatlı Hasan sancağı surlara dikti. Peygamber Efendimizin müjdesine mazhar olan 2. Mehmed, şükür secdesine kapanmış ve Fatih ünvanını almıştı. İstanbul'un Fethi, Türklerin tarihte kazandıkları şereflerin en muhteşemidir. Bu hadise ile Ortaçağ kapanmış, Yeni çağ açılmıştır.

1. FETHİ HAZIRLAYAN SEBEPLER

2. Mehmed Padişah olduktan sonra Peygamber (S.A.V.)'in "İstanbul elbet fetholunacaktır. Onu fetheden kumandan ne güzel kumandan, Onu fetheden askerler ne güzel askerlerdir." müjdesine nail olmak arzusu ile harekete geçti. Ayrıca Bizans'ı yok etmesinin Osmanlı için bir ölüm-kalım meselesi olduğunu anlamıştı. Çünkü Bizans haçlı seferlerinin devamlı tahrikçisi durumunda idi. Devletin dış emniyete kavuşturulması şehzade Orhan Çelebi'nin Bizans tarafından korunması ve Osmanlı Hanedanını sürekli tehdit etmesi Padişah 2. Mehmed tarafından bizzat ifade edildiği gibi.

"Ne veçhi vardır ki onun gibi menzil-i şerif ve makam-ı latif vesat-ı memleketimde ve arsa-i vilayetimde olup dahi eyyam-ı devletimde küfr ocağı ve Bagiler yatağı ve tagiler durağı ola."

bir mana taşımakta idi. Bizans İmparatoru'nun Orhan Çelebi için teklif ve tehditlerini arttırmak istemesi, Padişah 2. Mehmed'e daha önce yaptığı taahhütlerini bozma imkanını vermişti. Bununla beraber düşmana siyasi ve askeri hazırlıklarda bulunma fırsatını vermemek için Fatih, Fetih ile ilgili hazırlıklarını bir süre gizli olarak başlatmaya karar verdi. 1 Eylül 1452'de Edirne'ye dönen 2. Mehmed, fetih projelerini ve hazırlıklarını başlattı.[1]

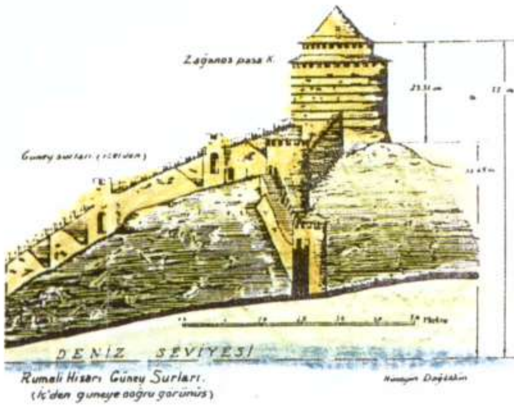
Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethi için taşıdığı niyetin, gayretin ve dayandığı manevi gücün mahiyeti kendi şiirinde şöyle veciz bir şekilde ifade edilmiştir.

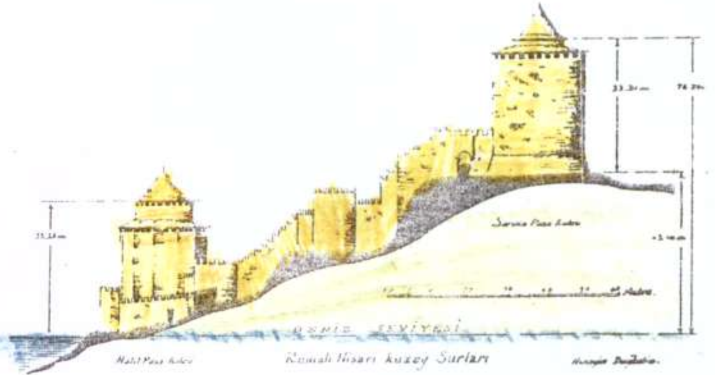
İmtisal-i cahidû fillah oluptur niyyetim
Din-i İslam'ın mücerred gayretidir gayretim
Fazl-ı Hakk u himmet-i cund-i ricalullah ile

Ehl-i küfrü serteser kahreylemektir niyyetim
Enbiya vü evliyaya istinadım var benim
Lütf-i Haktandır hemen ümmid-i feth û nusretim
Nefs û mal ile n'ola kılsam cihanda ictihad
Hamdulillah var gazaya sadhazaran rağbetim
Ey Muhammed mu'cizat-ı Ahmed-i Muhtar ile
Umarım galib ola a'dayı dine devletim.

2. RUMELİ HİSARI'NIN İNŞAASI

Fatih Sultan Mehmed, evvela İstanbul'un muhasarası sırasında şehrin denizden yardım almasını engellemeye karar verdi. Çünkü Bizans'ın evvelki muhasaralarının başarısız olmasının sebebi, muhasaralar hep karadan yapılmış ve şehir denizden yardım alarak, dayanma gücünü arttırabilmişti. Sultan Mehmed, bir taraftan Osmanlı Donanması'nın miktarını arttırmak için emirler verdi, diğer taraftan da Karadeniz'den gelebilecek yardımları kesmek için Anadolu Hisarı'nın karşısına bir Hisar yaptırmaya karar verdi. Bizans'ın endişesini bertaraf etmek için Hisar'ı ülkelerinin iki bölgesi arasında geçiş emniyetini sağlamak için yaptırdığı imajını verdi. Rumeli Hisarı'nın planını Mimar Muslihiddin hazırladı. Hisar'ın yaptırılması görevi ise muhasaranın en ateşli taraftarı Zaganos Paşa'ya verildi. Kale, biri sahilde diğerleri içerde olmak üzere üç burç üzerine kurulacak, burçlar arası duvarla kapatılacaktı. Zaganos Paşa 1452 kışını malzeme toplamakla geçirdi. 26 Mart 1452'de bizzat ordunun başında gelen Sultan'ın nezareti ve 30 gemilik bir donanmanın himayesi altında başlanan Hisar'ın inşaası 1000 duvarcı ustası ve 6000 amele ile fasılasız bir çalışma neticesinde dört aylık kısa bir sürede tamamlandı. 31.250 m2 yer kaplayan ve 26,70 m. yükseklikte üç kule, iki çeşme ve bir cami ihtiva eden Rumeli Hisarı, üstten Muhammed ismini yazan bir plana sahiptir. Fatih tarafından Boğaz-kesen adı verilen bu Hisar "İki denizin arasını kesmek, kıtadan kıtaya ve denizden denize geçişe hakim olmak" için yapılmıştır. Dört Vezir'in her biri Halil, Saruca, Şahabeddin ve Zaganos Paşalar surun dört duvarı için görevlendirildiler. Rumeli Hisarı'na 400 yeniçeri muhafız yerleştirildi. Başlarına Firuz Ağa kumandan tayin olundu. Rumeli Hisarı'na büyük toplar yerleştirildi. Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı Anadoluhisarı da tamir edilip, onarılarak ve yeni ilaveler yapılarak top ile takviye edildi. Sahildeki burca top yerleştirildi. Anadolu ve Rumeli Hisarları artık İstanbul Boğazı'nı kontrol ediyor, Karadeniz'den Bizans'a gelebilecek her türlü yardıma mani oluyordu.

3. TOPLARIN DÖKÜMÜ

Osmanlılar, ilk defa Padişah 1. Murat zamanında 1. Kosova Meydan Muharebesi'nde 1389 yılında top kullanmışlardır. Bu muharebede Haydar isimli bir topçunun bulunduğu Kosova Zafernamesi'nde yazılıdır.

Padişah 2. Mehmed, ilk defa çok büyük çap ve ağırlıktaki tunç ve havan toplarını bizzat yüksek dehasıyla teknik resimlerini kendisi çizerek döktürmüştür. Padişah Edirne'de Muslihiddin, Sarıca Sekban ve Macar Urban'a büyük toplar döktürttü. Develerle top malzemesi taşınarak, Ordugah'da izabe fırınları tesis olunmuş ve toplar gerekli yerlerde dökülmüştür. Bu dökülen topların içinde 4 tanesi, çok büyük çaplı ve ağırlıklı idi. Şahi adı verilen top ise çok büyük idi. Bu toplar, Edirne'den İstanbul'a otuz çift öküzle iki ayda getirilebilmiş ve nakil esnasında 2000 asker çalıştırılmıştı. Bu toplarla 2

Tablo 1.

TOPUN ÖZELLİĞİ

NAMLUYA AİT ÖLÇÜLER

Topun Yeri	Boyu	Dış çevre	İç çevre	Et kalınlığı	Gülle Ağırlığı
Rumeli Hisarı	4,25 m.	2,91 m.	2,16 m.	12 cm.	430 kg.
Rumeli Hisarı	4,25 m.	2,85 m.	2,04 m.	12 cm.	359 kg.
Dolmabahçe	4,70 m.	2,92 m.	2,01 m.	14-15 cm.	343 kg.
Dolmabahçe	4,70 m.	2,94 m.	2,01 m.	14-15 cm.	343 kg.
Topkapı	4,27 m.	2,86 m.	1,98 m.	13-14 cm.	327 kg.
Topkapı	4,31 m.	3,25 m.	2,33 m.	14 cm.	530 kg.

ton ağırlığında gülle atılabiliyor ve 1200 m'ye fırlatılabiliyordu.

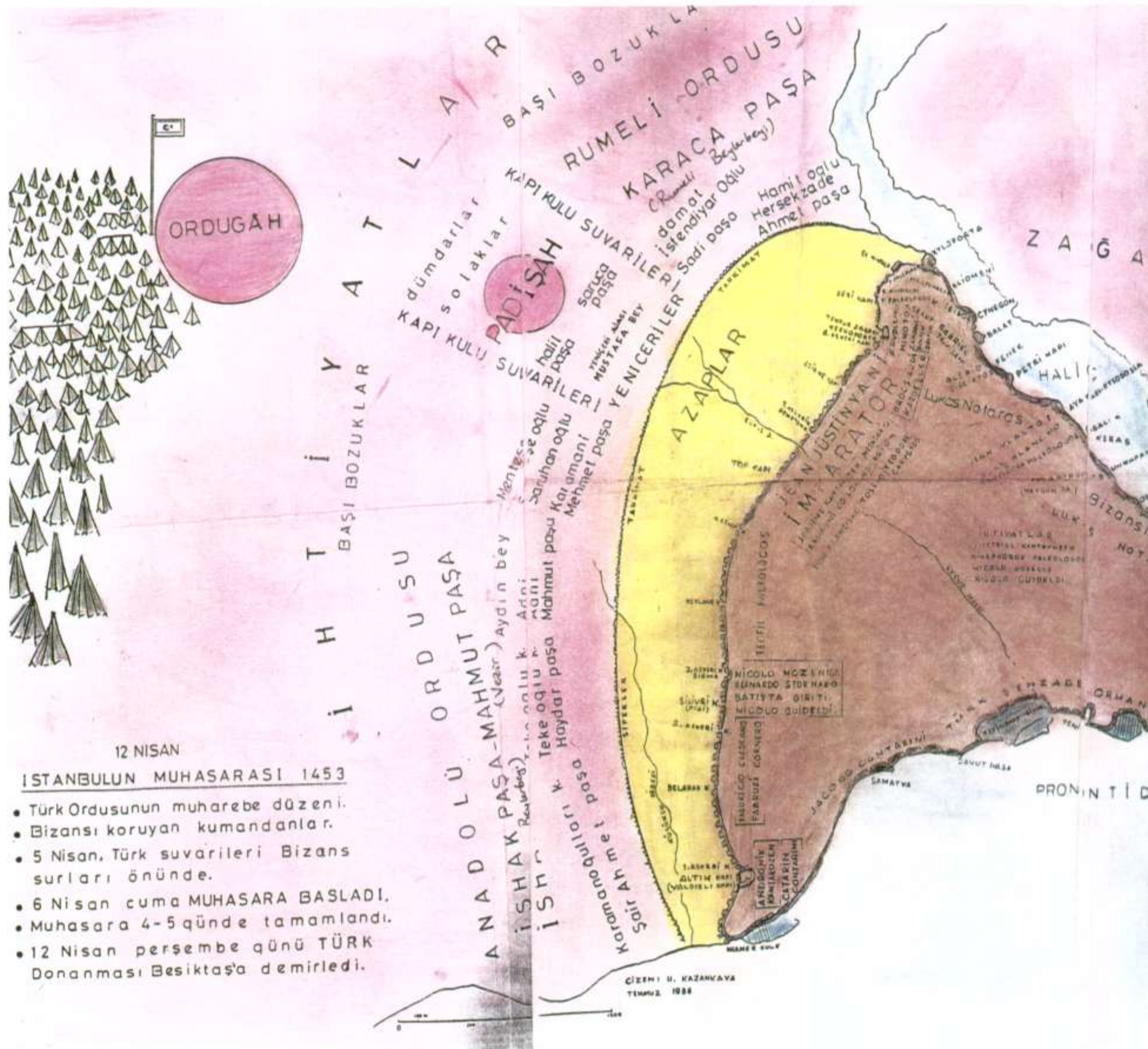
Halen İstanbul'da Fatih Devrine ait olduğu belirtilen 6 adet tunç top bulunmaktadır. Topların teknik Tablo 1'dedir.[2]

4. MUHASARA HAZIRLIKLARI

Fatih, muharebe hazırlıklarını Edirne'den idare etti. Padişah, bir taraftan Bizans İmparatorluğu'nun savunmasına ait bilgileri toplarken, bir taraftan da Edirne'de askerini gece-gündüz talimle savaşa hazırladı. Bir gece yarısı Sadrazam Halil Paşa'yı ansızın yanına çağırttı. Sadrazam, Bizans muhasarasına taraftar olmadığı için Padişah'ın kendisini öldürteceğinden korktu. Mevcut altınlarını yanına alarak Sultan Mehmed'in yanına gitti.

-"Buyurunuz Sultanım, bütün altınlarım size feda olsun," diyerek Padişah'ın önüne koyduğu altınlarla hayatını kurtarmak istedi. Sultan Mehmed, başı altındaki ıslak yastığı göstererek;

-"Ne altınlarını isterim, ne de hayatına kastım var. Yattığım şu yastığa bir bak hele. İstan-

bul'u almak düşüncesi ile gözüme uyku girmedi. Gözyaşı ve ter ile yastık bu hale geldi. İstanbul'u mutlaka alacağım. Onu almadan rahat yüzü görmeyeceğim." dedi.(3)

Fatih, Edirne'de hazırladığı ordusuna hareket emri vermeden önce çok beliğ bir konuşma yaptı. Ayet-i Kerimeler ve Hadis-i Şerifler ile Cihadın ve İstanbul'u almanın önemini açıkladı. Askerin korkmayıp arslanlar gibi düşmanın üzerine saldırmalarını emretmiştir.

15.000'i yeniçeri ve 80.000'i muntazam asker olmak üzere takriben 165.000 kişilik Osmanlı Kara Ordusu, üç kıta top ile 14 batarya halinde 2 Nisan 1453'de Edirne'den yola çıktı. Çok ağır toplarla mücehhez olan Ordu, ağır ağır, fakat çok disiplinli olarak davullar, mehterler ve tekbirlerle adeta düğüne gider gibi ilerliyordu. Fatih ve ordusu, 6 Nisan 1453 Cuma günü İstanbul'a ulaştı ve derhal İstanbul surlarını kuşattı.(4)

5. BİZANS'IN ASKERİ GÜCÜ

Bizans'ın yardımına Cenevizli Jüstinyani koştu. İki gemi ve 700 muharible Bizans'a geldi. Kale duvarlarını tamir ettirdi. Türklere karşı mukabil taarruz yerlerini tesbit ettirdi. Buralara taş atan makinalar koydurttu. Haliç'deki Bizans gemilerini silahlandırdı. İstanbul'un deniz tarafındaki kısmen zayıf surlarını askerle takviye etti. Surların önündeki hendeklere su doldurttu. Surların dışarıya açılan kısımları duvarla ördürülerek kapatıldı. Ayrıca Venedik, İspanyol, Fransız ve Kandiyeris'ler gemileriyle ve askerleriyle Bizans'ın yardımına koştular. İstanbul'un muhasarası esnasında İstanbul'da 70.000-80.000 civarında insan yaşıyordu. Bizans'ın bütün yardımlarla kara ordusuna ait toplam kuvvetleri 15.000 civarında idi. Gemileri ise yabancı savaş ve ticaret gemileri dahil 25 büyük parça idi.

6. İSTANBUL'UN MUHASARASI

Osmanlı kara ordusu, 6 Nisan 1453'de İstanbul'un surları önüne geldi. Ordu her zamanki gibi savaş düzenine girmişti. Sağ kanat, merkez ve sol kanattan kurulu bir ay şeklinde kara surlarını sarmıştı.(2)

Sağ Kanatta:

Marmara Denizinden Topkapı'ya kadar olan bölgede 2. Murad'ın eski veziri Anadolu Orduları Başkumandanı ve Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa ile vezir Mahmut Paşa bulunuyordu. Bu bölgede, Yedikule ve civarı Şair Ahmet Paşa ve Karamanoğulları Kuvvetleri ile Silivrikapı-Mevlanakapı arası Haydar Paşa ve Tekeoğlu Kuvvetleri ile, Mevlanakapı-Topkapı arası Adni Mahmut Paşa ve Aydın Bey Kuvvetleri ile sarılmıştı.

Merkez Kuvvetleri:

Padişah Sultan Mehmed, sağ tarafında Vezir-i Azam Çandarlı Halil Paşa ve sol tarafında üçüncü vezir Saruca Paşa olmak üzere Topkapı civarında mevzilenmişti. Padişah'ın solunda, Silahlar-Sol Ulufeciler-Sol Garipler ve Solaklar'dan teşekkül eden (Kapı Kulu Süvarileri), Padişah'ın sağında, Sipahi-Sağ Ulufeciler-Sağ Garipler ve Solaklar'dan teşekkül eden (Kapı Kulu Süvarileri), Padişah'ın önünde Yeniçeri Ağası Mustafa Bey ve Kapı Kulları Yeniçeriler, yeniçerilerin önünde yaşları yirmiyi geçmeyen Anadolu'dan toplanmış (Bekar) Azap askerleri yer almıştı.

Harp Meclisi (Umumi Karargah)

Padişahın, muhteşem kırmızı çadırı (Otağ-ı Hümayün) Maltepe'de Maltepe Hastahanesi'nin bulunduğu bölgede kurulmuştu. Harp Meclisinde Sadrazam Çandar'lı Halil Paşa, ikinci veziri ve eski Lala'sı Şehabettin Paşa, Fatih'in üçüncü veziri ve eniştesi Zagonos Paşa, Rumeli Beylerbeyi Dayı Karaca Paşa, Anadolu Beylerbeyi ve 2. Murad'ın vezirlerinden İshak Paşa ve Mahmud Paşa bulunuyordu. Bu askerlerden kurulu Harp Meclisine zaman zaman Padişah'ın hocaları Molla Gürani, Molla Hüsrev, Şeyhül-İslam, Ak Şemseddin ve Şeyh Ak Bıyık da katılıyordu. Merkez Kuvvetleri Topkapı ile Edirne Kapısı arasındaki sahaya yerleşmişti. Fakat ana hedef, Topkapı, Lukus Deresi ile Pemton (Sulu Kule) kapısının bulunduğu saha yani Lukus Dere vadisi idi. Bu mıntıkada (Topkapı-Edirne Kapı arasında) Padişah'ın Kapı Kulu askerleri dışında Karamani Mehmet Paşa (Nişani Paşa) kuvvetleri de bulunuyordu. Bu kuvvetlere sonradan Saruhan Oğlu'nun askerleri de iltihak etti ise de Saruhan Oğlunun şehadetinden sonra da Menteşe Oğlu kuvvetleri bu bölgeye tayin edildiler.

Sol Kanatta:

Rumeli Orduları baş kumandanı Rumeli Beylerbeyi Dayı Paşa bulunuyordu. Sol Kanadın savaş hududu, Edirne Kapı dahil Haliç denizine kadar uzanıyordu. Bu bölge içinde, Edirne Kapıdan Tekfur Sarayına kadar olan sahayı Sadi Paşa kuvvetleri ile Damat İsfendiyar Oğlu kuvvetleri sarmıştı. Tekfur Sarayı, Eğri Kapı ve Haliç'e kadar olan sahayı Hersek Zade Ahmet Paşa kuvvetleri kuşatmıştı.

Pera Bölgesi:

Padişahın eniştesi ve dördüncüsü veziri Zağanos Paşa emrindeki 10-15 bin kişilik bir orduyla Pera'yı kuşatmıştı.

Bu kuvvetler boğazdaki Tophane'den başlayarak, Beyoğlu sırtlarından Kasımpaşa koyuna kadar bir Ay gibi Pera ve Galatayı sarmıştı. Ayrıca Haliç limanı ve Ayvansaray sahilleri de Zağanos Paşa'nın savaş bölgesi içinde idi. Zağanos Paşa'nın karargahı Beyoğlu ve Okmeydanı civarındaydı.

Osmanlı Ordusunun Mevcudu:

12.000	Yeniçeri
16.000	Kapıkulu ve Cebeci Süvarileri
8.000	Topçu-Cebeci-Lağımcı Askerleri
20.000	Azap Askerleri
15.000	Karaman Askerleri
1.500	Sırp Kuvvetleri
50.000	Rumeli Tımarlı Sipahileri
40.000	Anadolu Tımarlı Sipahileri
30.000	Hamitoğulları, Germiyan, Teke, Aydın, Saruhanoğulları gibi Türk beylerinin askerleri Turahan Bey Oğulları
192.500	**Toplam**

Osmanlı Ordusunun mevcudu rivayetlere göre 150.000 ve 200.000 tahmin ediliyorsa da kara ordusunun mevcudu, ya da katılanlarla beraber 200.000 olması ihtimal dahilindedir.

7. OSMANLI DONANMASININ HAZIRLANMASI VE DONANMANIN KARADAN HALİÇE İNDİRİLİŞİ

Fatih, yalnız kara kuvveti ile İstanbul'un fetholunamayacağını anladığından çok kuvvetli bir donanmanın vücuda getirilmesini emretti. Gelibolu Tersanesinde, İzmit'te ve Karadeniz sahilindeki birçok tezgahlarda sür'atle gemi inşaası gerçekleştirildi. 12 Nisan 1453'de takriben 400 parça büyüklü küçüklü gemiden ibaret Osmanlı Donanması, İstanbul açıklarına gelerek Kabataş ve Salıpazarı limanlarına demir attı. Türk Deniz Kuvvetlerinin başında önceleri Kaptan-ı Derya Baltaoğlu Süleyman Bey bulunuyordu. 20 Nisan 1453'de Papa tarafından silahlandırılarak Marmara'ya gönderilen beş gemi ile yapılan deniz savaşı sonunda düşman gemilerinin Haliç'e girmeye muvaffak olması üzerine Fatih, Baltaoğlu Süleyman Bey'i azletti ve yerine Baltaoğlu Süleyman Bey'in muavini Hamza Bey'i Kaptan-ı Derya yaptı.

Kara surlarının büyük toplarla tehdit edilmesine ve İstanbul'un denizden donanmayla sarılmasına rağmen surların çok zayıf bulunduğu ve düşman donanmasının barındığı Haliç'in ele geçirilmesi fetih için büyük önem arzediyordu. Haliç'deki Karaköy ve Sarayburnu (Sepetçi Kasrı) arasındaki zincir ve düşman gemilerinin püskürtmesi Haliç'e girmeye engel teşkil ediyordu. Fatih'in Donanması gerili olan zincire defalarca taarruz etti, fakat aşamadı. Osmanlı Donanmasının Haliç'e girmesi için bir başka yol bulunmalı idi. Bizansın haya bile edemeyeceği, akıllara durgunluk verecek, tarihde eşi ve benzeri görülmemiş bir planla Boğazdaki ve Marmara'daki Osmanlı Donanmasının Tophane mevkiinden Kumbaracı Yokuşu'ndan Beyoğlu Dörtyolağzı-Asmalı Mescit Sokağı ve oradan Tepebaşı semtinden Kasımpaşa önlerinde zincir gerisinden Haliç'e indirilmesi düşünüldü. Çok sayıda insan çalıştırılarak yol tesviye edildikten sonra gemilerin üzerinden kaydırılarak çekildiği sağlam ağaçtan yapılmış kızaklar döşendi. Kızaklar üzerinde gemilerin kolayca kayması için içyağı ve zeytinyağı ile bolca yağlandı. Bu plan, çok gizli bir şekilde yürütüldü. Bir taraftan da Haliç'den Dolmabahçe'ye kadar Boğaz kıyısına toplar konuldu. Galata sırtları, Ceneviz mahallesi ve Haliç tehdit altına alındı. Haliç'deki düşman gemileri havan topuna tutuldu. Galata ufukları duman ve barut kokuları ile doldu. İnsan ve manda gücüyle çekilen 4-6-10-20 kürekçili teknelerden ibaret 72 parçalık Osmanlı Donanması yağlı kızakların üzerinden kaydırılarak takriben, 1,5 km. mesafe uzaklıkta Haliç'e indirilmeye 23 Nisan 1453'de muvaffak olundu.(5) Şekil 1'de Osmanlı Donanması'nın Tophane'den Haliç'e karadan kızaklar üzerinden kaydırılması sırasında takip edilen yol şe-

matik olarak açıklanmaktadır.

8. SON TAARRUZ

Sultan Mehmed, Harb hazırlıklarını tamamladıktan sonra şehre birisini göndererek İmparator'a "Şehri menkul serveti ve yakınları ile terketmesini" isteyen bir mesaj gönderdi. İmparator bu talebi reddedince Fatih, bütün orduya tellallar çağırarak, umumi hücumun yapılacağı günü tespit etti, yemin ederek dedi ki "Bu muharebede kazanç olarak yalnız şehrin binalarını ve surlarını istiyorum; şehrin diğer bütün bütün menkul servetini mahsurlarını ganimet olarak size bırakıyorum." Bunun üzerine bütün çadırların ateş yakılarak aydınlatılmasını emretti. Hep birden yüksek sesle tekbir getirmeye başlandı. Türklerin bu hali Bizans'a dehşet saçıyordu. Sultan Mehmed Umumi Taarruza 27 Mayıs Pazar günü başladı. Sabahleyin muharebe başladı. Bu tarruz saat dokuza kadar devam etti. Saat dokuzdan sonra askerlerini Tekfur Sarayı bölgesinden Yaldızlı Kapıya kadar yaydı. Seksen gemiyi de Tahta kapıdan Unkapanı kapaısındaki geniş meydana kadar olan yere, Çifte sütunlarda (Kabataş iskelesi yanındaki Tekel binasının yerinde) duran diğer gemileri ise Bahçe Kapısından Sarayburnu küçük kapısını dolaşarak büyük sarayı ve limanı geçtikten sonra, Langa'ya kadar olan kısma yerleştirmek suretiyle deniz kısmını da muhasara etti. Bu gemilerin her birisine surların yükseklikleri uzunluğunda birer merdiven ve muhtelif diğer levazım koydu. Güneşin batacağı zaman taarruzun başladığı emri verildi ve tekbirler getirildi. Pazartesi akşamı, padişah at üstünde olduğu halde, ordu muntazam surette ve büyük şiddetle taarruza başladı. Padişah, yıkılan kalelerin, önünde her fedakarlığını yapmaya kaadir aslan gibi harbeden 10.000'den fazla yeniçeri ile beraber harbediyordu. Arkasında ve önünde 100.000'den fazla muharip süvari askerler vardı. Aşağı taraflarda Yaldızlı Kapının limanına kadar olan yerde ayrıca 100.000'den fazla asker vardı. Padişahın durduğu yerden Tekfur sarayına kadar gemilerde ve köprüde ise başka 50.000 civarında asker vardı.

Şehrin içinde ise Bizans askerlerinin dağılımı şöyle idi. İmparator Loannis Giustiniani ile beraber, yıkılan kaleler kısmında (Topkapı Kuzeyinde) iç kalenin dışında iç ve dış surlar arasında yer aldılar ve mahiyetlerinde 3.000 kadar Latin ve Bizans askeri vardı. Büyük Duka (Büyük Amiral-Megaduc Notaras) 500 askerle Balat kapısında bulunuyordu. Deniz tarafında bulunan surları ve kale bedenlerini, Tahta Kapıdan Bahçe Kapısına kadar olan kısmını, taş atan makinaları kullanan ve ok atan 500'den fazla asker müdafaa ediyordu. Bahçe kapı kapısında dolaşarak Yaldızlı kapıya kadar olan kısmında her bir metriste, birer ok atan veya taş atan asker konulmuştu. Bizanslılar bütün geceyi uykusuz geçirdiler.

Türkler ilk defa elli kişi kadar açılan küçük kapıdan şehre girdiler. Eğri kapıdan giremediler. İmparatoru adi bir asker zannederek öldürdüler. Gündüz Saat 1 sularında Edirne Kapı'dan girdiler. İki bin civarında Bizans askerini katlettiler. Yeniçerilerin bir kısmı Kariye Ca-

mii (Horas Manastırı) na gittiler. Bir kısmı Beyazıt Meydanından Çemberlitaş'a ve Ayasofya'ya ulaştılar. Halk Ayasofya'ya sığınmıştı. Ayasofya'daki halkı esir aldılar. (Bilahare Galatalılar kalelelerinin anahtarını teslim ettiler.)

Taarruz Eğrikapı, Topkapı ve Tekfur Sarayı'nın bulunduğu mıntıkada başladı ve burada neticelendi. Şehrin içerisindeki Türkler buradaki Bizanslıları içeriden çevrelediler ve imha ettiler, kaçabilenler gemilerle kaçtılar. Bu olaylar 29 Mayıs Salı gününün gündüzünün birinden sekizine kadar devam etti. [7,8]

9. FETİH SONRASI

Rivayete göre Fatih Sultan Mehmed, Ayasofya'ya geldiğinde iki rekat şükür namazı ve ikindi namazı kıldı. Üç gün içinde bu mabedin Cuma namazı için hazırlanmasını emretti. Cuma günü, Akşemseddin Hazretleri Sultan Fatih'in koluna girip minbere çıkartarak hutbe okumasını istemiş, Fatih'de Hak Teala Hazretlerine hamd ve senadan sonra hutbe okumuş ve Akşemseddin de Cuma namazı kıldırmıştır.

Fatih Sultan Mehmed, fetih sonrasında Bizans ahalisi hakkında pek müsamahalı davranmıştır. Kostanti'nin cesedini buldurmuş ve cesedi Rumlara teslim ederek kendi mezheblerine göre cenazenin defnine müsaade etmiştir. Rumlardan kaçanların evlerine müsaade etmiştir. Ölmüş olan patriğin yerine yeni bir patrik seçmelerine müsaade buyurarak, Rumları din işlerinde muhdar kılmış, seçilen patrik Yorgi Geunadius'u huzurunda kabul etmiş, kendisine bir asa ve beraatı şahane vererek iltifat buyurmuştur. Osmanlıların bu güzel muamelelerini gören Rumların pek çoğu Osmanlı tabiiyetine geçmiş ve refah içinde yaşamıştır. Cenevizlilerin tasarrufundaki Galata'da Osmanlı'ya arzı teslimiyet etmiş, bilahare istekleri üzerine malları ve mülkleri kendilerine teslim edilmiştir.

Fatih Sultan Mehmed, fethi müteakip kumandanlarına, gazilere ve bütün ordu mensuplarına Okmeydanı'nda bir ziyafet vermiş, ganimet ve hediyeler dağıttırmıştır. Bu merasimde Akşemseddin Hazretleri "Ey seçkin Müslümanlar! Bilmiş olun ki hepiniz hakkında Ahir Zaman Peygamberi (S.A.V.)

"İstanbul elbet fetholunacaktır.

Onu fetheden kumandan ne güzel kumandan,

Onu fetheden askerler ne güzel askerlerdir."

buyurarak hepinizi medhü sena etmektedir. İnşaallah cümlemiz mağfuruz. Fakat gaza malını israf etmeyip, İstanbul içinde hayrat ve hasenata sarf ve Padişahınıza itaat ve muhabbet ediniz." tarzında bir konuşma yapmış, bilahar Fatih'in mübarek başına bir çelenk takmış ve kendilerine hitaben "Padişahım! Bütün Ali Osmanın en şereflisi oldun, hemen mücahid Fi Sebilillah ol" diyerek dua etmiştir.

Fatih Sultan Mehmed, ilme ve ilim adamlarına çok değer vermiştir. Birçok ilim adamını İstanbul'a davet etmiş, onlara iltifat ve teveccühünü esirgememiştir. Sarayında ilim adamlarını himaye etmiş, onları teşvik etmiş ve Fatih Camii yanında kurduğu medreselerde ilim tahsiline imkan hazırlamıştır. Fatih Medreselerinde fenni ve dini ilimler beraber tahsil edilmekte idi. Ayrıca kurulan şifahane ile tıbbın gelişmesine de hizmet edilmiştir.[9]

Fatih, fetih sonrasında çıkarmış olduğu kanunlarla devlet teşkilatının esasını kurmuş, büyük devlet memurlarının teşkilattaki yerini ve değerini tayin etmiştir. Fatih, eskisine nazaran daha merkeziyetçi imparatorluğunu da kurmuştur.

Fatih, fetihden az sonra eski iskan bölgelerinin dışında Beyoğlu-Galata'nın doğu kapısının önündeki mıntıkada top döktürmek maksadıyla bir dökümhane ile teçhiz edilen kadırgalar için bir iskele ile birlikte Tophane'yi kurdurdu. Ayrıca gemi yapımı ve tamiri içinde Haliç Tersanesi'ni inşaa ettirdi.

KAYNAKLAR

1. İNALCIK, H.,
"Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar", Türk Tarih Kurumu Basımevi, 11. Seri-3. No 6. Ankra, 1954, Sf. 69-136.

2. KAZANKAYA, H.,
"Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un Fethi ve Fethin Karanlık Noktaları,"
Seri Matbaacılık, İstanbul, 1990, Cilt 1 ve 2.

3. BELEN, H.,
"Fatih ve İstanbul'un Fethi",
Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1953.

5. BÜYÜKTUĞRUL, A.,
"Osmanlı Deniz Harp Tarihi, Cilt 1, 1982, İstanbul.

5. MİRMİROĞLU, VL.
"Fatih'in Donanması ve Deniz Savaşları",
İstanbul Belediye Matbaası, 1946.

6. MÜTERCİMLER, E.,
Denizcilik Müzesi Hizmete Özel Raporu, Beşiktaş, İstanbul.

7. DİRİMTEKİN, F.,
"İstanbul'un Fethi", Fethin 511. Yıldönümü Konferansları, 29 Mayıs 1964, İstanbul Üniv. Yayını, Baka Matbaası, İst., 1964.

8. MUHTAR, A.,
"Fethi Celili Kostantiniyye", Bab-ı Ali Caddesi, Tahir Beyin 40 No.lu Matbaası, 1316 Hicri Yılı.

9. BİLMEN, Ö.N.,
Sure-i Feth Tefsiri ve İstanbul'un Tarihçesi", Bilmen Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul, 1972.

Bu paradigma terkedilmeden...

Yusuf YAZAR*

* Araştırmacı - yazar

1923 sonrasında Türkiye'de belli iddialarla ve İslamî değerleri devre dışı bırakarak yeni bir kuruluşu gerçekleştirmiş olanlar ufka birtakım hedefler koymuştu. Bugün, bu hedeflerin gerçekleştirilebilmiş olduğunu söyleyebilmek çok zor. Bunun hemen tek istisnası yabancılaşma. O da, kelimenin kendisinin de çağrıştırdığı gibi olumsuz (negatif) bir başarı: İnancına, kültürüne ve kendine yabancılaşma. Aslında 23 devrimini savunanların en hassas oldukları nokta da buydu. Belki biraz da bu nedenle yabancılaşmayı büyük ölçüde başarabildiler. Ama bugün, 'on yılda on milyon genç yaratan' heyecanlı devrimci kadrolar da kesmiş görünüyorlar kendilerinden ve devrimci ilkelerinden umutlarını. Günü kurtarmak 'çağdaş uygarlık düzeyi'ni yakalama umut ve hedefinin yerini çoktan almış bulunuyor. Yere göğe sığdırılamayan altı ok sahipsiz kalakalmış durumda.

"Türkiye'de yabancılaşma dışında ne başarılabildi?" sorusuna cevap arayan bir çaba içindeyseniz eliniz boş kalmaya mahkumsunuz demektir. Türkiye'de altmış-yetmiş yılda ne tür gelişmeler olduğunu ve ne kadar yol alındığını sergilemek 23 devrimini sahiplenenler için mutluluk verici bir tablo oluşturmuyor. Hatta, "Türkiye 1923 dünyasında çeşitli açılardan yapılmış devletler ya da ülkeler sıralamasındaki yerini bugün koruyabiliyor mu?" sorusuna olumlu cevap vermek bile bugün çok mümkün görünmüyor.

Bağımsızlık anlayışı genelde yerini kısmen de olsa bir karşılıklı bağımlılığa bırakmış olsa da Türkiye'nin hangi alanda ne kadar dışa bağımlı olduğunu görmek Türkiye'nin yetmiş yıldaki başarısının anlaşılması açısından bir fikir verebilir. Nihayet bir tercih olduğu için kültürdeki dışa bağımlılığı değerlendirme dışı bırakılmak gerekir. (Aslında bağımsızlık, parçaları arasında yoğun bir etkilenmenin ve ilişkinin varolduğu bir bütün olarak düşünülmeli.) Bugün dışa bağımlılığı hemen her alanda yoğun bir biçimde yaşıyoruz. Dışa bağımlılığın bulunmadığı bir alan bulmak neredeyse mümkün değildir. Bilim -eğer varsa- dışa bağımlıdır. Teknolojisi dışa bağımlıdır. Sanayi dışa bağımlıdır. Savunma önemli ölçüde dışa bağımlıdır.

Türkiye'de bilim 'dışa bağımlı'dır. Türk bilim adamının yapabildiği hala kötü bir aktarmacılıktan öte birşey değildir. Türk bilim adamları için bir yabancı dergide -özellikle de bir Amerikan dergisinde- makale yayınlamak rüyası görülmeye değer bir olaydır. Bu da, dolaylı biçimde de olsa dış yönlendirme ve kontrol altında olmaklığı getiriyor. En azından, bir makalenin bir dergide yayınlanabilmesi zımnen o derginin benimsemiş bulunduğu epistemolojiyi genel olarak kabulü gerektiriyor. Ki bu da, daha başında izleyen olmayı ve bir dış kontrolü kabul etmek anlamına geliyor.

Türkiye'de teknoloji 'dışa bağımlı'dır. Türkiye'de endüstrinin çok önemli bir bölümü patentle çalışır. Üretimde ana rolü oynayan makinalar dışarıdan ithal edilir. Bırakın yerli bir yeni ürünü, yerli yeni bir modelin geliştirilme çalışmalarına bile rastlanılmaz. Ve, otodan beyaz eşyaya pek çok mamul için Türk tüketici, modası geçmiş eski teknoloji ve modellerle idare etmek durumundadır. Dolayısıyla da, Türkiye'de Cum-

huriyet dönemi boyunca yerli sanayi için yapılmış koruma ve teşvikler tüketiciyi pahalılığa ve kalitesizliğe mecbur etmekten başka bir sonuç sağlayabilmiş değildir. Herşeyiyle 'yabancı' 'yerli sanayi'nin patronlarınınsa gerçek bir yerlilik kaygısı taşıdıklarını iddia olsa olsa bir tebessüm sebebi olabilir.

Türkiye'de genelde (siyasî yapısı, iç ve dış politikası itibariyle) bir dışa bağımlılığın varolduğu çok da ispatı gerekmeyen bir durum. Bağımsızlık esas itibariyle siyasî bir niteliğe ve öze sahiptir. Dolayısıyla bilimdeki ya da sanayideki bağımsızlık da özünde siyasî bağımsızlık fikri ve bilincini taşır, taşımak durumundadır. Böyle bir fikir ve bilinç gelişip ete kemiğe kavuşamamışsa bilimdeki, teknolojideki, sanayideki ve diğer alanlardaki bağımlılık ya da kişiliksizlik çok yadırganmamalıdır.

Batı'dan alıp öğrendiklerimizle Batı'ya bağımlılıktan kurtulmamız zordur. Kaldı ki, Batı yalnızca öğreten ve gösteren değil, yerine göre yardım eden ve talimat veren bir pozisyondadır. Bu durumda Batı'dan bilgi taşımak bize Batı'nın ikinci sınıf izleyicileri olmaktan daha ileri bir statü kazandırabilir değildir. Ayrıca, aktarmacılıktan öte gidemeyen bilim adamıyla, dikkatlerini köşe dönmeye yoğunlaştırmış politikacısıyla ve rantların ve tatlı karların adamı işadamı ve kiralanmak için kapı kollayan çilesiz entellektüeliyle Türkiye ve Türk toplumunun bugün sahip olduğundan dahi ileri bir statüyü hakedip etmemiş olduğu da kuşkuludur.

İçiçe bu bağımlılık çemberlerini kırmak sanıldığı kadar kolay değildir ve yalnızca bir siyasal iktidar değişimine de indirgenemez. Ama, siyasal iktidarın tutumu merkezî bir öneme sahiptir. Halkıyla barışıp bütünleşmiş bir siyasi yapıyı, insanların birbiriyle maskesiz ve önyargısız konuşup yaşayabildikleri bir toplumsal yapıyı sağlamak olmazsa olmaz bir ilk adım gerekliliğidir.

Kimliksizlik ve kişiliksizlik durumundan kurtulmaya azmetmiş bir toplum kendine özgü bir paradigmayı ortaya koymaya daha yakın ve yatkındır. Belki bu paradigma 'ille de dünyanın en üstünü ve büyüğü' olmak gibi bir hedefe sahip olmayabilecektir, ama, doğal bir biçimde dış kontrolları çökerten bir niteliğe sahip olacaktır.

2000'li yıllara girerken otomasyon sistemleri

Ali AVCI*

*CNC Uzmanı

Son günlerin moda tabiri ile 2000 yılına çok yaklaştığımız bir dönemde her dalda olduğu gibi otomasyon teknolojisinde de hızlı bir gelişme ve büyüme yaşanmaktadır. Özellikle seri üretime dayalı otomobil, cam, gıda, beyaz eşya gibi sektörlerde çok yaygın olarak otomasyon sistemleri kullanmaktadır.

Firmaların otomasyona geçmesinin başlıca nedenleri şunlardır: Üretim artışı, daha az hatalı ürün, daha hassas malzeme, daha kaliteli ürün ve üretimde daha az işgücü. Toplumumuzda genel olarak tüm bu faydalar gözardı edilerek otomasyon ve robotlaşmanın işsizliği arttıracağı ve büyük bir istihdam açığı ortaya çıkaracağı kanısı hakimdir. Amerika'da ilk buharlı makinalı gemiler kullanılmaya başlandığında kürek işçilerinin isyanına benzeyen bir yaklaşım tarzı doğru olsaydı, otomasyona çok önem veren Japonya'da şu an bir işsizler ordusunun olması gerekirdi. Gelişmiş ülkeler özellikle vasıfsız işçilerin çalıştığı tek düze işler olan montaj hatlarından başlayarak imalatın pek çok safhasında tam otomasyona geçmişlerdir. Oralarda çalışan elemanlar yerine makina ve robotları projelendiren, bilgisayar programlarını yapan programlayan ve denetleyen yüksek vasıflı elemanlar yetiştirerek, dengeyi vasıflı elemanların sayasını arttırarak sağlamışlardır. Japonya'da artık bazı fabrikalarda üretim ortamında aydınlatma, ısıtma gibi ihtiyaçlar ortadan kalkmaktadır. Çünkü tüm üretim makinalar ve robotlar tarafından yapılmakta, teknik personel kumanda odalarında bunları denetleyip, kumanda etmektedir. İlk üretilen ve elle çalışan makinalar, önceleri mekanik dayatma ve kamlarla, daha sonra elektrik kumanda devreleri ile yarı otomatik hale gelmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde elektroniğin gelişimine paralel olarak otomasyonda mikroişlemciler kullanılmaya başlanmış ve tam otomatik sisteme geçilmiştir. Dünyada en yaygın kullanılan endüstriyel otomasyon sistemleri PLC (Programmable Logic Control), CNC (Computer Numerical Control) ve SKADA (Supervisery Control and Data) sistemleridir. Mikroişlemciler sayesinde yapılması gerekli tüm işlemler kendi bilgisayar dilinde yazılarak ilgili makina grubu ile giriş-çıkış sinyalleri vasıtasıyla haberleşir ve işlevlerini yaparlar. Çalışma sırasında, elle değer girilmesi veya program değiştirilmesi gerekli olanlarda tuş takımı ve ekran kullanılır.

Tüm dünyada yıllardır kullanılan otomasyon istemleri yalnızca endüstriyel uygulamalarda değil; bankacılık, emniyet sistemleri, bina aydınlatması, şehir elektrifikasyonu gibi sürekli akış ve kontrol gerektiren tüm sektörlerde kullanılmaktadır. Büyük bina ve alışveriş merkezlerinde aydınlatma otomasyonu sayesinde, hangi odaların, hangi koridorların hangi zaman aralığında, ne kadar süreyle aydınlatılacağı, ne kadar güç sarfiyatının istatistik bilgileri, arıza tespiti gibi tüm olaylar kumanda odasından kontrol edilip, çalıştırılması gerçekleşmektedir.

Ülkemizde de her geçen gün önem kazanan otomasyon sistemine tüm sektörlerde en kısa sürede yönelmemiz gerekmektedir. Çok küçük bilgisayar otomasyonu ile yüce Meclisimizdeki milletvekilerini renkli boncuk saymaktan kurtarılacağı gibi, pek çok alanda önemli kazançları olacağı inancındayım.

Prof. Dr. A. Hikmet ÜÇIŞIK

*Boğaziçi Üniversitesi

Yüksek teknoloji rüzgarı...

Önümüzdeki birkaç yıl içerisinde yeni bir asra girileceği, yepyeni bir yüz senelik devreye başlanacağı için hazırlıklı olmanız, söz konusu asrın bilgi çağı, teknoloji asrı olacağı vb. yuvarlak, heyecan verici, şatafatlı sözleri ve yazıları bir süredir duymakta ve okumaktayız. Evvela 2001 senesine girişin diğer yıllardan esas itibarıyla farklı olmadığını, yani dünyanın durmadan eskisi gibi döndüğünü ve döneceğini ifade etmeyi lüzumlu görmeliyiz. 21. asrın bilgi çağı olacağı sözü de diğer önceki yüzyıllara haksızlık etmektetir. Zira her asırda bilgi önemli olmuştur; bilgiye sahip ve bilgiyi hizmete, mensuplarının refahına, askeri ve ticari gücünün üstünlüğünü sağlayacak alet ve usullere dönüştüren gruplar, topluluklar, devletler daima önde olmuştur. Yalnız ikinci dünya harbini takib eden yıllarda, bilhassa yetmişli senelerden sonra fahşedilen bilgilerin ürünleri ile bunların hızlarının artışı şaşırtıcı etki yapmış, ülkeler arası mesafeler de açılır gibi olmuştur.

Bütün mesele, ilmi araştırmaların veya bilginin ürünü olan her türlü mal ve hizmetin, tasarımından piyasa arzına kadar geçen bütün safhalar ile mevzubahis mal ve hizmetin tekamülü ve yönetiminin usül ve kaidelerinin camiası olarak tarif edilen,

"teknoloji"nin

son senelerde görülür etkisinin artması, **"teknoloji periyodu"** adı verilen sürecin, yenilenmeme halinde teknolojinin etki zamanının kısalması ve sürekli yeni teknolojilerin ortaya çıkmasıdır. Süresi kısa dahi olsa, eski devirlere nazaran yeni teknolojilerin etkisinin (impact) yüksek olması, büyük ticari menfaatlerin meydana gelmesine yol açmıştır. Benzer tarzda ülkelerin savunması da teknolojiye hakimiyetle paralel ve daha bariz bir şekilde kuvvet kazanmıştır.

Avamın, alenen yeni teknolojilerin müthişliğini görmesinin çarpıcı örneği 1990'daki Körfez Harbi'dir. Körfez Harbi'nde ve başka yerlerde kullanılan silahlar, aletler, teçhizat ve usüller kısa bir sürede meydana getirilmemiştir. Teknolojiyi, yani aletleri, makinaları, usülleri vb.ni kullanan kişi ve müesseselerin gelir getiren teknolojinin hangi safhalardan geçerek kendi ellerine ulaştığını bilmesinde büyük yararlar olduğu gibi,

"yatırım yapıp en üstün teknolojiyi getireceğiz",

"en yeni teknolojiye sahibiz",

"paramız var ise bu üstün ve en yeni teknolojileri hemen getirebiliriz" vb. sözleri, hem teknolojinin mahiyetini bilmemek, hem de gaflet içinde bulunmanın ifadesidir. Bazı hallerde ise, bu durumun dalaletten öteye, vatansever işadamlarını tenzih ederek -hıyanet- olduğunu belirtmekte fayda vardır. Evvela şu husus gözden çıkarılmamalıdır; Teknoloji satın alındığı andan itibaren üzerine bilimin verileri ilave edilmedikçe eskimeye, rekabet edemez hale gelmeye mahkumdur. İkinci olarak da, teknolojiyi satan kuruluş, veya ülkenin kendisinde en az bir ilerisini muhafaza ederek üstünlüğünü sürdüreceği muhakkak surette bilinmelidir. Ayrıca teknoloji üretmeyen ülkelere bir süre sonra ya teknoloji verilmez veya daima dışarıya bağlı, mecbur ve mahkum durumda bırakılır. Bu ise bağımsızlığı kaybetmeye kadar gidebilecek düşüş, kayıp, zaafiyet, fakirlik vb. demektir. Bu hususta, tarihten ve günümüzden çok sayıda misaller vermek mümkündür.

Bilimin verileri ile beslenmeyen, geliştirilmeyen teknoloji, başlangıçta en iyi şartlarda uygulamaya konsa dahi ihya edici rol yerine imha edici hüviyete bürünebilir. Bu hususun sanayici ve işadamlarının gözünden kaçmaması şarttır.

Teknolojide tam bir "şeffaflık" da beklenmemelidir. Hiçbir zaman azalmayan rekabet ortamında teknolojinin şeffaf olduğunu kabullenmek abes ayarında yanlışlıktır.

"Globalleşme" tabirine de **"Teknolojide Şeffaflık"** gibi dikkat etmek gerekir. Teknolojiye ve teknolojik değişikliklere hakim ülkeler, bilhassa haberleşme teknolojisinin verdiği imkanlarla dünyayı bir nevi küçülterek enternasyonel etkilerini direkt ve/veya endirekt artırmışlardır. Kullanılan metodlar bu yazının hacmi dışında kalmaktadır. Bu manadaki globalleşmenin neması ve avantajları teknoloji üreten ül-

kelere gidecektir. Teknoloji üretmeyen, teknolojiye veri temin eden bilimden uzak ülkelerin globalleşmeden menfaat ümid etmemeleri lazımdır. Aksine bir durum, aç tavuğun kendisini çiftlik ambarında görmesinden beterdir. Zira aç tavuk çiftlik ambarının ulaşamadığı muhteviyatını bilir. Bilim, teknoloji üreten ve satan ülkelerin satmadıkları, ticari ve askeri gayelerle kendi bünyelerinde tuttukları hazır teknolojiler olduğu gibi, üretimde ve planlama safhasında, başkalarınca meçhul teknolojiler de vardır. Mesela bugün, çok yaygın bir tarzda kullanılan **"Internet"**, 26 sene öncesi Amerikan askeriyesinde hizmet verirken, bu durumdan haberdar olmayan çok sayıda ülke vardı. Ayrıca globallik üzerinde etkili olan Internet'i kullanabilmek her türlü bilgiye ulaşım sağlamaz. Daima gizli tutulan bilgiler vardır ve olacaktır.

Yukarıda işaret edildiği gibi teknoloji bilimin ürünüdür, devamlı olarak bilimin verileriyle beslenip terakki ettirilmelidir ki, ihya edici rolüne devam etsin. Teknolojik etkilerin hızının artışı, araştırmaların verdiği bilgilerin uygun bir biçimde tatbikata geçirilmesinin tabii bir neticesidir. Diğer bir ifade ile rekabet ortamı, teknolojik terakki arzusu bilime talebi arttırmaktadır. Bu ise **"Araştırma Laboratuvarları"** ve buralarda çalışan iyi yetişmiş, ülkesinin terakkisini de ön planda tutan, görüş ve hedef sahibi, **"Bilimadam"**larının varlığını icab ettirir. Bilimadamının vasıflarını sıralamak bu yazının dışında kalmakla birlikte, AR-GE (Araştırma-Geliştirme) teşebbüsünde bulunacak devlet ve özel kuruluşların bu vasıfları bilerek gereğini yerine getirmesi, deontoloji ve etik kaidelerinden uzak ilim ahlakı dışındaki hallere müsamaha etmemeleri gerek ve şarttır. Ülkemizin hızla ilerleyen "Bilim-Teknoloji" platformunda mümtaz bir yerde bulunması, üniversiter zihniyetten uzak, bilim ahlakını hiçe sayan, zaaf sahibi, bilim ve teknolojide terakkileri kaale almayan, akademik hüviyetten yoksun kişilerin emir ve direktifleri ile mümkün olamaz. Bu kişilerin sıfatı ne olursa olsun, Üniversite, Teknoloji Enstitüsü, Araştırma Merkezi vb. kuruluşlara el atması ve yöneticilerin de bu menfi duruma ram olması yıkım ve inkıraz sebebidir.

Teknolojide hız mefhumunun çok bariz olmaya başlaması ve artması, teknolojiyi ortaya çıkaran bilgiye talebin artışını meydana getirmesi son derece makul, mantıki ve tabiidir. Böylece esasen hiç de yeni olmayan, bilgisiz iş yapılamayacağı hususunun çok kişi tarafından idrak edilmesi de **"Bilgi Çağı"** tabirini ortaya çıkaran amiller arasındadır. Esasen bilgisiz hakiki hakimiyet, insanlık yaratıldığından beri mümkün değildir. **"Bilgi Çağı"** tabirinin meselenin cahili olanları aldatan bir tarafı, her türlü bilgiye ulaşılabileceği zehabıdır. Son derece tehlikeli ve muhakkak yanlış olan bu idrak ve anlayış, noksanlığına düşmemek için ülkemizdeki müsbet mekanizmaların çok iyi çalışması icabeder.

Bilim ve teknolojinin, ekonomik yükseliş, refah ve saadet arttırıcı olması, stratejik planlama ve bu organizasyonu yapacak insan gücünün yetiştirilmesine bağlıdır. Dolayısıyla, çok üst seviyede ihtisas kuruluşları ve bilimin tatbikatının yapılacağı araştırma-geliştirme merkezlerinin kurulması şarttır. Şüphesiz siyasi irade insan gücü yetiştirilmesinde gerekli ise de, özel teşebbüsün ve hayır kuruluşlarının da bigane kalmayıp üst seviyede eğitim kuruluşu tesislerine yardımcı olmaları zaruri kılındığı gibi, kendi müesseseleri içerisinde araştırma-geliştirme ve stratejik planlama yapacak üniteleri tesis etmeleri de menfaatleri icabıdır.

Böylece ciddi, samimi ve bilgili ellerde yapılacak yatırımlar nemasını verecektir.

Türkiye'de teknolojinin tekamül edişinde faal rol oynayabilecek "gençlik" ülkedeki terakkilerin ortaya çıkması için gerekenin kalıba dökülmesini bekler durumdadır. Başka ülkelerde mevcut olmayan bu talihli durumdan Türkiye'nin istifadesi hem zaruri, hem de hayatidir.

Yeni ve ileri teknolojiler gelişmiş cemiyetlerin vazgeçilmez parçası haline geldiği gibi, demokrasinin ve istikrarın temininde de mühim vazife görebilirler; kısa süre önce, kapalı bir rejim sahibi Çin'de Tiannanmen meydanındaki katliamı, Kuveyt'in işgalini dünyaya anında duyuran vasıta faks makinalarıdır. Nitekim, yaraları halen derinliğini muhafaza eden, kimine göre "ihtilal", kimine göre "darbe", kimine göre "gece baskını" olarak tavsif edilen 27 Mayıs hareketinin başarısında, Ankara ve İstanbul'daki radyo evlerinin ele geçirilmesinin mühim rol oynadığı bilinmektedir. 35 sene önce bugünkü haberleşme imkanı olsaydı, herhalde 27 Mayıs kurmayları sıkıntı içerisinde olurlardı.

Teknolojiyi ileriye götürecek vasıtalar hayata geçirilmediği taktirde, eskimiş ve randımanı düşük teknoloji ihya değil imha rolü oynar. Bu ince nokta muhakkak suretde kavranmalıdır. Aksi halde yapılacak hamaratlıklar zararla neticelenir. İlmi ve teknolojik gelişmelere en ileri ülkeler seviyesinde sahip olma imkanına kavuşma temennisinde bulunduğumuz memleketimizde, insan ruhunun huzur ve gayesini kaybetme buhranına elbette düşülmemelidir.

Teknolojinin insan boyutuna etkileri

Şemsi DENİZER*

*Türk-İş Genel Sekreteri Genel Maden-İş Sendikası Genel Başkanı

İnsanlar yaşam şartlarını iyileştirmek, artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak ve maliyetleri düşürmek için teknolojik araştırma içindedirler. 1950'li yıllardan günümüze kadar teknolojiler o kadar gelişmiş ki, bugün çok az insan gücü ile fabrikalar üretimlerini gerçekleştirebilmektedirler. Mikroelektronik ve iletişim teknolojileri üretkenliğin büyük ölçüde artmasına neden olmakla beraber giderek az sayıda insan çok üretir hale gelmiştir. Yatırımlar, işverenler tarafından insanlardan arındırılmış makinalara kaydırılmaktadır.

21. yüzyıla girerken endüstrinin gelişim süreçlerinde insan unsuru önemli rol oynamakla beraber özellikle insan gücünü girdi olarak ele alan üretim fonksiyonları da önemini korumuştur. Endüstrinin gelişimi aşamalarında emek gücü, tecrübesi, bilgisi ve kalifikasyonundan yararlanılarak üretim artışları sağlanmıştır. Günümüzde ise beden gücünden ziyade kalifikasyonu, bilgi işleme kapasitesi ve tecrübesi yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik gelişmelerin teknolojik gelişmelerle doğru orantılı olduğunu görüyoruz. 1980'lerden sonra özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde izlenen yanlış ekonomik politikalar sonucu;

-Enflasyonun arttığını,

-İşsizliğin ve işten çıkarmaların arttığını,

-Tarımda, endüstride, teknolojide geri kaldığını,

-Enerji ve hammadde kullanımında yetersiz kaldığını,

görmekteyiz. Teknolojik gelişmelerin verimliliği artırması, güvenli ve rahat çalışma ortamı sağlamışsa da akabinde işsizliği de getirmiştir.

Teknolojik işsizlik, makina çağının insan gücü yerine makine ikame edilmesi sonucu doğan işsizliktir. Teknolojik gelişmeler arttıkça işçi başına düşen makina adedinin artması üretimin artmasını sağlarken yerine makina ikame edilen işçi işsiz kalmaktadır. Özellikle makinalarda otomasyona gidilmesi işçi sayısını daha da azaltarak üretimin insan eli değmeden yapılmasını sağlamıştır. Bu tür işletmelerde insan gücü makinaların bakımını, nezaretini yapmak gibi yeni meslekler doğurmuştur. Teknolojik gelişmeler yeni meslekler yaratabildiği gibi bazı mesleklerin tamamen ortadan kalkmasına da neden olmaktadır. Gelişmelere gerek işçinin gerekse sendikaların karşı olması mümkün değildir. Ancak teknolojik gelişmelerin yükünü sadece çalışanlara yüklemek doğru bir uygulama değildir. Bunun için devlet sosyal ve ekonomik bakımdan tedbir almak veya işverenlere aldırmak zorundadır. Devlet işverenlere yeni teknolojiler getirmede kolaylık sağlarken diğer taraftan yeni üretim alanları açmalarını da sağlamalıdır. İşverenlerin kârlarını artırmak için sadece teknolojilere yatırım yapması sosyal ve ekonomik patlamalara neden olacağı kuşkusuzdur. Bunu önlemenin temel şartı üretim alanlarının artırılması ve istihdamın sağlanmasıdır. Teknolojik işsizliği önlemek için devletin, işverenlerin ve sendikaların ortaklaşa hareket etmeleri şarttır.

Hükümet ILO sözleşmelerinde imzalamış olduğu işsizlik sigortasını bir an önce yasalaştırmalı, çalışanlara işten atılmalara karşı iş güvencesi verilmeli, sanayileşme hareketi belirli bir program dahilinde yapılmalıdır.

İşverenler teknik değişmelerde üretimi bir plâna bağlamalı işçi azaltımı yapılacak yerlerde sendikalara çok önceden bildirerek tedbir almaya çağırmalı, azaltmağa tabi tutulacak işçiler eğitim ve mesleki bilgileri gözönüne alınarak diğer işyerlerine nakli sağlanmalı veya yeni üretim alanları yaratılarak buralarda istihdam edilerek mağduriyetleri giderilmelidir.

İşçi işinden çıkartıldığı zaman ücret gelirinden, sosyal yardımlarından, sağlık sigortasından aile bireyleriyle beraber hakları elinden

alınmaktadır. Tüm bu zararlarının yanı sıra psikolojik rahatsızlıklarla karşı karşıya kalmaktadır. Hükümetler sosyal devlet anlayışı içinde hareket ederek emeği, gerekse bilgisi ile ülke kalkınmasına katkıda bulunan çalışanları hatta çalışmayanları düşünmek ve ekonomik politikalarını buna göre plânlamak durumundadır.

Teknolojiler, insanları sağlık ve güvenlik şartlarıyla da doğrudan ilgilendirmektedir. Kullanılan ve geliştirilen teknolojiler güvenli, sağlıklı olmalı ve çevreye zarar vermemelidir. 26 Nisan 1986'da meydana gelen ÇERNOBİL santralındaki kazada radyasyon serpintilerinden sadece çalışanlar değil, milyonlarca insan etkilenmiş ve etkileri hala devam etmektedir. Bunun için teknolojiler kullanılırken gereken emniyet tedbirleri alınmalı, ayrıca sağlık ve güvenlik tedbirleri Yasalarla, Tüzüklerle, Yönetmeliklerle belirlenerek güvenlik ve sağlık şartlarına uygunluğu denetlenmelidir. Geliştirilen teknolojiler ithal edilirken tamamı alınmalıdır. TTK'ya Japonya'ya ithal edilen uzaktan gaz inceleme cihazları getirilirken tehlike anında çalışanları ikaz edecek alarm sistemi getirilmemiş bu nedenle ani gaz yükselmelerinde gerekli uyarılar yapılamamaktadır.

Teknolojiden beklenen işçi sağlığının yanı sıra üretimin artımı dolayısıyla maliyetin düşmesidir. Maliyet aynı hatta artıyorsa ve üretimde de fevkalade bir artış yoksa o zaman işsizliği artıran bu uygulamadan vazgeçmek gerekir. Çünkü sosyal devlet anlayışıyla bağdaşmaz. Devlete ek yük getirir.

Diğer taraftan teknoloji o iş kolunda çalışanların kültürüne ve eğitim düzeyine uygun olmalıdır. Veya teknolojiyle birlikte eğitim de sağlanmalıdır. Aksi halde başarısız kalır hatta zararlara yol açar.

Gelen teknolojinin eski işyerlerindeki teknolojiye ve çalışanlara uyumu sağlanmalıdır. Aksi halde "kel başa şimşir tarak" misali gösterişten öteye geçmez. Hatta bazı yanlışlara neden olur.

Uygulanacak teknolojiyi tam uygulanabilecekse alınıp uygulanmalıdır. Yedekleri kolay temin edilebilecekse alınmalıdır. Aksi halde hurdalıkları artırmış oluruz.

Sendikaların teknolojik gelişmelere karşı olması mümkün değildir. Bugün Japonya elektronik teknolojisini geliştirerek ekonomisini kalkındırmıştır. Teknolojik gelişmeler yatırımlar yapılmazsa, yeni iş sahaları açılmazsa elbette işsizliği de beraberinde getirecektir. Yeni iş sahaları açılmazsa, daha fazla kâr elde etmek için, işçi çıkartılırsa o zaman sendikalar üyesinin mağdur olmaması için mücadele yapacaktır. Yanlış teknolojik yatırımlar da hem ülkeyi hem de çalışanları mağdur ederek ekonomiyi çıkmaza sokar. Özelleştirmeler ve işten çıkarmalarla işletmelerin rantabl hale gelmesi mümkün değildir. Bu uygulamalar üretim alanlarının kapanarak ülkenin üretim toplumundan tüketici toplumu haline gelmesine neden olacaktır. Ayrıca işsiz sayısında meydana gelecek yoğun artış insan gücünün düşük ücretlerle ikame edilmesini ve sömürülmesini getirecektir.

Ülkenin ekonomik kalkınması, mevcut üretim alanlarının rantabl hale getirilmesi, yeni üretim alanlarının açılması ve daha çok üretimle mümkündür.

DOSYA

Teknoloji

Teori

Bilgi teknolojisi ve istihdam

Doç. Dr. Yusuf BALCI
İ. Ü. İktisat Fakültesi

I- GİRİŞ

İnsan ve çevresi arasındaki mücadele hep insanın üstünlüğüyle sonuçlansa da, değişen çevrenin doğurduğu sorunlar, yine ilk etkiyi ortaya çıkaran insana dönmüştür. Tarih boyunca gerçekleşen teknolojik gelişme, günümüze süzülmüş bir toplam olarak ulaşmıştır. Oysa, bu gelişmeyi tarihe yaydığımızda karşımıza, genelde çok yavaş ve oransız bir tablo çıkmaktadır. Teknolojik değişme insanlık tarihinin büyük bir kısmında öyle yavaştır ki, ortaya insanlarla bir uyum sorunu çıkmamıştır. Hatta insanlar, çoğu zaman değişmenin pek farkında dahi olmamıştır. Öyle ki insanlar babalarının ve dedelerinin yaşadığı ekonomik, sosyal ve ailevi şartlarda doğmakta ve tüm hayatlarını bu çevrede sürdürmektedir. Dolayısıyla değişim sorunsuz bir şekilde gerçekleşmektedir. Ancak bu değişme, sanayi devrimiyle beraber yakın geçmişte birdenbire hız kazanmış ve giderek artan bir ivmeyle de devam etmektedir. Bu yüzden günümüzde insan ile çevresi arasında bir uyumsuzluk ve çelişki de daha fazla gündeme gelmektedir. Bu çelişkilerin bir kısmı değişen çevrenin de yardımıyla çözümlenirken; yine yeni sorunlar teknolojik gelişmeye hep eşlik etmektedir.

Üretim tekniklerindeki değişmeler neticesinde makro düzeyde toplumların idare ve organizasyon yapısından sistemlerine, şehirleşmeye kadar birçok alanda köklü değişmeler gerçekleşmektedir. Mikro düzeyde de değerlerden, yaşama biçimine, aile yapısından ve aile içi ve sosyal ilişkilerden müzik vs. zevklere kadar hayatın birçok unsuru teknolojik değişme neticesinde ortaya çıkan toplum yapısında değişikliğe uğramaktadır. Bu manâda, teknolojik devrimlerin üretimden başlayarak dalgalar halinde topluma yayılan yaygın etkileri mevcuttur.

Yirminci asrın sonuna damgasını vuran bilgi teknolojisinin genel olarak toplumda ve özel olarak çalışma hayatında geniş ve önemli tesirleri görülmektedir. Ancak bu çalışmanın konusunu, günümüzde yaşanan teknolojik değişmenin ya da somut olarak bilgi devriminin istihdam seviyesi üzerindeki etkileri oluşturmaktadır. Bilgi teknolojisinin yaygınlaşması işgücünün ve istihdamın mesleki, sektörel, vasıf vs. bakımlardan yapısını etkilerken, hatta ortaya yeni bir çalışma tarzı ve anlayışı getirirken bu mühim konulara bu makale çerçevesinde temas edilmeyecektir.

II- TEKNOLOJİ VE TEKNOLOJİK DEĞİŞME

Basit olarak üretimle ilgili yöntemleri, kullanılan araç, gereç ve aletleri kapsayan bilgideki gelişmeyi ifade eden teknolojik değişmenin etkileri sadece üretim biçimi, alanları, kullanılan malzeme ile sınırlı kalmamaktadır. Teknolojik değişme genelde bütün hayatın şekli ve niteliği üstünde de önemli tesirler göstermektedir.

"Bir sanayi dalıyla ile ilgili yapım yöntemlerini, kullanılan araç, gereç ve aletleri kapsayan bilgi,[1]" olarak tarif edilen teknoloji, üretimle ilgili bilginin gerçek hayatta kullanılmasını ifade eden tekniklerin bütünüdür. Ayrıca, insanın bilgisini çeşitli araç-gereçlerin oluşumunda devreye sokması ve insanın maddi çevresini değiştirmek ve denetlemek amacı da teknoloji tanımında yer alır.[2]

Teknoloji temelde bir bilgi birikiminin sonucunda ortaya çıkabilir. Tarihi süreç içerisinde elde edilen bilgilerin ekonomik ve sosyal amaçlı kullanımı teknolojiyi pratik bir alana oturtmuştur. Bilimde insanın kendisini ve evreni anlaması sözkonusudur. Oysa teknoloji, bilgi birikimi nin pratik hayatta yaygın olarak uygulanması demektir. Bu nedenle her türlü bilgi teknolojiye dönüşmez. Bilginin teknolojiye dönüşebilmesi için ihtiyaç faktörünün yanında ekonomik ve uygulanabilir olma özellikleri temel şarttır. Meselâ, sentetik olarak altın ya da petrol üretmek kimyasal olarak mümkün iken bu tekniklerin pahalı olması sebebiyle bu bilgi teknolojiye dönüşmemiştir.

Teknolojik gelişmenin tarihinde karşımıza iki dönüm noktası çıkmaktadır: Ondokuzuncu yüzyıla damgasını vuran sanayi devrimi ve sonlarını yaşadığımız asrın en önemli teknolojik vak'ası olan mikroelektronik tekniklerin yaygınlaşması. Sanayi devriminin en önemli iktisadi sonucu,emeğin yerine makina-motor gücünün ika-

mesiyle birim işçi başına düşen çıktı miktarının, yani verimliliğin artması olmuştur. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra hızla gelişen bilgisayar teknolojisi, insan beyninin bazı fonksiyonlarının da makinalar tarafından yapılmasını mümkün kılarak teknolojik gelişmede ikinci bir dönüm noktası oluşturmuştur. İkinci devrim olarak da nitelendirilen bu gelişmeyle dünyanın yeni bir çağa, bilgi-işlem teknolojisi çağına ulaştığı belirtilmektedir.[3]

III- BİLGİ TEKNOLOJİSİ VE İSTİHDAM

Yeni teknolojilerin, en fazla hissedilen ve tartışılan sosyal etkilerinden birisi, istihdam üzerindeki olumsuz sonuçları olmuştur. Bu yüzden, çalışan kesim ve özellikle işsizlik riski altındakiler, yeni teknolojilere çoğu zaman karşı olmuş; konu, sendika, işveren ve bilim çevrelerinde sıkça tartışılmıştır. İlgili kesimlerin yanında, devlet müdahalesi de, mevzuatı düzenlemek veya politikalar geliştirmek suretiyle zaman zaman gerçekleşmiştir.

Teknolojik değişmenin topluma nüfuz etmesinin neticelerinde olduğu gibi istihdam konusunda da değişik yaklaşımlar bulunmaktadır. İleri teknolojilerin istihdam üzerindeki etkileri konusundaki yaklaşımlar üç grupta toplanabilir: (Bilgi Teknolojisi) BT'nin istihdam üzerinde olumlu bir tesir göstereceğini düşünen ve "iyimserler" olarak nitelendirilebilecek düşünürler, BT'nin istihdamı arttıracağı ve çalışma hayatının kalitesini geliştireceği görüşündedirler. İyimserler iddialarına, yüksek teknoloji kullanan Japonya gibi ülkelerde işsizlik oranının diğer ülkelere oranla çok daha düşük omasını örnek göstermektedir.[4] Hatta İngiltere ve diğer ülkelerde görülen işsizliğin nedeni, emekten tasarruf eden fakat verimliliği ve rekabet gücünü arttıran yeni tekniklerin yayılması olmayıp bilakis bu konuda diğer ülkelerden geri kalınarak pazar kaybına uğranmış olmasıdır. Bu bakımdan, piyasa ekonomileri için seçim şansının olmadığı ve uluslararası rekabet açısından yeni teknolojilerin benimsenmesinin şart olduğu, istihdam kaybı tehlikesine karşı birtakım tedbirlerin alınması gereğiyle birlikte bu görüşün savunucuları tarafından belirtilmektedir. Zaten sendikalar da prensip olarak yeni teknolojilere karşı değillerdir. Sendikalar, teknolojik değişmenin karşılıklı rıza ile uygulanmasına ve artan refahın daha âdil dağılımına ve sosyal ihtiyaçların teminine yönelik olmasına çalışmaktadırlar.[5]

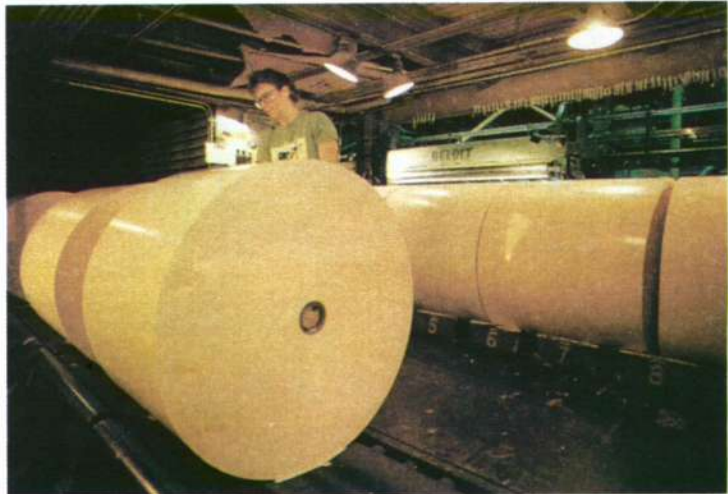
Nitekim üretim sürecinde ileri teknoloji kullanımının çalışma şartlarını ve ilişkilerini de geliştirdiği görülmektedir. Sanayide ağır, pis ve tehlikeli işler robotlar tarafından yapılabilmektedir. Böylece bir yandan verimlilik artarken diğer yandan çalışma daha insanî hale gelmektedir.

Bu görüş mensupları, teknolojik gelişme sayesinde gerçekleşen sanayi devriminin insanlığı toprağa esaretten kurtardığını; yaşanmakta olan bilgisayar devriminin ise "insan beyninin hürriyeti"ni temin edeceğini iddia etmektedik.[6]

Teknolojik değişmenin tesirleri konusunda karamsar olan bazı yazarlar teknolojik değişmeyi, insanın kendisinin meydana getirdiği sun'i çevrenin esiri olması ve emeğine yabancılaşması olarak yorumlamıştır.[7] Gerçekten de birinci devrim olan mekanizasyon safhasının başlarında yaşanan emeğin aşırı sömürülmesi, gayri insanî çalışma şartları ve ortamı ve Taylorist üretim tarzları teknolojik devrimin sonuçlarıdır. Ayrıca sermaye ve teknoloji yoğun üretim tarzları emekten tasarruf ederek çalışanların işlerini -en azından kısa dönemde- kaybetmelerine yol açmıştır.

Bir takım araştırmacılar da bu iki görüşü dengelemeye çalışmıştır[8]: "Otomasyon ve teknolojik gelişmenin beşeriyet için hayır mı, yoksa şer mi veya nötr bir gelişme mi olduğu hususundaki görüşler, genellikle gelişmenin, bu gelişmelerden faydalanan insanların, onu kullanış gaye ve tarzına bağlı olmaktadır." Bu yaklaşıma göre teknolojilerin mutlaka bir yönde tesir göstereceğini ifade etmek doğru değildir.

Yeni teknolojilerin istihdamı azaltıcı tesirlerinden eskiden beri korkulmasına rağmen, bu endişeler tarihi süreç içinde büyük ölçüde yersiz çıkmıştır. Bununla beraber, günümüz yüksek teknolojile-

rinin kapsam ve etkisinin öncekilerden daha fazla olması, istihdam bakımından aynı endişeleri gündemde tutmaktadır.

Yeni teknolojilerin, istihdamı miktar ve yapı olarak etkilediği bir vakıadır. Bununla beraber, teknolojik değişme ile istihdam arasında doğrudan bir ilişki kurmak kolay değildir. Bu ilişki, daha ziyade karmaşık ve dinamik olup, toplumsal ve ekonomik esaslı pekçok değişkene bağlıdır. Meseleyi inceleyen araştırmacılar, bir taraftan yeni teknolojilerin yapısı ve yayılma hızını (teknolojinin ne süratte ihdas edildiği ve hangi sektörleri ilgilendirdiğini) hesaba katarken; diğer yandan, giderek artan bir hızla yaygınlaşan yeni teknolojilerin uygulanması sonucunda ortaya çıkan yapısal değişiklikleri karşı ekonominin uyum sağlama kabiliyetini de dikkate almalıdır[9].

Konuya yaklaşırken, yeni teknolojilerin tabiatları icabı istihdam kaybına yol açacağı görüşünde olanlar[10] bir taraf oluştururken; teknolojinin nötr olduğu ve asıl etkinin toplumun organizasyon yapısında, çalışma ve diğer alışkanlıklarındaki değişikliklere bağlı olduğu görüşünde olanlar[11] bir diğer grubu oluşturmaktadırlar.

Teknolojik değişmenin işsizliğe yol açacağı görüşünde olanlar, daha ziyade emeğin yerine makina (bilgisayar) ikame edilmesi üzerinde durmaktadır. Basit olarak bu etki, "iki kişinin yaptığı işi, teknolojik değişme sonucunda bir kişi ve bir makina yapabiliyorsa ve makinanın maliyeti ikinci işçinin net maliyetinden daha ucuz ise ikinci işçi işsiz kalacaktır.[12]" şeklinde izah edilmektedir. Ayrıca, "... bilgi-işlem teknolojisinin maliyeti hızla azalırken, emek maliyetinin artmaya devam etmesi[13]" nedeniyle bu eğilimin devam etmesinden endişe edilmektedir.

Günümüz bilgi-işlem teknolojisinin girmesiyle birlikte, toplumda gerekli değişiklik ve düzenlemeler gerçekleşmediği takdirde, bunlar istihdamı olumsuz etkileyecektir. Yalın olarak ele alındığında bu tekniklerin gayesi, insan beyninin fonksiyonlarını ifa etmektir. Buna mukabil, sınırlı sayıda insan bu teknikleri üreten ve idame eden donanım ve yazılım üretiminde çalışma imkânı bulabilecektir. Yatırımların, sürekli olarak elektronik data-işlem tekniklerine yapıldığını farzedersek, bu durumda, istihdam ve üretim düzeyleri sabit kalırken, sadece verimlilik artacaktır[14]. Bu bakımdan, teknolojik değişme ile birlikte toplumun kendini değiştirebilme kabiliyeti de aynı derecede önem arzetmektedir. Bu görüşü bir sendikacı[15]: "Rüzgarın nereden estiği değil; yelkeni nasıl açtığınız önemlidir," şeklindeki bir Alman atasözüyle dile getirmiştir.

Yeni teknolojilerin istihdama etkisini iktisadi şartlar ve buhranlar da etkileyebilir. Bilgisayar teknolojisinin Batı'daki ilk gelişme dönemi 1960'lı yıllardır. Bu dönem, aynı zamanda talebin de hızla arttığı iktisadi gelişme devreleridir. Oysa, iktisadi gelişmenin daha yavaş olduğu günümüzde, yaygınlaşmakta olan bilgisayar teknolojisinin etkileri daha olumsuz olabilir[16].

Müsbet eğilimdeki bazı uzmanlar, yeni teknolojilere karşı işsizlik endişesinin hep olduğunu; ama teknolojilerin gelişmesine paralel olarak istihdamın da arttığını belirtmişlerdir[17]:

Tarihi olarak, teknolojik değişme ve verimlilik artışı ile gelir ve istihdam düzeyindeki artışın birarada gerçekleştiği görülmektedir. Ve bu yapısal eğilimde, gelecekte de pek fazla bir değişiklik olmayacaktır.

Gerçekten de, 1960 ve 70'lerde otomasyon sonucu doğabilecek işsizlikten korkulmasına rağmen, bu korku pek haklı çıkmamıştır. Konuya iyimser yaklaşanlar, 1870 yılında ABD nüfusunun % 47'sinin tarımda çalıştığını, 1970'de ise bu oranın % 4'e indiğini belirterek; geçtiğimiz asırda at ve saban sürenlerin şimdi işsiz mi kaldığını sormaktadır[18]. Bu bakımdan, mikro-elektronik tekniklerin işsizlik etkisine bakarken, dinamik bir ekonominin istihdam yaratma ciheti, yani doğrudan etkinin yanında dolaylı etki de dikkate alınmalıdır[19].

Meseleye, günümüz otomasyonu ile 1960'larda yaşanan otomasyon arasında sathi bir mukayese yaparak yaklaşmak yeterli değildir. Bazı yazarlar, sadece yaşanan tecrübeleri göz önünde bulundurmaktadır. Bunlara göre, 1960'larda, otomasyonun yaygın işsizliğe yol açacağı şeklinde günümüzdekine benzer endişeler bulunmasına rağmen, bunlar yersiz çıkmıştır. Halbuki, meseleyi yüzeysel olarak ele almak, iki dönem arasındaki önemli farkları gözardı etmek olacaktır. Çünkü, iki otomasyon dalgası arasında, işsizlik etkisini belirleyebilecek önemli farklar bulunmaktadır: Birincisi, günümüzdeki teknolojilerin yayılma hızı daha hızlıdır. Mikro chip'lerin büyüklük ve maliyetinin giderek azalması, bunların yaygın kullanımını teşvik etmektedir. Eskiden bulunan büyük bilgisayarlar, sadece büyük firmalar tarafından satın alınabilirken; günümüzde mikro ve mini bilgisayarlar, orta ve küçük ölçekli firmalar tarafından da kullanılabilmektedir. Bu arada, elektronik sanayii hızla gelişmekte ve bu seyir devam etmektedir. Ayrıca, günümüzün ekonomik ortamı 1960'lara nisbeten farklıdır. O dönemde yaşanan büyüme hızı günümüzdekinden daha fazla olduğundan potansiyel işsizlik etkisi dengelenebilmiştir[20]. Oysa, günümüzde emek tasarruf edici özellikteki tekniklerin, durgunluk yaşayan ekonomilerde uygulanmasının sonuçları vahim olabilir.

Yeni teknolojilerin işsizlik üzerindeki etkisinin, önemsiz veya hiç olmayacağı görüşünde olanlar ise meseleyi farklı yönden ele almaktadır: Bu görüş mensupları, yeni teknolojilerin doğuracağı verimlilik ve refah artışı gibi nimetlerin yanında; bunların, fiyat veya talep üzerinde gerçekleşmesi beklenen olumlu etkileri ve yeni ürünler, ye-

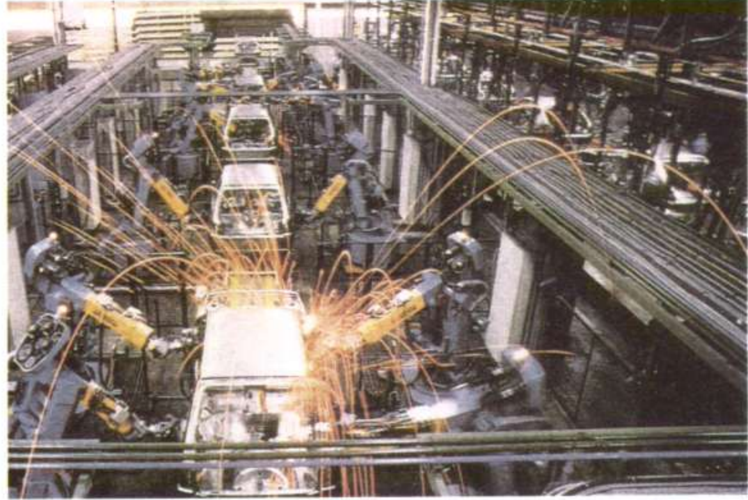
ni pazarlar ve endüstriler vasıtasıyla gerçekleşebilecek yeni işler argümanlarını kullanmaktadırlar.

Yeni teknolojilerin istihdama etkileri, büyük ölçüde hem bunların tatbik edildiği sektörde, hem de genel olarak ekonomide mal ve hizmetlere olan talebin kuvvet derecesine bağlıdır. Ekonomide talep ne kadar kuvvetliyse, yeni teknolojilere uyum da o nisbette kolay sağlanacaktır. Bütün bu değişkenleri birarada tahmin etmek güç olduğu için, yeni teknolojilerin işsizlik etkisi hakkında tahmin yürütmek de kolay değildir[21].

Yeni teknolojilerin istihdama etkisinin, firmaların istihdam politikasıyla da yakından ilgili olduğunu ifade etmek gerekir. Rothwell, muhtelif işkollarındaki [15] vak'ayı inceleyen araştırmasında, işverenlerin, odak noktasını işçi sorunlarının oluşturduğu bir tavır almasının gereğine, teknolojik değişmenin başarılı olabilmesi bakımından işaret etmektedir. Bu durumda dikkatler, teknik cihetlerden ziyade iletişim, eğitim, işin düzenlenmesi, işsiz kalanların yeniden istihdamı ve işçilerin karşılaşabilecekleri sorunların ihmal edilmediği intibaının işçilere hissettirilmesi gibi konulara kaymaktadır. Hatta, teknolojik değişmeye daha çok teknik bakımdan yaklaşan işverenler dahi bu yaklaşımlarını değiştirme eğilimindedirler[22].

Yeni teknolojiler, işgücünün sektörel dağılımını ve bu yapıdaki geleneksel değişme eğilimini de etkileyecektir. Yüksek teknolojiler, bir yandan, bir kısmı hizmet sektöründe olmak üzere bir takım yeni işler ortaya çıkarırken, diğer yandan aynı sektördeki birçok işin de ortadan kalkması söz konusu olmaktadır. Oysa hizmet sektörü, artan emek arzının istihdamında özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra önemli bir kaynak olmuştur.

Sanayileşmenin orta ve bilhassa ileri safhalarında, istihdamın daha ziyade hizmet sektörüne kayma temayülü bilinen bir vakıadır. Gelişmeyle birlikte hizmetlere olan talep artışı mallardan daha fazla olmaktadır. Çünkü, malara olan arzu, belirli bir düzeyden sonra doyuma ulaşmaktadır. Buna mukabil, gelir düzeyi arttıkça, eğlence, dinlenme, sigortacılık, sağlık, eğitim ve iletişim gibi hizmetlere olan talep ise sürekli olarak artmaktadır. Dolayısıyla istihdam da, zaten sanayiye oranla daha emek-yoğun olan hizmet sektöründe yoğunlaşmaktadır[23]. Fransız devriminden sonra, nüfus ve kadın işgücü iştirak oranındaki artış gibi muhtelif sebeplerden dolayı hızlanan işgücündeki artışı, düşük verimlilikle çalışan hizmet sektöründeki hızlı

gelişmeyle dengelenmiş[24], böylece özellikle Batı ülkelerinde hizmet sektörünün gelişmesi, işsizliğin önlenmesinde önemli bir vasıta olmuştur.

Gelişmiş ekonomilerin mal üretiminden hizmet üretimine doğru kaymaya başladığı yıllar, ilk bilgisayarların piyasaya çıktığı yıllara tesadüf etmektedir[25]. Ancak, bilgisayarların hizmet sektöründe hızla yaygınlaşması büyük ölçüde işsizlik endişesine yol açmaktadır[26]:

Telematiks ve otomasyon altındaki hizmet sektörünün personel çıkarımına gideceği; bu arada büyük sınai işletmelerin sabit bir istihdam düzeyiyle genişleyeceğini anahtar sektörlerdeki araştırmalar göstermektedir.

Bu nedenlerle, ileri teknolojilerin istihdam bakımından araştırılması gereken önemli bir saha, bilgi teknolojisinin hizmet sektöründeki etkileri konusudur[27].

Mikro-elektronik teknolojinin istihdam bakımından mahzurlarının, hizmet sektöründe daha fazla olmasından endişe edilmesinin sebebi, bu sektördeki işlerin genellikle otomasyona müsait olmasıdır. İlâve olarak sanayide robotların kullanımının istihdamı olumsuz yönde etkilemesine rağmen (robotlar genellikle tehlikeli işlerde kullanılmakta ve iş güvenliğini arttırmaktadır) verimliliğin geleneksel olarak bu sektörde daha fazla olduğu ve yeni teknolojilerin buna marjinal etkisinin ise hizmet sektörüne nisbeten daha az olacağı öne sürülmektedir[28]. Bu görüş, birçok çalışma gibi OECD'nin bir çalışmasında da dile getirilmiştir[29]. İlâve olarak, sanayideki otomasyonun, hem ürünleri, hem de üretim sürecini daha fazla etkileyebileceği; bunların sonucunda yeni tekniklerin meydana getirdiği istihdam azalmasının, pazarın genişlemesi ve yeni pazarların ortaya çıkmasıyla dengelenebileceği belirtilmiştir. Buna mukabil, hizmet sek-

törünün heterojen bir yapıya sahip olmasından dolayı, yeni teknolojilerin bu sektördeki istihdama etkileri, münferit işkollarındaki ürün türü, kurumsal şartlar ve işçi-işveren ilişkisine göre farklı olabilecektir[30].

Hizmet sektöründe hâlen kullanılan teknolojiler büyük ölçüde emek yoğun olduğundan, maliyet bakımından ucuzdurlar. Dolayısıyla, bu tekniklerin terkedilmesiyle âtıl hâle gelebilecek üretim faktörlerinin yerlerine, yeni teknolojileri ikame etmenin maliyeti yüksek

değildir. Zaten, bu sektörde kullanılan yeni teknolojiler de, bilgisayar endüstrisindeki hızlı gelişme sonucunda giderek ucuzlamaktadır. Sermaye yoğun tekniklerin hakim olduğu sanayide ise, teknolojik değişmenin sonucunda âtıl hâle gelebilecek üretim faktörlerinin tamamen devreden çıkma ihtimali, yeni tekniklerin intibak maliyetini yüksek tutabilir. Ayrıca, ileri teknolojilerin, bu sektörde kullanılan robot gibi ürünleri genellikle pahalıdır. Bu bakımdan, hizmet sektöründe yeni teknolojilerin -sanayiye nisbeten daha hızlı- yaygınlaşması beklenirken; istihdamın önemli bir kaynağının da bu gelişmeden menfi etkilenmesinden endişe edilmektedir.

Görüldüğü gibi, gelişmeyle birlikte genel istihdam içindeki payını sürekli arttıran hizmet sektöründe yeni teknolojilerin uygulanması, otomasyonun bu sektörde nisbi olarak hızlı tatbiki yüzünden istihdam bakımından potansiyel bir tehlike arzetmektedir. Hizmet sektörü içinde de otomasyondan asıl etkilenmesi muhtemel olan işler, bu sektörde sağlanan istihdam artışının önemli kaynağı olan büro işleridir. Otomasyonun en kolay ve etkin olduğu işler de bunlardır. Bu bakımdan, komputerizasyonun istihdam üzerindeki etkisi en fazla bu sektörde ve büro işkolunda önem arzetmektedir. Ancak, hizmet sektörü, otomasyona rağmen endüstriye oranla (yapısı sebebiyle) daha fazla emek-yoğundur. Bununla beraber, zaman içinde değişen talep ve teknolojilerin yayılma hızı gibi diğer faktörler de dikkate alındığında, yeni teknolojilerin istihdam üzerinde nasıl bir etki yapacağı net olarak tahmin edilememektedir.

Yüksek teknolojilerin emek tasarruf edici özelliği sonucunda doğabilecek işsizliğe karşı en önemli argüman, bu tekniklerin uygulanmasının, verimlilik artışı sonucunda gerçekleşmesi beklenen, eski mallara olan talep artışı ve bir takım yeni işlerin ortaya çıkmasına yol açacağı iddiasıdır. Yeni teknolojiler sonucunda ortaya yeni ürünler, hatta sektörler çıkabilir. Yahut, mevcut pazarda talep artışı ve genişleme olabileceği gibi, eskiden ekonomik olmayan yeni pazarlara veya artan rekabet gücüyle uluslararası pazarlarda daha yüksek bir paya da ulaşılabilir. Ayrıca, verimlilik artışı sonucunda mal ve hizmetlerin kalitesinde artış veya fiyatında düşüş de sağlanabilir. Bunun sonucunda ulaşılan refah artışı ve hayat standartlarındaki gelişme ile ürünlere olan talep canlanacaktır. Böylece, yüksek teknolojilerin yol açtığı istihdam azalması -en azından kısmen- telâfi edilebileceği gibi, istihdam artışı dahi sağlanabilir.

Yeni teknolojilerin verimlilik ve üretim üzerindeki olumlu etkileri vasıtasıyla bir takım yeni işler ihdas etmek suretiyle istihdama olumlu etki edeceği (daha önce tartışılan olumsuz etkilerinin yanında) anlaşılmaktadır. İstihdam üzerinde gerçekleşecek müsbet etkiye, bu tekniklerin üretiminde, satış ve bakımında doğrudan ortaya çıkacak yeni işlerin yanında, bu sektörde ve bunların uygulandığı işlerde dolaylı olarak meydana çıkacak yeni işlerin katkısı olacaktır. Bununla beraber, yeni teknolojiler neticesinde ortaya çıkan yeni işlerin, bu tekniklerin uygulanmasıyla kaybolan işleri ne ölçüde dengeleyebileceği hususu tartışma konusudur.

Yeni teknolojilerin istihdama etkisinin özelde kadın istihdamı üzerinde daha fazla olacağı teoride sıkça tartışılan bir husustur. Bazı yazarlar, yüksek teknolojilerin kadın istihdamını olumsuz yönde etkilemesi tehlikesi üzerinde durmaktadır[31]. Bir kısım yazarlar ise, yeni teknolojilerin kadın istihdamına etkilerinin olumlu olacağı ve sanayi-ötesi olarak nitelendirilen toplumun kadınların bağımsızlığına iktisadi bir temel hazırlayacağını öne sürmektedir[32].

Yeni teknolojilerin hizmet sektöründe ve özel olarak büro ve benzeri işler üzerindeki etkisinin muhtelif sebeplerden dolayı daha fazla olacağı tahmin olunmaktadır. Bürolarda ihdas olunan yeni teçhizat yeni vasıfları gerekli kıldığından, bir kısım büro işçilerinin, hatta bunlarla beraber idari personelin işleri de ortadan kalkma tehlikesiyle karşılaşmaktadır. Büro işlerinde çalışanların arasında kadınlar mühim bir yer teşkil etmektedir. Yeni teknolojilerin, (erkeklere nisbetle daha az istihdam imkânlarına sahip olan) kadınların yoğun olduğu işleri etkilemesi, kadınların istihdamı üzerinde daha fazla olumsuz tesir göstermektedir. Gerçekten de 1970'lerin ortasına kadar artan bürolarda kadın istihdamı imkânı, bilhassa ofislere yeni tek-

nolojilerin hızla girmeye başlamasıyla tehlikeye girmiştir.

Bilgisayarlar, kadınların yoğun olduğu, veri işleme, kayıt tutma, daktilo yazma gibi tekrarlanan işlerde kolaylıkla ikame unsuru olarak kullanılmaktadır. Ancak, bu tip işlerde halihazırda kadınların yoğun olması nedeniyle kanaatimizce, bilgisayarların ortaya çıkardığı işlerde de kadınlara daha fazla imkân ve öncelik tanınabilir. Bir takım kurumsal faktörlerin yanında, işverenlerin dış emek piyasalarına fazla başvurmama ihtimali, kadınların özel olarak karşılaştıkları işsizlik riskini azaltacaktır. Ayrıca, bilgi teknolojisinin yaygınlaşması sonucunda ortaya çıkan kısmi süreli çalışma gibi atipik çalışma tarzlarının kadınların istihdam imkânlarını geliştireceğine şüphe yoktur.

IV-SONUÇ

Teknolojik değişmenin istihdam bakımından yol açtığı, esas itibariyle iki ana sorun bulunmaktadır: Evvelâ, mevcut işlerin bir kısmı kaybolmuş, veya değişmiş, yahut tamamen yeni işler ortaya çıkmış; bu da işgücünün, meslek, işkolu, vasıf ve kalite yönünden değişen emek talebine uyum sağlama problemini ortaya çıkarmıştır. Otomasyon sonucunda, istihdam miktarının yanında istihdamın yapısı da, vasıf, eğitim, cinsiyet bakımından köklü değişikliklere uğrayacaktır. Otomasyon, bilhassa kadınların yoğun olduğu birtakım vasıfsız işleri ortadan kaldırırken; çoğu yeni vasıflar gerektiren bir takım yeni işler ve meslekler meydana getirmektedir. Bu noktada eğitim konusunun önemi daha da artmaktadır. Diğer yandan, teknolojik gelişmeyle sağlanan verimlilik artışı, daha önce istihdam edilen birtakım insanların işsiz kalmasına yol açmış; yani emek arz ve talebinde miktar bakımından bir uyumsuzluk doğurmuştur.

Yeni teknolojilerin istihdam miktarına etkisi karmaşık olup çok sayıda değişkene bağlıdır. Teoride, yeni teknolojilerin istihdamı olumsuz etkileyeceği görüşü üzerinde durulmakta; ancak bunların, (iç ve dış) rekabet açısından vazgeçilmezliğiyle birlikte, verimlilik üzerindeki olumlu etkileri ve ortaya "yeni işler" çıkabileceğine de temas edilmektedir.

Otomasyon, esas olarak emeğin yerine bilgisayar sistemlerinin ikame edilmesidir. Bu durum da, istihdam bakımından birtakım endişeleri gündeme getirmektedir. Çünkü, aynı miktardaki çıktının daha az emek ile üretimini mümkün kılan yeni teknolojiler makina ve sermaye yoğun olup, ortaya birtakım yeni işler çıkmadığı takdirde istihdam miktarında azalmaya yol açacaktır.

Bilgi teknolojisinin istihdam üzerindeki genel etkilerini, özelde kadın istihdamında da görmek mümkündür. Bununla beraber, kadınların durumu özellik arzetmektedir. Daha çok hizmet sektörü ve büro işlerinde çalışan kadınların istihdam imkânları, sözkonusu etkiye daha fazla açıktır.

İleri teknolojilerin istihdam miktarı üzerindeki potansiyel olumsuz etkileri, üretimin miktar ve kalitesinde gelişme ve yeni işler gibi doğrudan ve dolaylı bir takım olumlu unsurlar tarafından büyük ölçüde dengelenmektedir. Yeni teknolojiler, istihdamı miktar olarak azaltmadan öte, bu tekniklerin kullanılmadığı duruma kıyasla daha az artış kaydedilmesi şeklinde etkilemektedir. Ancak, bilgi teknolojisinin istihdam üzerindeki etkilerini bilgi toplumunun genel yapısından, üretim ve hatta yaşama tarzından ve nihayet ortaya çıkacak çalışma ortamından ve ilişkilerinden soyutlamak mümkün değildir.

KAYNAKLAR

Anderson, Niels-Bjorn ve diğerleri. (ed.) Information Technology: for Richer, for Poorer. ECSC, EEC, EAEC, Holland: North Holland Publishing Co., 1982.

Avcı, Nabi. Kitle Kültürü Enformatik Cehalet. Ankara: Rehber Yayınları, 1990.

Baker, Kenneth. "The Impact of Information Technology," Information Technology: for Richer, for Poorer, Ed. Niels-Bjorn Anderson ve diğerleri, ECSC, EEC, EAEC, Holland: North Holland Publishing Co., 1982.

Balcı, Yusuf. "Genel Olarak ve Türkiye'de Yeni Teknolojilerin Bankacılık Sektöründe İstihdam Miktarına Etkileri," (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul: İ.Ü. S.B.E. 1990.

BANKSİS. Banka ve Hizmet Sektöründe Yeni Teknolojinin Doğurduğu Sorunlar ve Alınması Gereken Önlemler, Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası BANKSİS 2. Uluslararası Semineri. İstanbul: BANKSİS Yayınları No. 23, 1987.

Cooley, Mark. Architect or Bee? The Human-Technology Relationship, Boston MA: South End Press, 1982.

Cyert Richard M. and David C. Mowery (ed.), Technology and Employment-Innovation and Growth in the US Economy. Panel on Techonology and Employment Committee on Science, Engineering and Public Policy, Washington DC: National Academic Press, 1987.

Forester, Tom (ed.) The Micro-electronics Revolution: the Complete Guide to the New Technology and its Impact on Society. Cambridge, Massachusets: MIT Press, 1981.

Francis, Arthur. New Tecnology at work. ABD: Oxford Universty Press, 1986

Freeman, Chris. "Unemployment and Goverment," The Microelectronics Revolution: the Complete Guide to the New Technology and its Impact on Society. Ed. Tom Forester, Cambridge, Massachusets: MIT Press, 1981.

Hallblade Shirley and Mathews M. Walter, "Computers and Society: Today and Tomorrow," Monster or Messiah? The Computer's Impact on Society. Ed. Mathews M. Walter, USA: University of Missisipi, 1980.

Impact on Society. Fd. Mathewsm. Wanter, USA: Universty Of Missisipi, 1980.

Jones, Barry. Sleepers Wake! Technology and the Future of Work. 7th edit., Avustralya: Oxford University Press, 1984.
King, Alexander. "For Better and for Worse: the Benefits and Risks of Information Technology," Information Technology: for Richer, for Poorer. Ed. Niels-Bjorn Anderson ve diğerleri, ECSC, EEC, EAEC, Holland: North Holland Publishing Co., 1982.
Nora, Simon and Alain Minc, The Computerization of the Society- A Report to the President of France, İngilizce basımı, Cambridge, London, Massachusetts: MIT Press, 1980.
Oborne, David j. (ed.), Computers at Work: a Behavioral Approach. New York: Wiley, 1985.
Rada, J. The Impact of Microelectronics: a Tentative Appraisal of II, Geneva: ILO, 1980.
Renner, Gerhard. "Almanya'da Banka ve Sigortalarda Bilgi-İşlem Teknolojisinin (özellikle Ekranlı Ünitelerin) Kullanımı, Bunların Çalışma üzerine Etkileri ve Sendikal Karşı Önlemler," Banka ve Hizmet Sektöründe Yeni Teknolojinin Doğurduğu Sorunlar ve Alınması Gereken Önlemler, Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası, BANKSİS 2. Uluslararası Semineri, BANKSİS, İstanbul: BANKSİS Yayınları No. 23, 1987.
Rigel, J-L . "Computerization and Employment," Computers at Work: a Behavioral Approach, Ed. David J. Oborne, New York: Wiley, 1985.
Rothwell, Sheila G. "Company Employment Policies and New Technology in Manufacturing and Services Sectors," Microprocessors, Manpower and Society, Ed. Malcolm Warner, UK: Gower, 1984.
Schrade, Arlene . "Sex Shock: The Humanistic Woman in the Super-Industrial Society," Monster or Messiah? The Computer's Impact on Society. Ed. Mathews M. Walter, USA: University of Missisipi, 1980.
Tuna, Orhan ve Nusret Ekin. Otomasyon ve Sosyal Meseleleri. İstanbul: İ.Ü. Yayınları, No. 1486, 1970.
Turner, Jon Anthony . "Computers in Bank Clerical Functions: Implications for Productivity and the Quality of Working Life," (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Columbia University, 1980.
Türk Dil Kurumu. Türkçe Sözlük. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1992.
Walter, Mathews M. (ed.) Monster or Messiah? The Computer's Impact on Society. USA: University of Missisipi, 1980.
Werneke, Diane. Microelectronics and Office Jobs: the Impact of Chips on Women's Employment, Geneva: ILO, 1982.

DİPNOTLAR

1 Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1992, s. 1443.

2 Nabi Avcı, Kitle Kültürü Enformatik Cehalet, Ankara: Rehber Yayınları, 1990, s.61.

3 Kenneth Baker, "The Impact of Information Technology," Information Technology: for Richer, for Poorer, Ed. Niels-Bjorn Anderson ve diğerleri, ECSC, EEC, EAEC, Holland: North Holland Publishing Co., 1982, s. 77.

4 Yusuf Balcı, "Genel Olarak ve Türkiye'de Yeni Teknolojilerin Bankacılık Sektöründe İstihdam Miktarına Etkileri," (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul: İ.Ü. S.B.E. 1990.

5 J. Rada, The Impact of Microelectronics: a Tentative Appraisal of II, Geneva: ILO, 1980, ss. 69-72.

6 Shirley Hallblade and Mathews M. Walter, "Computers and Society: Today and Tomorrow," Monster or Messiah? The Computer's Impact on Society, Ed. Mathews M. Walter, USA: University of Missisipi, 1980, s.25.

7 Mark Cooley, Architect or Bee? The Human-Technology Relationship, Boston MA: South End Press, 1982.

8 Orhan Tuna ve Nusret Ekin, Otomasyon ve Sosyal Meseleleri, İstanbul: İ.Ü. Yayınları, No. 1486, 1970, s.57.

9 Diane Werneke, Microelectronics and Office Jobs: the Impact of Chips on Women's Employment, Geneva: ILO, 1982, s.17.

10 Barry Jones, Sleepers Wake! Technology and the Future of Work, 7th edit., Avustralya: Oxford University Press, 1984.

11 Richard M. Cyert and David C. Mowery (ed.), Technology and Employment-Innovation and Growth in the US Economy, Panel on Techonology and Employment Committee on Science, Engineering and Public Policy, Washington DC: National Academic Press, 1987.

12 Werneke, s. 41.

13 Jon Anthony Turner, "Computers in Bank Clerical Functions: Implications for Productivity and the Quality of Working Life," (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Columbia University, 1980, s. 181.

14 J-L Rigel, "Computerization and Employment," Computers at Work: a Behavioral Approach, Ed. David J. Oborne, New York: Wiley, 1985, ss. 56-57.

15 Gerhard Renner, "Almanya'da Banka ve Sigortalarda Bilgi-İşlem Teknolojisinin (özellikle Ekranlı Ünitelerin) Kullanımı, Bunların Çalışma üzerine Etkileri ve Sendikal Karşı Önlemler," Banka ve Hizmet Sektöründe Yeni Teknolojinin Doğurduğu Sorunlar ve Alınması Gereken Önlemler, Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası, BANKSİS 2. Uluslararası Semineri, BANKSİS, İstanbul: BANKSİS Yayınları No. 23, 1987, s.128.

16 Rigel, s. 54.

17 Cyert, s. 5.

18 Arthur Francis, New Technology at Work, ABD: Oxford University Press, 1986, s. 15.

19 Werneke, ss. 18-19.

20 a.e., ss. 20-21.

21 a.e., s.21.

24 Simon Nora and Alain Minc, The Computerization of the Society- A Report to the President of France, İngilizce basımı, Cambridge, London, Massachusetts: MIT Press, 1980, s. 34.

25 Hallblade, s. 25.

26 Nora, s. 33.

27 Chris Freeman, "Unemployment and Goverment," The Microelectronics Revolution: the Complete Guide to the New Technology and its Impact on Society, Ed. Tom Forester, Cambridge, Massachusets: MIT Press, 1981, s.315.

28 Rada, s. 37.

29 OECD, Information Technology and Economic Prospects-Automation of Services: the Case of the Banking Sector, Paris: OECD, 1987, s.2.

30 a.e., s.2.

31 Örnek olarak bkz., Werneke.

32 Arlene Schrade, "Sex Shock: The Humanistic Woman in the Super-Industrial Society," Monster or Messiah? The Computer's Impact on Society, ss. 72-86.

Sanayi fıkhı ya da İslam ve sanayi

Doç. Dr. Faruk BEŞER
Sakarya İlahiyat Fakültesi, Öğretim Görevlisi

Sanayii ya da endüstriyi; hammaddeleri mamül kılmak, değişik amaçlarla kullanılır hale getirmek, işlemek, Teknolojiyi de bu işleme ve mamül kılmanın daha elverişli ve daha kestirmeden yapılabilmesini sağlayacak alet ve yöntemler ilmi diye tanımladıktan sonra bir noktayı özellikle belirtmek ve itiraf etmek zorundayız. Sanayii tek başına bir fenomenmiş gibi Dekartçı Kartezyen bir bakışla ele alıp bir müslüman olarak yorumlamamız ve bu konuda nihaî ve evrensel hükmümüzü bir çırpıda vermemiz mümkün değildir. Bu durum yatay boyutuyla böyle olduğu gibi dikey boyutuyla da böyledir. Tarihin derinliklerinden geleceğin karadeliklerine kadar pek çok itibarla değişik görünümler sergileyecek ve ona göre hükümler alacak bir konuyu bir kesitiyle değerlendirmemiz doğru olmaz.

Sanayi başlı başına bir olay değildir. O bir birikimin sonucu olduğu gibi, ahlakî ve metafizik arkaplanı da vardır. İnançlardan etkilenir ve inançları etkiler. Varlığa, müteal olana ve olmayana bakış disiplinleri, iktisadî zihniyetler sanayide yansımasını bulur. Ahlaktan etkilenir ya da kendi ahlakını kendi kurar. Hamburger lahmacunun yerini alırken, hamburger yiyenlerin hayatı ve davranış tarzı lahmacun yiyenlerinki gibi kalmaz. Batı estetiğinin ve ileri sanayiinin şekillendirdiği bir klozette taharet, bir muslukta abdest alamazsınız.

Sınaî kaynakların bitip bitmeyeceğine inanma tarzı, rızık problemini algılama biçimi, bireyciliği ve toplumculuğu öne çıkaran felsefî bakış açıları, iktisadî zihniyetler, ekonomik hatta politik ideolojiler ve sistemler ve daha pek çok etken sanayie tesir eden ve onu şekillendiren hususlardır.

Sanayii bütün bu ve benzeri etkenlerden soyutlayarak ele almak ve ona göre İslamî bir bakış açısı belirlemek hem eksik hem de yanıltıcı olur. Bu itibarların her birerlerini gözönünde bulundurarak değerlendirme yapmak ise çok yönlü bir bilgi ve derin felsefi tahlilleri gerektirir. Bunu, zamanın yatay ya da düşey bir kesitindeki bir tek ferdin yapamayacağı ise açıktır. Bu yüzden biz kaçınılmaz olarak sanayileşmeyi söz konusu eden müslümanların öncelikle bir "Sanayi Fıkhı" geliştirmelerini zorunlu görüyoruz. "Fıkıh" burada asıl anlamında, yani meselenin esprisini, ruhunu ve gayesini kavrama anlamında kullanılmaktadır. Bu itibarla buna siz "Hikmet-i sanayi" ya da "Sanayi Felsefesi" de diyebilirsiniz. İşte bu sanayi fıkhının çözüm getirmesi gereken hususlardan bazıları şunlar olabilir:

Sanayii inancınız ile çatışmaz hale nasıl getirceksiniz? Sınai gelişmeyi ne için, nasıl ve ne kadar gerçekleştireceksiniz? Neyi ve ne kadar üreteceksiniz? Bütünüyle tabiatla çatışmadan, "karada ve denizde fesat çıkarmadan" (Rûm 30/41) bunu nasıl yapacaksınız? Sanayi artıklarınızı nereye atacaksınız? Kendi ülkenizi mi açık denizleri mi kirletebileceksiniz? Gerek üretiminizi gerekse tüketiminizi haram-helâl prensipleriyle nasıl çatışmaz kılacaksınız? İstihdam politikanız ne olacak? Kadını ve çocuğu hangi iş kollarında ve ne kadar çalıştırabileceksiniz? Bunun ailenin parçalanmasındaki kötü etkisini nasıl önleyeceksiniz? Sosyal siyasetiniz ne olacak? Toplumda sanayileşmenin sebep olacağı sınıflaşmalara nasıl mani olacaksınız? Sanayiin kapitalistleşmesini ve sanayi kapitalizminin doğmasını, bu yolla bir güç (dûle) olup rekabeti ve fırsat eşitliğini boğmasını hangi ekonomik reçetelerle önleyeceksiniz? Küreselleşecek misiniz, yoksa kapalı bir ekonomi ve sanayi politikası mı uygulayacaksınız? Rekabet etmeden sanayiinizi nasıl geliştireceksiniz? Tüketimi körüklemeden ve reklam yapmadan nasıl rekabet edeceksiniz? İsraftan kaçınarak bütün bunları nasıl gerçekleştireceksiniz? Küçük devletleri kültürel ve siyasî açılardan sömürgeleştirip kendinize bağımlı kılacak mısınız? Bunu yapmadan dünya piyasalarına nasıl gireceksiniz? Sanayiinizi kuracağınız sermayenizi nereden bulacaksınız? Bunu faiz yasağı ve hisse senedi piyasası ile nasıl uzlaştıracaksınız? Toplu imha silahları, kimyasal silahlar üretecek misiniz? İnsanoğlunun kazandıkça daha çok kazanma ve böylece ilahlaşma ve başkalarını ezme duygusunu hangi prensip ve bariyerlerle engelleyeceksiniz? Ve çok daha ilginci, sana-

yi yatırımlarını, fabrikaları ve üretimi nasıl zekâtlandıracaksınız?

Bu soruları çoğaltmak mümkündür ve vazediliş biçimlerinden edinilecek intibaa bakarak İslam'ın sanayileşmeye engel olduğu sonucuna varılabileceği gibi, aksine sanayiin; bütün bu olumsuzlukları global düzeyde giderecek güç ve boyutta kullanılmasının ve kontrol edilmesinin gerektiği sonucuna da varılabilir. Biraz sonra vereceğimiz prensiplerle bu ikinci yön daha iyi görülecektir.

Çünkü İslam, küresel bir "silmi", yani barışı ve "Nizam-ı alemi" emreder. Dünyanın neresinde olursa olsun, ezilen ve horlanan insanların (müstaz'afların) imdadına koşulmasını ister. İnanan insanların inandık demekle bırakılmayacaklarını, çetin imtihanlarla sınanacaklarını duyurur. Müminlerin imanlarını artırmalarını talep eder. Bütün bunlar güçlü olmaya bağlı hususlardır. Güçlü olmak ise bugün ancak sanayileşmekle olabilir. Çünkü insanlar güçlü ve üstün olanı taklit tabiatıyla yaratılmışlardır. Güçlü ve üstün olmak, birbirlerinin vazgeçilmez parçalarıdırlar. Yani güçlü olan üstündür. Elbette gücün ne olduğu tartışılabilir. Ama kabul edilmelidir ki, maddî, iktisadî ve bunun sonucu olarak da sınaî güç, en azından günümüzde çok etkili bir üstünlüktür. Şimdi bu yönde güçlü olan düşmanlar karşısında müslümanların akidelerini güçlü bir sanayimiz olmadan nasıl koruyacağız? Kitabında tasvirini okuduğu cennetin benzerini Batıda, yani sanayice gelişmiş ülkelerde gören bir müslümanın içine düşeceği bocalama ve inanç çıkmazını nasıl bertaraf edeceğiz? Sanayii, dolayısıyla savunma gücü olmayan İslam toplumlarını, güçlü emperyalist devletlere yem olmaktan müşriklerin müslümanlar üzerinde velayet etmelerine nasıl engel olabileceğiz? Bunlar da sanayiin bulunmaması halinde varolacak problemlerdir.

Bu bağlamda belki şunu söyleyebiliriz: İslam'ın sanayileşmek için sanayileşme gibi bir derdi ve hedefi yoktur. Diğer bir ifade ile, sanayileşme bir gaye değildir. Birincil bir maksat değil, bir vasıta ve vesiledir. İslam'da aslolan, maksat ve gayeleri, yani birincil hedefleri korumaktır. Vesile ve vasıta olan hususlar hep o gayelere ulaştırmaları ve onları korumaları ya da korumamaları durumuna göre hüküm alır ve her zaman değişebilir. Şeriatın ana gayeleri bellidir. Bunlar müslim gayri müslim ayırmadan bütün bireylerin en temel hakları olan; din, akıl, mal, can ve nesil güvenliklerinin sağlanmasıdır. Diğer bir ifade ile; inanç, düşünce, mülk edinme ve yaşama özgürlüklerinin korunmasıdır. Sanayi de genellikle bu birincil hedefleri koruyucu bir vasıta olabileceği gibi, bazan bunları ihlal edici bir etken de olabilir ve alacağı hüküm de buna göre değişir.

Bu noktada çok önemli bir İslamî kurala daha değinmemiz gerekir: **"ehven-i şerreyn ihtiyar olunur", "zarar-ı âmmı def için zarar-ı has tercih edilir."** Bu kural aynı zamanda tabiatın da bir kuraldır. Çünkü hangi iş için olursa olsun, yapılan bütün harmacalar ve alınan bütün tedbirler aslında zarar hanesinde gösterilecek kalemlerdir. Ama daha büyük zararları önlemek, ya da daha büyük gelirler (menfaatler) elde etmek için bunlara katlanılır. Mesela, daha çok kazanmak için reklam harcamalarında bulunmak, ya da arabasının çalınmaması için alarm tertibatına masraf etmek hep bu kuralın tabii görünümleridir. Bu itibarla bizzat zarar gibi görünen bazı sanayi türleri bile bazan bu kural gereği lüzumlu hale gelebilir. Tek mesele, müslümanların sanayileşme felsefelerinin ve politikalarının bulunmasıdır. Neyi nasıl ve niçin yapacaklarını teorik planda halletmiş ve sermayelerini akıllıca yönlendirmiş olmalarıdır. Çünkü mal (sermaye) Kur'an ifadesiyle insanın "kıvam"ı, yani varlığını koruyabilmesinin aracıdır. Yani sanayiin ürünleri de dahil, mal dünyada insanın var olabilmesinin "kıvam"ıdır, zevku sefa aracı değildir. Aslolan öbür alemdir. Üretmek ya da zevkalmak için değil, yaşamak ve varolup öbür dünyaya hazırlanmak ve hazırlamak için üretilir.

Şimdi bu girişten sonra işin ehli olanlara malzeme teşkil etmek üzere konuyla ilgili bazı ipuçları ve işaretler vermeye çalışacağız. Ancak şunu tekrar vurgulamalıyız ki, bu malzemelerden hareketle, "İslam sanayileşmeyi emreder" gibi bir yargıya varılamayacağı gibi, "İslam sanayileşmeye karşıdır" gibi bir yargıya da varılamaz. Ancak bu malzeme ve delillerin serdinden sonra şöyle bir sonuca en azından yaklaşılmış olduğu söylenebilir: Siyasî, iktisadî ve tarihî konjüktürün, sanayileşmeyi müslümanlar için güçlü bir araç ve vazgeçilmez bir varlık sebebi (kıvâm) haline getirmesi mümkündür. Ancak bunun İslamî temellerini, kısaca müslümancasını bulup uygulamak da onların görevleri arasındadır. Fakat birincil ve bizzat bir hedef olarak sanayileşme ve teknolojiye ayak uydurma müslümanların bir derdi değildir. Dert haline gelirse çaresine bakılır.

İslam ve Sanayi

"Demirin" özelliği: Kur'an'ın sembolik ifadeleri içerisinde demirin ayrı bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. O kadar ki, bu adla Kur'an-ı Kerim'de müstakil bir sûre dahi vardır. "Hadîd Suresi". Buradaki demir elbette sadece Fe'yi temsil etmez. Bütün metal grubuna dikkat çeker, ama bununla beraber demire de özellikle işaret eder. "Andolsun biz Rasüllerimizi apaçık delillerle gönderdik ve onlarla beraber Kitabı ve mizanı (adaleti) indirdik ki insanlar adaleti sağlasınlar. Demiri de indirdik ki, onda insanlar için çok çetin bir korku ve azap ve bir takım faydalar vardır ve de bakalım kimler Allah'ı görmedikleri halde O'na ve O'nun Rasulüne arka çıkacaklardır. Şüphesiz ki, Allah güçlüdür ve Azîz'dir." (Hadîd 57/25). Hemen herkesin anlayabileceği gibi Allah adaletin gerçekleştirilmesini kullara bir görev olarak veriyor, ama bunun demire, yani otoriteye ihtiyaç duyuracağına da işaret ediyor. Bu

otorite özellikle silahı ve metal işlemeciliği olan bir otoritedir. Buna ayette açıkça işaret vardır. "Allah Kur'an'la yola gelmeyenleri sultanla yola getirir" hadisi de bunu destekler. Diğer bir ifade ile, gökten indirilen iki şey vardır; Kitap ve Demir. Biri uygulanmak, diğeri de onu uygulatmak için.

Peygamberler, Sanayi, Zanaat ve Sanat

Peygamberler insanlara yol göstermek için gönderilen mürşitlerdir. Onlarda her konuda insanlar için örnekler vardır. Yeme içmeden insanlarla ilişkiye, dostluğa ve düşmanlığa, barışa ve savaşa kadar her hususta onlar birer nümunedirler. Çünkü onları Allah özel olarak yetiştirmiş ve hemen bütün eylemlerini kendi gözetiminde yaptırmıştır. Binaenaleyh, her konuda olduğu gibi, sanayi konusunda da onların davranışları müminlere örnek olabilir. Ama "sanayi" deyince onların hayatında da ve getirdikleri öğretilerde de tıpkı günümüzdeki spesifik haliyle ve yükselen bir değer olarak varolduğu gibi yer almasını beklememiz gerektiğine bir kez daha işaret etmeliyiz. Bu arada yakın ama farklı birer kavram olarak zanaat ve sanat kavramlarını da bu cümlede mütalaa etmemiz gerekir.

Hz. Adem (sa) ziraatla meşgul olmuş. Eşyayı tanımış, eşyanın isimlerini öğrenmiştir. (Bakara 2/31)

Hz. İdris (sa) terzilik yapmış (İktisab 20), marangozluk İcra etmiştir. (Neccâr, 43). Yunus'un diliyle "İdris Nebi hulle biçer sübhanallah deyu deyu."

Hz. Nûh (sa), Allah'ın nezaretinde, O'nun vahyi ve öğretmesiyle gemi inşa etmiştir. Bu geminin buharlı bir gemi olabileceği ihtimalini Kur'an'daki bir işaretten anlıyoruz: "Nihayet emrimiz gelip fırın kaynayınca gemiye her çiftten iki tane koymasını söyledik..." (Hûd 11640). Bu kaynayan kazan ya da fırın, gemi sözkonusu olduğunda buhar üretmekten başka bir fayda sağlamayan bir ayrıntıdır.

Hz. Nûh'un (sa) devrinin bilgi seviyesini aşan bu sanayi örneği yanında Hz. Hûd zamanında lüks ve şaşaalı hayat yaşayanlara şu ikazın yapılmış olması çok anlamlıdır: "Her gördüğünüz yüksek yerde kâşaneler yaparak eğleniyor ve sanki ebedî kalacakmışsınız gibi san'at abidesi saraylar mı yapıyorsunuz?" (Şu'arâ 128, 129). Buradan sanatın sanat için ya da dünya için olmadığını anlıyoruz.

Hz. İbrahim'in bezzâzlık yaptığını (iktisâb), Kâbeyi inşa etmekle de duvarcı olduğunu görüyoruz. O ayrıca tevhidî diyalektiğin de erişilmez temsilcisidir. Bunu retorik gibi bir sanat olarak değerlendirebiliriz.

Hz. Yusuf (as) idareciliğe bizzat talip olmakla kalmamış, bugün maliye ya da sosyal güvenlik müessesesi diyebileceğimiz görevi özellikle seçmiştir.

Hz. Şu'ayb'ın (as) ticaret ahlakını öğrettiğini (Hûd 84), ölçü ve tartıların düzgün tutulması için uğraştığını biliyoruz. (el-Hicr 181, 182).

Hz. Musa'nın (as) koyun güttüğü kesindir. Kur'an-ı Kerim'de bununla ilgili iki yerde bilgi vardır. (el-Kasas 16; Tâ-hâ 18). Ayrıca devrinin en ileri san'atına karşı üstün kılındığını ve galip getirildiğini biliyoruz. Bu, sihirbazların yaptığı gözboyama işidir.

Bu münasebetle bir noktaya daha temas etmemiz uygun olur: Hz. Peygamber (as) "Hiç bir peygamber yoktur ki, Allah ona koyun güttürmüş olmasın. Ben de Ukbe b. Ebi Mu'ît'in koyunlarını gütmüşümdür." buyurmuştur (İktisâb 20). Bunun konumuz açısından bir mesleği ifade ediyor olmasından çok, Peygamberlere hep gütmenin öğretilmiş olmasını öne çıkarması, ümmetlerinin de onları takip etmeleri gereğinin bilinmesi açısından önemi vardır.

Hz. Dâvud'un (as) durumu konumuz açısından hem dikkat çekici hem de önemlidir. Denilebilir ki, o adeta sanayiin temsilcisidir. Allah (cc) ona demiri yumuşak hale getirdiğini, yani onu istediği gibi şekillendirip kullanabilmeyi öğrettiğini söyler (Sebe' 34/10). Demirin Kur'an-ı Kerim'de özel bir yeri olduğuna daha önce işaret ettik. Bunun, demirin silah sanayiinin esasını teşkil etmesinden ötürü olduğu kanaatimizi de bir kez daha belirtelim. Hz. Süleyman'a demirin yumuşatılması da işte, savaş teknolojisinde devrine göre ileri olan kavmine karşı ona bunun öğretilmesi ve devrinin güvendiği en ileri teknolojiye, puta da diyebilirsiniz, üstün kılınmasıdır. Bir başka ayetten de onun Allah'ın emri gereği geniş zırhlar yaptığını öğreniyoruz (Sebe' (34) 11). Kaynaklar bu zırhların tarihte ilk defa demirden işlenen örgü zırhlar olduğunu ve onun demiri adeta bir kumaş gibi işleyip dokuduğunu söyler ki, bu gerçekten de o zaman için çok ileri bir sanayidir. Zaten başka bir ayette de bu dokuma ameliyesine temas edilir: "Ve sizin için ona, zorlu savaşınızda sizi korusun diye madenî giyim sanatını öğrettik." (Enbiyâ 21/80). Peygamberlerin insanlar için birer örnek olmaları yanında, onların mucizelerinin de bilimde sınır taşları olduğunu düşünürsek bunun ne kadar önemli olduğunu anlayabiliriz.

Bu durum takipçisi Süleyman (as) zamanında da devam etmiş ki ona da bakırın işlenmesi ve eritilmesi talim buyurulmuştur. Ayrıca o, bilgi sanayiinde devrinin üzerine çıkarılmış ve ona eşyanın ışık hızına denk bir hızla nakli öğretilmiştir. Keza, muhkem binalar, heykeller, havuz büyüklüğünde çanaklar, yerinden sökülemeyen kazanlar hep devrinin ileri teknolojisini anlatırlar. (Sebe' 34/12, 13).

Peygamber olup olmadığı tartışmalı olan Zülkarneyn'in de demir ve bakırı eriterek sanayide kullanmış olma özellikleri vardır. (bk. Kehf 18/96).

Hz. Zekeriyyâ (as) bir marangozdur. (İktisâb 20)

Hz. İsa (as) annesinin ördükleriyle geçinen (İktisâb 20), bir yönden de devrinin ileri tıp teknolojisini aşarak doğuştan körlüğü ve baras hastalığını iyileştirmiştir. (Al-i İmrân 3/49)

Hz. Muhammed'e (as) gelince,

onun çobanlık yaptığını ve böylece çok erken yaşlarında gütmeyi ve idare etmeyi öğrendiğini daha önce zikretmiştik. Peygamberliğinden önce ticaretle iştigal ettiğini ve zamanının yegâne geçim kaynağı olan bu mesleği iyi öğrendiğini de hepimiz biliyoruz. Hatta Sâib b. Şerik ile ortaklık kurduğu ve Medine'ye üç millik mesafedeki Curf denilen mevkide ekin ektiği de nakledilmektedir (İktisâb 221). Ayrıca onun en büyük mucizesinin Kur'an-ı Kerim olduğunu ve bu yolla onun devrinin övünç kaynağı olan edebiyat ve belağata (retorik) üstün kılındığını da biliyoruz.

Bütün bunlardan çıkarabileceğimiz sonuçlardan bazıları şunlardır:

1. İslam, insana kendi emeği ile geçinmesini ve başkalarına yük olmamasını öğretmiştir.

2. Müslüman Adam'ın hür olması gerektiğini, bunun ise inanan insanlardan oluşan organizasyonların ve toplumun hür ve bağımsız olmasıyla mümkün olacağını, bunun da üstünlüğü sağlayan hususlarda başkalarından geri kalmamakla, hatta onlardan ileri olmakla sağlanabileceğini ikaz etmiştir. Sanayi de bunların başında gelenlerindendir.

3. Mesleklerin ve bu arada sanayiin bizatihi bir üstünlükleri yoktur. İnsanın bedeniyle, ruhuyla ve inancıyla kıyamını sağlamadaki sırasına göre değer alırlar. Ancak bu hedeflerin daha çok ticaretle ve sanayi ile gerçekleşmiş olması bu iki mesleği sıralamada öne çıkarmış gibidir. Lüks tüketime hitap eden ve dolaylı da olsa fıska katkıda bulunan mesleklere pek hoş bakılmamıştır.

4. Özellikle bilgi ve savaş sanayii genelde toplumları özel olarak da inananları hür, bağımsız ve onurlu kılan mesleklerdir.

Diğer Argümanlar:

Buraya kadar zikrettiklerimizle beraber şu malzemeyi de değerlendirmeye alacak olan sanayi felsefecileri, belki İslam'da sanayi konusunda daha isabetli tahliller yapabileceklerdir: "Düşmanlarınız için yapabildiğiniz kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın ki, bununla Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve bunlardan başka ancak Allah'ın bildiği ve sizin bilmediklerinizi korkutasınız. Allah yolunda her ne harcarsanız o size tastamam ödenir ve hiç bir haksızlığa uğramazsınız" (Enfâl 8/60). Bu ayette Allah Rasulünün: "Dikkat edin, kuvvet atmaktır, kuvvet atmaktır, kuvvet atmaktır" hadisini de eklersek bütünüyle savaş sanayiini, hem de caydırıcı olacak düzeyde ve bunun için gerekli yan sanayii bundan hariç tutamayacağımız görülmüş olur. Nisâ (4/75) ayetini de bununla beraber mütalaa etmeliyiz. Allah orada müminlerden; dünyanın neresinde olursa olsun ve hangi dine inanırsa inansın, ezilen haksızlığa uğrayan ve kurtarılmaları için yardım isteyen erkek, kadın ve çocuklar uğruna savaşmalarını ve onları kurtarmalarını ister. Yani "Dünya Düzeni" müminlere havale edilmiştir. Bu bir ilahî emirdir. Yukarıdaki ayette ve hadiste sözü edilen hazırlık olmadan bu emir nasıl yerine getirilecektir? İlgili sanayi olmadan o hazırlık nasıl sağlanacaktır? Sözgelimi bugün müslümanlar Bosna'daki, Çeçenistan'daki hatta Ruanda'daki mazlumlara ulaşamıyor ve onları kurtaramıyorlarsa Allah'ın bu emrini yerine getiremiyorlar demektir. O'nun emrine uyulması farzdır. Farzın olabilmesi için gerekli olan şeyler de farzdır.

Keza yine savaş söz konusu olduğunda "Ey müminler, tedbirinizi alın!" (Nisa 4/71) ifadesi de aynı noktalara işaret eden çağlarüstü bir ikazdır. Bütün bunlar ve Allah Rasulü'nün: "Müşriklerin ateşiyle aydınlanmayın" (Nesaî, zînet 51; Müsned III/99) gibi beyanları özellikle savaş sanayiinde müslümanların başkalarına bağımlı olmamaları, ayrıca caydırıcı seviyede bulunmaları gereğine açıkça işaret eder. "Aydınlanma"yı sembolik bir ifade kabul ederek siz buna bilgi sanayiini ve enerjiyi de ekleyebilirsiniz.

Bu noktada ve "Bilgi Çağı" denen günümüzde şu hususa da özellikle işaret etmeliyiz: "Her ilim sahibi üzerinde mutlaka bir iyi bilen vardır" (Yusuf 12/76) diye kısaca zikredilen ayetin baş tarafına bakıldığında bundan şöyle bir mana da anlaşılabilir: Bilgiye daha çok sahip olanlar sürekli üstünlüğü ellerinde tutacaklardır. Çünkü ayetin birinci kısmı: "Biz dilediğimizi derece derece yükseltiriz" mealindedir. Hatta denilebilir ki bugün müslümanların vahşi sanayiden en kestirme kurtulma yolları bilgiye ve bilgi teknolojisine yönelmeleriyle olabilir. Batılı bir bilim adamının konferansını İstanbul'da ancak 1000 (bin) dolar verenlerin dinleyebildiği gerçeğini düşünürsek bunun önemini daha iyi anlayabiliriz.

"Rızkınız ve size vadedilenler göklerdedir." (ez-Zâriyât 22) mealindeki Ayet-i Kerimenin, vermek istediği şeyin hep yağmur ve yağmurun getireceği bereket olarak anlaşılması eksik olsa gerektir. Bunu Nûr Suresi 55. ayetiyle birleştirerek teknolojik açıdan göklere hakim olmak şekliyle de anlayabileceğimizi söyleyebiliriz. Çünkü "rızkınız semadandır" ibaresinden yağmurun kastedildiğini söyleyebiliriz, ama "vadedildikleriniz", bundan ayrı bir şey olmalıdır. İşte işaret ettiğimiz diğer ayete baktığımızda Allah'ın müminlere önemli bir vadinin olduğunu görüyoruz: Onları yeryüzünün varisleri ve hakimleri kılmak. Gerçi bu vadın öncelikli şartları orada zikrediliyor ama sanki bir şartı da göklere sahip olmaktır. Öyleyse "vadedildikleriniz semadadır" demek, inancınızın dünyaya hakim olması, göklere hakim olmanıza bağlıdır, demekle eşanlamlıdır.

Buna benzer bir de hadis vardır: "Rızkınızı yerin derinliklerinde arayın" (İbn Asâkir'den, İktisâb 212, 40). Bunu da eskilerin yaptığı gibi tarımla sınırlamak yanlış olur. Pekala petrol ve madenler de bu cümledendir.

Mega teknolojiler ve değişim

Doç. Dr. Numan KURTULMUŞ
İ.Ü İktisat Fakültesi

Yirminci asrın sonuna geldiğimiz şu günlerde değişim, teknolojik gelişme, ekonomideki yapısal değişimler ve küreselleşme gibi tartışmalar hem akademik çalışmaların, hem de popüler tezlerin içinde önemli yer tutmaktadır. Bu konularla ilgili entellektüel çabaların tüm dünyada içinde bulunduğumuz sosyo-kültürel, teknolojik, ekonomik ve siyasal yapılardaki değişimin ne yönde olduğu ve söz konusu değişimlerin insanoğlunun geleceğine nasıl etki edeceği hususlarında yoğunlaştığı gözlenmektedir. Aslında, özellikle 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren sonuçları görülmeye başlanan global değişim dalgası (süreci) günümüzün sanayi-ötesi ekonomilerini oluşturan kapitalist ülkelerin gelişme trendlerinin ortaya çıkardığı bir olgudur. Ancak, bu sefer gözlenmekte olan değişim daha önceki değişim süreçlerinden farklı olarak sadece söz konusu ülkelerle sınırlı kalmayıp dünya ölçeğinde etkili olmaktadır. Bir başka ifade ile, yaşanmakta olan değişim hem hayatın bir çok alanında yeni yapılanmaları zorlayan etkileri, hem de hemen hemen tüm ülkeleri kapsayan yaygınlığı ile global bir nitelik kazanmaktadır.

Değişimi analiz etmeye çalışan çalışmaların bir çoğunda değişimi tek bir nedene indirgemek veya değişim sürecine etki eden global faktörler içinde bir tanesini önemseyerek öne çıkarmak gibi metodolojik bir hata yapılmaktadır. Bilgi toplumunun oluşumu, mega teknolojilerin gelişimi, globalleşme, hizmetler sektörünün öneminin artması, istihdamın nitelik bakımından değişmesi ve kogniteryanın (bilgi işçisi) doğuşu gibi hususlar global değişim sürecinin oldukça dinamik konularıdır, ama tek başına hiçbirisi süreci izah etmekte yeterli değildir. Zaten, toplumsal değişim süreçleri bir tek faktörün etkisine bağlanabilecek süreçler olmayıp, çoğu zaman birbirlerini etkileyen birden fazla ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel vb. faktörün tesiri ile gelişen karmaşık ve dinamik süreçlerdir. Günümüzde yaşanmakta olan global değişim sürecine çeşitli açılardan etki eden bir çok faktörün varlığı da bilinmektedir. Bunların içerisinde globalleşme eğilimlerini de içerir şekilde dünya ekonomisindeki yapısal değişimler ve ileri teknolojilerin (mega-teknolojilerin) başdöndürücü bir hızla gelişmesi en önemli etkenler olarak kabul edilmektedir. Bu iki etken, hem eş zamanlı gelişmekte hem de karşılıklı birbirlerinin etkilerinini artırmakta olan süreçlerdir. Gerçekten, teknoloji bu kadar hızlı bir şekilde gelişse buna karşılık dünya pazarlarındaki rekabetin yaygınlaşması sonucu yeni pazar ve ürün stratejileri geliştirilmemiş olsa idi yeni teknolojilerin bu kadar yaygın bir şekilde dünya ekonomisini etkilemesi mümkün olmayacaktı. Onun için, ileri sanayi toplumlarında özellikle son 10-15 yılda mikroteknolojinin ve iletişim teknolojisinin öncülük ettiği değişim süreci yoğun uluslararası rekabetin de etkisi ile hem dünya ekonomisinde, hem de ulusal ekonomilerde yapısal değişimleri ortaya çıkarmaktadır. Bu da, sanayi toplumlarının temel niteliklerinde değişimleri zorunlu hale getiren bir süreci, yani sanayi-ötesi (post-industrial) toplumların oluşum sürecini ifade etmektedir.

Bu makalede, global değişim faktörlerinden teknolojik gelişmenin niteliği üzerinde durulacak ve mega-teknolojilerin değişim sürecine etkilerine ilişkin hususlara değinilecektir.

TEKNOLOJİK DEĞİŞİM

Teknolojik değişim kuşkusuz kapitalizmin gelişme sürecinin itici gücünü oluşturmaktadır. Zaten teknolojinin gelişme evrelerini[1] iş hayatı açısından inceleyen önemli eserinde **Edwards**[2] kapitalizmin gelişme sürecini büyük oranda teknolojik gelişim süreci ile eş anlamlı kullanmıştır. Gerçekten yeni rekabet şartlarına ayak uydurabilmek için gerekli olan teknolojik donanıma ve pazar stratejilerine sahip bulunmak firmalar için vazgeçemeyecekleri rekabet avantajları olarak kabul edilmektedir. Böylece kar majları yüksek yeni teknolojilerde yatırımlar yoğunlaşmakta ve yeni karlı alanlar ortaya çıkarmak için araştırma & geliştirme faaliyetlerine ağırlık verilmektedir. "Gerçekten, rekabet teknolojik gelişmeyi doğurur ve buna bağlı olarak da yeni teknolojiler yeni fırsatlar yaratır ve piyasalardaki değişen talebi karşılar. Bunun içindir ki, ekonomide görülen değişim ve dönüşümler çoğu kez teknolojik gelişmenin dayattığı bir zorunluluk olarak algılanır."[3]

Aslında bir zamanlar sanayi devrimi dünya ekonomisini ve buna bağlı olarak güç dengelerini nasıl değiştirdiyse, günümüzde yaşanmakta olan sanayi-ötesi ekonomilere geçiş süreci de hem ulusal açıdan makro ekonomileri, hem de uluslarlarası ekonomi-politiği aynı şekilde etkilemektedir. Teknolojik değişim açısından ise, sanayi toplumlarına geçişin motor gücü olma işlevini buhar makinalarının üstlenmiş olması gibi sanayi-ötesi ya da bilgi toplumlarına geçiş sürecinin temelinde de mikro-teknoloji ve telekominikasyon başta olmak üzere mega-teknolojilerdeki büyük atılımlar yer almaktadır.

Burada teknolojik değişimle ilgili tartışmalarda yaygın iki terminolojik hataya dikkat çekmek yararlı olacaktır. Bunlardan ilki, 'teknoloji' kavramının çeşitli bilim adamları tarafından farklı anlamlar yüklenilerek kullanılan bir terim oluşudur. Bazen teknoloji ve medeniyet kavramları karıştırılarak eşanlamlı kullanılmakta, özellikle farklı uygarlıkların kıyaslanmasında yanlış yargılara sebep olmaktadır. İkincisi ise, teknolojik gelişmenin mekanizasyon ve otomasyon süreçlerinden birisine tahsis edilerek kullanılmasıdır. Oysa, mekanizasyon ve otomasyonun sanayileşme sürecinde birbirinin devamı fakat farklı nitelikleri olan aşamalardır. Aslında, "teknolojik değişim kavramı büyük oranda otomasyonla ilgili tartışmalar çevresinde geliştirilmiştir."[4] Sanayi devriminden bu yana sürekli gelişme eğiliminde olan mekanizasyon çalışma hayatında büyük değişikliklerin ana sebebi olmuştur. İş ortamında önemli gelişme ve değişiklikler iki asırdan bu yana devam ediyor olmasına rağmen, makinaların iş hayatında kullanılmasının doğurduğu çoğu sorunlar hala çözümlenememiştir. Kuşkusuz bu tartışmaların başında insan-makina ilişkileri gelmektedir. Sanayileşmeye paralel olarak mekanizasyon ve otomasyon arttıkça makinaların mı insanlığa hizmet ettiği yoksa insanların mı makinaların emrinde robotlar haline geldikleri tartışması güncelliğini korumaktadır. "Söz konusu sorunlar devam etmekle birlikte mekanizasyon sürecinde bir kimlik değişikliği ortaya çıkmıştır. Önce 'otomasyon' terimi 'mekanizasyon'un yerini almış, son yıllarda da 'mega teknoloji' terimi mikroteknolojinin mekanizasyon prosedürüne uygulanışını ifade etmek üzere kullanılmaya başlamıştır."[5] Teknolojik değişimi yansıtan söz konusu süreç aşağıdaki gibi gösterilebilir.

MEKANİZASYON OTOMASYON MEGA TEKNOLOJİLER

Genelde teknolojik değişimden bahsederken teknolojiyi dört ana elemanı bünyesinde taşıyan bir anlamda kullanılmaktadır. Bunlar;

-alet ve ekipman
(aletler, makinalar v.s.),
-teknik bilgi,
-üretim ve yönetim yöntem ve teknikleri ve
-sosyal örgütlenmeler
(fabrika, bürokrasir vs.) dir."[6]

Mega teknolojilerin öncülük ettiği değişim sürecinde yukarıda ifade edilen dört anlamda da teknolojinin büyük değişimler geçirdiği gözlenmektedir. Aslında, teknolojinin özellikle son yıllardaki çok hızlı değişimi işin ve işyerinin niteliklerini değiştirerek mikro açıdan işletmeler düzeyinde çok önemli değişimleri gerekli kılmaktadır. Bu alandaki gelişmeler literatürde "işin ve işyerinin yeniden örgütlenmesi" süreci olarak adlandırılmaktadır. Örnek olarak, özellikle 1980' li yılların ikinci yarısından itibaren mikroprosesörlerin ve robotların yaygın kullanımı ile nitelik bakımından otomasyondan çok daha farklı bir dönem olan sanayi-ötesi dönem başlamıştır. Ayrıca, mikroelektronikte, gen mühendisliğinde, robot yapımında, telekominikasyonda kısaca yüksek teknolojilerdeki devrimler teknik bilgi açısından da önemli gelişmeleri gündeme getirmiş, bunun da ötesinde 'bilgi' ekonomik faaliyetlerin ağırlıklı unsuru olarak öne çıkmıştır. Üretim ve yönetimde esneklik ile kurum kültürü oluşturarak yönetimle çalışanlar arasında işbirliğine yönelik yeni arayışlar (micro corporatizm) yönetimde iki yeni gelişme alanını oluşturmaktadır. Ayrıca, dikey örgütsel şemalar yerine yatay yaplanmaların, bürokratik yönetim anlayışları yerine ise katılımcı yönetim anlayışlarının gelişmekte olduğu görülmektedir. Birbirleri ile yatay ilişkili grupların üzerinde yükselen yeni işyeri örgütlenmeleri endüstriyel bölgeler ve network sistemleri ile birlikte mega-teknolojilerin neden olduğu yönetim alanındaki en ileri değişimleri temsil etmektedir. [7] Aslında teknolojik değişimin yönü

sadece söz konusu tekniğin doğal nitelikleri ya da bu teknolojiyi kullanan üreticilerin elde edecekleri ekonomik avantajlara göre belirlenmez. Ekonomik açıdan dünya ölçeğinde globalleşme eğilimleri ve yüksek teknolojilerin yüksek karlılıkları söz konusu teknolojilerin kullanımı konusunda karşı konulamaz bir tutkuyu ortaya çıkarıyor olmakla birlikte yine de yüksek teknolojilerin kullanımı konusunda sanıldığından fazla etkenin tesirinden söz etmek mümkündür. Bu durum da, teknolojik değişimin yönünü çok fazla sayıda ekonomik ve toplumsal değişkenin belirlediği şeklindeki genel kuralı desteklemektedir. "Bu anlamda teknolojik gelişimin yönü doğası gereği belirsizdir. Esas itibarı ile, sosyal koşullara, işletme stratejileri ve tercihlerine, piyasa ve rekabet şartlarına ve hükümet politikalarına bağlıdır."[8] Bu açıdan teknolojik ve toplumsal gelişme birbirlerine bağımlı ve karşılıklı olarak birbirlerini şekillendiren oluşumlardır.

MEGA-TEKNOLOJİLER

Yeni teknolojiler yada mega-teknolojilerin işgücünün yapısından, mesleklere, sektörlerin tanımından üretim şekillerine kadar bir dizi alanda iş ilişkilerini etkileyerek büyük değişimlere yol açmakta oldukları gözlenmekle birlikte heskes tarafından kabul edilmiş ortak bir tanımından bahsetmek zordur. Giderek gelişen yeni teknolojiler hergün yeni buluşlarla yeni ürünler ve sektörleri gündeme getirirken karşılaşmakta olduğumuz söz konusu yeni ürünlerin/sektörlerin hangilerinin yüksek teknoloji içinde tanımlayabileceğimize dair objektif bir kıstas bulunmamaktadır. Bununla birlikte, esas olarak "araştırma-geliştirme (R&D) harcamalarının miktarı, bilimsel ve teknik personelin toplam çalışanlar içindeki oranı ve ürünün karmaşıklığı gibi kriterlerin bir endüsrinin yüksek teknoloji sektörü içinde varsayılması için genel ölçü olduğu"[9]

Ancak, bu durumda da yüzlerce farklı yüksek teknoloji türünü tanımlamak mümkün olacaktır. Gerçekten, "eğer her farklı üretim prosesini (mikroelektronik chipslerin laserle kesilmesi gibi) özel bir teknoloji olarak kabul edersek, bunun sonucu üretimde binlerce değişik teknolojinin kullanıldığına ve bunların içinde sınırsız hayati işlemin tanımlandığına şahid oluruz. Onun yerine belirli bir prosesin temel prensip ve ortamlarını belirlersek (örnek olarak; laser veya normal ışın) o zaman tüm geliştirilmiş üretim teknolojilerinin kendilerinden türetildiği birkaç tür yüksek teknolojiden bahsedilebilir."[10] Yüksek teknoloji türleri arasında bilgisayar (mikro-teknoloji) ve telekominikasyon teknolojileri daha önce de ifade edildiği gibi sanayi toplumundan sanayi-ötesi toplumlara geçilmesinde ana rolü oynamış temel teknolojilerdir. Daha önceki teknolojilerden bir çok açıdan farklı olan söz konusu bu iki ana teknoloji hem gelişme süratleri hem de yayılma hızları gözönüne alınarak "mega-teknolojiler" olarak tanımlanabilir. Gerçekten bu iki alanda baş döndürücü bir süratle gerçekleşen gelişmeler söz konusu teknolojilerin etkilerini globalleştirmekte ve önceki teknolojilerden önemli ölçüde farklılaştırmaktadır. Örnek olarak, mikro teknoloji alanındaki gelişmeler neredeyse takip edilemez bir süratle gerçekleşmeye başlamıştır. Bilgisayar ve telekomünikasyon alanındaki hızlı gelişmeler üretim için her türlü bilgi akışını kolaylaştırdığı gibi zaman ve mekan kullanımında sağladığı büyük avantajlarla üretimde etkinliği ve verimliliği artırmaktadır. Kısaca, mega teknoloji alanında piyasaya çıkan ürünler/teknolojiler kısa sürede yenilenmekte ve daha ileri modelleri ile yer değiştirmektedir. Öte yandan, yeni bir teknolojik ürünün/buluşun çok kısa bir sürede dünyanın hemen her tarafında yaygınlaşması yeni teknolojileri öncekilerden ayıran özelliklerden birisidir. Tablo'da kapitalist gelişme sürecinde önemli rol oynamış belli başlı teknolojik buluşların dünya ölçeğinde yaygınlaşması için geçen süreler verilmiştir. Bu sürelerle mega teknolojilerin ürünlerinin dünya yayılma süreleri karşılaştırıldığında aradaki muazzam fark görülecektir. Gerçekten, son model cep telefonlarının bir kaç ay içinde Afrika'daki ilkel kabilelere kadar yaygınlaşması, internetin çok kısa bir sürede siyasal rejimleri farklı hemen her ülkede kulanılmaya başlanması ya da Microsoft şirketinin yeni ürününü aynı anda en ileri telekomunikasyon ortamları ile tüm dünyaya tanıtması yeni teknolojilerin yayılma hızlarını gösteren çarpıcı örneklerden bazılarıdır.

Mega teknolojiler nitelikleri itibarı ile de önceki teknolojilerden oldukça farklı yeni özellikler göstermektedir. Bu özelliklerden en önemlileri;

- diğer teknolojilere (örneğin; robotlara, ulaştırma araçlarına, üretim hatlarına vs.) uyarlanabilme kabiliyetlerinin çok yüksek olması (integration),
- eldeki mevcut makina ve araç-

KEŞFEDİLİŞİNDEN EKONOMİK SEVİYEDE KULLANIM YAYGINLIĞINA ULAŞANA KADAR TEKNOLOJİLER İÇİN GEREKLİ TAHMİNİ SÜRE

BULUŞ	YAYILMA SÜRESİ (YIL)
Buhar makinası	150 - 200
Televizyon	55
Otomobil	40 - 55
Vakum tüpleri/subaplar	25 - 30
Transistör	15
Fotokopi	15
Mikroprosesörler	5 - 10

Kaynak: Aungles S.B., Parker S.R., Work, Organization and Change, Sydney, Allen & Unwin, 1988, s.107.

lara adapte edilerek onların güncelleştirilebilmelerine imkan vermelerini sağlamaları (pervasiveness) ve

-birden fazla yüksek teknolojinin birlikte uygulanarak birçok yeni ürün ve üretim teknolojisini üretmeleri (convergence) gibi özellikleridir.[11] Örnek olarak, bilgisayarla yönetilen, ısıya hassas füzelerle donatılmış, lazer ışınları ile hedefini seçebilen ve en ileri uzay teknolojileri ile havadan yere ve havadan havaya iletişim kurabilen yeni harp uçaklarında mega teknolojilerin zikredilen tüm yeni özelliklerinden yararlanılmıştır. Sayılan bu özellikleri ile mega teknolojiler sanayi-ötesi toplumlarda teknolojik değişime damgasını vurmuşlardır.

İŞÇİ SENDİKALARI VE TEKNOLOJİK DEĞİŞİM

Teknolojik değişimin işin yeniden organizasyonu, işçi-yönetim ilişkileri, istihdam piyasasının yapı ve konfigrasyonu, sendikaların rol ve güçleri gibi genel ekonomik ve sosyal şartları etkileyen faktörler üzerinde doğrudan tesiri sözkonusudur. Bu faktörlerdeki değişim ise endüstri ilişkileri sistemininin sonuçlarını doğrudan etkilemektedir.

Teknolojik değişimi inceleyen çalışmalar açısından bir diğer önemli husus da, işçi sendikalarının söz konusu değişime ve ortaya çıkardığı genel şartlara karşı nasıl bir reaksiyon göstereceklerdir. Bu konudaki farklı gözlem ve sınıflandırmaları bünyesinde toplayacak şekilde sendikaların başlıca beş tür farklı reaksiyonundan bahsedilebilir:[12]

1. Bunlardan ilki, işçi sendikasının teknolojik değişimi olumlu karşılayıp, kuruluş safhasından başlamak üzere tüm temel tercih ve dizayn kararlarını paylaştıkları katılımcı sendika (participative involvement) davranışıdır. Bu tür bir davranış çok ender olarak rastlanır ve teknolojik değişimden etkilenecek olan tarafların temsilcileri ve birey olarak işçilerin etkin şekilde katılımlarının gerçekleştiği ideal modelin uygulanabildiği durumlarda geçerlidir.

2. Sendikalar teknolojik yeniliği pazarlıkla elde ettikleri belirli ilave getiriler karşılığında kabul ederler (negotiated trade-off). Önceden pazarlığı yapılan söz konusu ilave getiriler genellikle ücret, ödeme ve sosyal şartlar ile ilgilidir.

3. Şartsız kabul (unconditional acceptance) işverenlerin değişim kararlarını tek başlarına vermeleri ve bunu işçilere benimsetmeleri anlamına gelmektedir. Sendika liderlerinin aksine işçilerin stratejik kararları-yöneticilerin alması gerektiğine inandıkları bu tür davranış şekli genelde vasıfsız işçiler arasında ve yeni kurulan işyerlerinde gözlenmektedir.

4. Dördüncüsü işçilerin isteksiz de olsa teknolojik değişimi kabul zorunluluğunda (reluctant acguiescense) oldukları durumdur. Yönetim değişim kararlarını işçilere bildirir ya kabul etmelerini ya da işlerinden olacaklarını söyler. Bu durum genel olarak ekonominin recession halinde olduğu ve sendikaların yönetimin kararlarına muhalefet edecekleri yeterli güçlerinin bulunmadığı ortamlarda geçerlidir.

5. Kesin direniş hali ise oldukça ender ve kısa ömürlü bir davranış türü olmakla birlikte sendika liderlerinin ve üyelerinin işverenin değişim kararlarına karşı direnerek sonucu etkileyebileceklerine inandıkları durumlarda gözlenmektedir. Sendika yönetimle pazarlık ve istişare ederek sonucu etkilemeye çalışır.

Esasen hem üretim stratejileri hem de örgütlenme stratejileri birbirlerini karşılıklı etkileyen ve ayrıca örgütün dış çevre şartları (iş piyasası, genel ekonomik şartlar vs.) ile de yakından alakalı olan stratejik karar ve tercih süreçleridir. Yönetimin ve işçi sendikalarının farklı istek ve davranışları söz konusu stratejik tercihlerin oluşmasını sağlarlar. Şekil'de bu iki stratejik seçime teknolojinin etkisi, yönetim ve işçilerin karşılıklı etkileri de gözönüne alınarak basitçe gösterilmiştir.

"Şekilde görüldüğü gibi işçilerin ve yönetimin karar vermedeki öncelik/tercih sıralamaları farklı ve birbirine zıt yöndedir. Yoğun rekabet şartları altında faaliyet gösteren firma yönetimi için üretim stratejileri pazarın gönderdiği sinyalleri takip etmeli, düşük üretim maliyetleri için teknoloji hem ürün dizaynını hem de piyasanın rekabet baskılarını gözönüne almalı ve iş organizasyonu nihai ürünlerin optimum maliyetlerle alternatif piyasalara girebilmesini sağlamak amacı ile benimsenen teknolojiye uyumlu olmalıdır.[13]

TEKNOLOJİNİN ETKİSİ AÇISINDAN ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ

"Firmaların aksine işçi sendikaları tercih sıralamalarını iş piyasasından başlatırlar. Örgütlenme yolu ile işgücü arzının kontrolünü öngörerek, firmaların iş örgütlenmelerine adapte edecekleri ücret seviyeleri, vasıf strüktürleri ve istihdam şartlarını belirlemeye çalışırlar. İşin firma içinde kontrolunda ise teşvik-terfi taleplerini, çalı-

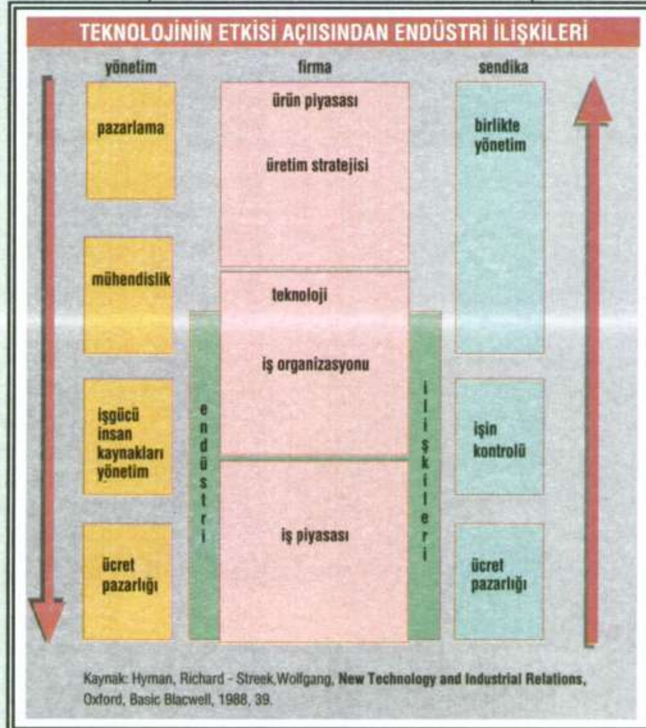
şanların becerilerinin artırılmasını ve çalışanların karar sürecine katılmalarını sağlamak gibi insiyatiflerle işin örgütlenmesinde etkinlik kazanmayı amaçlarlar. Bundan sonraki aşamada ise teknolojinin işgücü arzına uyumlu ve sendikaların tercih ettiği iş örgütlenmesine imkan verecek şekilde dizayn edilmesi gelmektedir."[14]

Ancak, geleneksel olarak sendikaların ürün (teknoloji) ve yönetim stratejilerinin seçimindeki davranışları genelde yukarıda ifade edildiği şekilde olmakla birlikte, etkileri her zaman böylesine güçlü olmamaktadır. Özellikle mega-teknolojilerin öncülük ettiği değişime paralel olarak sanayi-ötesi ekonomilere doğru gidildikçe sendikaların rol ve tesirleri azalmaktadır. Gerçekten işçi sendikaları hem üye sayıları hem de politik güçleri itibari ile ileri sanayi ülkelerinde (sanayi-ötesi ekonomilerde) geleneksel rollerini kaybedici bir düşüş trendi içindedirler.[15] OECD raporlarında genelde çoğu ileri sanayi ülkesinde 1980'lerden bu yana sendikalaşma oranlarında düşüş gözlenmektedir.[16]

İşçi sendikaları açısından değişim sürecinin ortaya çıkardığı ikinci önemli değişim ise işbirliğini esas alan (corporatist) sendikacılığın artış eğiliminde olmasıdır. Gerçekten, dünya pazarlarındaki rekabet şartlarının değişimi, eski kuralların yenilenmesi gereği (deregulation), sermayenin uluslararası alandaki artan mobilitesi, değişen ulusal endüstri ilişkileri içerisinde işçi sendikalarının da davranışlarında önemli değişiklikler yapmalarını zorunlu kılmaktadır. Çünkü, artan rekabet şartları iş gücüne olan talebin elastikiyetini artırır, işçi sendikalarının daha yüksek ücret seviyeleri ve çalışma şartlarının işten çıkarmalar olmaksızın geliştirilmesi (modernize edilmesi) hususundaki pazarlık güçlerini kırar. Sendikalar ücretleri artırmak için ya iş yerindeki üstün performansla firmanın prodüktivitesini ve rekabet gücünü artırarak , ya da "kâra katılım" gibi yenilikçi ücret ödeme yöntemleri veya ulusal düzeyde koordine edilmiş pazarlık teknikleri gibi yöntemlerle yatırım kararları üzerinde pazarlık ederek firmanın kâr marjını yükseltmesine yardım etmek zorundadırlar.[17]

İşçi sendikalarının rolü açısından üçüncü önemli değişim ise, sendikaların etkilerinin azalmakta oluşudur. Bilindiği gibi bir ekonomide sendikaların etkileri çeşitli makro ekonomik şartların etkisi altındadır. Bunlar sendika üye sayısı, işsizlik, milli gelirin seviyesi, enflasyon oranları yanında ülkedeki endüstri ilişkileri sisteminin işbirliğini esas alma (corporatism) derecesi gibi tesirlerdir.

Hem sendiklalılaşma oranları, hem de sendikaların politik güçleri açısından gözlenmekte olan bu düşüş trendi sendikalara sanayi-ötesi toplumlarda geleneksel rollerini değiştirmelerini zorunlu kılan bir gelişmedir. Bu eğilim, şu an için tüm ülkeleri kapsamıyor olsa da, teknolojinin gerek iş organizasyonu, gerek iş gücünün nitelik ve konfigrasyonundaki değişime yol açmasına paralel olarak genel geçerliliğini korumaktadır. Sendikalar değişen bu şartlara ayak uydurabilmek ve varlıklarını sürdürebilmek amacı ile "işbirliğini esas alan" sendikacılığa doğru kaymak ve işçilerin karara katılmaları, kâra ortaklık, çalışma hayatının kalitesi gibi yöntemlere öncülük ederek yeniliklere gönüllü olarak katılmak durumundadır. Gerçekten, sanayi-ötesi toplumlarda son yıllarda gözlenen bir gelişme de, üretim ve yönetim stratejilerinin firmanın stratejik kararları ile bağlantılı olması nedeniyle işçi sendikalarının olabildiğince işletmenin uzun dönemli stratejik kararları üzerinde etkili olmaya çalışırlar. Böylece, yeni teknolojinin gerektirdiği işin yeniden örgütlenmesi sürecine etki edebilmeyi planlarlar. Bu da, ücret ve sosyal haklarda iyileştirme mücadelesine dayalı geleneksel sendikacılık anlayışında önemli revizyonları gündeme getirecek politika değişimlerini zorunlu kılmaktadır.

Kaynak: Hyman, Richard - Streek,Wolfgang, **New Technology and Industrial Relations**, Oxford, Basic Blacwell, 1988, 39.

SONUÇ

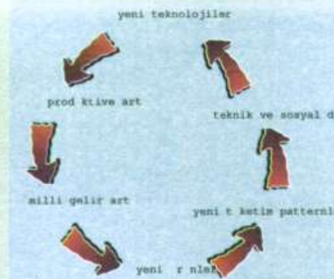
Büyük bir hızla gelişen ve yaygınlaşan yüksek teknolojinin ve ürünlerinin daha önceki nesillerin sahip olmadığı bir takım yeni imkanları insanoğlunun kullanımına sunduğu bir gerçektir. Sadece

ekonomik olarak değil kültürel, toplumsal ve siyasal olarak da büyük değişimlerin ortaya çıkmakta olduğu günümüzde mega teknolojilerin öncülük ettiği değişim süreci, sunduğu yeni imkanlar yanında yeni belirsizlikler ve tartışmaları da gündeme getirmektedir. Bu bakımdan global değişim sürecinin mahiyeti iyi anlaşılmak zorundadır. Yoksa, "dünyanın birinci liginde oynamak" veya "artık yüksek teknolojilerin global bir köy haline getiridiği dünyada kendimize yakışan saygın yerimizi almak" gibi düşünceler kulağa hoş gelen sloganlar olmaktan öteye geçemezler.

Her şeyden önce, yaşamakta olduğumuz büyük değişimler sadece geri kalmış ülkeler açısından değil ekonomik bakımdan gelişmiş ülkeler açısından da önemli sıkıntıları ortaya çıkarmaktadır. Aslında yaşanmakta olan global değişim süreci esas itibarı ile ileri Batı ülkeleri başta olmak üzere kapitalist gelişme sürecinde sanayileşme dönemini geride bırakarak sanayi-ötesi yeni ekonomik yapılanmalara geçen ülkelerin yaşamakta olduğu sosyo-ekonomik sorunları ile yakından ilgilidir.

Yüksek teknoloji etrafındaki tartışmalardan birisi de, teknolojik gelişmenin çalışanların beceri ve niteliklerini geliştirip geliştirmediği (skilling-deskilling) tartışmasıdır. Bu konudaki ampirik araştırmaların bir bölümü teknolojinin işçilerin vasıf derecelerini yükselttiği sonucunu verirken[18] bazı araştırmacılar da aksi kanaati savunmuşlardır.[19] Ancak, kanaatimizce yüksek teknolojilerin çalışanların vasıflılarını yükseltip yükseltmediğinden daha açık olan yeni teknolojilerin işyerine adapte edilmesinin çalışanların yeni tür becerilere (reskilling) sahip olmasını gerektireceğidir. Bu da, hem mesleklerin türlerinde hem de işlerin icrasında değişiklikler olmasından kaynaklanmaktadır. **Robert Lund**'a göre "megateknolojilerin kullanımı ile nitelik ve prosedürleri itibarı ile eskisinden oldukça farklılaşan yeni işlerin yapılabilmesi yeni bir dizi vasfı ortaya çıkarmaktadır. Bunlar; kavramsal düşünebilme (kısa terimlerle kıyas yapabilme), gözünde canlandırabilme (zihinsel kavramları yönlendirebilme) üretim prosedürünü kavrayabilme, istatistiki sonuç çıkarma ve sözlü haberleşme yetenekleridir."[20] Teknolojik gelişme ile ilgili bir diğer tartışma alanı ise teknolojinin getirisinin bölüşülmesi ile ilgilidir. Kuşkusuz kapitalizmin gelişim sürecinde teknolojik gelişimin motor gücünü firmaların karlarını yükseltme istekleri oluşturmaktadır. Pazar ekonomilerinin bir devamı olan sanayi-ötesi ekonomilerde de işletmelerin yönetime ilişkin stratejilerinin nihai hedefi varlıklarının devamı için ana şart olan "karın maksimizasyonu" dur. İşletme yönetimleri rakiplerine karşı bir üstünlük elde etmeyi umarak, prodüktiviteyi artıran bir araç olarak yeni teknolojilere yatırım yaparlar.[21] Yeni teknolojiler ise esas olarak işletmelerin hedeflerine hizmet ederler ve yönetsel etkinliğinin artmasına katkıda bulunurlar. Yüksek teknolojilerin makro açıdan ortaya çıkardığı değişim sürecini aşağıdaki şekilde ifade etmek mümkündür.

Ancak, yeni teknolojilerin ekonomik getirisinin nasıl bölüşüleceği veya söz konusu teknolojik gelişmenin faturasının kime çıkacağı önemli bir tartışma konusudur.

Sanayi-ötesi gelişim sürecinin en önemli sosyal etkilerinden teknolojik gelişime paralel olarak karlılığın artması yanında teknolojinin getirdiği toplam hasılanın bölüşümü arasında tersine bir ilişki söz konusudur. Söz gelimi, tarım ve hayvancılıkla daha geniş bir kitle uğraşırken daha az bir hasıla elde ediyordu. Ekonomik gelişme sürecine paralel olarak daha ileri teknolojilerin uygulanması ile karlılık oranları artmakla birlikte nüfusun daha küçük bir kesimi yeni teknolojinin getirdiği sistemden yararlanmaktadır. Başka bir ifade ile, teknoloji geliştikçe yeni sektörler daha az sayıda insanın dahil olduğu fakat daha fazla hasıla elde edilen sektörler olarak gelişmektedir. Bu husus hem işverenlere sağladığı avantajlar hem de istihdam açısından geçerlidir. Bu da gelir dağılımında dengesizlikleri artırıcı (bifurcation of income) etki yaratmaktadır.

Ayrıca sanayi-ötesi ekonomilerde yüksek kârlılığını yitirmekte olan konvensiyonel sanayilerdeki durgunluk, söz konusu ülkelerin sağlamış oldukları ulusal refah düzeyini uzun vadede olumsuz yönde etkileyecektir. Çünkü, konvensiyonel endüstrilerde yatırımların durması en azından azalması istihdam piyasalarında daralmalara yol açacaktır. Yani, sanayi toplumlarının refahı orta sınıflara yaymaktaki başarısında hayati rolü bulunan "orta vasıflı- vasıfsız sanayi kolu işçilerine yüksek ücretler ödeyen" işlerin ortadan kalkması ile sanayi-ötesi ekonomilerde büyük kitleler için ya istihdam imkanı iyice daralmakta veya düşük ücretli-vasıfsız işler gündeme gelmektedir. Bugün ekonomik bakımdan gelişmiş Batılı toplumlardaki sosyal ve ekonomik göstergeler teknolojik gelişmenin sağlanmış olmasına rağmen hem sosyal hayatta hem de çalışma hayatında belirli bir ahengin olmadığını göstermektedir. Yine teknolojik gelişme; prodüktivitenin artması ile genel faydaların (GNP, GDP rakamlarının yükselmesi gibi) çoğalmasını sağlamakla birlikte çoğu durumda teknik ve sosyal transformasyonun faturasını toplumun belirli kesimlerine (kü-

çük sanatkâr ve esnaf , vasıfsız ya da yarı vasıflı işçiler) ödeterek gerçekleşmektedir.

Aslında, teknolojik gelişmenin sonuçlarının olumlu ya da olumsuz olması onu kullanan insanların elindedir. Teknolojinin hem insan topluluklarının refahını artırıcı, hem de hayatı kolaylaştırıcı özelliklerinden yararlanırken teknolojik gelişmenin getirdiği marjinal faydanın bölüşümünden işyerinin yeniden organizasyonuna kadar bir dizi alanda "adalet" ve"fırsat eşitliği" prensiplerini esas alan bir yaklaşımla "teknoloji"ancak olumlu bir değişimin kaynağı olabilir. Aksi takdirde insanoğlu **Hyman**'ın dediği gibi teknolojik değişime ayak uydurabilmek için kendi yarattığı "mit"lerin peşinden koşup duracaktır.[22]

Öte yandan, yüksek teknolojilerin gelişmesi ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilere de yeni boyutlar getirmektedir. Her ne kadar, bilgisayar ve iletişim teknolojisinin gelişmesi üretilen yeni teknolojileri ve bilgileri tüm insanlığın faydasına sunuyorsa da, yüksek kar marjları ile yeni teknolojiler teknolojiyi üreten ülkelerle teknolojiyi tüketen ülkeler arasındaki ekonomik kalkınma farklılığını daha da artırmaktadır. Yaygın olarak benimsendiği şekliyle bilgi toplumunu yakalamak gayet açıktır ki, sadece en yeni teknolojileri ve teknolojik ürünleri kullanmakla mümkün olmamaktadır. Ayrıca, günümüzün stratejik endüstrilerine sahip ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerin konvensiyonel endüstrilerde yaşamakta olduğu durgunluk söz konusu ülkeler için ellerindeki eski teknolojileri gelişmekte olan ülkelere değerinin üstünde pazarlamak (çoğu zaman bu teknoloji transferi adı altında yapılıyor) ve enerji girdilerini şimdiye kadar olduğu gibi ucuza temin etmek gibi iki stratejiyi zorunlu kılmaktadır. Kuşkusuz bu stratejiler de yüksek teknolojileri kullanıyor olsalar dahi teknolojiyi üretemeyen ülkeler açısından önemli sıkıntıların kaynağı ve hatta bilgi toplumları geliştikçe gerçekleşeceği varsayılan global barış umuduna karşı bir tehdit kaynağıdır. Bu konuda, kuzey-güney tartışmasının sanayi sonrası döneme ilişkin bir uluslararası yeniden yapılanma tartışması olarak dikkatleri çekmekte olduğu da hatırlanılmalıdır.

Son olarak, mega-teknolojilerin öncülük ettiği değişim süreci henüz bundan sonrası ne olacağı tam olarak kestirilemeyen yeni bir ekonomik ve toplumsal haritayı oluşturmaktadır. Ülkeler bir yandan teknolojik rekabette yerlerini almaya çalışırken, diğer yandan değişen global ekonomik şartlara ayak uydurmaya çabalamaktadırlar. Değişimle ilgili bir dizi kültürel, ekonomik ve siyasal tartışma alanı varlığını sürdürürken, yeni teknolojilere dayalı sanayi-ötesi toplumların teknik alt yapısına sahip olmak yeni stratejik avantajlar olarak görülmektedir.

DİPNOTLAR

1 Sanayi-öncesi (pre-industrialization), sanayileşme (industrialization) ve sanayi- ötesi (post industrialization) dönemler kastedilmektedir.

2 Edwards, Richard C., Contested Terrain, New York, Basicc Books, 1979.

3 Cohen, Stephan S.,- Zysman, John, Manufacturing Matters: The Myth of the Post Industrial Economy, New York, Basic Book, 1987, s.87.

4 Sorgge, Arnolt - Streek, wolfgang, "Industrial Relations and Technical Change: the Case For an Extended Perpective"; Richard Hyman, Wolfgang Streek (edts.) New Tecnology and Industrial Relations, Oxford, Basic Blackwell, 1988, s.21.

5 Aungles S.B, Parker S.R, Work, Organizations and Changge, Sydney, Allen&Unwin, 1988, s.106.

6 Ibid., s.105.

7 Yönetim kavramı ve örgütlenmedeki değişimlerin kısa bir özeti için bkz:: Kurtulmuş, Numan, " Post-Endüstriyel Ekonomide Kitle Üretimine bir Alternatif: Esnek Uzlaşma", Çerçeve, may-haz 1994, ss. 12-17

8 Cohen, Zysman, ibid., s.95.

9 Riche, Richard W.- Hecker, Daniel E.- John, Burgan U., " High Tecnology Today and Tomorrow: A Small Slice of Employment Pie"; Richhard L. Rowan, Readings in Labor Economics and Labor Relations, Illinois, Richard D. Irwın IInc., 1985, s. 44

10 Akustik, bilgisayar, holografi, laser ışınları, robot sanayi, telekomikasyon, bio

10. Akustik, bilgisayar, holografi, laser ışınları, robot sanayi, telekominikasyon, bioteknoloji ve gen mühendisliği gibi belli başlı teknolojiler ana karakteristikleri itibari ile farklı temel yüksek teknoloji alanlarının en önemlileridir. Bkz; Lund, Robert T.,"Manufacturing Technology and Human Resource Policy"; Richard L. Rowan, ***İbid.****, s. 368-69.*

11. Levitan, Sar A.- Jhonson, Clifford M., "The Future of Work : Does ıt Belong To Us or to the Robots?", ***Mountly Labor Review****, 1982, no: 105, vol 9, s. 13.*

12. Bamber, Greg, "Technological Change and Trade Unions"; Richard Hyman, Wolfgang Streek (edts), ***New Technology and İndustrial Relations****, Oxford, Basil Blackwell, 1988, s. 209.*

13. Sorge, et. al., ***İbid****, s. 39.*

14. ***İbid.****, s.40.*

15. Bkz: Kerr, Clark - Staudohar, Paul D. (edts.), ***İndustrial Relations in a New Age,*** *San Francisco, Jossey-Bass Pub., 1986. Huang, Wei-Chiao (edt.),* ***Organized Labor at the Crossroads,*** *W.E. Upjohn İns., 1989. Beaumont, P.B.,* ***The Decline of Trade Union Organization,*** *London, Croom Helm, 1987.*

16. OECD, ***Perspectives de l'Emploi,*** *Juillet, 1991.*

17. Freeman, Richard B., "The Changing Status of Unionism Around The World" ; Huang, ***İbid.****, s.124.*

18. Örnek olarak bkz: Penn R.,Scattergood H., "De-Skilling or Enskilling?", British Journal of Soccciology, 1985, vol. 36, No: 4. Aungles, et. al., İbid., ss. 119-123.

19. Örnek olarak bkz: Levin, Henry - Rumburger, Russell, " The Low Skill Future of High Tech "; Richard Rowan, İbid., s. 377-381.

20. Lund, ***ibid.****, s. 371.*

21. Ozaki, Muneto, et.al. (edt.), ***Technological Change and Labor Relations,*** *Geneva, ILO pub.,1992, s.34*

22. Hyman, Richard," Flexible Specialization: Miracle or Myth?"; Hyman, et. al., ***İbid.****, s. 48-59.*

İfrattan tefride mi?

Atilla GÜREL

Bilimin ürettiği gerçeklik anlayışının ve bilimin otoritesinin batı filozoflarınca özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında gittikçe daha fazla sorgulanır olması günümüzün İslam dünyasında da modern bilim ve modern hayat tarzına yönelik eleştirilere yeni bir boyut kazandırdı.

Özellikle modernlik sürecini yaşamamış toplumlarla modernliğin, insanlığın bundan önceki dönemlerde geçirdiklerinden niteliksel olarak farklı bir süreç olduğu izlenimi hakimdir. Bu izlenimden hareketle 'modernlik-gelenek' veya modernliğin batıya özgü bir olgu olması düşüncesiyle 'bizim olan-onlardan gelen' veya 'akla dayalı-ilahi hikmete' dayalı gibi ayrımlar daha net olarak vurgulanmakta ve düşünceler bu ayrımların üzerinde şekillenmektedir.

Bu, kanımca modernlik sürecinin anlaşılmasındaki bir eksikliğin sonucudur. Bu yazıda önc bilim felsefe ilişkisi, batıda oluşan bilim karşıtı atmosferin nedenleri ve sonra İslam dünyasında modern bilim ve bununla bağlantılı olarak modern hayat tarzı ile ilgili oluşan tavır konusunda düşüncelerimi aktarmak istiyorum.

Modern bilim: Binlerce yıllık embriyonun doğuşu:

İnsani bir faaliyet olmasından dolayı bilimin üretildiği toplumun yapısı ve içindeki sınıfların unsurların güç dengeleri gibi faktörler bilimin gelişme sürecini etkileyen çok önemli unsurlar olmakla birlikte, kültürlerarası ilişkiler sonucunda sürekli artan bilgi birikiminin ve oluşan yeni kavrayış ve yaklaşımların oluşturduğu binlerce yıllık sürecin kendi iç dinamiğini görebilmemiz için pek yeterli değildir. Bu nedenle bu süreci anlamada bu iki bakış açısına da ihtiyaç vardır. Modern bilimin doğuşunda Avrupa'nın toplumsal durumu bu konuları işleyen makalelerde oldukça detaylı tartışıldığından ben diğer bakış açısından olayı değerlendirmek istiyorum.

Bu açıdan bakıldığında zaman zaman ağırlık noktasının coğrafi değişimine zaman zaman ivme kazanıp zaman zaman yavaşlamasına

rağmen bilimde ve özellikle doğa bilimlerinde batıda son birkaç yüzyılda ortaya çıkan patlamanın çağlar boyu ilerleyen bir sürecin doğal ve hatta kaçınılmaz bir sonucu olduğu söylenebilir. Mesela evreni daha temel ancak yine maddi unsurların bileşkesi olarak görme fikri, son birkaç yüzyılın ürünü olmayıp antik çağdaki yer, su, hava, ateş unsurları fikrine, bugünkü birçok kavramın prototipleri ise eski Yunan'a kadar uzanmaktadır. Mesela esir (Anaksimendros) bölünemez temel parçacıklar (Demokritos) gibi. Bunun yanına geometrinin matematiğin kökleri Mısır, Babil ve Hint uygarlığına uzanmaktadır. Doğayı akılla kavramaya yönelik bu çabanın eski Yunan'da belirginleşen filizi daha sonra ağırlıklı olarak İslam dünyasında yeşermiş 1200 lerde İngiltere'de (Oxford) devam etmiş ve rönesans sonrası Avrupa'da da acı tatlı meyvelerini vermiştir. Geometri, astronomi, optik gibi geometrinin nispeten erken uygulandığı bilimlerin yanında hastalıkların iyileştirilmesi için insan vücudunun anlaşılması çabaları ve büyü ve altın üretme gibi hedeflerden kaynaklanan simya alanındaki faaliyetler tam bir mantıksal ilişkiye oturtulmamakla birlikte oldukça büyük bir bilginin birikimine yolaçmıştır. Bunun yanında madenlerin dökümü, işlenmesi, toprak kapların sırlanması gibi teknolojinin başlangı-

cı olarak niteleyebileceğimiz bilgilerin kökleri matematiksel ve felsefi düşünceden çok daha eskilere dayanmaktadır.

Bütün kültür farklılıkları dini farklılıklar ve toplumsal örgütlenmedeki farklılıklara rağmen bu süreçte bütünlüğü sağlayan unsurun ne olduğu sorulabilir. Bunun cevabı her halde iki nedenin birleşmesinde yatmaktadır. Birincisi bütün bu insanların varoldukları doğanın bir ve aynı doğa olmasıdır. Altın, Çin'de de aynıdır İspanya'da da. İkinci neden ise insanın dik durma, ellerini serbest olarak kullanabilme gibi bedensel yetenekleriyle benzerlik kurma (tanımadığı veya yeni karşılaştığı bir olguyu bildiği bir olguyla karşılaştırarak onu anlamaya çalışma), kavram geliştirme (soyutlama, dil yetisi) ve bunlarla yakından ilgili mantık (akıl yürütme) gibi zihni yeteneklerinde yatmaktadır. Bu yetenekler farklı toplumlarda (farklı tezahürler göstermiş (farklı diller), içinde bulunduğu kültürle şekillenmeye müsait yetenekler olmakla birlikte özde insanın doğasının parçası (fıtrata ait) zihni yeteneklerdir. Beyinin yapısı ve işlevleri ile araştırmalar ilerledikçe özellikle zihinsel yeteneklerin insanın beyin yapısıyla olan ilişkisi gün geçtikçe daha fazla açığa kavuşmaktadır.

İnsanlığın bu düşünme yetisi yalnız geometri optik gibi konulara yönelmemiş aynı zamanda toplum ve siyaset veya evrenin temel gizleri tanrı, evren, insan ilişkisi gibi temel konulara yönelmiş bütün bu düşünceler vahiye dayalı bilgiler ve metafizik spekülasyonlar felsefi düşünce tarzıyla etkileşerek birçok felsefi akımı ve dinlerde farklı kavranış şekillerini, mezhepleri, farklı mistisizm anlayışlarını oluşturmuştur. Bu arada kimi zaman insanın kendi geleceğini yönlendiren özgür bir varlık olduğu kimi zaman da tanrıya/tanrılara itaat etmesi gereken bir varlık olduğu fikri daha ağır basmış kimi zaman da bu ikisinin değişik kombinasyonları görülmüştür. **Bu nedenle Avrupa'da rönesansla birlikte kiliseye tepki olarak insanın ön plana çıkması bu çağa özgü bir olay olmayıp antik çağlardan beri süregelen bir gelgetin bir andaki kesitidir ve modern bilimin doğuşunda oynadığı rol kanımca çok sınırlıdır.** Arka plandaki bütün bu sürekli değişen dünya görüşü ve inanç sistemlerine rağmen bunlardan nispeten bağımsız birtakım bilgilerin/kavrayışların üstüste biriktiğini gözden kaçırmamak gerekir. Mesela hernekadar Phytagoras evrenin temelinin sayılar olduğu tezi üzerine mistik bir tarikat oluşturmuşsa da Phytagoras teoreminin bundan tamamen bağımsız kültür farklılıklarının ötesinde insana özgü bir kavrayışı gösterdiği kanımca sugötürmez bir gerçektir.

Birçok kültürde matematiğin ve astronominin belirli aşamalar kaydetmesine rağmen (mesela Maya uygarlığı gibi) ve yararlı birçok buluşların yapılmasına rağmen(Çin) modern bilimin doğuşu için Anadolu, Ortadoğu Mısır ve Avrupa'dan oluşan bölgenin şansı büyük ihtimalle farklı kültürlerin birbirleriyle daha yoğun ilişkisi ve sürekli bir kavram ve bilgi değiştokuşunda ve tek tanrılı dinlerin bu bölgelerde daha uzun süreli hüküm sürmesinde yatmaktadır. Kanımca tek tanrılı dinler evreni tek bir prensipten hareketle açıklamaya yönelik felsefi çabalara esin kaynağı olmuşlardır. Ayrıca coğrafyada teknolojinin gelişmesinde farklı toplumlar arasında süregelen savaşların da büyük etkisi olmuştur. Sonuçta tarih boyunca sürekli artan bu birikim Avrupa'da kapitalizmin gelişmesi, artan nüfus, teknolojiye olan ihtiyacın artışı, entellektüel/felsefi iklim (kiliseye tepki, insanın ön plana çıkışı), matematiğin olgunlaşması gibi birçok nedenin biraraya gelmesi modern bilim olarak tanımladığımız meyvelerini vermiştir.

Bu açıdan bakıldığında 16- 17. yüzyıl Avrupa'sını etkileyen tüm bu diğer faktörlerin bilimdeki önemli gelişmelere yolaçan etkisi kanımca binlerce yılda oluşan embriyonun doğumu için gerekli son doğum sancısından pek fazla değildi.

Bir tarafta insanın fıtratında bulunan akıl yetisi diğer tarafta doğanın belirli ölçüde de olsa analitik bir yaklaşımla çözülmeye müsait gibi görünen özellikleri (temel unsurların varlığına dair ipuçları, benzer şartlarda benzer sonuçların oluşması gibi en azından günlük hayatta gözlemlediğimiz tutarlı bir davranışın daha arka plandaki gizli kaynağı olan doğa kanunları), ateşle barut gibi aynı evrende birlikte varoldukları sürece ama şu ama bu coğrafyada tarihin ama bu ama şu döneminde ama şu ama bu vesileyle buluşmaları kanımca kaçınılmazdı.

Burada Kopernik tarafından gündeme getirilen güneşmerkezli evren modelinin Kepler tarafından elips biçimindeki gezegen yörüngeleri fikriyle desteklenerek gezegen hareketlerinin o zamana kadar yapılmış en başarılı tasviri önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bunun sonucunda kilisenin ve Aristo'nun yermerkezli evren modeli değerinden kaybedince zaten sarsılmakta olan kilisenin otoritesi büyük ölçüde zarar gördü. Bunun sonucu olarak akıl, gözleme dayalı bilgiler, felsefi düşünce kutsal metinleri değerlendirmede bir filtre veya mihenk taşı pozisyonuna yükseldi. Bu ortamda kutsal metinleri daha sembolik yorumlama eğilimlerinden özellikle daha sonraki dönemlerde "Tanrı öldü" yorumlarına kadar geniş bir tavır yelpazesi oluştu.

18-19. yüzyılda da artarak devam eden bilimdeki baş döndürücü gelişmelerle doğanın sırlarının bir çorap söküğü gibi çözüldüğü izleniminin yarattığı büyük heves ve heyecan ve özellikle bilimin içinde

bulunan değil bu başarıları referans olarak kullanan düşünürlerin oluşturduğu abartılı beklentiler (insanın makine olarak tasavvuru, Artık köhneyen kilise ahlakına alternatif olarak yalnızca akıl ve nesnel gerçeklerden yola çıkarak bir değerler ve ahlak sistemi oluşturma yönünmdeki çabalar) ilerdeki (günümüzdeki) sarsıntının rahatsızlıkların da tohumunu içeriyordu.

Çünkü:

Rönesansla başlayan gelişmelerin merkeze koyduğu insan, bilimin gelişmesiyle merkezden uzaklara düşmüştü. İlk olarak yer o zamanki evrenin (bugünkü güneş sisteminin) merkezi olmaktan çıktı. Daha sonra güneş de milyarlarca yıldızdan birine indirgendi. Arkasından insan biyolojik türlerden bir türe indirgendi. Denilebilir ki, kilisenin Tanrı merkezli evreninde bile en azından tanrının kendi suretinde yarattığı en değerli varlık olarak, İnsan Bilimin oluşturduğu dünyadakinden çok daha merkezdeydi.

Descartes bile insanın hür iradesinin varlığının kendi tecrübemizle sabit kanıta ihtiyaç duymayan bir olgu olarak görürken İnsanın sonuçta doğa kanunlarına tabi bir nesne olarak tasavvuru hür iradenin veya ruhun varolup olmadığı sorusunu gündeme getirmişti. Yoksa yaşam gücü, bilinç, hür irade olarak algılanan tüm kavramlar insanı oluşturan kendileri cansız unsurların etkileşimi ile oluşan olgulardan ibaret miydi? Başlangıçta tanrının rolü sadece doğa kanunlarını belirleyip doğaya ilk hareketi vermek ve bu kanunlarla işlemesine bırakmak şeklinde daraltılırken bu pek rahatsız edici değildi, üstelik tanrının yücelik anlayışıyla çelişen birşey değildi. Ancak bu gelişme insanın hür iradesinin var olup olmadığı sorgulamasına gelince insanın salt bir nesne olduğu düşüncesi rahatsız edici olmaya başladı. İnsan sevgi dediği duygunun cinsel veya çocuk koruma güdüsüne yönelik hormon salgılamalarından ibaret olduğu fikri itici geliyordu. İnsan aydınlanmayla yücelen özgür iradesini doğa kanunlarına teslim etmek durumundaydı. Bu tür bir düşünce değer/ahlak gibi kavramların temellerini de sarsıyordu. Çünkü bu bakış açısıyla herhangi bir cansız nesneyle canlı nesne ve özelde insan arasında temel bir fark kalmıyordu. Ayrıca hür irade olmadan elemlerin yargılanabilirliği de sözkonusu olamazdı. İnsanın yüreğinin kendi varlığına anlam veren bir değerler sistemine ve özellikle sonsuz bir hayata inanmaya ihtiyacı vardı. Bilim böyle bir değerler sistemini insanlara sunmak için gerekli önkoşullara sahip değildi. Daha doğrusu bilimin başarılarından esinlenerek aydınlanmacı filozofların insanlığın sosyal yapı olarak da iyiye yönelmesi konusunda bilimden beklentileri, bilimin özünün tam kavranamamasından kaynaklanan abartılı beklentilerdi ve bu tür ortak ülküler insanlara yetmiyordu. Ölümsüz bir ruha sahip olmamak çoğu insan için hazmedilir bir şey değildi.

Modern bilimin doğuşu bilimle felsefe disiplini arasındaki bir kopuşun da başlangıcı oldu. Bilindiği gibi bilim matematik ve felsefe antik çağdan beri tek bir disiplindi. Daha doğrusu bir kişi genelde bunların hepsiyle birlikte uğraşıyordu. Descartese ve daha sonra Bertrand Russel bunun son örneği sayılabilir. Modern bilim özellikle Newton'dan başlayarak diferansiyel ve integral hesabın ortaya çıkışı ile birlikte daha soyut ve karmaşık matematiği gittikçe daha fazla kullanır oldu.

Bunun sonucunda zihinsel kapasitesi çok yüksek kişilerin bile o eğitimin içine girip haşırneşir olmadan bilimsel bilgi üretmeleri veya o bilgileri günlük dil ile yorumlaması gittikçe zorlaştı. (Kant'ın bugün üniversite'de olan bir çocuğun anlayabilmesi gereken temellikl bir problemi çözemediğini ve fizik konusunda yanlış yargılara vardığını biliyoruz. Descartes'n felsefenin temel ilkelerinde iki cismin çarpışmasıyla ilgili olarak birkaç sayfada anlatmaya çalıştıkları matematiksel dil ile momentum korunumu olarak bir satırda yazılabilir). Bu sürecin sonunda bir anlamda bilim kurum olarak toplumdan koptu ancak teknolojik meyveleri veya popülerbilimsel/felsefi yorumlar sonucu topluma ulaşır oldu. Bu gelişmeler sonucunda insan düşüncesinin en temel evrensel sorulara cevap ara-

yan bir geleneği olan ve yüzyıllardır bir bütün teşkil eden felsefe ve bilim birbirlerinden ayrıldılar, farklı diller konuşur oldular.(bir tarafta matematiksel teoremler diğer tarafta felsefi terimler ve cümleler). Bilimin özellikle 19 yüzyıldaki muhteşem başarıları sonucunda artık **Bilimsel gelişme felsefenin bir anlamda insanlığın da kontrolu dışına kaydı, otorite konumuna yükseldi ve felsefe evrenin tümüne ait gerçekler konusunda söz söyleme açısından bilim karşısında ikinci plana düşüp daha çok sosyal, ahlaksal, estetik gibi konulara sıkıştı. Bilime yönelik eleştirilerde felsefenin bir anlamda kaybettiği bu pozisyonu geri alma çabasının da önemli rolü olduğunu düşünüyorum.**

Sosyal ve felsefi açıdan rahatsızlık verici bu düşüncelerin dışında bir de üstüne bilimin acı meyveleri (çevre kirliliği, atom bombası endüstriyel üretim tarzının getirdiği yabancılaşma) eklenince artık düşünürler bilimin ürettiği doğruların değerini sorgulamaya yönelik daha fazla kafa yormaya başladılar. Ancak bu eleştiriler için en büyük destek yine de bilimin kendisinden geldi (bkz 2.)

Bilime yönelik eleştirileri 3 başlıkta değerlendirmek istiyorum.

1. Bilimin veya bilimsel metodun geneline yönelik eleştiriler.

Bilimdeki gelişmeler ve buna paralel kurumlaşma sonucunda bilimin bir otorite olarak algılanmaya başlanması zamanla onun topluma mutlak doğruları vazeden bir kurum olarak algılanmasına yolaçmıştır. Bu bilimin daha çok onun dışında bulunan kişiler tarafından algılanışıdır. Yanılgılar, tartışmalar, değişkenlik, bazen tesadüflerin yardımı bilimin gelişmesinde olağan olaylardandır. Ancak önerilen alternatif görüşlerin mevcut olanların yerini alabilmesi için sağlam deneysel verilerle desteklenmesi veya daha geniş bir olgular kümesini daha az prensiple açıklıyor olması beklenir. Bazen yeni bir bilgi büyük tartışmalara yolaçabilmektedir. Bu bazen gerçekten çığır açmakta bazen de soğuk fuzyon gibi (en azından şimdilik) fos çıkabilmektedir.

İnsani bir süreç olarak bilim tabii ki birçok yanılgılar ve hatta zaman zaman insani bir zaaftan kaynaklanan kasıtlı yanıltmalar içermektedir. Bu Paul Feyerabendin bilimsel gerçeklerin neden şüpheyle karşılanması gerektiğini anlatmaya çalıştığı "Akla veda" isimli kitabında yönelttiği eleştirilerden biridir. Ancak bilimin içinde bulunanların da farkında olduğu bu zaafın giderilmesi için zamanla bilim giderek daha çok kurumlaşmış, yayınlanacak makaleler birden fazla kişi tarafından değerlendirilmeye başlanmış. Böylece çalışmaların genel kabul görmeden önce geçeceği filtreler sıklaştırılmıştır. Ancak hala buna rağmen belirgin hata içerdiği halde yayınlanan makaleler olmaktadır. Ayrıca bu kurumlaşma bilimin zamanla genel olarak toplumda hoş karşılanmayan "katı" "hakim görüşlerin dışındaki alternatiflere açık olmayan" görüntüsünü doğurmuştur. Görüldüğü gibi her iki eleştiriyi de memnun etmek prensipte mümkün değildir. Ancak bilim tarihi zamanında hakim olan görüşten daha akla yakın fikirlerin (ki doğa bilimlerinde görüşlerin daha akla yakınlığının ana kriteri deneyler veya gözlemlerle daha iyi uyum sağlaması, daha az prensiple daha çok olguyu anlaşılır kılmasıdır) zamanla bu katılığa rağmen kendini kabul ettirebildiğinin birçok örneğiyle doludur.

Yalnız bilimdeki bu değişkenlik şöyle algılanmamalıdır. "Bilim evren hakkında hergün başka birşey söylüyor. Bugün söylediği dünkünü tutmuyor. O zaman söylediği herhangi bir şeyi dikkate almaya ne gerek vardır." Bu değişkenlik genelde bir önceki doğruların tümüyle geçersiz olduğu anlamında değildir. Genelde bir önceki model yeni modelin özel bir hali yani daha kaba bir görüntüsü olarak ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca bundan daha önemlisi bir zaman için teori olarak kabul edilen şey zamanla gözlem ve ölçüm imkanlarının ilerlemesiyle artık empirik veri niteliğine bürünmektedir. Mesela Dalton kimyasal bileşiklerin içinde maddelerin oranlarından yola çıkarak atomların varlığını ileri sürmüştü. Bu o zaman için bir teoriydi. Ancak bizim için bir teori değildir. Atomaltı parçacıkların izleri sis odasında tek tek gözlenmekte tek bir elektronun elektrik yükü ölçülebilmektedir. Elektron diye bir nesnenin varolduğu (yer ve hızını aynı anda ölçmek mümkün olmasa bile) artık bilimin bir varsayımı değil en az karşımızda duran sandalye kadar empirik bir veridir. Karşımızdaki sandalyenin gerçekliğini tartışılır kabul ediyorsanız o ayrı bir konu. O zaman zaten tartışılacak bir şey yok belki şu anda okuduğunuz yazı da yok.

Burada temel mesele şudur bilime karşı oluşan şüpheyle kasdedilen evrendeki olgular arasındaki mantıksal ilişkiler ağını ve bu ilişkileri yöneten temel kanunları bizim ne kadar bulup ne kadar ıskaladığımız mıdır yoksa böyle mantıksal matematiksel ilişkilerin aslında hiç olmadığı bize öyle geldiği veya yalnızca bir rüya olduğu mudur? Eğer birincisiyse buna denecek bir şey yok. Bu çaba bazen başarı bazen başarısızlıklarla devam etmektedir. Ama tümüyle ıskaladığımızı kabul etmemizi gerektirecek bir şey ortada yoktur. İddia edilen ikincisiyse, bu bugünkü bilgiler ışığında nerdeyse san-

dalyenin varolmadığına eşdeğer bir görüştür. Buradaki benzerliği daha iyi kavramak için bir an için aklı da bir algı sistemi olarak kavramak gerekir. Mesela bilindiği gibi görme dediğimiz faaliyet beyne iletilen sinyallerin oluşturduğu çok karmaşık bir nöral ativiteye tekabül etmektedir. Özellikle görülen nesnenin tanınması beyinde mevcut imajlarla çok süratli bir karşılaştırmayı içermektedir. Anlama model oluşturma gibi faaliyetler de bir anlamda mevcut verilerle beynin daha önce oluşturmuş olduğu kavramlar matematik yapılar arasında bir tekabüliyet bulma faaliyetidir. Ancak görme ve tanıma faaliyeti saniyenin kesirlerinde gerçekleşirken bir sürecin ardında yatan düzene dair bir fikrin oluşması yani teori veya matematiksel model oluşturma faaliyeti ise daha uzun bir süreci kapsamakta ve beynin daha değişik yeteneklerini kullanmaktadır. Bu nedenle bu farklılıklara rağmen teori oluşturma faaliyetinin yalnızca görme faaliyetine nazaran prensipte çok farklı bir şey olduğu ve bir fiziksel teorinin dış dünyaya ait oluşturduğu bilginin salt görmeyle karşılaştırıldığında daha soru işaretiyle bakılması gerektiğini haklı gösterecek temel bir fark mevcut değildir. Kanımca sandalyenin gerçekliği ile Elektromanyetik alanın zaman içindeki değişimini tasvir eden Maxwell denklemlerinin gerçekliği arasında temel bir fark yoktur. Her ikisi de gözlemle sınanabilir ve büyük ölçüde gerçek oldukları görülür. Ancak her ikisi de mutlak anlamda gerçek değildir. Sandalyenin boyası değildir, havadaki nem bazen bünyesine dahildir bazen değildir. Maxwell denklemleri de çok küçük enerjilerde geçerli olmaktan çıkar. Ancak nasıl algılamadaki problemlere rağmen sandalyenin gerçekliğinden ne kadar az şüpheye düşüyor isek Maxwell denklemlerinin de (geçerlilik sınırları tartışılabilir olmakla birlikte) belirli ölçüde gerçekten de varolan nesnel dünyadaki bir düzeni yansıttığından, tasvir ettiğinden de ancak o kadar şüphe etmeye hakkımız vardır. Maxwell denklemi kavramının sandalye kavramından farkı, birincisinin içeriğinin çok daha kapsamlı (elektrik ve manyetik alanın sözkonusu olduğu tüm durumlar) olmasıdır.

Teorilerin gerçekle bağıntısı konusundaki sorgulamaların dışında modern bilimin analitik yaklaşımından dolayı anlamak üzere şeyleri parçalarken bütününe ait bilgileri kaybettiği yönünde bir eleştiri

zaman zaman gündeme geldi.

Bu eleştiri bilimin yüzeysel olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Gerçekte bilim nesnelerin içindeki daha küçük (mümkünse en küçük ve bölünemez) birimleri ararken nesneyi parçalarına ayırıyor olmakla birlikte aslında farklı nesneleri oluşturan aynı ortak unsurları bularak kavramsal alanda bir birleştirme amacındadır. Mesela tüm bilinen maddelerin belirli sayıda kimyasal elemanın çeşitli kompozisyon ve düzende biraraya geldiği ifadesi görünüşte tamamen farklı olan birçok maddeyi az sayıda temel unsurun bileşkesi olarak görerek dünyadaki çeşitliliği daha sade mantıksal bir yapı altında birleştirmek amacındadır.

Özetle bilimin temel rüyası her zaman şu olmuştu ve hala öyledir. Dünyadaki tüm bu olgu çeşitliliğinin arkasında yatan az sayıda temel unsuru ve bu temel unsurların birbirleriyle olan ilişkisini yöneten kanunları bulmak öyle ki bu temel unsurlar ve temel kanunlardan yola çıkarak idealde doğadaki TÜM olgular mantıksal yöntemle tümden gelimle çıkarılabilir olsun. Bu parçalama değil tam anlamıyla büyük bir birleştirme projesiyle ve hala da öyledir. Bu birleşmelerin bir çorap söküğü gibi ortaya çıkışı tam birçok şey aydınlığa kavuşmuş gibi görünürken yeni bir bulgunun yeniden birçok soru işaretini gündeme getirmesi ve bu sürecin dönüşümlü olarak ancak sürekli artan bir bilgi ve genişleyen bir kavrayışla devam edişi çok heyecan verici bir maceradır. Ve bu macera devam etmektedir. Nesnel dünyadaki mantıksal/matematiksel düzenle ilgili olarak kavrayabileceklerimizin sınırında mı olduğumuz yoksa bizi yeni kavrayışların sürprizleri mi beklediği bir soru işaretidir.

Parçalamanın bir başka türü olan ve pozitivist bir yaklaşım olan bilimlerin sınıflanması yaklaşımı da, ontolojik (varlıkbilimsel) temelli bir sınıflama değil yalnızca pratik amaçlı bir sınıflamadır. Bir fizikçi için bu sınıflamanın varlıkbilimsel anlamda değeri yoktur. Ortada tek bir doğa vardır ve kimyasal olgular biyolojik sistemler sosyal sistemler bu tek doğanın parçalarıdırlar. Ancak mesela biyolojik sistemler ve sosyal sistemler gibi karmaşık sistemlerin onları yöneten temel fizik kurallarına dayalı bir modeli teoride mümkün olacağı düşünülse bile pratikte böyle bir modele dayanarak mesela sosyal alandaki gelişmeleri anlamak ve öngörmek için hiç bir bilgisayarın hesaplama gücü/süresi yetmeyeceğinden, bu konular ken-

di oluşturdukları kavramlar ve bunlar arasındaki mantıksal ilişkilerle anlamaya çalışılmaktadır. Ancak bilim ilerledikçe mesela insanların davranışı kişiliği ile genleri arasındaki ilişkiler veya beynin hasar gören bölgeleri sonucunda oluşan kişilik değişimler gibi bilgiler fizik bilimlerle bu bilimler arasındaki sınırı gittikçe daha fazla ortadan kaldırmaktadır.

2. Bilimde 20. yüzyılda ortaya çıkan bazı gelişmeler:

2.1 Bilindiği gibi 20 yüzyılın başlarında doğanın mikroskopik düzeyde deterministik yani önceden mutlak olarak öngörülebilir biçimde davranmadığı veya en azından o günkü (ve bugünkü) bilgiler ışığında böyle davranmadığı yönünde ipuçları ortaya çıktı. Dolayısıyla temel doğa kanunları o zamana kadar olan kesinliklerini kaybedip istatistiksel bir şekil aldılar.

2.2 1931 yılında Gödel'in bir aksiyomlar sisteminde bu aksiyomlardan yola çıkarak doğruluğu veya yanlışlığı kanıtlanamayacak ifadelerin bulunabilecğini kanıtlayan matematiksel mantıkla ilgili bir makalesi yayınlandı.

Bütün bu gelişmeler bilimsel yöntemle gerçeğe ulaşılabileceğine dair sarsılmaz(!) inanca önemli bir darbe vurdu ve bilimin doğrularının felsefi anlamda daha fazla şüphe ile karşılanabilmesi için gerekli entellektüel ortamı hazırladı.

2.1 ile ilgili olarak şu söylenebilir. İçinde bulunduğumuz durum bilimin şu andaki kesitidir. Gerçekten evrenin son tahlilde (eğer böyle bir şey varsa) deterministik mi yoksa raslantısal mı davrandığı hala açık bir sorudur. Özellikle 1960 lardan sonra ortaya çıkan Chaos teorileri aslında deterministik olan sistemlerin bazı parametreler değiştiğinde nasıl pratikte sanki tamamen öngörülemez veya raslantısalmış gibi davranacağı yönünde birtakım ipuçları vermiştir. İlerde quantum mekaniğinin bu tür deterministik teorilerinin yapılamayacağını kimse garanti edemez. Bu nedenle bilimin belirli bir andaki durumuna bakarak evren hakkında üretilen felsefi söylemlerin sonsuza kadar geçerli kavramlar olduğunu sanmak bilimin belirli bir andaki durumuna bakarak kutsal metinleri yorumlamaya benzemektedir. Bunun sakıncaları birbirine çok benzerdir.

2.3 Ayrıca 2.1 ile ilgili bulguların tasvirinde "bir parçacıkla ilgili belirli bir fiziksel değerin ölçülme olasılığı" gibi talihsiz bir tanımlamadan dolayı olasılık kavramı ölçüm kavramıyla birarada kullanılması ancak ölçen varlığın varolması durumunda fiziksel gerçekliğin tanımlanabileceği gibi gereksiz felsefi yorumlara sebep oldu. Oysa quantum elektrodinamik formulasyonunda iki alanın etkileşme olasılığından sözedilir. Ölçme olayı da bir anlamda iki parçacığın (alanın) etkileşmesi olduğundan mikroskopik dünyanın fiziğinin formulasyonunda ölçen bir varlığın gerekliliği ve böylece bu tür subjektif yorumların dayanağı ortadan kalkmıştır. Buna rağmen ölçenin rolü konusundaki kanımca gereksiz spekulatif tartışmalar süregelmiştir.

2.4. Paranormal fenomenler

Doğa üstü fenomenlerle ilgili öyküler orada burda sürekli anlatılmakta veya bu konular spiritualist cemiyetlerin uğraştığı bilim çevrelerinde aslı olmayan konular kabul edilmekteydi. Ancak 20. yüzyılda bazı saygın bilim dergilerinde paranormal fenomenlerle ilgili ciddi makaleler yayınlandı. Bu tür olaylar evrenin bilimsel yöntemle kavranabilir olduğu gibi bir düşünceye (ki bu zaten bilim içi bir önerme değildir pozitivist bir önermedir.) şüphe getirdi. Ancak bilimsel çevreler bu konuda hala çekingen davranmaktadırlar. Bu da 1.1 de sözünü ettiğim haklı nedenlere dayanmaktadır. Ancak kanımca bu, Bu olaylarla ilgili ciddi ve tekrarlanabilir bilgiler arttıkça konu belki aydınlığa kavuşacaktır. Ancak bu olaylar bizi bilimle tasvir edilebilir olguların sınırına mı getirdiği yoksa yepyeni ancak kavrayabileceğimiz (matematiksel olarak modelleyebileceğimiz) ilişkilerin kapısını mı açtığı bilimsel açıdan henüz soru işaretidir.

3. Bilimin meyvası olarak kabul edilen teknolojinin olumsuz etkileri

Çevre kirlenmesi, endüstriyel üretim tarzının getirdiği yabancılaşma tahrip gücü yüksek silahların üretimini bu başlık altında sayabiliriz.

Bu konuda suçu bilime yıkmak kanımca çok acele ve yüzeysel bir yargı olur. İnsanın av sahasına sahip olma, av için rakiple mücadele gibi hayvani dürtüleri modern çağ öncesi de vardı ve bu nedenle kabileler birbirleriyle savaşıp birbirlerini yoketmekte ve insanlar esir pazarında alınıp satılmaktaydılar. Modern çağ öncesi herşey güllük gülistanlık gibi görmeyi haklı gösterecek hiç bir neden mevcut değildir. Burada yalnızca dinlerin ve erdem öğretilerinin ilk çıkış yerleri çevresinde bir süre oluşan etki müstesnadır. Genelde gücünü arttırma, etki alanını genişletme maddi kaynaklara ulaşma İslam uygarlığının çok büyük bölümü de dahil tüm uygarlıkları sürükleyici ana motordur. Bilimin getirdiği teknolojik gücün etkisi yalnızca bir büyüteç etkisidir. Kötü niyetin veya hırsın miktarı aynıdır ancak etkisi, bilginin getirdiği güç sayesinde katlanarak büyümüştür. Dün bir gece baskınıyla çadırları aleve vererek ve çıkanları da oklayarak bir kabileyi hemen hemen topluca yoketmek mümkünken bu gün bir atom bombası milyonluk bir şehri yokedebilmektedir. Ama temelde değişen birşey yoktur.

Endüstriyel üretimin kökenleri tabiat bilimlerinden ziyade daha az

zamanda daha çok üretebilmek için aklın üretim sürecine uygulanmasında yatmaktadır. Bu anlamda antik bir dokuma tezgahı da küçük çapta endüstriyel bir üretimdir.

Özetle Modern hayat ne doğaya bakışı ne de yaşam tarzı açısından geçmiş birikimlerden tamamen kopuk bir süreç değil doğal devamıdır. Ancak maddi alanda getirdiği güç insanın doğal olan ve bir batılıda bir doğuludakinden fazla olmayan hırsı ile birleşince bir toplumun başka topluma, toplumlara tarihin hiçbir bölümünde olmadığı kadar tahakküm etme imkanını vermiş ve hırsla bilgi ve gücün bu bileşimi doğayı da tahrip eder duruma gelmiştir. Ancak burada sorunu yaratan bilgi ve akıldan ziyade bu doğal hırstır.

Evet bu hırsın dışında iyi niyetli amaçlar sözkonusu olduğunda dahi bugünkü birçok sıkıntıda bir ölçüde az bilginin oluşturduğu cüretin de rolü inkar edilemez. Teknolojik uygarlık mesela bir ekosistem gibi karmaşık bir sisteme, ONU OLUŞTURAN TÜM İLİŞKİLERİ İYİ ANLAMADAN yapılacak müdahalenin, beklenilmeyen olumsuz sonuçlar doğurabileceğini (bir türü yokedince başka bir türün aşırı derecede çoğalması), dolayısıyla karmaşık sistemleri müdahale ederken çok daha dikkatli olmak gerektiğini kısmen acı tecrübelere dayanarak yeni yeni anlamış, doğadaki birçok dinamik sistemin davranışı kolayca hesaplanan tıkır tıkır işleyen bir saatten çok, ne yönde gelişeceği kolay hesaplanamayan kaotik sistemlerden oluştuğunu yeni yeni farketmiştir. Ancak ilave her bilgi ilave gücü de birlikte getirmeye devam etmektedir. Sonuçta kısmen birtakım olumsuz gelişmelerin sonucunda edinilmiş te olsa doğayı koruma ve ekolojik denge bilinci (en azından ve tabii daha çok kendi çevreleri konusunda) batı uygarlığında, modernlik sürecini yaşayamamış ülkelerdekinden daha ileridir. Azgelişmiş ülkeler, çevre bilinci bir yana, ne pahasına olursa olsun bireysel/ailesel varolma mücadelesinden başka düşünecek şeyi olmayan eğitim seviyesi düşük bireylerden oluşan ve ülkedeki ekonomik değer üretimini aşan bir nüfus artışı ve buna bağlı iç göçler sonucunda, kendi çevrelerini çok daha hızlı bir şekilde tüketmekte ve tahrip etmektedirler (yokolan ormanlarımız, patlayan çöplükler, balıkları tükenen denizlerimiz). Burada suçu bu ülkelerdeki modernleşme eğilimlerinden çok hızlı nüfus artışında ve batı tahakkümü ve doğal kaynakların sömürüsüne karşı geleneksel yeteneklerin ve güçlerin yetersiz kalmasında yani bir anlamda maddi güç getiren modernleşme sürecini kaçırmalarında aramak gerekir.

Ayrıca modern hayatın tektipleştirici özelliği eleştirilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki modern hayat farklı kültürleri hiç olmadıkları kadar da birbirlerinden haberdar kılmıştır. Bir ingilizin mesneviyi, bir türkün hint kutsal metni, Bahagavat Gitayı okuyabilme şansı her zamankinden fazladır. Televizyon olmasaydı İstanbul'da yaşayan bir kişi Avustralya'da yaşayan canlılarla ilgili hiçbir zaman bu kadar detaylı bilgi sahibi olamayacaktı. En önemlisi iletişim bugün birbirlerini görmeyen insanların bilgisayarda birbirleriyle belirli bir konuda tartışmasına imkan sağlamaktadır. İnsanlığın hem binlerce yıllık bilgi birikimine hem de günümüzün bilgilerine dayanılarak üretilen fikirlerin çeşitliliği ve bu fikirlerin birbirleriyle iletişim imkanını dikkate aldığımızda özellikle fikirsel alanda değil tektipleştiricilik tam tersine tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar çeşitliliğin hüküm sürdüğünü söyleyebiliriz. Burada olumsuzluk tektip olmaktan değil bu büyük bilgi ve seçenek bombardımanında (tabii imkanı olan için) insanların hangi bilgiyi hangi sanat eserini hangi eşyayı tüketeceklerini şaşırmalarından kaynaklanmaktadır.

Modernliği bir bütün olarak eleştirirken artılarını ve eksilerini ayrı kefelere koyup adil olmak gerekir.

İslam dünyasında durum.

İslam dünyası modern bilimin getirdiği güce ulaşmanın gereğini hissederken modern hayat tarzının ve değer anlayışının İslami değerlere getireceği tahripten nasıl kaçacağı arasında bocalayıp durdu. Ne birincisine tam ulaşabildi ne ikincisinden kaçabildi. Modernleşme yönünde en radikal hamleyi Türkiye yaptı. Ancak bilimsel alanda buna rağmen mesela Uzakdoğu ülkeleriyle karşılaştırıldığında Batı'nın oldukça gerisinde kaldı. Özellikle Batı'da oluşan aklın ve nesnel bilimin mutlak hakimiyetine son verir gibi görünen yeni ortam İslam dünyasındaki düşünürlere de modern bilim veya genelde modernlik konusunda daha eleştirel olma cesaretini verdi. Ancak İslam dünyasında modern bilimlerin yaygınlığı ve birçok konuda seviyesi Batı ülkeleriyle karşılaştırıldığında düşük olduğundan İslami kesimin aydınlarının modern bilim hakkındaki görüşleri Batı bilim felsefecilerinin görüşlerine dayanmaktadır. Oysa 17 yüzyıl sonrası bilimin gittikçe daha soyut ve karmaşık hal alan bir niteliğinden dolayı bilimin felsefi yorumlarının Batı'da da yeteri kadar sağlıklı ve sağlam olup olmadığı bence tartışılır kabul edilmesi gerekirken daha çok sosyal alanlarda ahlaksal alanda veya tanrı insan ilişkisi tasavvuf alanında fikir üretme geleneğine sahip İslam dünyasında bilim hakkındaki görüşler neredeyse kulaktan dolma niteliğine bürünmektedir. Bu nedenle İslam adına konuşan aydınlar daha çok eleştirilerini modern yaşam tarzı/değer erozyonu/ulus

devlet konularına ve teknolojinin 3. madde de belirtilen olumsuz sonuçlarına yöneltmektedirler. Ancak modern bilim de tüm bunlarla birlikte modernlik adı verilebilecek tüm bu unsurları kapsayan çerçeve bir kavramın içinde değerlendirildiğinden mahiyeti tam kavranamadan eleştirilerden nasibini almaktadır. Çoğunlukla eleştiriler "modernlik insanlığın başına gelmiş en büyük musibettir"[1] türü ifadelerle moderliğin parçası kabul edilen unsurlar insana özgü Batı'ya özgü ayıklaması yapılmadan, bu çerçeve kavrama yani ancak kavramsal olarak varolan bu hayali bütüne yönelince sağlıklı bir analiz mümkün olmamaktadır.

Bu durumda mesela modernizmin vahiy merkezli değil insan merkezli olduğu ifade edilirken modern bilim açısından insanın tam tersine merkezin dışına itilmiş göründüğü, Modernliğin parçalayıcılığından söz edilirken bilimin parçalamadığı tam tersine kavramsal alanda birleştirici olduğu gözden kaçmaktadır.

Bu arada akıl gibi son derece önemli ve insana özgü bir yeti sırf Batı uygarlığına muhalefet psikolojisiyle en çok ihtiyacımız olduğu bir anda "Batı'nın vahye karşı aklı aşırı yüceltmiş ve bütün bu uygarlığın bunun sonucu olduğu" gibi toptancı yeterli analize dayanmayan gerekçelerle sözde "olması gerektiği, yani Allah'a karşı tevazunun gerektirdiği yere" indirilmektedir. Bunda da batının kendi tecrübelerine dayanarak artık "akla veda"[2] bile diyecek duruma geldiği bir delil olarak sunulmaktadır.

Buna iki başlık altında cevap vermek istiyorum.

1. Bilgi alanında

Bilim nesnelerin dünyasında hüküm süren kanunları bulmaya çalışır. Neden bu evrenin bu kanunlarla varolduğu bu kanunları koyan veya tasarlayanın kim olduğu ve özellikle amaçlarıyla ilgilenmez. Bu tanrıyı inkar etmesi demek değil tanrıya gönderme etmemesidir. Nasıl insan boşlukta bırakılan bir nesnenin yere düşeceğine dair haklı bir beklentiyle davranıyorsa ve haytını buna göre yönlendiriyorsa (dediğim gibi henüz mahiyeti kavramayan paranormal olaylar ve mucizeler müstesna) ve bunu nesnenin bir özelliği olarak görüp bu özelliğin ona neden ve kimin tarafından verildiği ile ilgili kafa yormuyorsa bilim de bu düşme olayının düşüş yüksekliği ile düşme hızı veya bu hızın düşen maddenin cinsine bağlı olup olmadığı gibi sorular sorar. Yani bilimsel sorgulamanın dinle inançla ilişkisi yürümek, koşmak, nefes almak gibi herhangi sıradan bir insani eylemin dinle ilişkisi kadar olup akıl yetisinden kaynaklanan doğal bir eylemdir. Ancak belirli bir dini veya metafizik veya kutsal görüş nesnel dünyayla ilgili bazı önermelerde bulunuyorsa veya kutsal kabul edilen metinlerin o çağa özgü yorumu nesnelerin doğasıyla ilgili, belirli bir önerme olarak yorumlanıyorsa ve nesnel dünyanın bilimsel yöntemlerle araştırılması bu önermeyle çelişen bir bulgu ortaya koyuyorsa bu ister istemez o metinler veya o yorumu karşı karşıya getirecektir. Burada yapacak bir şey yoktur. Gerçi bilim kendi sonuçlarına belirli bir temkinle yaklaşmalıdır ve genelde yaklaşmaktadır. Ancak bütün belirsizliklere rağmen mesela dünyanın güneş etrafında döndüğüyle öküzün boynuzları üzerinde durduğu, Altının kimyasal bir eleman mı yoksa kükürtle civanın bileşimi mi veya daha da ileri gidersek dört elemanın mı bileşimi olduğu konusunda bir soru işareti olduğu şeklinde bir belirsizlik değildir. Vahiyle objektif bilgi arasında böyle bir tutarsızlık var gibi görünüyorsa ve burada objektif bilgiyle kasdedilen bir yere teoriden öte artık empirik veri kesinliğine bürünmüş olgularsa varılması gereken sonuç kutsal metinlerin yanlış yorumlandığı yönünde olmalıdır. Bu durumda objektif veriden şüphe etme şeklindeki bir tutum insanı modernliğe atfedilenden çok daha derin ve hastalıklı (şizofrenik) bir parçalanmaya götürür.

Bilimin insanı nesneye mi indirgediği sorusuna dönersek Bilim nesnel bir dünyanın varolduğu varsayımı üzerine hareket etmektedir. Ve biz de bu nesnel dünyanın parçalarıyız. Daha doğrusu en azından nesnel olan bir yanımızın bulunduğu aşikardır. Bunun ötesinden nesnel dünyayı etkileyen madde dışı bir irade var mıdır? Paranormal fenomenler gerçekten bu yönde bir ipucu mu teşkil etmektedirler? Bu madde dışı irade mikroskopik raslantısallığın ölçeklerinde mi maddi dünyayı etkilemektedir? Yoksa bütün bunların deterministik bir izahı yapılabilecek midir? Yapılsa bile daha derinde veya başka şekilde maddi dünya, fizik kanunları dışında bir etki tarafından bazen veya sürekli etkilenmekte midir? **Bütün bunlar bilim açısından soru işaretidir. Soruların yapısı gereği de bilim açısından muhtemelen soru işareti olmakla devam edeceklerdir.**

2. Yaşamla ilgili olarak

Modernliğe yöneltilen eleştirilerden biri de Batı uygarlığında doğadaki güçleri kontrol etmeye ve refah içinde yaşamaya yönelik isteklerin temel amaca dönüştüğü ve ahlaki değerlerin ikinci plana düştüğü yönündedir. Ancak kanımca Batı'da bütün bu süreç boyunca yakını sevme, yardımseverlik gibi Hıristiyanlıktan kaynaklanan ahlaki kaygıların Arabistan'da altın banyolar içinde yıkanan ve dünyanın fakir ülkelerinden getirilen kızları köle olarak kullanan şeyhlerin adalet duygusundan daha az olduğunu söyleyecek durumda

değiliz. Kendimizi aldatmayalım. Ahlakı ve erdemi temel amaç edinen ve maddeyi ikinci planda gören insanlar (peygamberler, veliler, yogiler, keşişler) her toplumda daima taşlar arasında elmaslar kadar nadir varlıklar olmuşlardır. Bu tür insanların dışında erdemin toplumda genel olarak ön plana çıkışı ancak ister vahiy kaynaklı ister insan kaynaklı olsun insanların kalplerinde vicdanlarında rezonans yaratan büyük öğretilerin doğduğu yer ve zamanlar da olmuş bunun dışında ahlaki kaygılar çoğunluk için yalnızca birer sınır şartı niteliğinde olmuştur. Bir takım dini gereklerini yerine getirirsin, birtakım ahlaki kuralları çiğnemezsin, onun dışında dünyadan ne kadar faydalanabilirsen o kadar faydalanmaya çalışırsın. Yapabilirsen altın banyo yaptırırsın. Bırakın Suudi Arabistan'ı, İslamiyet'in belki en fazla dört halife dönemi hariç hangi sultan debdebeli saraylarda yaşamadı? Bu nedenle kanımca Batı uygarlığının bu açıdan daha fazla eleştiri hakeden bir durumda olduğunu söyleyecek objektif veriye sahip değiliz. Ancak batılılar ellerindeki güç sayesinde başkalarının ahlaki nedenlerle değil, ancak imkanlar elvermediği için yalnızca zihinlerinde kalan saldırganlığı realiteye dönüştürebilmektedirler ve Hiroşima'da dönüştürmüşlerdir. Batı uygarlığının tamamen farklı tezler üzerine inşa olduğunu düşünmek kanımca kendi içinde bulunduğumuz güçlüklerin nedenlerini kolaylıkla projekte edebileceğimiz bir antitez oluşturma mekanizmasından başka bir şey değildir.

Ali Bulaç, İslam açısından modernizmle çatışma ve uyuma seçenek olarak Modernizmi aşmayı önermektedir. 1 Modernizmi aşma ile kasdedilen şey açık değildir. Burada modernizmi oluşturan unsurların İslam'ın bütünü içinde dönüştürülebileceği ve İslam'a uygun olan unsurların bütün içinde uygun bir yer bulacağı öngörülmektedir.

Burada özellikle bilimle ilgili olarak bunun nasıl olacağı açık değildir. Bunun açık olabilmesi için dönüştürülmesi gereken şeyin değişime muhtaç olan tarafıyla olduğu gibi bütüne entegre olabileceği düşünülen kısmının net ayrımı gereklidir. Yoksa bilimin yapılış şeklinde (canlı varlıklar üzerinde deney yapma çevreye zarar verme konusunda yöneltilebilecek haklı eleştiriler dışında, ki bu eleştiriler Batı dünyasına da yöneltilmekte) İslami veya İslam olmayan bir tarzın olabileceği mi düşünülmektedir? İslami kaygılar dikkate alınarak yapılacak bilimin insan DNA sında bir genin işleviyle ilgili olarak inkarcıların yaptığı bilimden farklı bir sonuç verebileceği mi beklenmektedir? Yüksek yerden bırakılan cisimlerin yere düştüğü bilgisi modernlik öncesi bir bilgi olduğundan zararsız kabul edilirken, düşülen yükseklikle düşüş süresi arasındaki ilişkinin matematiksel formulasyonu mu modernlik izleri taşıdığı için tehlikeli kabul edilecektir? Daha da soyuta dönersek geometrinin teoremleri farkedecek midir? Aklın geometriye uygulanması mübah, ancak nesneler arasındaki ilişkileri yorumlamada kullanılması yani bilim sakıncalı mı olarak görülecektir? Veya elektronun hareketini tasvir eden Shroedinger dalga denkleminin ne kadarı Hıristiyandır ne kadarı tanrı tanımazdır, ne kadarı İslam'a uygundur? Veya insanın genlerinin tavşanla % 60 ın üzerinde, şempanzeyle ise % 99 üzerinde ortak olması gibi objektif ve tartışma götürmeyen bir empirik veri evrim teorisini destekleyebilir ve İslamiyet konusunda insanların kafasını bulandırır diye hasıraltı mı edilecektir? Yoksa bu bulgular bir camia içinde sınırlı tutulup "araştırmaya özgürdür muhtemelen bulgularınız yanlış hele doğrusunu bulana kadar araştırma adevam edin bakalım" mı? denilecektir.

Özetle

1. Modern bilim sosyal açıdan nitelik olarak geçmiş yüzyıllardan çok farklı sosyal koşullar ve dünya görüşlerinden kaynaklanmaktan çok kökleri antik çağlara kadar uzanan ve insanın akıl merak gibi fıtratına ait özelliklerinden kaynaklanan bir sürecin doğal bir sonucudur.

2. Modern bilim veya genelde doğa bilimi(leri) nesneleri parçalarına ayırır gibi görünmekle birlikte çok daha temel bir düzlemde yani kavramlar düzeyinde birleştirici bir özelliğe sahiptir.

3. Bilimde yirminci yüzyılda gelişmeler o zamana kadar hakim olan mekanistik ve deterministik dünya görüşünün revizyonunu gerektirmekle birlikte bunun "evreni kavramada aklın yetersiz kalması" daha da ileri giderek "aklın çökmesi" gibi abartılı yorumlara yolaçacak bir süreç olarak görmek çok büyük bir yanılgıdır. Burada olsa olsa aklın çökmesinden değil aklın erginleşmesinden söz edilebilir. Mesela mikroskopik alanda gelecekte başka bir deterministik teorinin hakim teoriye dönüşmeyeceğini kimse garanti edemez. Bütün bunlara rağmen evrenin bilimsel anlamda mutlaka tüm yoluyla açıklanabileceği bilimin kendi varsayımı veya aklın gereği değildir. Einstein "en anlaşılamaz şey evrenin akılla kavranılabilir olduğudur" demiştir. Amaç doğayı anlamada gidilebildiği kadar ileri gitmektir (Tabii ki istenen bu ilerleyişin birtakım ahlaki sınırşartlarına uygun olmasıdır). Bu süreç boyunca aklın bu erginleşme süreci de devam edecektir.

4. Hernekadar bilimin mutlak doğruları vazettiği düşüncesi abar-

tılı olmakla birlikte gerek madde 3 teki gelişmeler gerekse bilimin sonuçta insani bir süreç olması nedeniyle bu gelişme süreci içinde zaman zaman oluşan yanılgılara paradigma değişimlerine dayanarak bilimin ürettiği önermelerden oluşan gerçeklik anlayışını tümüyle geçersiz niteleyen veya onu masallar veya Afrika büyücüsünün gerçeklik anlayışıyla eşdeğer gören türde bir postmodernizm ancak mizah konusu olabilir. Burada sözkonusu olan Afrika büyücüsünün modern bilimde olmayan bir kavrayışı içerip içermemesi değildir. Bu pekala mümkün olabilir ve Afrika büyücüsünün gerçeklik anlayışını oluşturan olgular birgün bilimin konusu da olabilir. Ancak kendini yenileme, sürekli gelişme terminolojisinin kültürel farklılıklardan bağımsızlığı ve insanın temel yetileriyle ilgili oluşu açısından bu ikisinin eşdeğer tutulması mümkün değildir. Afrika büyüsünün durağanlığıyla karşılaştırıldığında bilimin yanılgılar ve yeni kavrayışlardan oluşan değişkenliği bilimin zaafı değil gücüdür. Bütün bu felsefi değerlendirmeler bir yana bilimsel ve teknolojik gelişme Batı'da bütün hızıyla devam etmektedir. Yalnızca büyük hızlandırıcıların yüksek maliyeti nedeniyle deneysel parçacık fiziği bir duraklama dönemine girmiş ve kaynaklar daha işe yarayan sonuçlar beklenen sahalara kaydırılmıştır. Yeni malzemeler, nanoteknoloj, bilgi teknolojsi, silah teknolojisi, gen araştırmaları, genelde tıp özelde beyin konusunda ve bağışıklık sistemi konusundaki araştırmalar gibi. Bunların arasında insana ait tüm genlerin tesbit edilmesi amacına yönelik "Human, Genom Project" dünyadaki bir çok üniversitenin ortaklaşa yürüttüğü ve ayrılan maddi kaynak açısından Nasa 'nın uzay uçuşlarına ayrılan kaynakla karşılaştırılabilecek büyüklükte bir projedir. Teorik felsefi alanda birçok sorulara yol açmış quantum olayı tunnel efekt mikroskobunda pratik amaçlarla kullanılmaktadır. Eskiden kanserle mücadelede kanser hücresini kimyasallarla ve ışınlarla tahrib etmek gibi daha kaba bir yaklaşımın yerini şimdi herhangi bir virüsü zararsız hale getirip ona istenilen geni ekleyip onu kanser hücresinin içine göndererek kanser hücresinde genetik değişikliğe sebep olarak onu zarar verecek özelliğini yoketme veya bazı savunma hücrelerini yine genetik özelliklerini etkileyerek kanser hücrelerine saldıracak hale getirme gibi eskisine göre daha rafine yöntemler geliştirmektedirler. Doğaya müdahalede boksör mentalitesi gitmiş, erginleşen aklın sonucu olarak yerini judocu mentalitesi almaya başlamıştır.

5. Modern projenin çıkmaza girdiği temel noktanın manevi ihtiyaçları doyurma yönünde olduğu söylenebilir. Bu aydınlanma felsefesinin bilimden abartılı beklentisiydi. Bilimin kendi iddiası değildi. Bu alanda boşalan yeri dinlerin, mistik inanışların doldurmaya devam edeceği beklenilir.

Ancak bu arada bilimsel gelişmeler sonucunda evrenle ilgili oluşan kavrayışların tamamen yok sayılabileceğini düşünmek mümkün değildir. Altının kimyasal açıdan bir eleman mı olduğu yoksa civayla kükürtün bileşimimi olduğu tartışması bitmiştir. Bu tartışmanın anlamı sandalyenin varlığı yokluğu tartışmasının anlamı kadardır.

Tam tersine bilimdeki gelişmeler muhtemelen insanı kavrayışımızı ve böylece metafizik görüşlerimizin revizyonunu getirmeye devam edecektir. Mesela birçok davranış bozukluğunun, alkolizmin, suça eğilimin genetik mekanizmalar ve beyin kimyasıyla ilişkileri ortaya çıktıkça suç ve hastalık kavramları dolayısıyla ahlak kavramı revizyona tabi olacaktır.

Dinlerin ve metafizik ve mistik görüşlerin toplumda ağırlığının artacağı önümüzdeki yıllarda herhangi bir din anlayışının veya metafizik tezin bu gelişmede dünya ölçüsünde iddialı olabilmesi için hem bu sürekli artan bilimsel verilerle uyum içinde kalması hem de insanların geleneksel ve kültürel farklılıklardan bağımsız olan fıtratına hitab etmesi gerekmektedir. Bunun gerçekleşebilmesi için ise o dinin hem varlık bilimsel alanda hem de yaşam alanında bu güne kadar hüküm sürdüğü toplumun/toplumların geleneksel özelliklerinin, dünya görüşlerinin, evreni kavrayışlarının üstüste birikmesinden oluşan kabuğu ile insanın kültür coğrafya gibi farklılıklarından bağımsız fıtratına hitab eden çekirdeğinin ayrımının sağlıklı ve sağduyulu bir şekilde yapılması gerekmektedir.

DİPNOTLAR

1. Ali Bulaç, Bilgi ve Hikmet, Güz 1994/8

2. K. Paul Feyerabend "Akla Veda"

Bilgi teknolojilerinin ortaya çıkışı ve örgütsel dönüşüm süreci

(21. Yüzyıla doğru perspektifler)

Tekin AKGEYİK
İ.Ü. İktisat Fakültesi
Araştırma Görevlisi

GİRİŞ

Teknolojik ve örgütsel değişim dalgası 21. yüzyıla girerken endüstrileşmiş dünyada hem imalat hem de hizmet sektörlerini hızla kaplamaktadır. Bazı firmalar kendi örgütsel süreçlerini bu değişime adapte ederek bu dalgayı yakalamayı öğrenmektedirler. Bunlar, tüm dünyada rekabet üstünlüğüne sahip firmalar olarak ortaya çıkmaktadırlar. Diğer firmalar ise bu sürecin gerisinde kalarak, başarısız olmaya sürüklenmektedirler.

Günümüzde üretim dünyası çok önemli bir dönüşüm yaşamaktadır. Geçmişten bir anlamda miras olarak kalan örgüt yapıları ve yönetim süreçleri, bugün için prangalar olarak görülmektedir. Çünkü modası geçmiş bu yapılar esnekliğe ve piyasa ihtiyaçlarına firmanın yeteri hızda cevap verememesine neden olmaktadır. Bunun yerine, artık, yönetim ve üretim alanlarında "bilgi teknolojileri" ve "yeni örgüt yapıları" konuşulmaktadır.

Bu makalenin amacı, öncebilgi teknolojilerinin ortaya çıkış sürecini ortaya koymak, sonra bunun gerektirdiği örgütsel dönüşümün nitelikleri ve sonuçlarını tartışmaktır. Makale 21. yüzyıla girerken üretim dünyasına hakim olan yeni perspektifleri değerlendiren bir sonuçla noktalanmaktadır.

A- BİLGİ TEKONOLOJİLERİNİN ORTAYA ÇIKMA SÜRECİ:

Son 3 asırlık dönem teknolojinin inanılmaz dönüşümü ve gelişimine tanıklık etmektedir. Gerçekten de 18. yy'da başlayan teknolojileşme süreci günümüzde bilgi teknolojileri ve mikro elektronikler ile en üst düzeye çıkmıştır.

Bilgi teknolojisinin ortaya çıkma süreci aslında bu son üç yüzyıllık dönemde meydana gelen teknolojik dönüşümün aşamalarıdır. Bu açıdan bilgi teknolojisine ulaşılana kadar geçen bu üç yıllık dönemi 5 teknolojik gelişme dönemi ile incelemek mümkündür.

1- Birinci Dalga

Teknolojide birinci dalga endüstri devriminin gerçekleştiği 18 yy'ın son çeyreğinde meydana gelmiştir. "Tekno-ekonomik" bir temelde oluşan bu değişim, el işçiliğine dayanan teknoloji ve "putting out" üretim sisteminden, üretimin kalite ve maliyetini kontrol edebilen ve işgücü disiplini sağlayan fabrika üretimi sistemine yönelik temelli bir dönüşümü ifade etmektedir. Böylece mekanizasyon, verimlilikle büyük gelişmelere ve kazanımlara yol açmış, gelişen ulaşım olanakları ise mal ve işgücü hareketinin daha hızlı hareketine imkan sağlamıştır.

2- İkinci Dalga

Merkezileşmiş üretim, işgücünün küçük birimlerde ihtisaslaşması ve mekanizasyon ile elde edilen maliyet üstünlükleri yeni bir rekabet stratejisinin şekillenmesini gündeme getirmiştir. 1830'da Watt'ın buhar makinesi ikinci dönüşümün ilk işaretiydi. Buhar makinesi teknolojik bir devrimi ifade ederken aynı zamanda enerji arzında gerçek anlamda bir patlamanın da habercisiydi.

Yeni enerji kaynağı zamanla hızla gelişen endüstriyel kentleşme olgusun da meydana çıkarmıştır.

Ulaşımda ise demiryolları ağları ve lokomotifler bir devrim gerçekleştirdiler.

Büyüyen şirketler, daha önce sadece ordu ve kilisede rastlanılan hiyerarşik örgütlenme modellerine ihtiyaç duymaya başladılar.

3- Üçüncü Dalga

Dalganın teknik temeli elektrik gücünün kullanılmaya başlanması ve bu gücün endüstrilere ve şehirlere yayılmasıdır. Üretim anlayışından köklü bir değişim gerçekleşmiş ve kayan bant sistemleri ile seri üretim büyük kitlelere yönelmeye başlamıştır.

Bu aşama, sanayileşmenin ve teknik ilerlemenin dünyanın endüstriyel güçlerinin ortaya çıkışındaki rolünü de göstermektedir. Bu güçler, mamülün, işgücünün ve üretim sürecinin standartlaşması ile daha da belirgin bir rekabet üstünlüğü sağlamışlardır.

4- Dördüncü Dalga

Bu dalganın başlangıç tarihi hiç kuşkusuz 1913 yılında Highland Park'da Hery Ford'un ilk ürettiği araba modeli olan T arabalarını denediği tarihtir. Bu dönüşüm gerçekte seri üretimin imalatta yaptığı patlamayı göstermektedir. Seri üretim, büyük ölçekli üretim ve vasıfsız işçi kullanımı ile sağladığı büyük maliyet avantajları nedeniyle hızla yayıldı. Böylece maliyet ve üretim kapasitesindeki bu üstünlük ısmarlanacak temeline dayalı üretimin rekabet etme gücünü tamamen yok etti.

Fakat seri üretimin avantajları, üretim alanının dışında kalan bazı faktörlere bağlıydı. Üretilen kitle üretimini satın alacak geniş bir pazar ve üretilen malları alma gücüne sahip tüketiciler temel faktörlerdi. Bu faktörlerdeki aksama seri üretimi de krize sokabilirdi. Nitekim, 1930'lar, bu krizin en büyük göstergesidir.

Kitle üretim ve kitle tüketim, savaş sonrası dönemde toplu pazarlık ücret politikalarında izlenen ücret stratejileri, Keynesyen ekonomik politikalar ve satınalma gücünü destekleyen refah devleti anlayışı ile birlikte yükselmeye başladı. Ayrıca izlenen liberal ticaret anlayışı ile ülkelerarası ticari engeller kaldırılarak imalatçıların büyük metropoliten nüfus kitlelerine ulaşmasına olanak tanındı. Bu dönemin en parlak yılları 1945-68 dönemidir.

Fordist sistem standartlaşma imajını yalnızca sanayiye değil aynı zamanda geniş hizmet sektörlerine ve kamu hizmetlerine de yaydı.

5- Beşinci Dalga: Bilgi Teknolojileri

a- Bilgi Teknolojilerinin Niteliği

Yaratıcı, yenilik getirici ve etkinlik sağlayıcı nitelikleri ile bilgi teknolojileri bugün için üretim süreçlerinde egemen olmaya başlamaktadırlar. Bu teknolojiler arasında komputür destekli tasarım ve üretim teknolojileri, telekominikasyon ağları, uzman üretim sistemleri, bilgiye dayalı dağıtım sistemleri, organizasyonlar arası bilgi sistemleri, multi-media sistemleri ve yönetici bilgi sistemleri bulunmaktadır.

Organizasyonlar, rekabet üstünlüğü için hız, bilgi, farklılık ve esnekliğin zorunlu olduğu global piyasalara dahil oldukları zaman, teknolojik değişim kritik bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Aslında teknolojinin bizzat kendisi değil yaratıcı insanın bunu nasıl etkin bir şekilde kullanacağı önemlidir. Bu, yeni örgütsel yapıları gündeme getirmektedir.

Ayrıca bilgi teknolojilerinin önemi ve organizasyonlara bu açıdan sağladığı üstünlük de ön plana çıkmaktadır. Böylece bilgi teknolojileri, telekominikasyon, robotlar, otomatik makinalar ve imalat-servis teknoloji gibi ilgili diğer teknolojiler ile yeni oluşan örgütsel yapıların temel taşı olarak belirginleşmektedir. Kuşkusuz bilgi teknolojileri aynı zamanda bu örgütsel yapıların ana unsurlarını desteklemede de lider rolü oynamaktadır. Bu unsurlardan bazı modern bilgi/telekominikasyon sistemleri, teknoloji-insan uyumu, Bilgi/database temeline dayalı dağıtım sistemleri, bilginin paylaşılan sahipliği, karar sürecini mümkün olan en düşük seviyelere çekme ve sürekli teknik eğitim olarak sıralanabilir.

b- Bilgi Teknolojilerinin Yayılması

Günümüzde pek çok yazar mikro elektronik ve bilgi teknolojisinin, gelişmiş ekonomilerde hızla yayıldığı ve yeni bir dönüşüm dalgası yarattığı görüşündedir. Bu teknolojilere yönelik yapılan analizlerde başlangıç noktası olarak, bütünleştirici örgütsel dönüşümlere alınmaktadır ki bu dönüşümler aslında bu teknolojilerin sonucudur. Bilgi teknolojisi kullanan örgütler bunun dışında kalan ve dördüncü aşamada yer alan örgütler üzerinde önemli bir rekabet baskısı yaratmaktadırlar.

Tekno-ekonomik seviyede, Taylorist çalışma organizasyonu ve vasıfsız işgücü, dönüşen emek ve

mamül piyasaları ile süreç esnekliğini karşılamaktan uzaktır.

Mikroelektroniklere dayalı yeni teknolojiler programlama bilirlik yoluyla esnekliği önermektedirler. Ancak bu esnekliğe, Teylorist çalışma yapısı olanak tanımamaktadır. Üretimde kayan banatlar ile elde edilen verimlilik artışları aldatıcı olmaktadır. Zira bu artışlar genellikle çalışanların psikolojik sınırlarını zorlayıcı ve tekrarlayıcı çalışma sistemleri ile işe karşı soğuma, devamsızlık ve sosyal huzursuzluklar ortaya çıkarmaktadır.

Yeni teknolojiler görev birleşimi grup çalışması ve çok vasıflılık gerektirmektedir. Bunların hiçbirisi Taylorizm ile uyuşmamaktadır. Japonya'da büyük organizasyonlar Taylorist ahlak yerine Toyatizm denilen yeni bir üretim yönetimi tatbik etmişlerdir. Küçük üreticiler de programlanabilir mikro elektronik ekipmanları düşük maliyetlerle uygulayabilmekte ve küçük gruplara dayalı çalışma organizasyonları ile yüksek teknolojili piyasalara girebilmektedirler.

Böylece, İtalya'da Emilia-Romajna, Almanya'da Baden Wertemberg, Japonya'da Tokyo-Osaka gibi küçük firma eksenli yeni endüstriyel bölgeler ortaya çıkmaktadır. Bu firmaların hepsi başarılı ve hepsi seri üretimden ziyade yüksek performanslı üretim ve yönetim teknikleri ile dünya piyasalarında yer almaktadırlar.

B- BİLGİ TEKNOLOJİLERİNİN SONUCU: ÖRGÜTSEL DÖNÜŞÜM

1- Örgütsel Dönüşümün Unsurları

Bilgi teknolojisi beraberinde bir örgütsel dönüşüm de getirmektedir. Aslında teknoloji ile örgütsel dönüşüm arasındaki ilişki çok net değildir. Çünkü acaba teknoloji mi örgütsel dönüşümü doğurmakta? Yoksa örgütsel dönüşüm mü yeni teknolojilerin ortaya çıkışına yol açmaktadır?

Bu ilişki temelde yumurta-tavuk ilişkisine benzemektedir. Çünkü tarihsel süreç (özellikle son 300 yıllık dönem) teknolojide meydana gelen bir değişimin mutlaka örgütsel bir dönüşüme yol açtığını en azından böyle bir dönüşüm için bir alan meydana getirdiğini göstermektedir. Öte yandan bu örgütsel değişimin bizzat kendisi de teknolojik değişmeye yol açabilir.

Bilgi teknolojilerinin ortaya çıkardığı yeni örgütsel yapı özellikleri bu ilişki çerçevesinde şu şekilde incelenebilir.

a- Yeni Bir üretim Felsefesi: Sosyo-Teknik Üretim Sistemleri

Yeni teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya konulan bu üretim felsefesi temelde imal, süreç ve hizmet sektörlerinde görülen hücresel üretim sistemlerine dayalı takımlar içinde oluşturulmaktadır. Bu takımlar içinde takım üyeler üretim hedeflerini elde edecek, kalite standartlarını sağlayacak ve bu hedefleri gerçekleştirmek için gerekli koordinası ve planlamayı takip edecek otoriter ve sorumluluğa sahiptirler. Bilgisayar ve bilgi teknolojisinin değer biçimleri bu üretim sistemlerinin temel taşıdır.

Sosyo-teknik üretim felsefesi rekabet üstünlüğünü fiyat, kalite, sorumluluk ve sürekli yenilik esasına dayandırmaktadır. Öte yandan süreç esnekliği, sistemin bir diğer özelliğidir. Süreç esnekliği "Hızlı Değişim" ve "Tam Zamanın Üretim" teknikleri ile sağlanmaktadır.

Üçüncü bir özellik ise, işgücünün fonksiyonel esnekliğidir. Fonksiyonel esneklik, çok vasıflılık yarı-otonom üretim grupları ve üretim birimleri ile belirginleşmektedir.

Nihayet, insan merkezli tekno-örgütsel bir değişim anlayışı egemen olmaktadır.

b- Takım Esasına Dayalı Üretim:

Sosyo-teknik üretim felsefesinin kalbi takım çalışmasıdır. Bu, üretim seviyesinde karar verme ve bunun üstlenme esasına dayalı küçük grupların üretimi sürdürmeleri esasına dayanır. Karar ve sorumluluk sahibi bu takımlar "kendi kendini yöneten" üretim gruplarıdır. Bu, üretime ilişkin görevlerin takım içinde bağımsız dağılımını ifade eder. Bunun yanında görevlerin koordinasyonu ve denetimi de bizzat grup üyelerince sağlanır.

Bu takımlar geleneksel denetim yapılarının dışında kendi verdikleri kararları kendileri koordine ederek, üyeleri için bir oto kontrol geliştirmektedirler. Bu nedenle yeni örgütsel yapılarda geleneksel denetçiler yoktur. Koordinasyon takım liderinin kılavuzluğu altında takım içinde karşılıklı yapılır.

İkinci olarak takım üyeleri birbirlerinin görevleri anlayabilecek vasıf ve yeteneklere sahip olmaktadırlar. Diğer bir deyişle takım üyeleri çok vasıflılık özelliğine sahiptir. Dolayısıyle takım çalışması dar uzmanlaşma ile bağdaşmaz.

Son olarak takım üyeleri kendi üretim birimleri yoluyla iş akış üzerinde kontrol seviyeleri arttırmaya çalışırlar. Bunun anlamı koordinasyon, lojistik, hammaddenin arzı ve diğer konulara ilişkin fonksiyonların kontrolüdür. Bu, aynı zamanda fazla çalışma, disiplin , devamsızlık, tatiller ve diğer izinler gibi personel departmanına ait konuların üzerinde takımın kontrol elde etmesini ifade eder.

c- Yeni Vasıf Gerekleri

Sosyo-teknik üretim sistemleri gözü kapalı şekilde talimatları takip etmenin yerine işçiden sistemi analiz etmesi, onu nasıl geliştirebileceğini hesap etmesi ve harekete geçmesini beklemektedir. Bunun sonucu olarak, işçilere çalışma ortamlarını kontrol edebilmeleri ve işi daha iyi yapabilmeleri için kendilerini sürekli yenileme olanağı sağlanmaktadır.

Gerçekten de yeni organizasyonun esnekliği, uygulanabilirliği ve etkinliği işçilerin vasıflarına dayanmaktadır. Geleneksel görev uzmanlaşması ile insanların robotlar ve otomasyon ağı ile yer değiştir-

mesi anlayışı bu sisteme yabancıdır ve afaroz edilmiştir. Organizasyonlar artık teorik bilgi ile pratik yeteneklerini birleştiren geniş vasıf anlayışına sahiptir. Yetenekler teknoloji ve örgütsel dönüşüm ile değişmekte, bilgi kararları alınabilmesinde uzun dönemli bir üst yapı sağlanmaktadır.

Hem imalat ve hem de hizmet sektörlerinde sosyo-teknik üretim sistemleri iş ve vasıf arasında bir bağlantıyı gerektirmektedir. Burada, işçiden genel yapıyı kavrayarak verimlilik artışına katkıda bulunması istenmektedir. Bu, vasıflar yeni bir yaklaşımı getirmektedir. Dar fonksiyonel spesifik vasıflar yerine, genel ve adapte edilebilen vasıflara ihtiyaç duyulmaktadır.

Öte yandan yeni organizasyon anlayışında vasıf oluşumu da ön plana çıkmıştır. Vasıf oluşumu kavramı geleneksel eğitim kavramından daha geniş bir anlayışı temsil etmektedir. Vasıf oluşumu eğitimin aktif bir unsurudur. Eğitim bilgi elde etme sürecinin zaman içindeki oluşumunu ve deneyime dayanışını bildirmektedir. Bu da "eğitim" ve "yeniden eğitim" felsefesini geliştirmektedir.

2- Örgütsel Dönüşümün Sonuçları

Bilgi teknolojilerinin ortaya çıkardığı ve gerektirdiği sosyo-teknik örgütsel yapılar yeni üretim teknikleri, takım çalışması ve yeni vasıf gerekleri ile üstünde durulması gerekli bazı sonuçları ortaya çıkarmaktadır.

İlk olarak yüksek kalite düşük maliyet ve yeni mamüller bu sistemin temel taşları olark görünmektedir. Böylece üretim yönü itibariyle sistem kalite-maliyet-yeniliği bir araya getirebilmekte bu yönüyle de yüksek rekabet üstünlüğü sağlamaktadır.

İşgücünün esnek uzmanlaşması dönüşümün ikinci bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Böylelikle firmanın değişen talebi karşılamak amacı ile üretim tekniklerinde değişiklik yapabilmesi ya da insan kaynaklarını değişen teknolojik şartlara adapte edebilmesi mümkün olmaktadır.

Üçüncü bir nokta, düşük üretim kayıpları ve düşük seviyeli stoklardır. Aslında bu, kalite anlayışının ve düşük maliyetli üretim hedefinin bir sonucudur.

Sürekli gelişme ve fonksiyonel esneklik sistemin bir diğer sonucu olarak belirginleşmektedir. Fonksiyonel esneklik işçinin çok vasıflılığını gündeme getirmektedir.

Nihayet bilgi ile donatılmış işçinin üretim hedeflerine bağlılığı önplana çıkmaktadır. Hiç kuşkusuz böyle bir bağlılık takım esasına dayalı çalışma, yüksek vasıf seviyesi, karşılıklı güvene dayalı endüstri ilişkileri, örgütsel demokrasi gibi, temel faktörler çerçevesinde söz konusu olabilmektedir.

SONUÇ: 21. YÜZYILA DOĞRU PERSPEKTİFLER

Bugünün küreselleşen ve sınırları hızla kalkan rekabet dünyasında bilgi teknolojilerini ve bunların uzantısı örgütsel dönüşüm sürecini tamamlayabilmiş işletmeler bu değişim sürecinde ticari ve örgütsel başarıyı yakalayabilmektedir.

Sosyo-teknik örgütler, beraberlerinde yeni üretim teknikleri ve yeni vasıf gerekleri ile adeta uyuyan bir dev olan verimliliği harekete geçirmekte ve bu dönüşümü yakalayamamış firmalar üzerinde nihai ve kesin bir başarı yakalamaktadırlar.

Sosyo-teknik örgütlerde harekete geçirilen bilgiler sürekli gelişme ve yeni örgütsel yapıların ve stratejilerin sürekli denenmesine olanak sağlamaktadır. Bu, aynı zamanda çok vasıflılık ve takım esasına dayalı bir takım çalışmasının da sonucudur.

Son olarak belirtmek gerekir ki, bilgi teknolojileri ve sosyo-teknik örgütsel dönüşüm ile belirginleşen değişim süreci yakalanması zorunlu bir dalgadır. Bu dalgayı yakalayamayan firmalar 21. yüzyıla doğru elimine olmaya mahkumdurlar.

KAYNAKLAR

Bijker, W. 1988. Social Construction of Technologial Systems: New Directions in the sociology and Histroy of Technology, MIT Press, Cabridge. Mass.

Buchanan, D. 1984. "Skills, motivation and interdependencies: The effective use of new computing technology, Journal of Organisational Behaviour Management, Vol. 6 pp. 99-102.

Eijnatten, Frans 1993, The Praadigm that Changed the Workplace Social Science for Social Action: Toward Organisational Renewal, Vol. 4.

Emery, F. Characteristics of Social Systems Tavistack Institute, London.

Cappelli, P. 1994. "New Work Systems and skill requirements", International Labour Review, V. 133, No.2 p. 206-220.

Hodgetts, R. "New Paradigm Organizations" Organizational Dynamics, Winter 1994 p. 5-18.

Kochan, T. 1992, "Managing Transformational Change" IIRA 9th World Congress: Theme 3, p. 71-83.

Lund, R. 1993, Designed To Work: Production Systems and People, PTR Prentice Hall, Englowood Cliffs, NJ.

Matheus, J. 1994. Catching The Wave.

Sengenberg, Wand Campbell D. (eds) 1993, Lean Production and Beyond: Labour Aspects of a New Production Concept (Forum Series on Laboor in a changins World Economy. No. 2), International Istitute for Labour Studies, Ceneva.

Üretimde teknoloji kullanımı

Yrd. Doç. Dr. Osman DEMİR
Atatürk Üniversitesi
Erzincan Hukuk Fakültesi

ÜRETİME GİDEN YOL

Bilindiği gibi ihtiyaçlar sonsuz, sonsuz ihtiyaçları karşılayacak kaynaklar kıttır. Üstelik insanlar en az zahmetle en çok tatmini elde etmek isterler. Yani kıt kaynaklarla sonsuz ihtiyaçları minimum maliyet-maksimum fayda ilkesine bağlı kalarak karşılamak gerekir. Bu durum ekonominin önemli ilgi alanlarından birisidir.

Genel olarak ihtiyaçları, zorunlu ve toplumsal ihtiyaçlar diye iki gruba ayırmak mümkündür. Zorunlu ihtiyaçlar; yeme, içme, giyinme, barınma, gibi canlı varlığın devamını sağlarken, toplumsal ihtiyaçlar; sevgi, saygı, güven, dayanışma, kendini gerçekleştirme gibi birlikte yaşamdan kaynaklanırlar. Fizyolojik ihtiyaçlar için ekonomideki Tokluk Yasasının geçerli olacağı söylenebilir. Yani aç insan yediği her lokmayla birlikte doyuma doğru gider ve belli bir lokmadan sonra daha yemek istemez. Ancak toplumsal ihtiyaçlar için bu yasanın geçerli olacağı kolayca söylenemez. Çünkü sevgi, saygı, dayanışma, güven ve kendini gerçekleştirmenin daha fazlası daha çok istenir. Bu nedenle toplumsal ihtiyaçlarda bir son nokta tasarlamak kolay olmaz.

İhtiyaçların şiddeti; kişinin geliri, kültür seviyesi, zevk ve tercihleri, birlikte yaşadığı toplumun örf ve adetleri ile diğer toplumsal değerler tarafından belirlenir. Bunun için ihtiyaçların çeşidi ve şiddeti kişiden kişiye toplumdan topluma değişir. Böylece ihtiyaçlar sadece sonsuz değil, aynı zamanda karmaşıktırlar.

İhtiyaçların sonsuz ve karmaşık olmasına karşın, kaynaklar hem kıt hem de doğrudan ihtiyaçları karşılayacak özellikte değildir. Öyleyse kaynakların ihtiyaçları karşılayacak hale dönüştürülmesi gerekir. Doğrudan ihtiyaçları gideremeyen hammaddeleri ihtiyaçları giderecek mamüller haline dönüştürme işlemine üretim denir. Ancak ihtiyaçları yeterli kalite ve kantitede, üstelik en az zahmetle karşılayabilmek için üretimde teknoloji kullanımı gerekli olmuştur. Aslında bugün beşbuçuk milyara ulaşan dünya nüfusunun ihtiyaçlarını insan gücüyle karşılamanın imkanı da kalmamıştır. Bunun için üretimde teknoloji kullanımı sadece bir gereklilik değil, aynı zamanda bir zorunluluktur.

Üretim

Üretim; kaynakların zaman, yer, nitelik ve nicelik bakımından ihtiyaçları karşılayacak duruma getirilmesidir[1]. Bilindiği gibi doğadaki kaynaklar insanların ihtiyaçlarını doğrudan karşılayacak özellikte ve bollukta değildir. Örneğin ağaçlar meyvayı, toprak ekilen tohumu, denizler ve akarsular balığı kendiliğinden yetiştirebilir. Ancak bugünkü 5.5 milyar dünya nüfusunun kendiliğinden yetişenlerle yetinmesi mümkün değildir. Daha çok meyva ve hububat için gübreleme, sulama, ilaçlama; daha çok balık için planlı avlanma, temiz sular ve balık ıslahı gibi hizmetlerin yapılması gerekir. Bu hizmetlerin yanısıra ambalajlamak, tanıtmak, stoklamak ve ihtiyaç duyulan yere taşımak gerekir. Üstelik bazı ürünlerde bu işlemler, daha çok ve daha zordur. Örneğin bir otomobil dış gövde sacını elde etmek için, topraktan çıkarılan demir cevherinin demir kütükleri haline getirilmesi, kütüklerin plaka halinde çekilmesi, plakanın uygun ölçüde makaslanarak preslenmesi, çapak ve yağlarının temizlenerek boyanması gerekir. Bu işlemler bir otomobil motoru, bir bilgisayar ve bir uçak üretiminde çok daha kompleks ve zordur.

Tıpkı fiziki mallar gibi ihtiyaçları karşıladıkları için, hizmetler de üretimden sayılırlar. Nasıl ki bir ihtiyacı karşılamak için hammaddeler üzerinde yapılan fiziki ve kimyasal değişim üretim sayılırsa; bu ürünleri stoklamak, başka yere nakletmek ve pazarlamak da üretimden sayılır. Üretimle mallarda değer artışı oluştuğuna göre stoklama, nakliye ve pazarlamayla da değer artışı oluşur. Bunun için doktorun yaptığı muayene, seyahat şirketinin taşımacılığı, öğretmenin verdiği eğitim de bir üretimdir. Fiziki ve kimyasal değişimle hammaddeleri mamül hale getirmekle oluşan değer artışına mal üretimi; muayene, seyahat ve eğitimle ortaya çıkan değer artışına hizmet üretimi denir. Mallar stoklanıp başka zaman ve mekanlara taşınabildiği halde, hizmetlerin üretildiği yer ve zamanda tüketilmesi gerekir. Örneğin bir otomobil, bir tarım ürünü başka zaman ve mekana taşınabilirken bir muayene, bir nakliye ne stoklanabilir ne de başka yere taşınabilir. Bu nedenle hizmetleri başka yere taşımak için, hizmet arzedenleri taşımak gerekir.

Üretim; insan, doğa ve sermayenin varlığına ve birlikte kullanımına muhtaçtır.

İnsan; üretimin hem amacı, hem de olmazsa olmaz bir faktörüdür. Burada insan fiziki güç, ve fikri güç arzedenleri kapsar. Kuşkusuz insanlar olmasa ihtiyaçlar, ihtiyaçlar olmasa üretim olmazdı. Bu nedenle deniz, gökyüzü ve toprağın derinliklerindeki bunca arayışın sebebi, insanın kendi varlığıdır. Lükse yönelme, hızlı nüfus artışı ve kentleşmeyle birlikte insanların tabiatla olan mücadelesi hızlanmıştır. Bugün daha çok üretme, sesten hızlı uçma, doğal çevreyi koruma ve güzelleştirme, yaşanabilecek yeni dünyalar araştırma çabalarının tek sebebi insanın kendisidir.

Doğa; tıpkı insan gibi üretimin zorunlu bir faktörüdür. Doğayı işyeri, akarsular, denizler, madenler, toprak, güneş, ormanlar, av hayvanları vd. faktörler olarak düşünebiliriz. Örneğin otomobil üretiminde üretimin yapılacağı fabrika, ürünlerin stoklanacağı depo, doktor için muayenehane, balık üretimi için deniz, göl veya havuz, saç üretimi için demir cevheri doğa faktörünü oluşturur. Zamanla üretilen malların nicelik ve nitelik itibariyle geliştiği söylenebilir. Bu gelişmenin önemli iki sebebi vardır. Bunlardan biri, doğanın ihtiyaçları karşılayacak nitelik ve nicelikte hammaddelere; ikincisi, insanların hammaddeleri mamül hale getirecek zekaya sahip olmalarıdır.

Sermayenin ilkçağlarda insan ve doğa gibi üretimin zorunlu bir faktörü olduğu söylenemez. Çünkü paranın icadından önce de insanlar yaşadığı için, üretim ve tüketim yapılıyordu. Tarih, önceleri insanların hayvanları avlayarak etini yiyip, derisini giydiğini, var olan bitkileri yediğini ve var olan mağaralarda yaşadığını söyler. Kuşkusuz avcılıkla yiyecek ve giyecek elde etme de bir üretimdir. Ancak böyle bir sistemde herkes kendi ihtiyacını karşılar. Zamanla nüfusun artması, av kaynaklarının azalması, ihtiyaçları daha iyi tatmin etme isteği, fiziki ve fikri farklılıklar ile içinde yaşanılan doğal, beşeri ve teknolojik çevre farklılıkları uzmanlaşmaya sebep olmuştur.

Uzmanlaşmayla bazı mallar üretenlerin elinde çoğalınca mal takası gerekli olmuştur. Zamanla takası kolaylaştırmak için, paranın fonksiyonunu icra edecek mal paralar kullanılmıştır. Taşıma ve koruma güçlüğü nedeniyle önce kıymetli madenler, sonra kağıt paralar mal paraların yerini almıştır. Bugün kağıt para hayatımıza öyle yerleşmiştir ki, onsuz yaşamak mümkün gözükmez. Kağıt para kullanımıyla kolaylaşan mübadele uzmanlaşmayı daha da artırmıştır. Artık üreticilerin kendilerinden çok başkaları için üretim yaptığı söylenebilir. Ayrıca gelişen teknoloji üretimle birlikte ihtiyaçları artırdığı için para, tıpkı insan ve doğa gibi üretimin zorunlu bir faktörü olmuştur.

Sermaye; üretimde yeralan bedeni ve fikri insan gücünün, kullanılan hammadde, ara malı, enerji, kira, nakliye, makinalar, belediye hizmetleri ve diğer faktörlerin maliyetini karşılar. Bugün sermaye girdisi kullanmadan; insan faktörü istihdam etmek, hammaddeleri topraktan çıkarmak, nakletmek, üretici makinalara sahip olmak mümkün değildir. Bunlar olmadan da üretim olmaz. Bu nedenle günümüzde sermaye tıpkı insan ve doğa gibi üretimin vazgeçilmez bir faktörüdür.

Üretim ve Teknoloji

İnsanlar az zahmetle çok fayda elde etmek istediklerinden, mal ve hizmet üretiminde insangücü yerine makina kullanmayı tercih ederler. Üretimde kullanılan makinalar, teknolojiyi temsil eder ve sermaye girdisini oluşturur. Aslında üretimde teknoloji kullanımı sadece işlerin zahmetini makinalara yükleme arzusundan kaynaklanmaz. Çoğu zaman bu bir zorunluluktur. Teknolojisiz bir toplu iğne yapmanın mümkün olmadığı bir dünyada sesten hızlı uçmak, binlerce Km. derinlikten maden çıkarmak, atomu parçalamak, su basıncından elektrik elde etmek teknolojisiz nasıl mümkün olabilir? Hele hele daha çok, kaliteli ve hızlı üretim yapmak istiyorsak daha gelişmiş teknolojilere ihtiyacımız var demektir. Bütün bunlardan dolayı üretimde teknoloji kullanma kadar bu teknolojileri üretme de önemlidir. Bu nedenle ileri teknolojiye sahip olan ve onları üretebilen ülkeler gelişmiş ülkelerdir.

Teknoloji terimi çok çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. En basit tarifine göre teknoloji, üretilen mallardan ibarettir. Daha geniş bir tarif üretilen mallarla birlikte, kullanılan makina ve teçhizatı, emeği ve yöneticilik kabiliyetini de kapsar. Bir üçüncü tarife göre ise teknoloji; sosyo-teknik açıdan değerlendirilir ve üretilen mallar, üre-

timde kullanılan makina ve emek yanında, toplumun sosyal, kültürel ve psikolojik varlığını da içine alır.[2]

Teknolojik gelişmenin ekonomide yaptığı değişme yanında, toplumun sosyal, kültürel ve psikolojik yapısını da değiştirdiği tarihi bir gerçektir. Örneğin 18. yy.da önce İngiltere'de başlayan sanayi devrimi el sanatlarına dayalı küçük işletmelerin ve aile tipi üretimin sonu olmuştur. Teknolojik üstünlüğü sağlayacak sermayeye sahip olan kapitalistler, emekçilere karşı acımasız olmuşlardır. Bu nedenle üretim artışı sağlama, çalışma şartlarını iyileştirme, gelir dağılımında adaleti gerçekleştirme sorunları ortaya çıkmıştır. Ekonomi; kişilerle kişiler, kişilerle toplum, toplumlarla toplumlar arasındaki maddi değerler alış verişini konu edindiği için doğal olarak sosyal ve psikolojik yönü vardır. Bunun için teknolojik gelişme sadece maddi sonuçlar doğurmaz. Bununla birlikte sosyal, siyasal ve psikolojik sonuçlar da doğurur.

Tarih boyunca üretim ve teknoloji içiçedir. Bunun için her geçen gün teknolojinin ve dolayısıyla üretimin gelişmekte olduğu söylenebilir. Örneğin daha önceleri avlanmada kullanılan ucu sivri sopaların yerini bugün tüfeğin, karasabanın yerini traktörün, yanyana bağlanan odunlarla yapılan salların yerini gemilerin aldığı ortadadır. Üstelik her zaman daha iyi tüfek, daha iyi traktör ve daha iyi gemi yapmaya çalışılır.

Bir genelleme yapmak gerekirse, teknolojik gelişmenin üç aşaması olduğu söylenebilir. Birinci aşama; insanların teknolojiye hakim olduğu aşamadır. Aşağı yukarı kol hareketiyle çalışan su pompası, elle çevrilen matkap ve elle çevrilen dikiş makinası buna örnektir. Herhangi bir aleti çalıştırma ve durdurma insana bağlı olduğu için bu aşamada üretim, daha çok fiziki işgücüne dayanır. İkinci aşama; teknolojinin insana hakim olduğu aşamadır. Bu aşamada, enerji kaynağı artık insan değildir. Üretim su, rüzgar, buhar veya başka güç kaynağı ile çalışan makinalarla yapılır. El emeğine dayalı üretim, makinalı üretimle yarışamadığından insanlar makinaların, dolayısıyla makinalara sahip olan kapitalistlerin yönetimi altındadırlar. Örneğin buğday gelmeyince kendini eriten değirmen taşı, iplik gelmeyince dokuduğu kumaşı parçalayan dokuma tezgahı, hammadde gelmediği zaman kalıp kıran presler bu aşamanın örneğini oluşturur. Nihayet üçüncü aşama; otomasyon diye tanımlanan ve teknolojinin kendi kendine hakim olduğu aşamadır. Bu aşamada üretim kendiliğinden başlar ve durur. Eğer hammadde akışında veya sistemde bir aksama olursa üretim kendiliğinden durur. Sistem kendi kendini tamir edip tekrar üretime geçebilir. Böyle bir sistem bilgisayarlar, robotlar, yürüyen bantlar vd. otomatik ünitelerden oluşur.

İstihdam ve Teknoloji

Üretimde insangüü ile teknoloji kullanımı bazen birbirine tamamlar, bazen de birbirinin yerini alır. Bu nedenle yeni bir teknoloji istihdamı artırır veya azaltabilir. Eğer yeni bir teknoloji istihdam artışına sebep olursa istihdam artırıcı, istihdam azalışına sebep olursa istihdam azaltıcı teknoloji diye tanımlanır. Örneğin kafamızda kum ocağından iki şekilde kum çekme örneği canlandıralım. Birinci durumda, tampersiz bir kamyon ve doldurup boşaltan işçiler olsun. İkinci durumda ise, tamperli bir kamyon ve dolduran bir kepçe olsun. Aynı miktar kumu çekebilmek için ikinciye oranla birinci durumda daha fazla işgücü kullanılacağı kuşku götürmez. Bu nedenle birincisi istihdam artırıcı, ikincisi ise istihdam azaltıcı veya birincisi emek yoğun ikincisi sermaye yoğun teknoloji diye tanımlanır. Teknolojik gelişmeden kaynaklanan işgücü istihdamındaki azalışa teknolojik işsizlik denir. Ancak sermaye yoğun teknolojiler her zaman istihdamı azaltmayabilir. Sanıldığının aksine, örneğimizin birinci durumunda, kum arzındaki yetersizlik nedeniyle inşatlar azalarak işsizliğin artması ve ikinci durumda kum arzındaki artış nedeniyle inşaatların çoğalmasıyla istihdamın artması mümkündür.

Teknolojik gelişme zaman tasarrufu sağlayacağından eğitim, öğretim ve araştırmaya ayrılan süre, dolayısıyla yeni iş alanları ve istihdam artabilir. Üstelik emek tasarrufu sağlayan teknolojiler yeni iş alanları için gerekli emek arzı oluşturur. Çoğu zaman yeni bir teknolojinin ne kadar istihdam artışı veya azalışına sebep olacağı sözkonusu teknolojinin üretiminden önce planlanabilir. Örneğin bir

makinanın kaç kişi tarafından çalıştırılacağı makinanın üretiminden önce belirlenebilir. Üretimden sonra istihdam artışı sağlamak amacıyla aynı makinayı gereğinden fazla işgücü ile çalıştırmak, maliyet artışına ve karın azalmasına razı olmak demektir. Ayrıca müteşebbislerin makina gücü ile insan gücü arasındaki tercihlerinde karların etkili olacağı kuşku götürmez.

Richardo'ya göre, kısa dönemde üretimde teknoloji kullanımıyla azalan istihdam, bölüşümde ücretlerin payını azaltarak rant ve karların payının artmasına sebep olur. Bu nedenle kapitalistler üretimde emek yerine makina kullanmayı tercih ederler. Makina kullanımıyla artan karlar finansman imkanı sağlayacağından, uzun dönemde, hem yatırımların hem de istihdamın yeniden artması mümkündür. Ancak başlangıçtaki istihdam azalışı sonraki artıştan büyük olacağından, işçi sınıfının teknolojiye karşı olması doğaldır. Uzun dönemde ücret azalışı talebi, talep azalışı da kapitalist rant ve karlarını azaltacağı için yatırımlar ve istihdam daralır. Ayrıca tarımda teknoloji kullanımı emeğin marjinal verimini artıracağından, marjinal verim artışı ücret, ücret artışı nüfus ve işgücü artışına yol açar. Ücret ve nüfus artışı da tarım ürünlerine yönelik talebi artırır. Böylece daha verimsiz topraklar üretime girer. Verimsiz topraklar karların azalmasına ve rantların artmasına sebep olur. Neticede rant artışı toprağın verimliliğinden değil verimsizliğinden kaynaklanır.[3]

Marks'a göre de, kapitalistlerarası rekabet, yatırımları işgücü verimliliği yüksek olan tekniklere kaydırır. Böylece teknolojik gelişme birim çıktı başına daha çok makina ve daha az dolaysız işgücü demektir. İşgücünün yerine makina kullanıldığı için teknolojik gelişme teknolojik işsizliği doğurur. Teknolojik işsizlik ücretlerin asgari düzeyde kalmasını sağlar. Eğer ücretler asgari ücret seviyesini yukarıya zorlarsa teknolojik gelişme hızlanır. Böylece teknolojik gelişmeyle birlikte reel asgari ücret değişmediği halde işgücü talebi azalır. Neticede üretim artışı ve üretim sürecindeki gelişmeye rağmen işçi sınıfının sefaleti artar. Marks'a göre kapitalist karlarının artması için artık değerin, artık değerin artması için de işgücü başına verimliliğin artması gerekir. Teknolojik gelişmeyle birlikte çalışan işgücü başına artık değer artsa bile, toplam işgücü başına artık değer azalacaktır. Toplam artık değerdeki azalış da kapitalist karlarının azalmasına sebep olur. Böylece çalışan işgücü başına verimlilik artışı karların azalmasını önleyemez.[4]

Görüldüğü gibi hem Richardo hem de Marks'da teknolojik gelişme sonuçta karları azaltır. Karlardaki azalış Richardo'da, nüfus ve işgücü arzındaki artış ile daha verimsiz toprakların üretime alınmasından kaynaklanırken; Marks'da, işgücü talebindeki azalma nedeniyle toplam artık değerdeki azalıştan kaynaklanır.

Gerçekten Richardo'nun veya Marks'ın kabullendiği gibi teknolojik gelişme istihdam azalışına sebep olabilir. Bugün ülkemizde gelişmiş ülke yatırımcılarının ortak olduğu veya satınaldığı işletmelerde büyük ölçüde işçi çıkararak işlerin makinalara yaptırıldığını görüyoruz. (Çimento, Alo ve Ülker, Uzay Gıda işletmelerinde olduğu gibi). Üstelik ileri teknolojiye sahip ülkelerde de işsizlik hızla artmaktadır. Bu göstergeler teknolojik gelişmeyle kapitalist karlarının azalacağı tezini çürütür. Çünkü günümüzde piyasalar ülkelerin sınırlarını aşmıştır. İşsizlik sigortası da talebe belli bir canlılık verir. Bölüşümde ücretlerin payının azalması karların payını artırarak işçilerin tüketimini azaltırken kapitalistlerin tüketimini artırabilir. Bu nedenle işsizlik talep daralmasına, talep daralması kapitalist karların azalmasına neden olur tezi her zaman doğru olmaz. Eğer kapitalistler, aynı miktar üretim için istihdam ettikleri artı teknolojiye, işine son verdikleri işçilere ödediklerinden daha az öderseler daha karlı olurlar.

Teknolojinin üretim ve karlılık artışına sebep olabileceğini bir örnekle açıklayabiliriz. Bir beyaz eşya firmasında buzdolabı üretildiğini düşünelim. Birinci aşamada buzdolabı parçaları düz tornavida ve yarık baş vida, ikinci aşamada yıldız tornavida ve yıldızbaş vida, üçüncü aşamada yarı otomatik tornavida ve nihayet dördüncü aşamada havalı tabanca ile monte edilsin. Kuşkusuz sonra gelen her aşamada bir öncekine göre üretim artacaktır. Çünkü birincisinde her çevirmede yatağından sapan torna-

vidayı tekrar yatağına yerleştirmek zaman alırken, ikinci aşama bu sakınca ortadan kalkar. Üçüncü aşamada yarı otomatik tornovida ile bir veya iki hamlede vida yerine yerleşir. Nihayet, dördüncü aşamada havalı tabancanın ucunu vidalanacak yere yerleştirip düğmesine bir defa basmak yeterlidir. Görüldüğü gibi, böyle basit bir teknolojik gelişme bile işgücü tasarrufu ve üretim artışı sağlar. Ancak teknolojik gelişmenin her zaman istihdam daralmasına sebep olacağı düşünülmemelidir. Çünkü çoğu zaman teknolojik gelişme daha çok, kaliteli, hızlı ve standart üretim ve tüketim demektir.

Dış Ticaret ve Teknoloji

Dış ticarette ileri teknolojinin ülkelere bir kısım avantajlar sağladığı bilinir. Bu avantajlar; gelişmemiş ülkelere teknoloji satma, yüksek kalite, düşük fiyat ve yeter miktarda mal üretme, zamanlı ve güvenli dağıtım, yeni pazarlar, satış sonu hizmet, yeterli yedek parça ve yeterli tanıtım şeklinde olabilir. Bütün bunlar, belli bir teknoloji seviyesine ve yönetim bilgisine sahip olmayı gerektirir. Teknolojik üstünlüğe sahip ülkeler daha çok sermaye yoğun malları ihraç ederken, emek yoğun malları ve hammaddeleri ithal ederler. Oysa gelişmemiş ülkelerde durum bunun tersinedir. Yani gelişmemiş ülkeler emek yoğun mallar ve hammaddeleri ihraç ederken, sermaye yoğun ve mamül malları ithal ederler. Zaten teknolojik yetersizlik içindeki ülkelerin yurtiçinde üretemedikleri malları gelişmiş ülkelerden ithal etmekten başka seçenekleri yoktur.

Mamül mal ihraç ederken hammadde ithal etmek ülkelerin lehinedir. Çünkü hammadden mamül hale gelinceye kadar oluşan katma değer ülke içinde kalır. Bu nedenle gelişmemiş ülkeler gelişmiş ülkelerin sahip oldukları teknolojiye sahip olabilmek için büyük çaba harcarlar. Ancak teknolojik gelişme gelişmiş ülkelerde daha hızlı olduğundan, gelişmemiş ülkeler kısa zamanda gelişmiş ülkelere yetişemezler. Böylece gelişmemiş ülkeler ithalata daha çok öderken, ihracattan daha az kazanırlar. Gelişmemiş ülkeler yetersiz üretim, standartsızlık, yüksek fiyat, gelişmemiş teknoloji ve yönetim nedeniyle dış ticarette avantaj sağlayamazlar.

Bilindiği gibi, iktisadi bir davranış olarak, gelir arttıkça zorunlu mallara yönelik harcamalar azalırken, lüks mallara yönelik harcamalar artar. Bunun için, tarım ürünleri daha çok zorunlu ihtiyaçları karşıladıklarından, tarım ürünü fiyatları sanayi ürünlerinden yavaş artar. Üstelik gelişmemiş ülkeler; gübreleme, sulama, tohum ıslahı ve makinalaşma sayesinde tarımda da kendine yeterli olma çabasındadırlar. Sonuçta dış ticaretle birlikte gelişmemiş ülkelerden gelişmiş ülkelere sermaye aktarımı kaçınılmazdır. Böylece gelişmiş ülkeler daha zengin, gelişmemiş ülkeler daha fakir olmaya devam eder.

Teknolojik üstünlük, ülkelerarasındaki gelişmişlik farkının önde gelen sebebidir. Öyleyse teknolojik üstünlük nasıl doğar? sorusu üzerinde düşünmeye değer. Öncelikle ileri teknolojiye sahip olmanın uzun zaman alacağı ve yoğun araştırmalar gerektirdiği bilinmelidir. Ancak belli bir teknolojik üstünlüğe sahip ülkelerde teknolojinin daha hızlı gelişmesi mümkündür. Çünkü çoğu zaman yeni bir teknolojik gelişme kendisi ile bağlantılı olan birçok tekniğin de yenilenmesini gerektirir. Ayrıca sürekli yenilenen teknolojiyi kullanabilecek vasıfta ve yeter sayıda insana sahip olma gereği, eğitimin yaygınlaşmasına ve gelişmesine sebep olur. Bunun için gelişmiş ülkelerde; okuma yazma bilmeyenlerin oranı düşük, yüksekokul mezunları oranı yüksek, AR-GE harcamaları ve AR-GE'de çalışan personel sayısı fazladır.

Örneğin 1985'de yetişkin okuma yazma bilmeyenlerin oranı ABD, Japonya, Almanya, İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde %0, Portekiz'de %16, Yunanistan'da %8, İran'da %49, Pakistan'da %70, Hindistan'da %57, Somali'de %88 ve Türkiye'de %26'dır.[5] Bu rakkamlar okuma yazma oranı ile gelişme arasındaki doğrusal ilişkiyi gösterir. Teknolojik gelişmeyi kişi başına gelirden çok, bilgi seviyesi ile ilişkilendirmek daha doğru olabilir. Çünkü beş nolu dipnottaki Dünya Bankası Raporuna göre, 1988 yılı için Kuveyt'te kişi başına gelir İngiltere ve İtalya'dan daha yüksek olmasına karşın, okuma yazma bilmeyenlerin oranı %30'dur. Kuveyt'in petrol zengini olduğu ve petrol kuyularını yabancı şirketlerin işlettiği hatırlanırsa, teknoloji ile bilgi arasındaki doğ-

rusal ilişki anlaşılır. Ayrıca AR-GE'ye yönelik harcamalar ve bu alanda çalışan personel sayısı ülkelerin sahip oldukları teknoloji seviyesi hakkında bilgi verir.

Milyon nüfus başına araştırma-geliştirmede çalışan bilim adamı ve mühendis sayısı 1980'de ABD 2854, 1979'da Japonya 3608, 1978'de Fransa 1327, 1976'da İtalya 674, 1979'da Kore 418, 1980'de Arjantin 285, 1977'de Hindistan 46 kişi[6] ve 1976'da Türkiye 150 kişidir.[7] Bu rakamlar ülkelerin gelişmek için nelere öncelik vermeleri gerektiği hakkında bilgi verir. Teknoloji, ülkelere olduğu gibi, işletmelere de benzer avantajlar sağlar. Bunun için teknolojik üstünlüğe sahip olan işletmelerin rekabet üstünlüğü vardır. Rekabet üstünlüğü bir işletmenin karını, karlar yeni yatırımları artırır. Böylece rekabet üstünlüğü devam eder. Bu durum, gelişmiş ülke işletmeleri ile gelişmemiş ülke işletmeleri arasında görüleceği gibi, aynı ülkedeki işletmeler arasında da görülebilir.

ABD'de devletin üstlendiği imalat, ticaret, taşıma, enerji ve mali işler gibi dallarda tüm mal ve hizmetlerin yaklaşık yarısını bin kadar şirketin yapmakta olduğu görülür. En büyük iki sanayi kuruluşu General Motors'la Exxon'un toplam geliri, California ve New York eyaletlerinin toplam gelirinden çok daha fazladır... Ekonominin geri kalanını da oniki milyon kadar daha küçük firma oluşturmaktadır. Bunların arasında üç milyon çiftçi bulunmaktadır ki, bu çiftçilerin toplam satışları başta gelen dört sanayi şirketinin toplam satışından daha azdır.[8]

Günümüzde yatırımları bir çok ülkeye yayılmış bazı şirketlerin bütçeleri, bazı ülkelerin bütçesinden daha büyüktür. Bu tür şirketlerin ileri teknoloji sayesinde güçlendikleri kuşku götürmez. Büyümenin güvenli yolunun karlılık olduğu hatırlanırsa, teknolojinin kapitalist karlarını azaltacağı nasıl savunulur? Ancak teknolojinin gelir dağılımında adaletsizliğe yol açması her zaman mümkündür. Bunun içindir ki ülkeler; Antitekel Yasası, işsizlik sigortası, patent hakları ve reklam yönetmeliği gibi ticari hayatı düzenleyici bir kısım kurallara başvurmak zorunda kalmışlardır.

Sonuç

İnsanlar ihtiyaçlarıyla birlikte doğarlar. İnsandan insana, toplumdan topluma ve zamandan zamana değişen ihtiyaçlar sonsuz ve karmaşıktır. Buna karşın ihtiyaçları karşılayacak kaynaklar kıt ve ham haldedirler. Üretim; hammaddeleri ihtiyaçları giderecek mamüller haline dönüştürme ve onlarda değer artışı oluşturma işlemidir. Hizmetler de tıpkı fiziki mallar gibi ihtiyaçları karşıladıkları ve değer artışı oluşturdukları için üretimden sayılır.

Sonsuz ihtiyaçları kıt kaynaklarla karşılama zorluğu ve en az zahmetle en çok fayda elde etme isteği; üretimde teknoloji kullanımını zorunlu kılar. Bu nedenle, ilk insanla birlikte hem üretim, hem de üretimde teknoloji kullanımı varolmuştur. Tarih bilgisine dayanarak daha önceleri üretim tekniklerinin, bugünkü tekniklerle kıyaslanamayacak ilkellikte olduğu söylenebilir. Önceleri üretim fiziki insan gücüne dayanırken, teknolojik gelişme üretimde zeka gücünün önemini artırmıştır. Ancak otomasyonla birlikte vasıfsız işgücü istihdamının artacağı söylenebilir. Otomatik kontrol sistemleri, yürüyen bantlar ve üretici robotların üretimde vasıflı işgücü istihdamını azaltması mümkündür. Çünkü otomasyonla işlerin gerektirdiği bir kısım vasıflar makinalara yüklenmiştir. Vasıflı insanlara, otomatik üretim sistemlerini yapmak, kontrol ve tamir etmek görevi kalır. Hatta bu sistemler çoğu zaman kendi kendilerini kontrol ve tamir edebilirler.

Teknolojinin boş zaman oluşturduğu ve işleri kolaylaştırdığı söylenebilir. Böylece insanlar daha çok okumak, öğrenmek, araştırmak ve eğlenmek imkanı bulurlar. Bütün bunlar teknolojinin hızla kendini yenilemesine imkan verir. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde teknoloji gelişmemiş ülkelerden daha hızlı gelişir.

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nca (TİSK) hazırlanan "Türkiye'de İmalat Sanayiinde Ücretlerin Üretim, İstihdam ve Yatırımlarla İlişkisi" konulu araştırma sonuçlarına göre; 1986 baz alındığında imalat sanayiinde çalışanlar indeksi kamu kesiminde 1986'dan, özel kesimde de 1989'dan itibaren sürekli azalmıştır. Bu azalış 500 ve üzerinde işçi çalıştıran işyerlerinde daha hızlıdır. Çalışan sayısındaki azalışa rağmen, üretim indeksi, kamu kesi-

minde 1989'dan, özel kesimde de 1986'dan itibaren artmıştır. Daha az işgücü kullanarak gerçekleşen daha çok üretim, üretimde teknoloji kullanımının artığını gösterir. Raporda 1986=100 olan reel ücret indeksi 1991'de 180'e ulaşmıştır. Sözkonusu araştırmada bu göstergelerden hareketle, reel ücretlerdeki artışın işgücü istihdamını azalttığı ve teknoloji kullanımını artırdığı sonucuna varılmıştır.

TİSK'in araştırmasında varılan sonuç doğru olabilir. Ancak tek başına yeterli sayılamaz. Çünkü işletmeler her zaman, üretimde daha çok teknoloji kullanmak, mevcut teknolojiyi yenilemek ve geliştirmek isterler. Ücretlerdeki artış işletmeleri teknolojiye yönelten sebeplerden sadece bir tanesidir. Diğer sebepler; çok miktarda, daha kaliteli, ucuz, hızlı, standart mal ve hizmet üretme arzusu şeklinde sıralanabilir. Ayrıca makinaların sosyal ve psikolojik karakteri olmadığı için, işverenler üzülen, sevinen, konuşan, kabul ve reddeden işgücü yerine teknoloji kullanmayı tercih ederler.

Teknolojinin dünle kıyas götürmez ölçüde geliştiği nasıl inkar edilemezse, bu gelişmenin iki faktöre bağlı olduğu da öyle inkar edilemez. Bunlardan biri, doğanın gelişmeye uygunluğu; diğeri de, insanların doğayı algılayıp ondan yararlanacak zekaya sahip olmalarıdır. Bu iki faktör sayesinde teknoloji sürekli artan bir grafik halinde gelişir. Teknolojik gelişmenin üç aşamalı olduğu söylenebilir. Birincisi; insanın teknolojiye hakim olduğu mekanik sistemler, ikincisi; teknolojinin insana hakim olduğu yarı otomatik sistemler ve üçüncüsü; teknolojinin teknolojiye hakim olduğu otomasyon aşamasıdır.

Teknolojik üstünlük işletmeler arasında olduğu gibi, ülkeler arasında da rekabet üstünlüğü sağlar. Bu üstünlük; kalite, fiyat, tanıtım, satış sonu hizmet, yedek parça, garanti ve güven şeklinde olabilir.

Gelişmemiş ülkeler, gelişmiş ülkelerin aksine, hammadde ihraç ederken mamül mal ithal ederler. Oysa mamül mal ihraç edip hammadde ithal tmek ülkelerin lehinedir. Çünkü üretimde hammaddeden mamül hale gelinceye kadar oluşan katma değer ülke içinde kalır. Aksi halde ithalata daha çok öderken ihracattan daha az kazanma zorunda kalınır.

Ülkelerin devamlılığı ve bağımsızlığında iktisadın önemi gün geçtikçe daha iyi anlaşılmaktadır. Çünkü Sovyetler Birliğinin dağılmasında iktisadi geri kalmışlığın, Körfez Savaşında Ortadoğu petrollerinin, Somali çıkarmasında yeni petrol yataklarının, -ki ABD Somaliye asker çıkarır çıkarmaz petrol kuyuları vurmuştur- Azerbaycan'daki ihtilalde Azerbaycan petrollerinin büyük rol oynadığı bilinir. Ayrıca güçlü bir ekonomi de ileri teknolojiyle mümkün olmaktadır. Bu nedenle doğadaki kaynaklar tükenmedikçe, teknoloji sürekli kendini yenileyecek ve gelişecek; teknolojik gelişmeye ayak uyduramayanlar daha çok bağımlı olacaklardır.

KAYNAKLAR

ANONİM, Türkiye'de İmalat Sanayiinde Ücretlerin Üretim, İstihdam ve Yatırımlarla İlişkisi, TİSK yay., yay. no: 127, Ankara.

ANONİM, World Development Report-1990, Dünya Bankası yay.

AKYÜZ, Yılmaz, Sermaye, Bölüşüm, Büyüme, 2. Baskı, Ankara/1980.

BNİCE, Macit, Sanayimiz İçin Teknoloji Üretiminde Bir Planlama ve Koordinasyon Teklifi, 2. Türkiye İktisat Kongresi İçinde, İzmir/1981.

EKİN, Nusret, Endüstri İlişkileri, 3. Baskı, İstanbul/1985.

GALBRAITH, J. Kenneth, Ekonomi Kimden Yana, çev. Belkıs ÇORAKÇI, Nilgün HİMMETOĞLU, 2. Baskı, İstanbul/1990.

KEPKEP, Naci, Ekonomi Konsunda Temel Bilgiler-I, İstanbul.

KIRIM, Arman, Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim, TOBB yay., Ankara/1990.

LORDOĞLU, Kuvvet, Yeni Teknolojilerin İstihdama Etkileri Üzerine Notlar, 2. İstihdam Haftası Tebliğleri İçinde, İİBK yay. Ankara/1992.

ÖZGÜVEN, Ali, İktisat Bilimine Giriş, 6. Baskı, İstanbul/1991.

PERRIN, Jacquas, Teknoloji Transferi, çev. Turgut ARNAS, İstanbul/1992.

SAVAŞ, Vural, Kalkınma Ekonomisi, 3. Baskı, İstanbul/1982.

SEYİDOĞLU, Halil, Uluslararası İktisat, 3. Baskı, Ankara/1980.

TUNA, Orhan, Nusret EKİN, Otomasyon ve Sosyal Meseleleri, İstanbul/1970.

YILDIRIM, Nuri, Neoklasik İktisadın Teknolojik Gelişime Yaklaşımı, Ankara/1973.

ZAİM, Sabahaddin, Çalışma Ekonomisi, 9. Baskı, İstanbul/1992.

DİPNOTLAR

1 KEPKEP, Naci, Ekonomi Konusunda Temel Bilgiler I, s. 25, İstanbul.

2 SAVAŞ, Vural, Kalkınma Ekonomisi, 3. Baskı, s. 160, İstanbul/1982, Orjinal Kaynak: J.J. MURPHY, Retrospect and Prospect, New York/1968.

3 AKYÜZ, Yılmaz, Sermaye, Bölüşüm, Büyüme, 2. Baskı, s. 64, 65'den özet, Ankara/1980.

4 AKYÜZ, Yılmaz, age., s. 77, 78, 82 ve 84'den özet

5 The World Bank, World Development Report-1990, s. 178, 179.

6 PERRİN, Jacques, Teknoloji Transferi, çev. Turgut ARNAS, İstanbul/1992 (Orjinal Kaynak: 1982 UNESCO, Bilimler ve Teknolojiye İlişkin İstatistikler).

7 BENİCE, Macit, Sanayimiz İçin Teknoloji Üretiminde Bir Planlama ve Koordinasyon Teklifi, 2. Türkiye İktisat Kongresi İçinde, s. 178.

8 GALBRAITH, J. Kenneth, Ekonomi Kimden Yana, 2. Baskı, s. 62, çev. Belkıs ÇORAKÇI, Nilgün Himmetoğlu, İstanbul/1990.

Dinlemeyi bilmek

Elmas AKKUŞ*

*MÜSİAD Eğitim Danışmanı

İletişim, insan ilişkilerinin tek aracıdır.İnsanlarla iyi ilişkiler kurabilme, onları anlayıp tanıyabilme başarımızla, iletişim aracını etkili şekilde kullanabilme başarımız arasında doğrusal bağlantı vardır.İletişim iki taraflı bir işlemdir.Hem mesajı vereni ve hem de alanı ilgilendirir. Konuştuğumuz ve yazdığımız zaman mesajımızı nakletmiş oluruz. Dinlediğimiz ve okuduğumuz zaman bize gönderilen mesajları almış oluruz.

Hiçbir konuşma işlemi, dinleyicisiz tam sayılmaz. Fakat dinleme, iletişimin en çok ihmal edilen yönüdür. Hatta dinleme en az eğitilen yeteneğimizdir diyebiliriz. İletişimin tüm yükü ve sorumluluğu konuşmacının olamaz. Dinleyen dinlememiş ve anlamamışsa hata konuşmacının mıdır? "Anlatan değil anlayan arif olmalı" veciz sözünü hepimiz biliriz.

İletişimde en önemli prensiplerden biri de "Önce anla, sonra anlaşılmayı bekle" dir.Bunun için de dinlemek esastır. Dinlemek insanlara saygının tartışmasız göstergesidir.Eskiden önce "DÜŞÜN" denilirdi. Şimdilerde ise önce "DİNLE" tavsiyesinde bulunulmaktadır. Unutulmamalıdır ki, dinlemesini bilmeyen dinletemez. İşitmekle dinlemek arasında fark vardır. İşitmek "ses dalgalarının kulak zarına çarpması", dinlemek ise "işittiklerimizi anlamak ve muhafaza etmek"dir.

ETKİN DİNLEME İÇİN UYULMASI GEREKLİ KURALLAR

1.Dinlemeye zihnen ve bedenen hazırlanınız.

Konuşma başlamadan önce yerinizi bulunuz veya seçiniz.Elinizde kağıt kalem bekleyiniz ve konuşmacıyla birlikte siz de dinlemeye başlayınız.Konuşma programı önceden belli ise programı inceleyiniz. Konu ile ilgili bildiklerinizi hatırlamaya çalışınız. Konuşmacının neler söyleyebileceğini tahmin ediniz.

2.Dikkatinizi konuya tekzif ediniz.

Aynı anda birden fazla şey yapamazsınız. Örneğin hem yanınızdaki kişiyle konuşup hem de konuşmacıyı dinleyemezsiniz. Başarılı dinlemenin ilk şartı, dikkati konuya toplamaktır.

3.Konunun anlaşılmasındaki sorumluluğunuzu hatırlayınız.

Anlaşılma hususunda tüm sorumluluk konuşmacıda değildir.Dinleyenin de sorumluluğu vardır.Bu sorumluluğunuzu hatırdan çıkarmayınız. Tenkit ve sorularınızı sona saklayınız. Konuşma sırasında konuşmacıyı tekzip etmeğe çalışmak yerine, onu anlamaya gayret ediniz.

4.Hislerinizi kontrol ediniz.

Konuşan hakkındaki peşin hükümlerinizi ve duygusal tepkilerinizi kontrol altına almağa çalışınız. Konuşmacının düşünce biçimi, kullandığı kelimeler, giyim tarzı, tipi, davranışları vs. size uygun gelmeyebilir hatta sinirinize bile dokunabilir. Bunları önlemeğe çalışınız. Konuyu takip ediniz, hatibi incelemeği bırakınız.

5.Dinlerken ana fikirleri yakalamağa çalışınız.

Ayrıntılarla meşgul olmayınız. İyi dinleyici ana fikri, yardımcı fikirlerden ayırabilir.Bunu yapabilmek için konuşma programına ve tertibine bakınız. Konuşan hazırlanırken pek çok kaynaktan uzun sürede araştırarak hazırlanmaktadır. Hazırlık zamanı, konuşma zamanından çok fazladır. İyi dinlemek bu çalışmalardan kısa zamanda faydalanmak demektir.

6.Düşünme hızı avantajını olumlu şekilde kullanınız.

Bir konuşmayı baştan sona dikkatli şekilde dinlemek zordur. Çünkü düşünme hızı ile konuşma hızı arasında büyük fark vardır. Bir dakikada 600 kelimelik düşünebiliriz. Aynı sürede ise en çok 100 kelime konuşabiliriz. Bu ortalama 500 kelimelik farkı başka şeyler düşünerek değil, söylenenleri tekrarlayarak ,

özetleyerek ve konuşmacının bundan sonra söyleyeceklerini tahmin ederek değerlendirebiliriz.

7.Not alınız.

Bir konuşmacıyı dinlerken not alanların almayanlardan daha iyi dinledikleri ve anlamada daha başarılı oldukları tespit edilmiştir. Not alma alışkanlığı kazanmalıyız. Bunun için hazırlık yapınız.Ana fikirleri kaydediniz.Her konu için ayrı kağıt kullanınız. Kağıdın bir yüzünü kullanınız. Kendi kelimelerinizle not alınız.

8.Sabırlı olunuz.

Konuşmayı sonuna kadar dinleyiniz. Konuşma bitmeden yerinizden kalkmayınız. Konuşmacının sözünü kesmeyiniz ve konuşmacıyla tartışmayınız. Unutmayınız tartışmanın galibi yoktur.

Kur'an-ı Kerim'in emtia'ya bakışı

Yrd. Doç. Dr. Ali AKPINAR*

*Darende İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Darende/Malatya

Kur'ân'a göre mal, hayatın dayanağıdır. Allah Teâlâ, malı geçimimizi temin aracı (kıyâmen) kılmıştır.[1] Ayetteki 'kıyâmen' kelimesi, hem dünya hem âhiret işlerini ayakta tutan, sebat ve devamını sağlayan araç, dayanak olarak açıklanmıştır.[2] Aslında bizim her bakımdan ayakta durmamızı sağlayan Allah Teâlâ'dır. Mal ise buna vesiledir. Ne var ki ayette mal, sebep olarak değil, doğrudan müsebbip olarak anılmıştır. Bu da hayatın devam etmesinde malın önemini mübalağalı bir şekilde ortaya koymaktadır. Gerçekten de, hayat her yönü ile mala/variyete bağlıdır. İnsan olarak hem kendimize, hem başkalarına karşı sorumluluklarımızı layıkı ile yerine getirebilmemiz variyetli olmaya bağlıdır. Rabbimize karşı kulluğumuzun hakkıyle yerine getirilmesi de ona bağlı. İbadet, muamelat, ukubâtların yerine getirilebilmesinde de maddenin ayrı bir yeri vardır.

Namaz ibadetinde, mesela, setru avret şartının yerine getirilebilmesi için elbiseye/maddeye ihtiyaç vardır. Oruç ibadetinde iftarlık ve sahurluk kaçınılmaz bir ihtiyaç. Zekat, hac, zaten başlı başına malî ibadetlerdendir. Nikâh için mehir gerekli. Cihad, silah ve binitsiz olmaz. İlim için maddeye şiddetle ihtiyaç var. Devlet de, beytü'l-mal ile ancak ayakta durur. Bu sebeple Selef, "Mal müminin silahıdır" demişlerdir. Yine onlar: "Ticaret yapınız. Çünkü siz öyle bir zamandasınız ki, ihtiyaç sahibi olanın ilk yiyeceği/taviz vereceği şey dinidir"[3] diyerek maddenin önemini vurgulamak istemişlerdir.

Kur'ân-ı Kerim'in yüze yakın yerinde 'mal' kelimesi geçmektedir. Mal ile eş anlamlı kelimeler ise buna dahil değildir. Allah Teâlâ, Kitabında malı kendi zatına izafe etmiştir: "Min mâlillâh= Allahın malından.[4] Yine Kur'ân'a göre, mal, Allah'ın fazlı (=fazlullâh)[5], O'nun rızkı[6], O'nun zineti/süsü (=zinetüllâh)[7]dür. Allah Teâlâ, malı/mülkü, dünya ve içindekileri bizim için yaratmış, bizim emrimize sunmuştur.[8] O'nun hiçbir şeyi boşuboşuna ve anlamsız olarak yaratmayacağı ise herkesin malumudur.[9] O halde malın/mülkün yaratılması da bizim yararımıza, bizim hayrımızadır.

İslâm'ın mala/maddeye verdiği bu önemi anlayamamak, müslümanlara pahalıya mal olmuştur. Bugün müslümanlar, sahip oldukları bunca zenginliğe rağmen yokluk içerisinde rezil bir hayat yaşamaktadırlar. Zira onlardan kimi, Allah'ın kendilerine lutfettiği, varis kıldığı zenginliklerin kıymetini bilememiş ve onları müslüman olmayanlara kaptırmışlar. Kimi ise, Allah'ın onlardan asla istemediği bir zâhitliği/ruhbanlığı[10] tercih ederek dünyadan eletek çekmişler. Sounda ekonomik kriz, geçim sıkıntıları (maîşeten zankâ)[11] içerisinde zelil bir hayat yaşamaya mahkum olmuşlardır. Onlardan bazıları da, maddeye değer verme konusunda ölçüyü kaçırarak onda kaybolup gitmişler, madde uğruna bir çok değerlerini yitirmişlerdir.

Öyleyse, nedir İslâm'ın maddeye biçtiği değer ölçüsü? İslâm hangi zenginliği hedeflemiştir? İslâm'ın onaylamadığı zenginlik nasıl bir zenginliktir? Şimdi bu sorulara cevap arayalım:

Kur'ân'a Göre, Müsbet/Övülen Zenginlik:

Mal/zenginlik bizatihi hayır da değildir şer de. Gerçi pek çok ayette mal için, 'hayır' ifadesi kullanılmıştır.[12] Kur'ân'ın, mal için hayır ifadesini kullanması, malın önemine dikkat çekmenin yanında, insanların çoğunun malı salt hayır sanıp ona koştuklarındandır. Nitekim kutlu eylem cihad için de şer/fena anlamına sû' kelimesi[13] kullanılmıştır.[14] Zenginlik de, Allah'ın rızasını ve dünya/ahiret mutluluğunu kazanmak için şart değildir, ama istenmeyen bir şey de değildir.

Kur'ân, mal ile evladı imtihan aracı bir fitne olarak peşpeşe zikreder:

"Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız ancak imtihan aracı birer fitnedir. Asıl büyük mükafat

1 4 Nisâ 5
2 Taberî, Tefsîr, IV, 249-250; Ebû Hayyân, Tefsîr, III, 170; Kurtubî, Tefsîr, V, 31; Râzî, Tefsîr, IX, 186.
3 Ebû Hayyân, age, III, 170.
4 24 Nûr 33
5 62 Cuma 10
6 67 Mülk 15
7 7 A'râf 32
8 22 Hcc 65; 31 Lokmân 20; 45 Câsiye 13
9 3 Âl-i İmrân 191
10 57 Hadîd 27
11 20 Tâhâ 124

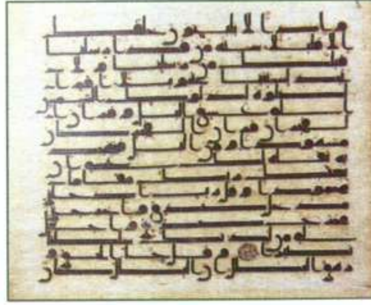
ise Allah katındadır."[15] "O halde gücünüz yettiğince Allah'dan sakının."[16] Dikkat edilirse, mal ve evlat için fitne kelimesi kullanılmıştır. Fitne, sahtesini gerçeğinden ayırdetmek için altını ateşe sokmak, insanın ateşe atılması, azap, belâ, musibet, imtihan manalarına gelir.[17] Maldaki fitnenin evlattakinden daha çok olduğuna işaret etmek için de, mal önce zikredilmiştir.[18] Gerçekten de mal ve evlat, insanın denendiği en zorlu iki sınav sorusudur. Bunlar kişinin hayrına da olabilir, şerrine de. Özellikle mal fitnesinde/imtihanında başarılı olabilmek için, İslâm'ın mala verdiği değerin ölçüsünü kaçırmamak gerekir. İslâm'a göre mal değerlidir, ama sahibi için kurtuluş aracı olduğu sürece. Onu putlaştırıp onda kaybolmamak kaydıyla. Zaten malın değerini anlamak, onu güzelliklerde kullanmakla mümkündür. İslâm, Allah'ın kendisine verdiği malı hakta harcayan kişiyi, gıbta edilecek/imrenilecek kişi olarak[19] göstermiştir. İşte ayetler, mal fitnesiyle tabi tutulduğumuz imtihanı başarmak için, Allah katında olan cennet yurdunun çok daha büyük ve kalıcı olduğuna işaret ederek gücümüz nisbetinde Allah'dan sakınmamızın gereğini vurgulamaktadır. Allah korkusu ve ahiret bilinci. İşte bu iki esas, mal fitnesinin hayıra dönüşmesinin ruknüdür. Bunlardan Allah korkusu, malı kazanıp harcama konusunda İslâm'ın ölçülerine uymayı sağlayacak; ahiret bilinci ise ebedî ve eşsiz güzellikteki cennet yurdu yanında dünya malının gerçek değerinin anlaşılmasını sağlayacaktır.

İşte bu yüzden İslâm ekonomisi tevhid bağlantılıdır. Mal sahibi olmayı, zenginliği hedefleyen müslüman, ekonomik hayatını tevhide göre programlamalıdır. Bunun içinde, bütün hayatının az bir şey olduğunu ve sonlu olduğunu hiçbir zaman unutmamalıdır. Dünyada sahip olduklarından çok daha hayırlı ve kalıcı olanının ahirette olduğunun bilincinde olmalıdır. Bunlara riayet edilirse ancak, İslâm'ın hedeflediği zenginlik elde edilebilir.

Fıtrat dini İslâm, insanın mala olan düşkünlük ve tutkunluğunu gözardı etmemiştir. Ama bu tutkunlukta aşırılığa kaçılmaması için tedbirler almıştır. Sürekli olarak da dünyalıklar, ahiretliklerle birlikte anılmıştır. Bu şekilde asıl hedefin geçici dünya değil, kalıcı ahiretin kazanılması olduğu tesbit edilmiştir. Bu konudaki pek çok ayetten ikisi şöyledir:

"Kadınlara, oğullara, yığın yığın altın ve gümüşe, salma güzel atlara, hayvanlara ve ekinlere olan aşırı sevgi insanlar için bezenip süslenmiştir. Bunlar dünya hayatının metaıdır. Allah katında ise, varılacak yerin en güzeli vardır"[20]

"O mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür. Kalıcı olan iyi ameller ise, Rabbin katında sevab bakımından da, emel bakımından da çok daha hayırlıdır."[21] Kur'ân'da iki ayette geçen[22] 'emel' kelimesi, dünyaya tutkunluk, ahiretten yüzçevirip dünyayı sevmek ve ona bağlanmak[23] gibi manalara gelir. Bu bağlamda; "Emel uzakıkça, amel kötüleşir", "Emel, ameli azaltır, sahibini gevşetip tembelleştirir ve hevasına uydurur"[24] denilmiştir. Zaten öteki ayet-i kerimede, "Bırak o kafirleri, yesinler faydalansınlar, amel onları oyalayadursun"[25] buyrulurak bu manada kullanılmıştır.

Yukarıya aldığımız ayette ise, emel olarak asıl bağlanılacak, sevilecek arzulanacak, ümit edilecek şeyin salih ameller ve onların Allah katındaki mükafatı olduğu belirtilmiştir. Kelime, önceki ayette aldatıcı emel, anlamında kullanılırken bu ayette gerçek ve hayırlı emele dikkat çekilmiştir. İnsanın emelle yaşayan bir varlık olduğu gözönünde bulundurularak faydasız-aldatıcı emele, hayırlı emel alternatif gösterilmiştir. Yani ey insan, emelsiz yaşayamam, diyorsan, işte sana ümit edilip tutulacak, bel bağlanılacak en hayırlı emel: sâlih ameller ve onların Allah katındaki mükafatları. Salih amellerin adamı olmak da, sahip olunan dünyalıkları Allah'ın ölçüleri doğrultusunda kullanmakla mümkündür. Yoksa dünyadan ve onun süslerinden el-etek çekmek değildir istenen.

Kur'ân'ın hedeflediği bu mal/zenginlik istenen, arzulanan bir zenginliktir. Nitekim zenginlik konusunda darb-ı mesel olan Hz. Süleyman Peygamber, böyle bir zenginliği istemiştir. O a.s., Rabbinden, kendisinden başka hiç kimsenin ulaşamayacağı bir zenginlik isteyerek şöyle diyordu:

".. Rabbim beni bağışla; bana, benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver."[26] Dikkat edilirse, Süleyman Peygamberin duasında, din dünyadan önce gelmektedir. O, önce bağışlanmak diliyor, sonra mülk. Bir Peygamber olarak Onun, Allah'dan böyle bir mülk istemesi, heva-heves, zevk-safa için değildi elbet. Ama O, bir bütün olarak ve hakkıyle Allah'ın dinini yaşayabilmek için istiyordu variyeti. Bir başka anlayışa göre; O, "Bana öyle bir mülk ver ki, benden sonra 'Dünyanın vefası olsa Süleyman'a olurdu' denilsin de, kimse kendini dünyaya kaptırmasın" düşüncesi ile böyle bir zenginlik istiyordu.[27] Ne niyetle olursa olsun, büyük bir Peygamber olarak O, böyle bir zenginlik istemiş ve kendisine büyük bir mülk verilmiştir. Gerçekten de O, bu konuda darb-ı mesel olmuştur.

Hz. Süleyman'ın bu mülk/variyet isteğinin, Allah'ın dinini layıkı veçhile yaşayabilme arzusunu gerçekleştirmeye yönelik olduğunu yine O'nun Kur'ân'daki şu sözlerinden anlamaktayız: "Gerçekten ben mal sevgisine Rab-

12 Bkn. 2 Bakara 180, 215, 272; 28 Kasas 24, 100 Âdiyât 8

13 3 Alu İmrân 174

14 Kurtubî, age, XX, 162; Râzî, age, XXXII, 67-68; Elmalılı M. Hamdi, Tefsîr, IX, 6021

15 8 Enfâl 28

16 64 Teğâbün 15-16

17 Bkn. Râğıb el-Isfehânî, el-Müfredât, 559-560

18 Alûsî, Tefsîr, VI, 284

19 Buharî, İlim 15, Zekât 5; Müslim, Müsâfirûn 266-268; Tirmizî, Birr 24; İbn Mâce, Zühd 22; Ahmed b. Hanbel, I, 385, 432.

20 3 Alu İmrân 14

21 18 Kehf 46

22 Bkn. 15 Hicr 3, 18 Kehf 46

23 Kurtubî, Tefsîr, X, 3

24 Kurtubî, age, X, 3

25 15 Hicr 3

bimi anmak için düştüm.."[28] Bu sözler, mal sevgisi ve mal tutkusunun insanın fıtratında bulunan bir duygu olduğunun bir göstergesidir aslında. İslâm bu tutkuyu inkar etmemiş, ama bu tutkuyu koyduğu ekonomik ölçülerle kontrol altında almıştır. Biz bunu şu tarihi olayda net bir şekilde görmekteyiz:

Peygamberimiz s.a.v. Amr b. el-As'ı, büyük ganimetlerle sağ salim döneceği müjdesi ile bir savaşa göndermek istediğini söyleyince Hz. Amr şöyle der: "Ey Allah'ın Rasulü ben mal/zenginlik için müslüman olmadım. Ama ben, İslâma olan arzum ve Onun Peygamberi ile beraber olabilmek için müslüman oldum." O'nun bu samimi itirafına Hz. Peygamber şöyle karşılık verir: "Ey Amr, salih kişi için salih (bol) mal ne iyidir."[29] Sâlih kişi, inancında ve amelinde doğru olan, Allah'ın hakkı ile kulların hakkını gözeten; Allah'a itaat edip haramlardan kaçınan; ömrünü Allah'a itaatte, malını O'nun istekleri doğrultusunda harcayan; din ve dünyasını ıslah etmiş olgun kişidir.[30] Buna göre, salih (bol) mal, ancak bu özelliklere sahip kişiye yakışmaktadır. O, ancak salih kişinin elinde değer bulur. Salih malın ehli, salih kişidir, başkası değil. Hadis, çok malın, salih kişi olmaya engel olabileceği şeklindeki Hz. Amr'ın endişesini de gidermiş ve variyetli olmaya teşvik etmiştir.

Burada şunu da belirtmekte fayda vardır ki, Kur'ân'ın hedeflediği bu mal/zenginlik anlayışı, yaşanılmaz bir ütopya değildir. Yani insan isterse, malı ile değerlenebilir ve isterse malını dğerlendirebilir. Nitekim Kur'ân, zenginlikte arzulanan insan tipleri ile doludur. Hz. Dâvûd, Hz.Süleyman, Hz. Yusuf Peygamberler bu alanda belirgin örneklerdir. Kur'ân, onların kıssalarını anlatırken variyet sahibi oluşlarını özellikle zikretmiştir.

Dağlar, kuşlar başta olmak üzere pek çok dünyalık kendisine verilmiş olan Dâvûd Peygamberin sürekli Allah'a dönen, Allah'a bağlı bir kul olduğu özellikle anlatılır.[31] Rüzgar, cinler emrine verilen; bakır eriyiği sel gibi kendisi için akıtılan Hz. Süleyman[32] ise, kendisine verilen bu nimetlerden bir tanesinin ardından şöyle diyerek konumunu özetliyordu: "Bu Rabbimin fazlındandır. O, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye bunu bana verdi. Kim şükrederse kendi yararınadır. Kim de nankörlük ederse, Rabbimin onun şükrüne/kulluğuna ihtiyacı yoktur, O kerimdir."[33]

Kur'ân'da anlatılan bu ideal tipler sadece peygamberlerden değildir elbet. Kudret sahibi Zülkarneyn[34], Büyük taht ve hükümranlık sahibi Sebe melikesi Belkıs,[35] kul olarak haddini bilen Bahçe sahibi[36] bu meyanda zikredilebilir.

Kur'ân'a Göre Menfi/Yerilen Zenginlik:

Belirtilen bu esaslara uyulmazsa mal/zenginlik, bu sefer azgınlık sebebi olur. Kulluk ve şükür sebebi olması gereken variyet azgınlık sebebi olarak sahibini helake götürüverir. Artık o zaman kişi, nice değerlerini mal sevdası içerisinde kaybediverir. Yeryüzünün ıslahında kullanılması gereken mal, artık azgınlık ve fesat vasıtasına dönüşür. Kur'ân-ı Kerim buna şu şekilde dikkat çeker:

26 38 Sâd 35

27 Bkn. Râzî, Tefsîr, XXVI, 204-210 Süleyman a.v.ın zengin olması hasebiyle Cennete girecek son Peygamber olduğu şeklinde yaygın bir görüş vardır ki, bunun aslı yoktur. Böyle bir görüş O'nun Allah katındaki yüksek makamına ve güzel geleceğe (Bkn. 38 Sâd 25) gölge düşürmektedir. Bkn. Kurtubî, Tefsîr, XV, 204

28 8 Sâd 32.

29 Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 197

30 Bkn. Dumlu Ömer, K. Kerim'de Salâh Meselesi, 82-84

31 Bkn. 34 Sebe 10; 38 Sa'd 18-20

32 24 Sebe 12-13

"Eğer Allah kullarına bol rızık verseydi, yeryüzünde taşkınlık ederlerdi.."[37] "Hayır hiç de öyle değil! İnsan malı sebebiyle kendini müstağni görüp sapar."[38] Dünyada sahibini, gurur, kibir, şımarıklık, azgınlık, taşkınlık ve cimriliğe sevkeden bu zenginlik, ahirette ona bir fayda verecek mi? Elbette hayır. O dünyalıklar, ahirette de azaba karşı sahibine bir fayda sağlamayacak. Dünyada, sahibine kötü tutkular ve düşmanlar kazandırdığı gibi, ahirette de ona yük ve ağırlık olacak. "Küfredenlere ne malları, ne evlatları Allah katında hiçbir fayda sağlamayacak. İşte ateşin yakacağı olanlar onlardır."[39]

"O helak olduğu zaman, malı asla kendisine fayda vermez."[40] "Ona ne malı fayda verdi, ne de kazandığı!"[41] Bu yerilen variyet sahipleri için de Kur'ân'da pek çok örnek anlatılır: Hazinelerinin anahtarlarını büyük bir grubun zor taşıdığı mülkün sahibi azgın, şımarık Kârûn,[42] azgın, cimri bahçe sahipleri[43], kendisine bol mal-mülk ve evlat-ıyal verilen hırslı, inkarda inatçı Velid[44], malına güvenip azan, Allah'a kulluk yapanlara engel olan Ebu Cehil[45], sahip olduğu dünyalıklar kendisini ateş babası olmaktan kurtaramayan Ebu Leheb ve karısı[46] bunlardan bazılarıdır.

Sonuç olarak; malı verenin Allah olduğu.. Dünyanın geçici ve sonlu olduğu.. Ahirettekilerin

33 27 Neml 40

34 18 Kehf 83-98

35 27 Neml 20-44

36 18 Kehf 37-41

37 41 Şûrâ 27

38 96 Alak 6-7

39 3 Alu İmrân 10, 111; Mücâdele 17

40 92 Leyl 11

41 111 Tebbet 2

42 28 Kasas 76-82

43 68 Kalem 17-32

44 74 Müddessir 11-26

45 96 Alak 6-14

46 111 Tebbet 1-5

dünyalıklarla kıyaslanamaz bir şekilde daha güzel ve kalıcı olduğu.. Mal mülk sahibi olmanın saadet için yeterli olmadığı.. Malın hakta/hayırda kullanılmadığı sürece sahibi için bir üstünlük nedeni olamayacağı.. Hakta kullanılmayan bir malın sahibini dünyada huzursuzluklardan, ahirette helak ve azaplardan kurtarmaya yetmeyeceği. Evet tüm bunlar gözardı edilerek elde tutulan bir zenginlik müslümanın hedefi olmamalıdır. Ama variyetin, insanlığa saadet sunabilmesi için, Mâlikü'l-Mülkün ilkeleri doğrultusunda yaşayan tevhid erlerinin ona sahip olmaları da kaçınılmazdır. İşgal edilen arzın, gasb edilen mülkün materyalist, kapitalist vurguncülardan temizlenerek; malın yalnızca zengin bir sınıfın elinde dolaşan devlet olmaktan kurtarılması ve toplumun her kesiminin ondan nasiplenmesi için yeryüzünün varisi gerçek müminlere büyük görevler düşmektedir.

Mülkün Sahibinden Ekonomi İlkeleri:

Tüm insanlık her konuda Allah'a muhtaçtır. Dünyada da muhtaçtır, ahirette de. Ferdi hayatta da, sosyal hayatta da. Siyasi hayatta da, ekonomik hayatta da insanlık, O'na ve O'nun ölçülerine muhtaçtır. Bu hakikati Kur'ân şöyle dile getirir:

"Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise O, herşeyden müstağni ve övülmeye layıktır."[47] Arapçada haber, genelde nekre ('el' takısız, belirsiz) olur. Ayette ise ma'rife ('el' takılı, belirli) gelmiştir. Bu da manaya farklılıklar kazandırır. Buna göre, el-fukarâ kelimesindeki 'el' takısı cins, kasır ve muhtaçlığın şiddetini bildirmek içindir. Yani siz, her konuda, şiddetle Allah'a muhtaçsınız. Eğer kelime nekre olsa idi, bazı konularda muhtaçsınız, anlamına gelebilirdi.

Yine ayet Allah'ın ğanî (zengin, kimseye ihtiyacı olmayan) ve hamîd (övülmeye layık olan) sıfatları ile son bulmaktadır. Ğanî ve hamîd sıfatları birlikte anılmıştır. Allah hem ğanîdir, hem de hamîd. Zira sadece ğanî (zengin) olmak yeterli değildir. Güzel olan, cömertlikle beraber olan zenginliktir. Övülecek zenginlik de ancak budur. Herkese bol bol veren Allah Teâlâ'da ise bu fazlasıyla mevcuttur. Bu yüzden o ğanî ve hamîddir. O'nun zenginliği övülmeye layık bir zenginliktir.[48]

Demekki insanlık ekonomik hayatta da Allah'a muhtaçtır. Nitekim diğer alanlarda olduğu gibi, ekonomik alanda da aradığı mutluluğu beşerî sistemlerde bulamayan insanlık, Yaradanına olan bu muhtaçlığını bugün daha iyi kavrayabilecek bir düzeydedir. Çünkü insan kaynaklı ekonomik modeller, insanlığa sömürü, modern kölelik, sınıfsal ayrım, dengesiz servet dağılımından başka birşey verememiştir. Dünyamız, nüfusunun beş katı kadar insanı besleyip barındırabilecek ekonomik zenginliğe ve coğrafi genişliğe rağmen insanımıza dar gelir bir hale sokulmuştur.

Öyleyse her konuda kendisine muhtaç olduğumuz Mâlikü'l-Mülkün ilkeleri nelerdir? Bu ilkelerin hepsini böyle bir yazıya sığdırmak elbette mümkün değildir. Ama biz bunlardan çok önemli bazısını, mukayeseli bir biçimde özetlemeye çalışacağız. Önce helâl/serbest olanları, sonra da haram/yasak olanları birbirine alternatif olacak şekilde sıralayacağız:

1- İslâm ekonomisi tevhid bağlantılıdır. Müslüman tevhid bağlantılı bir ekonomik hayata adaydır. Buna göre, mülk/mal/kapital Allah'ındır. Allah onu insanlara imtihan aracı/fitne olarak emaneten vermiştir. Mülkün asıl sahibi Allah olunca, o mülkde tasarruf sahibi de Allah olmalı, öncelikle O'nun ilkeleri o mülke hakim olmalıdır. Müslüman, Malikü'l-Mülk olarak Allah'ı kabul ederken, mülkde Melik (otorite) olarak da O'nu kabul eder.

Tevhid bağlantılı bu ekonomik anlayışın karşısında, "mal kazanındır, istediği yerden kazanır ve istediği şekilde harcar" diyen kapitalizm ile, mülkiyet hakkını tamamen devlete veren Komünizm ve bu sistemin uzantıları diğer anlayışlar vardır. Bu anlayışların hiçbirinin ekonomik huzur getiremediği defalarca ortaya çıkmış bir gerçektir.

2- Emek karşılığı bir kazanç helâl olandır. Haram olanı ise, terlemeden ve haketmeden

47 35 Fâtır 15

48 Bkn. Ebû Hayyân, Tefsîr, VII, 307; Kurtubî, Tefsîr, XIV, 337; Elmalılı M. Hamdi, Tefsîr, VI, 3984

49 92 Leyl 4

olan bir kazançtır. Bu konudaki pek çok ayetten bir kaçı söyledir:

"Şüphesiz sizin çalışmalarınız çeşit çeşittir."[49]

"Şüphesiz insan için ancak çalışıp kazandığı vardır."[50]

"Ey iman edenler! Aranızda mallarınız batıl yollarla yemeyiniz."[51] Ayette geçen batıl kelimesi, kumar, aldatma, gasb, gönülsüz olarak, faiz, bahs, piyango, sihir, fuhuş, içki, domuz ticareti ile elde edilen, sahibinin gönlü olsa bile Şeriatin haram kıldığı yollardan biri ile elde edilen her türlü kazancı içerisine alır.[52] Yine ayette, "başkasının malını yemeyiniz" yerine, "mallarınız" ifadesi kullanılması da oldukça dikkat çekicidir. "Mallarınız" denilerek, malın herkesin istifadesine amade bir meta olduğuna ve milli servet mefhumuna işaret edilmiştir. Yani hiç kimse, mal sahibi benim, diyerek sahip olduğu şeyleri meşru olmayan yollarda kullanamaz. Çünkü malın gayr-i meşru yolda kullanılması, yalnız kullananın değil, tüm toplumun zararınadır.

3- Meşru iş ve yollarda elde edilen helâli, emek karşılığı ve gönül rızası ile de olsa meşru olmayan yollardan elde edilen haram olanıdır. Buna göre içki, kumar, faiz, fuhuş, hırsızlık vb. yukarıda geçen batıl kavramına giren her türlü kazanç temiz olmayan pis/murdar şeyler olup bunların hepsi yasak, bunların dışındakiler ticaret, ganimet, ziraat, hibe, işçilik, memurluk vb. yollarla elde edilen ise helâldir.

"Ey insanlar! Yerdeki şeylerden, helâl ve temiz olmak şartıyla yeyin."[53]

".. O Peygamber, temiz şeyleri onlara helâl, murdar şeyleri ise haram kılıyor.."[54]

4- Malı, dünya ve ahirette saadet aracı olarak görmek helâl tarafı; malı araç olmaktan çıkarıp hedef haline getirmek ise istenmeyen yanıdır. Mal bir tutkudur ama, yok olacak fâni bir tutkudur. Bu yüzden mâil olunan ve zâil olacak şey anlamına mâl denilmiştir.[55]

"Onlardan kimi, Ey Rabbimiz bize dünyada ver, der. Onun ahirette nasibi yoktur. Kimi de, Ey Rabbimiz bize dünyada da güzellik ver, ahirette de güzellik ver. Bizi Cehennem azabından koru, der."[56]

"Kim bu çarçabuk geçen dünyayı isterse, biz de burada ona, yani dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını veririz. Sonra da onu Cehneneme sokarız. O, oraya kınanmış ve kovulmuş olarak ulaşır."

"Kim de inanmış olarak ahireti diler ve onun için çalışırsa, işte bunların bu çalışması makbul/geçerli olur."[57] Özellikle son ayette, ahireti hedefleyen kimseden de çalışıp çabalamasının istendiğine şahit olmaktayız. Yani ahiret isteyen de bu dünyada çalışacak, dünyalıklar elde edecektir. Ne varki hedef ahiret hayatı olduğundan dünyalıklar elde etmek için her yolu mübah göremeyecek ve dünyalıklar içerisinde kaybolup gitmeyecektir. Nitekim bir başka ayette bu denge şu şekilde sağlanmaktadır: "Allah'ın sana verdiği maldan harcayıp ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma.."[58]

5- Ferdî mülkiyet hakkı, sahibini Kârunluğa götürmemek kaydıyla helâl; Kârunluk içinde insani değerleri yitirmek ise haramdır. Malın gerçek sahibi Allah olduğuna göre, Allah'ın tüm kulları bu nimetten yararlanabilmelidir. Mal sahibi olmak güzelse, sadece zenginler değil, diğer insanlar da o güzelden istifade edebilmeli. Yani mal nimetinin avantajlarından istifade bir insanlık hakkıdır. Ama bu yararlanmanın yolları, kulların maddi durumuna göre farklı farklı olabilir. Onlardan kimi zengin mal sahibi olarak ondan tadarken, kimi de fakir olduğu halde zekât, infak, tasadduk, karz (ödünç verme) gibi yollarla tadabilmelidir. Bu da tüm bu kurumların işletilmesiyle gerçekleşebilir. İşte o zaman mal, toplumun belli bir kesiminin elinde dolaşan bir devlet/sömürü aracı, tahakküm sebebi olmaz. Ve ancak o zaman mal, zengin-fakir arası düşmanlık değil, kardeşlik nedeni olur. Bunun Kur'ân'ın veciz deyişiyle ifadesi ise şöyledir:

".. Ta ki bu mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın.."[59] Ta ki zenginler, malları sebebiyle fakirler üzerinde hakimiyet kurup, onları ezip sömürmesinler. Kapitalizme kapı açılmasın. Toplum sınıflara ayrılmasın.[60]

6- İslâm'ın öngördüğü ekonomi iktisada dayanır, israfa değil. Yani iktisad hedef/helâl israf ise haramdır. İktitsad, her şeyde ölçülü olmaktır, istikamettir. İsraf ise ölçüsüzlük ve haddi aşmaktır. İsrafda hayır yoktur, hayırda ise israf olmaz.

"Onlar ki, harcadıkları vakit ne israf ederler, ne de cimrilik yaparlar. Onların harcamaları bu ikisi arasında ortalama bir yoldur."[61]

"Elini boynuna asma/cimrilik etme. Büsbütün açıp da saçma/israfa kaçma. Sonra kınanmış ve pişman bir halde otura kalırsın."[62]

"Yeyin, için israf etmeyin. Zira Allah, israf edenleri sevmez."[63]

50 53 Necm 39
51 4 Nisâ 29
52 Bkn. İbnü'l-Cevzî, Tefsîr, I, 194; II, 60; Taberî, Tefsîr, V, 30-31; Kurtubî, Tefsîr, II, 338; Râzî, Tefsîr, X, 69; Âlûsî, Tefsîr, IV, 22
53 2 Bakara 77, 168, 172; 5 Mâide 88; 8 Enfâl 69; 16 Nahl 14
54 7 A'râf 157
55 Bkn. Rağıb el-Isfehânî, el-Müfredât, 726
56 2 Bakara 200-201
57 17 İsrâ 18-19
58 28 Kasas 77
59 59 Haşr 7
60 Bkn. İ. Cevzî, ag VIII, 211
61 25 Furkân 67
62 17 İsrâ 29
63 7 A'râf 31

KAYNAKLAR

1 Ahmed b. Hanbel, Müsned, (6 c), İstanbul, 1981.
2 Âlûsî, Şıhâbuddîn Mahmûd, Rûhu'l-Meânî, (16 c), Daru'l-Fikr, Beyrût (Tefsîr).
3Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh, (8 c), İst, 1981.
4 Dumlu Ömer, Kur'ân-ı Kerim'de Salâh Meselesi, Diyânet İ. B. Yayınları, Ankara, 1992.
5Ebû Hayyân, Ebû Abdillâh el-Endülüsî, el-Bahru'l-Muhît, (8 c), Riyât, ty, (Tefsîr)
6-Elmalılı, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili (9 c), İst, 1971 (Tefsîr)
7el-Isfehânî, er-Râğıb, el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân, İst, 1986.
8İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, Zâdü'l-Mesîr (9 c) Beyrut, 1984 (Tefsîr).
9 İbn Mâce, Sünen, Mısır, ty
10 Kurtubî, Ebû Abdillâh, el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân (20 c), Beyrut, ty, (Tefsîr).
11 Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, (5 c), Mısır, 1995.
12 er-Râzî, Fahrüddîn, et-Tefsîrü'l-Kebîr (32 c) Tahran, ty, (Tefsîr)
13 et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, Câmiu'l-Beyân, (30 c), Beyrut, 1988 (Tefsîr)
14 Tirmizî, Sünen, (5 c), 1934.

İslam iş ahlakı

Prof. Dr. Orhan TÜRKDOĞAN

Françis Fukuyama, "Tarihin sonu mu?" adlı bir incelemesinde, komünizmin yıkılmasından sonra kapitalist sistemin alternatifsiz kalışını "tarihin sonu" olarak belirtiyordu. Gerçekte, 20. yüzyıl kapitalist ve Marksist ekonomik sistemlerin bir karşılaşmasına sahne olmuştur. Bu iki kutup, evrenimizi de iki ideolojik kampa bölmüştür. Bugün komünizm, Marks'ın kapitalizm için reva gördüğü ifadeyle "tarihin çöplüğüne atılmış", kapitalizm biricikliğini sağlamıştır...

Ancak, kapitalizm, Batı toplum tarihinin, kültür ve inanç sistemlerinin yoğurduğu bir ekonomik sistemdir. Max Weber, bu gerçeği aynen şöyle ifade ediyordu: "Kapitalizm, demokrasi, bilim ve hukuk, dünyanın malı değil, Protestan ahlakının bir ürünüdür." Nitekim, onun ünlü eserinin adı da: "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu"dur. 1919 yılında yayınlanan bu eser, aynı zamanda kapitalist sistemin manevi bir yapısı olduğunu, bunun da doğrudan Protestan ahlakına dayandığını belirtiyordu.

Gerçekte, kapitalizm ilk kez Adam Smith (1723-1790) tarafından sistemleştirilmiştir. O, ekonomi tarihinde kapitalizmin babası olarak anılır. Ancak, Smith'in kapitalizm anlayışı, bugün ülkemizde ileri sürülen kapitalist modelden büsbütün farklıdır. A. Smith, Glaskow üniversitesinde Ahlak, Ekonomi ve Siyaset bilimlerini, başında bulunduğu Pratik Felsefe kürsüsünde okutuyordu. Bir ekonomistin aynı zamanda ahlak derslerini yürütmesi bizlere çelişki gibi görünmekle beraber gerçek durum budur.

Adam Smith, ilk eseri olan "Milletlerin Zenginliği Üzerine Bir Araştırma" adlı incelemesinde liberal düşünce ve piyasa ekonomisine dayalı kapitalist modelin ana ilkelerini ortaya koyuyordu. Böylece liberal ekonominin egoist yapısının gerçekliğini kutsallaştırıyordu. Ancak, ikinci eserinde, "Ahlaki Duyguların Teorisi"nde ise ahlak biliminin (etika) ilkelerini açıklıyordu.

Adam Smith, bu iki eseriyle iktisat ve ahlâkı bir sentez haline getiriyordu. İyi bir vatandaş çok çalışarak, kazanç sağlayarak, tasarrufta bulunarak ve kazancını yeni yatırım alanlarına yatırarak ancak Tanrı'sına yükselebiliyordu. Aksi takdirde bu mümkün olamazdı. Yani, kapitalist, aynı zamanda zühdi (asketik) bir kimliği taşıyan insan tipini temsil etmektedir. Max Weber de aynı şekilde, Adam Smith'den yüzkırk-yüzelli yıl sonra kapitalist sistemin asketik yapısını vurguluyordu.

O halde, kapitalizm, Batının kültür değerleriyle yoğurulmuş, temelinde Hıristiyanlık bulunan bir ekonomik sistemdir. Bu sistemin manevi yapısı, görüldüğü üzere Protestan ahlakıdır. Çünkü, ilk kapitalist gelişme ve sanayileşme hareketleri İngiltere'de doğmuş, sonra onu Almanya, Hollanda, daha sonra da Katolik ülkeler izlemiştir.

Şimdi, Türk toplumu kapitalist sisteme doğru, dolu dizgin koşmaktadır. Ancak, Batıdan ithal ettiğimiz bu modelin manevi yapısı nedir? Bu husus tartışmaya açılmalıdır. Pasifik Kuşağı dediğimiz ülkeler (Güney Kore, Honkong, Singapur, Taiwan) ve Japonya uyguladıkları liberal modelle birlikte Budizm ve Konfüçyüs inanç ve değerler düzenini de birlikte götürmektedirler. Yani, bir Japon liberal kapitalist ekonomi çizgisinde ilerlerken uyguladıkları bu modelin manevi yapısını da kendi norm ve değerleriyle oluşturmuş bulunmaktadırlar.

Bugün, Pasifik Kuşağı ülkelerinin hiçbirinde Budizm ve Konfüçyüs dinlerini dışlayan bir ekonomik yapıya rastlayamazsınız. Hatta, ünlü Mega Trendi: 2000" adlı eserin yazarı Naisbitti, Pasifik kuşağı ülkelerinin veya Dört Kaplan'ın kalkınma startejilerinde Budizm ve Konfüçyüs gibi inanç sistemlerinin motor güç olduğunu ileri sürmektedir.

Adam Smith ve Max Weber'den bugün Batı toplumu çok uzaklardadır. Sekülarizm, hızlı teknolojik ilerleme, kapitalist sistemin altı yapısı-

nı oymuş, büyük ölçüde manevi değer biçimlerinde tahribat yapmıştır. Para için para kazanma, zengin olma tutkusu, bencillik hırsı, sosyal dayanışma yapısını yıkmıştır. Kalabalıklar içinde yalnız yaşayan fert, özgürlük ve bağımsızlık teranesiyle aile yuvasından kopmuş, cinsel hayatı bir fetiş haline getiren hayvani ihtiraslarının kurbanı olmuştur. Bu, Batı toplumlarının bir dramıdır. R.A. Dubresky'nin bir araştırmasına göre, Türk toplumunda vatanseverlik duygusu gençler arasında % 46 iken,ABD'de bu oran % 2 civarındadır.

Kapitalist sistem, Protestas ahlakının düzenleyici kimliğinden uzaklaştıkta dünyevileşmiş (sekülarizasyona uğramış) ve materyalist bir dünya görüşüne dönüşmüştür. "Al, kullan at", "ye, iç-tüket", "bu dünya böyle gelmiş, böyle gider", "Tapınacak tek Tanrı: Dünyadan zevk almaktır" tarzındaki sloganlar bir hayat felsefesi haline gelmiş, tüm manevi değerler, yüksek alakı duygular adeta boğulmuştur.

Ülkemiz, kapitalist sistemin bu makas noktasındadır. Firenlenemediği takdirde veya makas değiştiremediği sürece izleyeceği hat, Batı yolu olacaktır. Ancak, Batı'da aydınlar ve düşünürler bu açmazdan toplumu kurtarmak için yeni norm ve felsefeler meydana getirmektedirler. Özellikle, sisteme başlangıçtaki manevi yapısını kazandırmaya çalışmaktadırlar. E.F. Schumacher'in "Küçük Güzeldir" adlı eserini bu çizgide izlemek gerekir. İşte, Protestan İş Ahlakı bu şartlar altında gündeme gelmektedir. Böylece, kapitalist ekonomik sistemin yozlaşan kimliğine manevi zihniyet aşılamak suretiyle eski kimliğine dönüştürmeye çalışılmaktadır. Buna göre, Protestanlık insan hayatının rasyonalizasyonuna büyük önem vermiş, yeteneğe ve modern mesleklere yönelik engin ahlaki değerleri de desteklemiştir. Bu suretle, Protestanlık "işi" kutsallaştırmıştır. Protestan İş Ahlakı'nın önemi burada ortaya çıkmıştır. Çok çalışmak tutumlu olmak, aşırı tüketim kompleksinden

uzaklaşmak, "akıntı toplumuna" karşı sade bir hayat tarzı (asketizm) ve uyumlu bir felsefi düşüncenin (Aşk Ahlakının) benimsenmesi gibi. Nitekim, Schumacher, "Küçük Güzeldir" adlı eserinde, dini değerlerle iktisadi ilerleme arasında bir çelişki bulunmadığı kanısındadır. Ona göre, manevi sağlık ile maddi refah birbirine düşman değil, tabiî tamamlayacıdırlar.

Ülkemiz 19. yüzyılın bu dolu dizgin anarko-kapitalist sistemiyle yetinemez. Ya tarihsel gelişim çizgisine uygun bir iktisat modelini ortaya koymalı veya günümüzde bu sistemin çelişkilerine karşı Doğu ve Batı toplumlarında uygulamaya aktarılan Protestan veya Budizm İş Ahlakı türünden kendi kültür ve değerlerimizin oluşturduğu bir kimliği sistemin yapısına kazandırmamız gerekmektedir. Yakın tarihimiz, İslami Vakıf modeli, Ahi kuruluşları, Yaren teşkilatları yanında, altıyüz yıl devam eden İslam'ın fitre-zekât uygulamları ve Osmanlı mali sistemleriyle canlı bir müze gibi elimizin altında durmaktadır. Dış ülkelerin bile dikkatlerini çeken bu örnek uygulama modelleri artık gündeme gelmelidir. Köklerini geçmişten almayan bir toplumun dayanıklığı tartışma konusu olabilir.

Görülüyor ki, ekonomik sistemler kendilerini oluşturan değer ve ahlaki normlardan soyutlandıkça, hatta dışlandıkça maddileşmektedirler. Böyle bir süreç, toplumun ruhsal dengesini bozmak suretiyle fertlerde israf, lüks ve tatlı yaşantıyı tırmandırmaktadır. O takdirde, iktisat ideolojisi, kazanç için kazanç sağlayan, kolay para kıvıran, hayali ticaret peşinde koşan kalpazanların, babaların ve mafya ağalarının at oynattıkları bir arenaya dönüşmektedir. Böylece, toplumu ayakta tutan kültürel bağlar çözülmekte, değerler sistemi alt üst olmaktadır. Bir uçta yoksulların, öteki uçta zenginlerin, para babalarının yer aldığı, orta sınıfın ise eridiği, kutuplaşmış bir toplum yapısı ile karşılaşırız. Serbest piyasa ekonomisinin yol açtığı bu çıkmazdan kurtulmanın çaresi, dünya nimetlerinden israfa kaçmayacak şekilde yararlanmak, helal kazanç, dürüstlük, yardımlaşma, kalkınmaya yönelik akılcı tutum ve davranışları eğitim ve okullaşma süreciyle kitlelere aşılamak, lüks ve fanteziden uzaklaşacak bir tarzda toplumsal norm ve değerlere yönelmek gibi önemli kültür kodlarını seferber kılmakla mümkündür. Bütün bu tarihi kültür kodlarının devreye konulması, her şeyden önce tarihimizde kırgınlıklarımızı bir yana bırakmamızı, köklerimize dönmemizi ve sayıları milyonları aşan, hatta Batılı bilim adamlarını bile hayrette bırakan arşiv begelerinden yararlanmamızı gerektirmektedir. Bütün bu girişimler, bilimsel yöntemin sınırları içinde yürütülmelidir. Çünkü, biz yirminci yüzyılda tarihi miraslarıyla bağlarını koparan yeryüzünde birkaç milletten biriyiz.

İslami İş Ahlakı işte böyle bir ortamda gündeme gelmelidir. Ülkemizin içinde bulunduğu şu bunalım döneminde, İslam'ın önerdiği helal kazanç fikri, tasarrufa dayalı bir ahlaki zihniyet, lüks ve aşırı tüketimi engelleyen "yiyiniz-içiniz fakat israf etmeyiniz" tarzındaki kutsal önerileri bunlar arasındadır. Bütün bu değerler sistemi Halk-İslam'ında yaşamaktadır. Halkımız, İslam'la şereflendiği bin yıllık dönemden beri, İslam'ın özünü temsil etmektedir ve ondan kıl kadar da ayrılmamıştır. Dayanışma duygusu, tasarruflu bir hayat tarzı, birlik ve düzenin bozulmaması, komşusu açken kendisinin tok olmasının bir anlam taşımayacağı bir dünya felsefesi, İslam'ın halkımıza kazandırdığı kurallar bütünüdür. Nitekim, Şerif Mardin, 1969 yılında İzmir Sümerbank fabrikalarında çalışan 163 işçi üzerinde yapmış olduğu bir araştırmada "dini inancın hâlâ bir grup içinde bir dünya görüşü sağladığı" gerçeğini ortaya koymuştur. Bu İslam İş Ahlakının işçilerimiz arasında ne kadar güçlü olduğunun kanıtını teşkil etmektedir. Aynı şekilde, E. Wallace Lambert, 1967 yılında Orta Doğu ülkelerinde yapmış olduğu bilimsel bir araştırmada (0-14) yaş grupları arasındaki çocuklar üzerinde uyguladığı "Siz nesiniz?" sorusuna Türk çocuklarının verdikleri cevaplar dini bir kimliği ortaya koymakta, Lübnan'dan sonra ikinci sırada geldiğini gözlemiştir. Bu durum, dini hayatın, kimlik belirlemede ve gençlerin algı alanlarını etkilemede ne denli güçlü olduğunu bize göstermektedir. Dr. Charles Korte, 1979 yılında Bartın, Karaman, Yerköy ve Karacabey gibi dört ilçe merkeziyle İstanbul ve Ankara kentlerini kapsayan (1383) kişi üzerinde uyguladığı bir araştırmada, sosyal yardımlaşma sürecini belirlemede İslamiyet'in bir manevi güç kaynağı olduğunu göstermiştir. Keza, R.A. Dubetsky, 1975 yılında yine ülkemiz üzerinde yürüttüğü bir incelemede cemaat dininin, ferdin grubu ile özdeşleşmesinde bir bağlılık unsuru olduğunu göstermiştir.

Bu örnekler daha da çoğaltılabilir. Ancak, bize ayrılan sütunları saygılı kullanmak zarureti olduğundan burada konuyu kesmek istiyorum. Cemaat dini anlayışı üzerinde yapılan bu araştırmalarda, İslamiyet'in grup sadakatını sağlamada önemli bir itici güç olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Özellikle, Türk toplum katlarında bir çok kültür ve davranış kalıpları: Vatanseverlik, toplumsal dayanışma şuuru, birlik duygusu, israftan kaçınma yaygın birer sosyal norm olarak yaşamaktadır.

İslam'la birliktelik bir hayat tarzı olarak benimsenmelidir. İslam'ı kavga unsuru haline getirmek Türk toplumu için hiçbir şey sağlamaz. İslam öteki dinlerde gözlediğimiz gibi, bir iş ahlakı olarak iktisadi yaşantımızı düzenlemede yeni bir manevi zihniyet meydana getirebilir.

Bir borsa sosyolojisi denemesi

Hikmet DEMİRCİ*

*ODTÜ Kalkınma Sosyolojisi, M.A.

Altmışlı yıllarda borsalardaki fiyat değişimlerinin bir çeşit anatomisini çıkarmaya çalışan benim kanaatime göre önce 'psychonomist'lerden A.A. Merrill "Wall Street gibi digital bir pazarın dahi aslında basbayağı folklorik bir dünya (a body of folklore) olduğunu görmemiz ancak yıllardan sonra mümkün olabilmiştir" der. Rakamlara, analizlere, rasyolara, Reuters ekranlarına ve bazen de nerdeyse katı matematik formülasyonlara angaje edilmiş bir pazarda, hisse senedi ve currency piyasalarından bahsediyorum. Aslında bütün bir senaryoyu insanın yine kendisinin kurguladığını ve kendi kurduğu tuzaklara yine kendi eliyle düştüğünü iddia ve ispat etmek sanıyorum çok da kolay olmayacaktır. Ben bu zorluğu, bilerek ve 'göğüsleyebilirim' ümidiyle bir süreden beri yakın çevremde, üniversitede, panel, sempozyum vb. etkinliklerde dile getirmeye çalışmaktayım.

Bütün karmaşıklığı ve ileri düzeylerde bilgiler-arası uzmanlaşmayı gerektirmesine rağmen, borsalar da birer insani ve iktisadi üretimdir. Yani bizim kendi ellerimizle ürettiğimiz exoteric bir dünyadır ve ama bu dünyada katı digital formülasyonların dışında bir de esoteric taraf vardır ki, işte bu da borsanın malum bazı gün ve dönemlerdeki hatta saatlerdeki sözde beklenmeyen davranışlarının altını kazımamıza yardımcı oluyor.

Bu beklenmeyen davranışların (non-discounted behaivors) bildiğimiz üzere kahir ekseriyeti irrasyoneldir. Hatta o kadar ki, günümüzde sağ olsaydı Rotterdam'lı Erasmus'un 'methedeceği deliliklerin' başında gelişmekte olan borsalar gelirdi dersem sakın şaşmayın! Zira artık klasik ve rasyonel iktisatçıların hiçbirisi ortodox terminolojiler ve düşünme tarzlarını kendileri için vazgeçilemez yasalar olarak görmüyorlar. Sonunda onlar da insanların damarlarında dolaşan şeyin f/k oranları veya Time Clusters analizleri değil ama basit insan kanı olduğunu ve bu kan denen şeyin de kalp-beyin ve damar sistemi üçgeninde merkezi bir rol oynadığını kabule yanaşıyorlar.

Niye birçoğumuz önceden 'hesaplanıp-kitaplanan' senetlere değil de, seans sırasındaki son dakika kararlarıyla, broker'ın bir imasıyla ya da analiz düzeyi belki de bizimkinden oldukça aşağıda kalan tüyocuların 'uçurdukları' haberlere göre veya tümden hesapta olmayan bir hisseye gireriz hiç düşündünüz mü? Biz 'When Wall Street sneezes, London catches a cold' derken* ve bu tip borsa tavırlarının da altında sayısal somutlamalardan başka insani içgüdülerin, kitlesel ve hatta ne kitleseli yığınsal tepkilerin varolduğunu, zaman ilerledikçe de bu tip yatırımcı-borsa etkileşimlerinin üstad Merrill'in imlediği üzere bir folklorik yapıya bürünüverdiğini söylediğimizde çok şükür artık eskisi denli tepki toplamıyoruz. Binaenaleyh, Türkiye'de bazı şeylerin değiştiğini artık ben de kabul etmekteyim!

Çok çarpıcı bir misaldir, yapılan araştırmalarda insanlar kredi kartları elindeyken yaptıkları alışveriş düzeyi nakitle yapılandan oldukça yukarda çıkmış. Demek ki bireylerin ekonomik davranışlarını ve tepkilerini önceden hesaplayıp-kitaplayıp, pirinçten bir kalıbın içine sokmak o kadar da değil. Teknik ve temel anlamda belli bir piyasa değeri olması gereken hisse senetlerinin neden bazen bunun çok çok üzerine çıktığını ve neden bazen çok 'anlamsız' bir şekilde bir boy duvar kağıdından, bir kutudan veya 100 gr. etten daha ucuz olduğunu veya borsa endeksimizin sözde kriz aylarında 29.000 civarından 13.000 düzeylerine, oradan tekrar 'Ya Bismillah' deyip kimsenin öngöremeyeceği 55 binlere fırlamasını; yahut da bir Hektaş'ın f/k rasyosunun firmadaki ne gibi paralel gelişmeler dolayısıyla 205'lere tırmanıp, bir Adana Çimento C'nin endeksin dörde

* Wall Street hapşırdığında, Londra Borsası nezle olur.

katlandığı içinde bulunduğumuz muhteşem bir 'uptrend'in varlığına rağmen hâlâ yerlerde süründüğü gerçeğini bize ne Adam Smith'in 'invisible hand'i ve ne de Fisher denklemi tam olarak izah edebilir. Olsa olsa hakikatin bir yönünü görmemize yardımcı olabilirler, o kadar.

Borsalar, sıradışılığı hemen hissolunan bir süjedir, obje değil. Onu bir kurallar ve formüller manzumesi yönetmiyor. Biz kendi ellerimizle ona bu gücü veriyoruz. Yaptığımız sözde analizlerle yükselen bir endekste zaten hep beraber haklı oluyoruz; endeks düşerken de "beklenmeyen bir gelişme", "aman nasıl olur" paniğine kapılıyor, sonra da "teknik bir düzeltme", "zaten f/k'lar çok şişmişti" pişkinliğine başvurarak zevahiri kurtarmaya çalışıyoruz. Sonuçta olan spekülatöre değil, Türk sermaye piyasasının muhtaç olduğu küçük yatırımcılara oluyor. Gene bu son çıkışta birçok kimsenin eline 42'den İhlas, 16'dan Gübre 'patlatıldığını' ve bekletenler olduğunu duyuyorum.

MKB'den Türk Semaye Piyasaları adına 'gelecek' uman ve akıllı olduklarını bildiğim borsacılara bir çağrım var! Gelin iktisattaki şu meşhur Leontieff Paradoksu ve benzerlerine bizim de düşmememiz için, endeks arkasındaki en temel dinamik faktörün insan olduğunu bilip, o insanın kendisiyle (iktisat psikolojisi) ve diğer insanların 'kendileri' arasındaki iki yönlü ilişkiler yumağına (iktisat sosyolojisi) gereken önemin verilerek araştırmalar yapılması yoluna gidelim. Ben acizane ODTÜ Sosyolojisi bölümünde bu tip bir master tezinin çalışması içindeyim. Bir türlü kaynaklara ulaşamadığıma ve ne kadar da beceriksiz olduğuma hayıflanırken, bir de ne göreyim 150 yıllık bir tarihi olduğu söylenen borsamız hakkında yazılan-çizilenler birkaç tercüme kitap, bir iki gazete ilavesinden öteye gidemiyor.

Türk insanı ve simsarının tarihsel, kültürel ve iktisadi boyut ve buutlarını görmeye çalışarak; onun Frankfurt'taki bir kursmakler'den veya Japonya'daki bir saitori'dan farklılaşan/benzeşen yönlerini bulup çıkarmalıyız. Borsa her ne kadar Batılı bir kavram olsa ona kendi tarzımızı verebilmeliyiz. Türk yatırımcısını kökü dışarda birtakım matematiksel formülasyonların içine zorla hapsetmeyelim.

Yoksa Saadet Adaları'nda bulunduğu rivayet olunan Lethe Nehri'nin kaynağından içen ve her içişte geçmişi ve geçmişin acı ve sefaletlerini unutturuveren kimselere benzeyeceğimiz muhakkaktır. Bildiğim kadarıyla bu Lethe Nehri'nin bir kolu, Eski Grek'lerin inancına göre, Ahiret'ten geçmekteymiş. Saadet Adaları ise, şimdiki Kanarya Adaları'nın eski adıdır ve aynı zamanda Ahiret'in en mesud yerlerinden birisidir. Belki de adı geçen nehrin suyunu içerek maziyi unuttuklarındandır, kimbilir.

Uluslararası ticarette karşılaştırmalı üstünlükten rekabetçi üstünlüğe

Arş. Gör. Hamza ÇEŞTEPE*

*Sakarya Üniversite İİBF. İktisat Bölümü

21 yüzyıla beş kala dünyamız süratli bir globalleşme eğilimine girmiştir. Önümüzdeki yüzyıl çeşitli düşünürler tarafından globalleşme yüzyılı olarak tanımlanmaktadır. Bu globalleşme eğilimleri sosyal, kültürel ve siyasal alanda olduğu gibi özellikle ekonomi ve ticaret alanında daha çok hissedilmektedir. Uluslarası ticarette özellikle 1980'lerden sonra ünlü Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi belirgin bir şekilde yerini "rekabetçi üstünlük" kavramına bırakmıştır.

David Ricardo'nun ünlü Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisine göre, bir ülke hangi malın üretiminde nispi olarak üstünlüğe sahipse o malın üretiminde uzmanlaşır ve onu ihraç eder. Dolayısıyla ülkeler bol olarak sahip oldukları faktörlerin yoğun kullanımı olan sanayilerde, karşılaştırmalı üstünlük elde ederler. Emek-Değer Teorisi olarak ta bilinen bu teori, faktör donatımı ve faktör yoğunluğunu esas almaktadır. Ricardo, emeği homojen (tek-tür) bir üretim faktörü kabul etmiştir. Ancak gerçek hayatta işçilerin gördükleri eğitim ve kazandıkları tecrübelere göre farklı bilgi ve becerilere sahip emek türleri ortaya çıkmıştır. İşçilerin sahip olduğu beceri ve yetenek gibi olgular modelde dikkate alınmamıştır.

Bu alandaki yeni teori ise, karşılaştırmalı üstünlükten daha çok rekabetçi üstünlüğe dayanmaktadır. Buna göre uluslararası rekabet; bölünmüş pazarları, farklılaştırılmış ürünleri, teknoloji değişmelerini ve ölçek ekonomilerini kapsayan zengin bir rekabet anlayışını yansıtmalıdır.[1] Tabii kaynaklar donanımı ve faktör oranları (emek-sermaye)nın bir fonkisyonu olan karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre, her tarımsal ürün kendine en uygun şartları sağlayan yerlerde yetişir, her sanayi de kendi tabii yerleşim yerine sahiptir. Oysa gelecek birkaç on yılın yedi anahtar sanayileri olarak adlandırılan sanayilerin hepsi de beyin gücüne dayalı sanayilerdir ve her biri dünyanın herhangi bir yerinde kurulabilir. Bu sanayiler mikroelektronik, mikrobiyoloji, yeni maddeler sanayileri, sivil havacılık, telekominikasyon, robotlu makina parçaları ve yazılım artı kompitürler sanayileridir. Bu sanayilerin nerede kurulacakları beyin gücünü yakalamayı organize edenlerce belirlenecektir.[2]

Bir ulusun diğerinden daha fazla rekabetçi olmasının nedenleri konusunda değişik kriterler ileri sürülmüştür.[3] Bazıları ulusal rekabetçiliği makroekonomik bir olgu olarak görmekte ve döviz kurları, faiz hadleri ve hükümet açıkları tarafından harekete geçirildiğini ileri sürmektedirler. Ancak Japonya, İtalya ve Güney Kore gibi ülkeler bütçe açıklarına, Almanya ve İsviçre gibi ülkeler değer kazanan para birimlerine, İtalya ve Güney Kore gibi ülkelerse yüksek faiz hadlerine rağmen hızla yükselen hayat standardına sahip olabilmişlerdir.

Bu konuda ileri sürülen diğer bir görüş emek, doğal kaynaklar gibi üretim faktörlerinin zenginliğine dayanmaktadır. Ancak bu konuda Almanya, İsviçre ve İsveç gibi ülkelerin yüksek ücretlere ve emek yetersizliklerine rağmen zenginleşmeleri, sınırlı doğal kaynaklara sahip olan Almanya, Japonya, Güney Kore gibi ülkelerin

1 M.E. Porter, "The Competetive Advantage of Nations", Harvard Business Review, March - April, 1990, s-4

2) Ahmet İncekara, Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri, İTO Yayını, Yayın no: 1995-14, s-25

3 Mustafa Özel, Küresel Rekabet, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s-36-37

4 Peter F. Drucker, "İş Ötesi Toplumu", NPQ Türkiye Dergisi, Cilt 1-2, Güz, 1991, s-19

5 Alvin ve Heidi Toffler, "Hızlılar ve Yavaşlar", a.g.e., s-60

6 C.F. Bergsten, N. Marcus, Reconcılable Differences? United States-Japan Economic Conflict, Institute for nternational Economics, Washington DC, s-92

en başarılı ticaret ülkeleri haline gelmeleri bu görüşün pek de doğru olmadığını göstermiştir.

Bugün dünyada hammadde ile sanayi ekonomisi birbirinden kopmuş bulunmaktadır. 1920'lerde anahtar ürün olan otomobilin % 60'ını enerji ve hammadde oluşturuyordu. Şimdilerde ise mikroçipin % 2'den daha azı hammadde içermektedir. Japonya'nın ise 1968-85 arasında sanayi üretimi 2,5 kat artarken, hammadde ve enerji tüketiminde hemen hiç yükselme olmamıştır. Yine bu ülke aynı hacimde sanayi üretimi için 1973'te gerekli olan hammaddenin, 1984'te sadece %60'ını tüketmiştir[4]

Önümüzdeki yüzyılda karşılaştırmalı üstünlük, verili faktör donanımına göre değil, insanın becerisine göre olacaktır. Klasik teorinin dayanaklarından birisini teşkil eden faktör yoğunluğuna bağlı olarak ortaya çıkan ucuz faktör kullanımı üretimin hızlanması karşısında etkinliğini yitirmektedir. Üretimin hızlanması özellikle ucuz emeğin pahalıya mal olmasına yol açmaktadır. Örneğin Ford firması Brezilya'daki bir kamyon fabrikasını ABD'ye geri taşımıştır. Çünkü işçi maliyetleri düşük olmasına rağmen ABD'ye 45 günde yapılan bir kamyon Brezilya'da 6 ayda bitirilebiliyordu.[5] Bu konuda Japon firmaları, Henry Ford'un kitle üretiminden oldukça farklı yeni bir üretim sistemi geliştirmişlerdir. Aynı piyasalar için rekabet sürerken, Japonların zamanında üretimi, sınai rekabet paradigmasını değiştirmiştir. Yıllık GSMH artışının % 50'si teknoloji kaynaklı olan Japonya'nın bu başarısında hükümetin Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerini doğrudan yardımlarla teşvik etmesinin büyük rolü vardır. Burada Ar-Ge maliyetlerini düşüren özel vergi ve faiz yükü azaltılmış, kamu finansal kurumlarının düşük faizli kredileri de Ar-Ge faaliyetlerini desteklemekte kullanılmıştır.[6]

Yakın zamanlara kadar birçok kişi tarafından rekabetçiliğin güçlü biçimde hükümet politikalarından etkilendiği düşüncesi de, daha sonra yapılan geniş deneyim ve araştırmalar tarafından doğrulanmamıştır. Bu konuda birçok araştırmacı savaş sonrası dönemin büyük bölümünde İtalya'da hükümetlerin sanayi politikalarını başarısız sayarken, İtalya dünya ihracat payında sadece Japonya'nın arkasından gelen bir yükselmeye ve ayrıca hayat standardında hızlı bir artışa şahid olmuştur.

Bugün dünyadaki olağanüstü hızlı gelişmeler, gelişmiş ve gelişen ülkeler pazarlarını tüketici bazında globalleştirmiştir. Tüketim kalıpları, alışkanlıklarda benzerlikler görülürken, pazarlardaki müşteri tatmini ile farklı, birbirine benzemeyen, az miktarda üretilen malların üretime yönelmesiyle birlikte, teknolojik yapıda da buna benzer değişmelere gidildiği gözlenmektedir. Günümüzün endüstrileşmiş ülkelerinde pek az insan kendi yiyeceğini yetiştirmekte ya da kendi giysilerini dikmektedir. İthal mallar hemen herkesin alım gücü dahilindedir. Gittikçe daha fazla malda dünyanın dört bir yanından gelen malzeme, sermaye ve işgücü birleşmektedir. Bir yandan da küresel mallar, gelişmekte olan ülkelerin bir zamanlar ücra kabul edilen köşelerine dek ulaşmaktadır. Asya'nın her tarafında Minnesota'da yapılan yemek çubukları satılmaktadır. Dünyanın dört bir yanı Marlboro ülkesidir.[7] Gittikçe genişleyen bu dünya pazarında herhangi bir ülke pazarının tümünün ihracı planlanan herhangi bir ürünün potansiyel alıcısı olması mümkün değildir. Belirli bir malın muhtemel müşterileri bazı özellikleri paylaşan bir pazar bölümünü oluştururlar. Dolayısıyla günümüzde uluslararası ticaret bölünmüş pazarlara göre üretim ve satışı zorlamaktadır.

Geçmişte yeni ürünleri bulan ülke ekonomileri bunun verdiği avantajla diğer ülkelere göre üstünlük elde ederlerdi. Nitekim 19. yüzyılda İngiltere, 20. yüzyılda ise A.B.D. bu şekilde dönemlerinin en zengin ülkeleri haline geldiler. Ancak 21. yüzyılda kalıcı üstünlüğün, yeni ürün teknolojilerine olan bağımlılığı azalacak, yeni işlem teknolojilerine olan bağımlılığı artacaktır. Bugün yeni mamuller kolayca taklid edebilmektedir. Eskiden birinci durumda olan (yeni mamuller icadı) ikinci sırada, eskiden ikinci sırada olan (yeni proseslerin geliştirilmesi ve buluşu) birinci sırada yer almaktadır.[8]

Bugünkü koşullar altında herhangi bir ürünü ilk defa üretmek, eskisi kadar önemli olmaktan çıkmıştır. Önemli olan, o ürünün en ucuza üretilmesidir. Bugün bir malı daha ucuza üretebilen, liderliği yaratıcısının elinden alabilmektedir. Taklitçilik artık bir sanat şeklini almıştır. Bir örnek vermek gerekirse, video kamera ile kayıt cihazını ve faksı Amerikalılar,CD playeri ise Avrupalılar icat ettiği halde, satış istihdam ve kar rakamlarına göre, bu üç üründe de Japonlar liderliği ele geçirmiştir. Araştırma-geliştirme harcamalarının üçte ikisini yeni işlemlere ayıran Japonlar, bu harcamaların üçte ikisini yeni ürünlere ayıran Amerikalılar'a göre daha karlı duruma geçmişlerdir.

Uluslararası ticarette rekabetçi üstünlüğün en önemli dayanaklarından biri teknoloji değişmeleridir. Teknoloji yarışında da araştırma-geliştirme (Ar-Ge) oldukça önemli duruma gelmiştir. Sanayileşmiş Batılı ülkeler ve Japonya arasında bu alandaki rekabet şiddetlenmiştir. Eskiden, Amerikan Ar-Ge harcamaları ilk sırayı alırken, Almanya ve Japonya geçtiğimiz 15 yıl içinde yaptıkları harcamaları A.B.D. düzeyine çıkarmış-

7 John Cavanagh, Küresel Düşler, Sabah Yayınları, İstanbul, 1995, s-125

8 Lester Throw, Kıran Kırana, Çev: Ayşe Karasu, Afa Yayınları, İstanbul, 1994, s-44

lardır. Bugün savunma dışı Amerikan Ar-Ge harcamaları 20 yıl öncekinin altındadır. Almanya ve Japonya'nın savunma dışı Ar-Ge harcamaları GSMH'larının % 2,8 ve % 3'üne ulaşırken, son yıllarda Amerikan harcamaları GSMH'nin %2'ne kadar düşmüştür. GSMH'nın payı olarak toplam Ar-Ge harcamalarına bakıldığında A.B.D. 5., Japonya 2., Almanya 4. sıradadır. Bu konuda aşağıda verilen tablo özellikle gelişmiş ülkelerin bu çalışmalara verdiği önemi açıkça göstermektedir.

Tablo 1

Bazı ülkelerde Ar-Ge harcamalarının GSMH'ya oranı

Ülkeler	**Ar-Ge Har./GSMH** (%)
İsrail	3,10
Japonya	2,98
İsviçre	2,86
Almanya	2,83
A.B.D.	2,78
İsveç	2,76
Fransa	2,40
İngiltere	2,26
G. Kore	1,88
Brezilya	0,39
Hindistan	0,88
Türkiye	0,33

Kaynak: TÜSİAD, Türkiye ve Dünya'da Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji, Yayın no: T-194, 6-167, İstanbul, Haziran 1994, s-41.

Teknolojik yarış özellikle gelişmiş ülkeler arasında oldukça şiddetlenmiş ve ülkeleri değişik stratejiler uygulamaya zorlamıştır. Bunlardan A.B.D. hem buluşların yaratılması hem de bunların sanayiye uygulanmasında birinci durumdadır. Diğer bir teknoloji lideri Japonya ise küçük buluşlarda ve bu buluşları sanayiye uygulayıp rekabet gücü yüksek mallara dönüştürmekte ön plandadır. Nitekim Japonya 1983-1991 aralığında tescilli patentlerini 19000'e çıkararak bu alanda 22000 patentle lider durumda olan A.B.D.'yle başabaş hale gelmiştir.

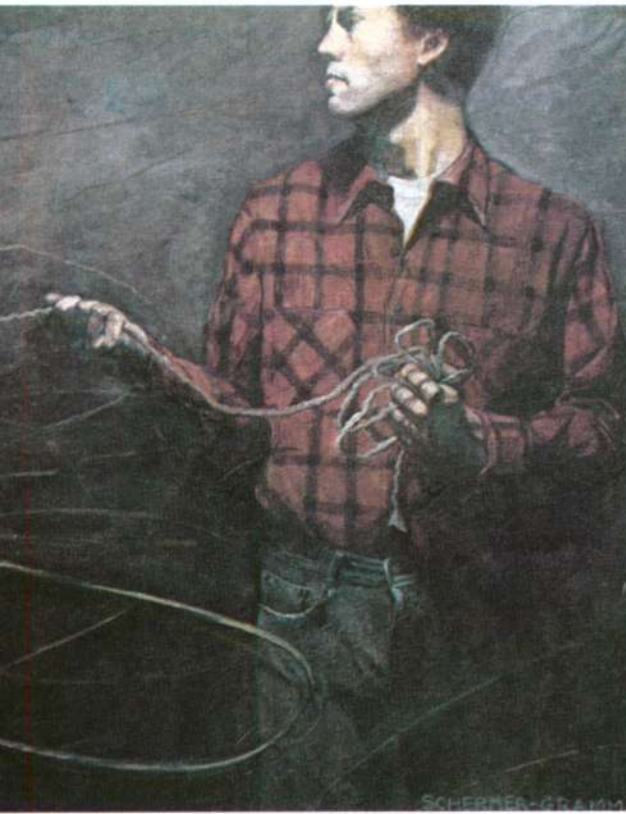
Uluslararası ticaretin gelişimi konusunda ünlü yönetim bilimci Peter F. Drucker daha ileri bir yaklaşımla on sekizinci yüzyılda tamamlayıcı olarak tanımladığı ticaretin, ondokuzuncu yüzyılın ortalarında A.B.D. ve Almanya'nın dünya ekonomisine girmesiyle rekabetçi hale dönüştüğünü ve Batılı olmayan ticaretçi ülkelerin -özellikle Japonya'nın- ortaya çıkmasıyla, saldırgan ticaret diye adlandırdığı bir ticaret türü yarattıklarını ifade etmektedir. Ona göre tamamlayıcı ticaret bir ortaklık kurma peşindedir. Rekabetçi ticaret yaratmayı hedefler. Saldırgan ticaret ise, bir sanayiye egemen olmayı amaçlar. Tamamlayıcı ticaret kur yapmaktır. Rekabetçi ticaret savaşmaktır. Saldırgan ticaretin hedefi ise, düşmanın ordusunu ve savaşma kapasitesini yok ederek savaşı kazanmaktır[9]

Uluslararası rekabette başarı, şirketlerin ülke içindeki konumlarını uluslararası konumlara dönüştürmelerini gerektirmektedir. Bu durum tüm mal ve hizmetlerin ülke sınırları dahilinde üretilme ihtiyacını ortadan kaldırarak, uluslara üretkenliklerini artırma imkanı verecektir. Üretkenlik ise günümüzde bir ulusun uzun vadedeki hayat standardının ve kişi başına ulusal gelirin esas belirleyicisi olarak gösterilmektedir. Ulusal geliri maydana getirip sürdüren de üretkenliktir. Bir ülke ekonomisinin gücü ve kalitesi arttığında bu sürdürülebilir üretkenlik artışını da beraberinde getirir. Örneğin Alman firmaları sürekli farklılaşan mamuller elde edebildikleri ve işçi başına hasılayı yükseltmek için yüksek otomasyon düzeyleri sunabildikleri için, Almanya yıllarca yüksek üretkenliğe sahip olmuştur.

Rekabetçiliği ulusal kademede ele almak yanlıştır. Çünkü uluslararası rekabette açıklık her sanayi için, yabancı rakiplerle boy ölçüşebilme açısından mutlak bir üretkenlik standardı meydana getirmektir. Örneğin Amerikan otomobil sanayi bir çok başka Amerikan sanayine göre daha fazla hasıla elde etmekte ve daha yüksek ücret ödemektedir; ancak A.B.D. otomobilde giderek büyüyen bir ticaret açığı ile yüzyüzedir. Zira Alman ve Japon sanayilerindeki üretkenlik düzeyi çok daha yükseklerdedir. Önemli olan üretkenliğinz belirleyicisi ve üretkenlik artışının oranıdır.[10]

9 *Peter F. Drucker, Yeni Gerçekler, Çev: Birtane Karanakçı, T. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1995, s-139*

10 *Özel, a.g.e., s-40*

Harvard Üniversitesi'nden Michael E. Porter altı yıl önce 10 değişik ülkeden 100'den fazla ihracat sanayini ele alarak başarılı firmaların kullandıkları özel stratejileri incelemiş ve çalışmalarının neticesini The Competetive Advantage of Nations (Milletlerin Rekabetçi Üstünlüğü) adlı eserinde toplamıştır. Porter, başarılı firmaların kullandıkları özel stratejilerin çok çeşitli olduğunu görmüş, ancak rekabetçi üstünlüğe sahip olan her firmanın aşağıdaki davranış biçimlerini gösterdiğini ifade etmiştir:[11]

1- Rekabetçi üstünlük temelde geliştirme, yenilik yapma ve değişmeden doğmaktadır. Örneğin, radyoyu transistörize eden ilk firma Sony idi. Stratejik bakımdan yenilik en geniş anlamıyla tanımlanmaktadır. Sadece yeni teknolojileri değil, bazen gayet olağan gözüken yeni iş yapma yöntem veya yollarını da içine almaktadır.

2- Rekabetçi üstünlük bütün değer sistemini kucaklar. Değer sistemi ise bir mamulun ortaya çıkarılmasında ve kullanımında devreye giren bütün faaliyetler düzenidir. Tedarikçilerle, taraflarla, müşterilerle yakın ve sürekli ilişki ve fikir alışverişi, üstünlük meydana getirme ve sürdürme sürecinin ayrılmaz parçalarıdır.

3- Rekabetçi üstünlük sadece amansız ilerleme-geliştirme sayesinde sürdürülebilir. Taklid edilemez olan pek az rekabetçi üstünlük vardır. Durağan bir yapıdaki hedef firmalar ve sanayiler sonunda rakipleri tarafından alaşağı edilirler. Rekabetçi üstünlüğü sürdürmek isteyen bir firmanın yeni üstünlükler geliştirerek eski üstünlüklerini yok etmesi gereklidir.

4- Üstünlüğü sürdürmek son kertede küresel bir strateji yaklaşımını gerektirir. Bir firma, kendinin yurt içi avantajlarını küresel bir strateji yaklaşımıyla kullanıp genişletmeden, uzun vadede uluslararası rekabette rekabetçi üstünlük sağlayıp sürdüremez.

Küresel bir strateji yaklaşımı, bir takım önemli unsurlar gerektirir. Önce sadece iç pazara değil, bütün dünyaya satış yapmak demektir. İkinci olarak küresel bir strateji, yerel avantajları ele geçirmek, belirli dezavantajları dengelemek veya yerel pazara nüfuz etmeyi kolaylaştırmak için faaliyetleri başka ülkelere yaymayı gerektirir. Üçüncü ve en önemlisi, ölçek ekonomilerinden veya öğrenmeden yararlanmak, tutarlı bir marka şöhretinin meyvelerini devşirmek, uluslararası müşterilere hizmet sunmak için küresel bir strateji, faaliyetlerini dünya çapında koordine ve entegre etmeyi gerektirir.

Günümüzde ülkeler arasındaki rekabet bir anlamda teknoloji rekabetine dönüşmüştür. Temel ekonomik kaynak, ekonomistlerin deyimiyle ne emek, ne sermaye, ne de doğal kaynaklardır. Servet yaratan yegane kaynak bilgidir ve değerler bu bilginin işe uygulanması demek olan verim ve yenilikle yaratılmaktadır.[12] Pazarlara sürekli yeni mamul sürülmesi gereği, her piyasaya çıkan yeniliğin ömrünün kısa sürmesine sebep olmaktadır. Bütün bu gelişme eğilimi, araştırma, teknoloji, üretim ve pazarlama aşamalarında hızlı zihniyet değişmelerine yol açmaktadır. Sosyal ağırlık merkezi bilgi işçisine doğru kaymaktadır. Gelişmiş ülkelerde iyi işlere girebilmek ve meslek hayatında ilerleyebilmek için eskisine oranla bir üniversite diplomasına sahip olmak daha fazla gerekli hale gelmiştir. Örneğin Japonya'daki mühendis sayısı Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya'dan daha fazladır. Özellikle hızla gelişen Güneydoğu Asya ülkeleri kalkınmanın yegane dayanağının eğitimden geçtiğinin farkına varmışlar ve kaynaklarının önemli bir kısmını bu alana sarfetmenin kaçınılmaz olduğunu görmüşlerdir.

Görüldüğü gibi ülkeler arasındaki rekabet eskisinden farklı olarak oldukça çetin bir hale gelmiştir. Günümüzde rekabeti yok eden bir rekabet söz konusudur. Bu rekabetin yegane belirleyici unsuru ise bilgi ve teknolojidir. Küreselleşen dünyanın bir üyesi olarak her ülke sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını buna göre düzenlemek zorundadır. Küreselleşen üretim süreci gelişmiş ülkeler arasındaki rekabeti daha da kızıştırırken, gelişmekte olan ülkelerin de kendi çaplarında bu gelişmelerden istifade etmeleri gerekmektedir. Bu ülkelerin kalkınma çabalarının en önemli dayanaklarından biri, genç ve dinamik nüfuslarını yeni teknolojilerle donatmaktır. Bunun en önemli yolu ise sağlıklı bir eğitim ve öğretim sisteminden geçmektedir.

11 Özel, a.g.e., s-45-46

12 Peter F. Drucker, Kapitalist Ötesi Toplum, Çev: Belkıs Çorakçı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994, s-18

1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması'ndan Gümrük Birliği'ne

Y. Doç. Dr. İsmail ÖZSOY*

*K. Maraş Sütçü İmam Üniv. İktisadi ve İdari Bil. Fak. İktisat Bölümü

Bir zamanlar dünyanın en medeni, ileri ve güçlü devleti durumunda olan Osmanlı Devleti, günümüz Türkiyesi'nin sosyo-ekonomik temellerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu sebeple, bugünkü Türkiye'nin bugünkü sosyo-ekonomik yapısını ve yaşadığı problemleri anlamanın temel şartlarından birisi onun köklerinin bulunduğu Osmanlı döneminin bilinmesidir.

Bu çalışmamızda XIX. yüzyılın ilk yarısında hastalanmış olan Osmanlı toplumuna ölüm zehiri etkisi yapan 1838 Baltalimanı Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'nı ele alarak, doğurduğu sonuçları ve bu antlaşmanın bugüne bakan yönlerini değerlendirmeye çalışacağız.

Çalışmanın amacı Gümrük Birliği konusunda olumlu veya olumsuz görüş ortaya koymak değil, yaşanmış iktisat tarihimizden günümüze ışık tutmaktır.

A- TİCARET ANTLAŞMASI'NDAN ÖNCEKİ DURUM

XVIII. yüzyılda başta İngiltere olmak üzere hemen tüm Avrupa ülkeleri ile Kuzey Amerika ve Japonya'da gerçekleşen Sanayi Devrimi'nden sonra bu ülkeler tarım toplumundan sanayi toplumuna dönüşmüşlerdir.[1] Bu gelişme, söz konusu ülkelerin dış piyasaya dönük, kitle halinde üretime geçmelerine yol açmıştır.[2] Batı ülkeleri, düşük ücretler sebebiyle daralan iç talep karşısında hem ürün fazlasını satabilmek hem şiddetle ihtiyaç duydukları hammadde kaynaklarına ulaşabilmek için dış piyasalara açılmak zorunda kalmışlardır.[3]

Bu ülkelerin başında İngiltere geliyordu. Avrupa'da Sanayi Devrimi'nin öncüsü olan İngiltere, bu sayede dış pazarlara daha erken girmişti. Fakat İngiltere'yi takip eden diğer ülkelerin ticaretleri büyüdükçe bu ülkenin pazar payı giderek azaldı.[4]

Merkantilist bir düşünceyle dış ticaret fazlası gerçekleştirme amacı güden, bu amaçla gerek ithal gerek ihraç edeceği malların ancak İngiliz gemileri ile taşınabileceğini hükme bağlayan Act Of Navigation' (6 Ekim 1591) adlı kanunla kabotaj tekeli kuran ve ithalatı zorlaştırıp ihracatı teşvik eden İngiltere[5] daralan pazarını genişletebilmek ve hammadde kaynaklarına ulaşabilmek için sömürebileceği az sayıdaki büyük ve zengin ülkelerden biri olan Osmanlı ülkesine serbest bir ticaret antlaşması çerçevesinde girmeye çalışmaktaydı. Ancak kendileri dışa karşı korumacılık ve yukarda belirtilen taşımacılık sahasında olduğu gibi bir çok sahada tekelcilik uygularken, güya Osmanlı'nın menfaatine olacağı gerekçesiyle bu ülke yöneticilerinden kendi uygulamalarının tersi mahiyetinde bir çok istekte bulunmuşlardı. Oysa bu sırada yalnız İngiltere değil, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya gibi diğer Avrupa ülkeleri de sıkı korumacılık politikaları takip ediyorlardı.[6] Üstelik İngiltere sanayileşmesini tamamlamış, Osmanlı Devleti ise daha işin başında bulunuyordu. İngilizlerin asıl amacı ise yerli Osmanlı sanayii girişimlerini öldürmek idi.[7]

İngilizler'in Osmanlılar'dan değiştirilmesini istedikleri en önemli uygulama, Osmanlı topraklarında yabancı tüccarın iç ticaret yapmasına izin verilmemesi meselesi idi. Kazancını yerli tüccarla paylaşmak istemeyen İngilizler, bu uygulama ile birlikte, Osmanlılar'ın uyguladığı tekel (yed-i vâhid) usulünün de kalkmasını istiyorlardı. Devletin bazı malların mübadelesinde bir kısım tüccara tanıdığı imtiyaz niteliğindeki bu sistem hem yabancı tüccara engel teşkil etmesi hem bu sistemle Mısır'da M. Ali Paşa'nın

1 Ateş, Toktamış, Siyasal Tarih I, İst. Ün. İktisat Fak. Yayın No. 487, İst. 1982, s.203-4.

2 Hamitoğulları, Beşir, Çağdaş İktisadi Sistemler, 4. Baskı, Savaş Kitap ve YAYINEVİ- Ankara 1986, s.761, 294.

3 Ateş, age, s.346; Freyssinet, Jack, Azgelişmişlik İktisadı (Çev. T. Öcal, M. Ali Kılıçbay), Gazi Ün. Yay. No.73, Ankara 1985, s.248; Hamitoğulları, aynı yerler.

4 Heaton, Herbert, Avrupa İktisat Tarihi II (Çev. M. Ali Kılıçbay, O. Aydoğuş), Teori Yayınları, Ankara 1985, s.237.

5 Hamitoğulları, age, s. s.59-60.

6 Önsoy, Rifat, Osmanlı Sanayii, Türk İş Bankası Kültür Yyaınları No. 29.. Ankara 1988, s.12.

7 İnalcık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu, Eren Yayıncılık, İstanbul 1992, s.307. İnalcık, eserinde, İngiliz ticaret ajanı C. Aubin'in A Report on the Trade o.. Turkey in 1812 adlı ve Archivum Ottomanicum'da yayınlanan raporunda, İngilizler'in Osmanlı sanayiini ezmek için nasıl çalıştıklarına dair bir alıntıya yer vermiştir.

elde ettiği gelirlerle güçlü bir ordu kurmuş olması İngilizleri rahatsız ediyordu.[8]

İngilizler Osmanlı ticaretinde kendilerine ters

8 Yed-i vahid bir arşiv vesikasında şöyle tarif edilmektedir: "Yed-i vahid denilen şey, bir mahsulün devlet tarafından mubayaa ve iştira olunup, (satın alınıp) ba'dehu (sonra) yine devlet tarafından bey' ve füruht olunması (satılması) demektir. (Başbakanlık Arşivi, Meail-i Mühimme-i İngiltere, Nr. 806/1).

Osmanlı Devleti özellikle ülke içindeki şehir ve sahiller arasında nakledilen mallardan önemli miktarda gümrük geliri elde ediyordu. XVIII. asrın ikinci yarısına kadar ihraç edilecek emtia, yerli (Müslüman veya gayri müslim) tüccar tarafından iskelelere getirildiğinden dahili gümrükler bunlar tarafından ödeniyor, ecnebi tüccar da % 3 ihraç gümrüğünü ödeyerek malı alıp götürüyordu. Fakat XVII. asrın sonlarından itibaren Sanayi İnkılabı'yla Avrupa'da daha fazla hammaddeye ihtiyaç duyulması ecnebi tüccarı tahrik etmiş, malı ucuza alıp kâr edebilmek amacıyla, Anadolu mahsûlâtını istihsal edildiği yerde satın alma yoluna sevketmişti. Malı ihraç ettiği iddiasıyla ecnebi tüccarın dahili gümrükleri ödemek istememesi Devlet'i iki büyük kayıpla karşı karşıya bırakmış oluyordu: Birincisi, hammadde büyük çapta dışarı akıyor; ikincisi, Hazine gelir kaybına maruz kalıyordu. Devlet buna bazı malların ihracına yasak koyarak çözüm bulma yoluna gitti. Hazine kaybını önlemek için konan damga, ihtisabiyye, kalemiyye gibi resimlerden başka, 1823 (Rumi 1242)'den itibaren, yed-i vahide atılan ilk adım olarak, bazı mahsulatın tezkereye bağlanması esası kabul edildi. Önce palamudun tâbi olduğu tezkere alma usûlü, sonra mazı, kök boya, kuru incir, zeytin yağı, yün ve balmumuna, bir müddet sonra da afyona teşmil edildi. Böylece bu nevi mahsûlâtın alım satımı üzerinde devlet tekeli kondu ki buna yed-i vahid denir.

Yed-i vahid için bkz. Kütükoğlu, Mübahat S., Osmanlı-İngiliz Ticari Münasebetleri I (1580-1838), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No. 42, Ankara 1974, s. 62, 65, 66, 68-70, 86, 88-90, 101, 103, 104, 109, 117, 120, 121, 124; Önsoy, age, s.14.

gelen hükümlerin kaldırılması için 1833'ten itibaren Hâriciye Nâzırı Palmerston vasıtasıyla uğraşmaya başladılar. Osmanlı Devleti'nin direnmelerine karşı Palmerston İstanbul'daki elçisi Ponsoby'den, Türk sanayiinin bu şartlarda ileryemeyeceğini (!) icab edenlere anlatmasını' istemişti.[9]

Bunun üzerine harekete geçen Ponsoby, yed-i vâhid usulüne ve ticaret serbestisine konmuş olan engellere karşı gelerek,[10] Türkiye'de mahsulleri vücuda getirenler, bunları, fiatlarını tespit etmekte yegane hakim olan imtiyazlı kimselere satmak mecburiyetinde kaldıkça Türk sanayiinin geriliğe mahkum olduğunu[11] savunmaktaydı. Oysa Ponsoby bu tekliflerini Osmanlı ekonomisi için bir ilaç gibi takdim eder ve bu sözler Osmanlı yetkilileri tarafından can kulağı ile dinlenirken Palmerston, Türk sanayii muhakkak surette geri bıraktırılmalıdır' [12] demek suretiyle İngilizler'in bu konudaki gerçek yüzünü ortaya koyuyordu.

Bu sırada Osmanlı ekonomisi, eski dinamizmini ve gücünü kaybetmekle birlikte kendisine yetecek durumdaydı.[13] Hatta XVIII. yüzyılın sonu itibariyle Osmanlı Devleti'nde iç pazar ihtiyacının ötesinde yabancı ülkelere ihracat yapabilecek bir sanayi mevcuttu. Nitekim Masson'a göre, Osmanlı dış ticaretinde ilk sırayı alan Fransa'ya 1788 yılında 2.3 milyon livre kıymetinde pamuklu bez ihraç ederken buna karşılık Fransa'dan pamuklu ithalatı yok denecek kadar azdır.[14]

Gerileme sürecine girmekle birlikte Osmanlı Devleti, geniş toprakları ve zengin halkıyla bu sırada dünyanın en varlıklı ülkelerinden biri durumundaydı. İştah açıcı ve kârlı pazar olmaya müsait bu haliyle[15] Osmanlı ülkesi, özellikle İngilizler'in ilgi odağı haline gelmişti. Bu sebeple, bu pazarı ele geçirebilmek amacıyla Osmanlı Devleti ile bir serbest ticaret antlaşması imzalayabilmenin her türlü yolunu sonuna kadar zorlamaktaydı.

9 Kaynar, Reşat, M. Reşit Paşa ve Tanzimat, Ankara 1954, s. 144; Doğan D. Mehmed, Batılılaşma İhaneti, 5. Baskı, Ankara 1979, s.28.

10 Cem, İsmail, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, 11. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s.254.

11 Puryear, U. J., International Economics and Diplomacy in the Near East, California 1935, zikredildiği yer: Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, s. 72'ye atfen, Cem, age, aynı yer.

12 Puryear, age, s.118-24'e atfen, Ürünlü, Coşkun, 1838 Ticaret Sözleşmesi, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No.b DPT: 1435, İkinci baskı, Ankara 1975, s.12.

13 Cem, age, s. 254.

14 Sarc, O. C., Tanzimat ve Sanayimiz, Tanzimat I, İstanbul 1940, s.423'e atfen, Önsoy, age, s.10.

B- TİCARET ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASI

İmzalanacak bir serbest ticaret antlaşmasının sosyal, kültürel ve hukuki zeminini oluşturacak olan Tanzimat'ın da mimarı olan Mustafa Reşid Paşa'nın, Batı'nın bu yoldaki taleplerine bir süre göğüs geren Osmanlı Devleti'nin direncini kırmada Batı adına büyük tesir sahibi olduğu söylenebilir. Elçilik yaptığı Londra'da İngiliz tesirinde kalan[16] M. Reşid Paşa, Mısır Meselesi'ni halletmek üzere ikinci defa Londra'ya gitmeden az evvel 16 Ağustos 1838'de Baltalimanı'ndaki yalısında söz konusu ticaret antlaşmasını imzalamıştır. [17] Antlaşma'nın belli başlı maddeleri şunlardır: [18]

1- Andlaşma (Mısır dahil) Osmanlı Devleti'nin bütününde uygulanacaktır.

2- İlelebed mer'i ve muteber (sonuna kadar geçerli ve yürürlükte kalacak) olduğu belirtilen Antlaşma hükümlerinden öteki bütün devletler yararlanabilecektir. (Nitekim diğer Avrupa devletleriyle aynı tipte antlaşmalar imzalanmıştır).

3- Kapitülasyonlar[19] devam edecek, antlaşmayla tanınan yeni ayrıcalıklar eskilerine eklenecektir.

4- İngiliz tüccarının ortakları ve iş adamları için de, İngiliz tüccarına tanınan bütün haklar sağlanacaktır.

5- Gerek iç gerek dış ticaret amacıyla İngiliz tüccarı, ortakları ve adamları, memleketin her tarafında her çeşit emtiayı istisnasız alıp satabilecektir.

6- Yed–i vâhid (tekel) usulü tümüyle terk ve iptal olunacaktır.

7- Emtia alımı ve nakli için tezkere istenmeyecektir. Tezkere isteyen vezirler ve memurlar devletçe şiddetle tedip olunacaklar (cezalandırılacaklar) ve İngiliz tüccarının bu yüzden uğrayacağı zarar tazmin edilecektir.

8- İngiliz tüccarı, ortakları ve adamları, iç ticarette en imtiyazlı yerli tüccardan fazla vergi vermeyecektir.

9- İhraç mallarından, ihracatın yapılacağı iskeleye kadar hiç bir vergi alınmayacak, iskelede % 9 vergi alınacaktır. İskeleden ihracına ayrıca % 3 gümrük resmi verilecektir.

10- İthalatta yalnız % 3 ithal resmi ödenecektir. Ayrıca % 2 oranında ek vergi alınacaktır. Bunun dışında ithal malları, memleketin her tarafına vergisiz gidecek, bir yerden öbür yere tekrar götürülüp getirilse dahi vergi ödenmeyecektir.

11- Bu antlaşmanın İngiliz mallarına ve tebaasına tanıdığı imtiyaz ihlal olmadıkça, Osmanlı Devleti iç işlerinin yürümesinde iz'aç (rahatsız) edilmeyecektir.

12- İngiliz tebaası ve adamları, yalnız İngiliz mallarını değil, dış ülkelerden gelmiş her türlü emtiayı ülkenin her yerinde serbestçe alıp sata-

15 Ateş, age, s.346.

16 Doğan, age, s.24-5.

17 Age, s. 28.

18 Andlaşma maddelerinin dikkatle okunmasını tavsiye ederiz.

19 Kapitülasyonlar hakkında bkz. Bağış, Ali İhsan, Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler, Turhan Kitabevi, Ankara 1983, s.1-16; Nebioğlu, Osman, Kapitülasyonlar, İş Bankası Kültür Yayınları No. 276, Ankara 1986, s.1-16.

bilecektir. (Bu da yeni ve önemli bir imtiyazdır).

13- Yabancı emtia, Boğazlardan serbestçe geçecek, Osmanlı limanında bir gemiden ötekine aktarma yapabilecek, transit geçiş serbest olacak, bu muameleden ayrıca hiç bir resim alınmayacaktır.[20]

C- TİCARET ANTLAŞMASI HÜKÜMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hükümleri dikkatle incelendiğinde bu antlaşmanın tek kelimeyle Osmanlı Devleti'nin idam fermanı özelliği taşıdığı kolayca anlaşılabilir. Zira bu antlaşma, Osmanlı Devleti ve tebaasının iktisadi bağımsızlığının ortadan kalkması ve Batılılar'ın, özellikle İngilizler'in, Osmanlı iktisadiyatına tam anlamıyla el koymaları demek oluyordu. Sanki bir müsabaka açılmış, gayri âdil ve dengesiz şartlarda iki rakip, biri zayıf ve hazırlıksız, diğeri kuvvetli, dinamik ve hazırlıklı yarışa girmişlerdir. Böyle bir yarışın sonucu baştan bellidir: Osmanlı Devleti kısa zamanda iktisaden tükenecektir. Bu tükenişin ne manaya geldiği de açıktır: İktisadi gücü kalmayan bir devlet askeri gücünü, arkasından da siyasi nüfuzunu kaybedecektir. Kısacası bu devlet yıkılıp gidecektir. Nitekim öyle oldu. Osmanlı Devleti'nin ölümü anında dünyaya getirdiği Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne sıfıra yakın bir iktisadi miras bırakmasının temelinde de, ardı arkası kesilmeyen savaşlar, zamanın aşındırıcılığı, sosyo-kültürel esasların zedelenmesi yanında bizce en önemli ve öldürücü darbe olarak bu ticaret andlaşması yatmaktadır.

Osmanlı Devleti bu antlaşmadan başka daha evvel bir çok ticaret antlaşmaları imzalamış, kapitülasyonlar tanımıştı.[21] Fakat hiç biri bu antlaşma kadar yabancılara hak tanımıyor, hem devlet bu kadar kritik bir durumda bulunmuyordu. Ayrıca bu antlaşma müteakip yıllarda aynı paralelde bir çok andlaşmaya da hukuki zemin teşkil etmiştir.

Gerçi bu antlaşmalardan biri olan ve 1838 Ticaret Antlaşması'ndan önce 1829'da imzalanan Edirne antlaşması hükümleri arasında çok önemli bir yenilik vardı. Bu da iç ticaretteki Osmanlı uyruklular tekelinin (yed-i vâhid) Rus tüccarı lehine kaldırılması, yani Rus tacirlerine Osmanlı Devleti sınırları içinde ticaret yapma serbestliğinin verilmesidir.[22] Fakat Ruslar'a tanınan bu ayrıcalık, İngilizler'e tanınan ayrıcalık ve haklar kadar tahripkâr olamazdı. Zira sınaileşme açısından bu sıralarda İngiltere ile Rusya arasında büyük bir mesafe vardı. Rusya'nın sınai ve ticari gücü İngiltere ile kıyaslanamazdı.

1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması Osmanlı ülkesini tam bir Batı pazarı haline getirmiştir. Tezgahlar iğneden ipliğe özellikle İngiliz malları ile donatılırken, siyasi kadrolar da Batı taraflısı devlet adamları tarafından işgal edilmiştir. Adeta Batılılar Osmanlı topraklarını işgal etmişler, sonra başa onların emirlerini dinleyen yerli dostlarını getirmişler, beğenmedikleri zaman da değiştirmişlerdir.

İktisadi hayata hakim olan İngilizler artık Osmanlı siyasetinin de baş aktörü durumundadırlar. Vezirlik yolu elçiliklerden geçmeye başlamıştır. Mustafa Reşid Paşa İngiltere'nin, Ali ve Fuad Paşa'lar Fransa'nın, Mahmud Nedim Paşa da Rusya'nın adamı olarak[23] siyaset yapmakta, Osmanlı Devleti bu devletler arasındaki ihtilaflar nisbetinde rahat nefes alabilmektedirler.

Artık bağımsız ve etkili bir Osmanlı siyaseti söz konusu değildir. Antlaşma'nın 11. maddesi, İngiliz mallarına ve tebaasına tanınan haklar ihlal edildiği takdirde İngilizler'e Osmanlı iç işlerine karışma hakkı tanımaktadır. Bunun sonucu olarak, 22 yıl saltanat süren Abdülmecid döneminde tam 22 sadrazam değişmiştir. Gerçi sık sık sadrazam değişikliği Osmanlı hükümetlerinde olağan bir durum idi. Fakat bu dönemde M. Reşid Paşa'nın altı defa sadrazamlık, altı defa da hariciye nazırlığı görevine getirilmiş olması İngiliz taraftarı olması itibariyle dikkat çekicidir.

Ticaret Antlaşması'nın yabancılara tanıdığı sınırsız haklarla Osmanlı ülkesi Osmanlı tebaasına sanki yabancılaşmıştır. Osmanlı tebaasının kan ve canları pahasına sahip oldukları topraklarda artık yabancılar yerli halktan daha imtiyazlıdır. Osmanlı tebaası sınai ve ticari faaliyette bulunduğu bu toprakları kan ve canları karşılığında elde etmiş, üstelik bu iktisadi faaliyetlerden çeşitli vergiler verirken; İngiliz tüccarı, hiç bir bedel ödemeden ve en ayrıcalıklı yerli tüccarın ödediği vergiden daha fazla vergi vermemek üzere ticaret yapabiliyordu.

Neticede Osmanlı ülkesinde yabancı veya azınlık olmak, Müslüman-Türk olmaktan daha avantajlı hale gelmiştir. Öyle ki, Osmanlı tabiiyyetinde bulunmayı işlerinin güvenliği bakımından kârlı görmeyen' yerli tüccar, kapitülasyonların sağladığı çıkarlardan faydalanmak için tâbiiyyet (uyrukluk) değiştirmekte, İngiliz, Fransız veya Rus tâbiiyyetine girmektedir...'[24]

Kısacası Osmanlı varlığı, imzalanan böyle bir ticaret antlaşması ile yabancılara altın bir tepsi üzerinde hediye ediliyordu.

D- TİCARET ANTLAŞMASI'NIN HUKUKİ, İKTİSADİ VE SOSYO-KÜLTÜREL ZEMİNİNİN OLUŞTURULMASI

1- Tanzimat ve Islahat Fermanları

Özellikle İngilizler başta olmak üzere Batılı ülkeler, 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ile kendileri açısından tarihi bir fırsat ele geçirmişlerdir. En başarılı ve büyük bir askeri zaferle dahi ancak elde edilebilecek bu imkanları yakalayan İngilizler, bunları en iyi şekilde değerlendirebilmenin hukuki ve sosyo-kültürel esaslarını da tesis etmek istemişlerdir. Zira bu ticaret antlaşması, asgari düzeyde de olsa, bir kısım reformlar gerçekleştirmeden uygulanamazdı.[25] 1839 Tanzimat-ı Hayriyye ile 1856 Islahat

20 Sarıca, age, s.141-3; Ateş, age, s.247-9. Andlaşma'nın İngilizce ve Türkçe tam metni için bkz. Ürünlü, age.

21 Kurdakul, Necdet, Ticaret Andlaşmaları ve Kapitülasyonlar, Döler Neşriyat, İstanbul 1981, s.26-32; Ateş, age, s.346-7; Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, VII, s.260-1.

22 Ateş, age, s.347.

23 Sarıca, age, s.144.

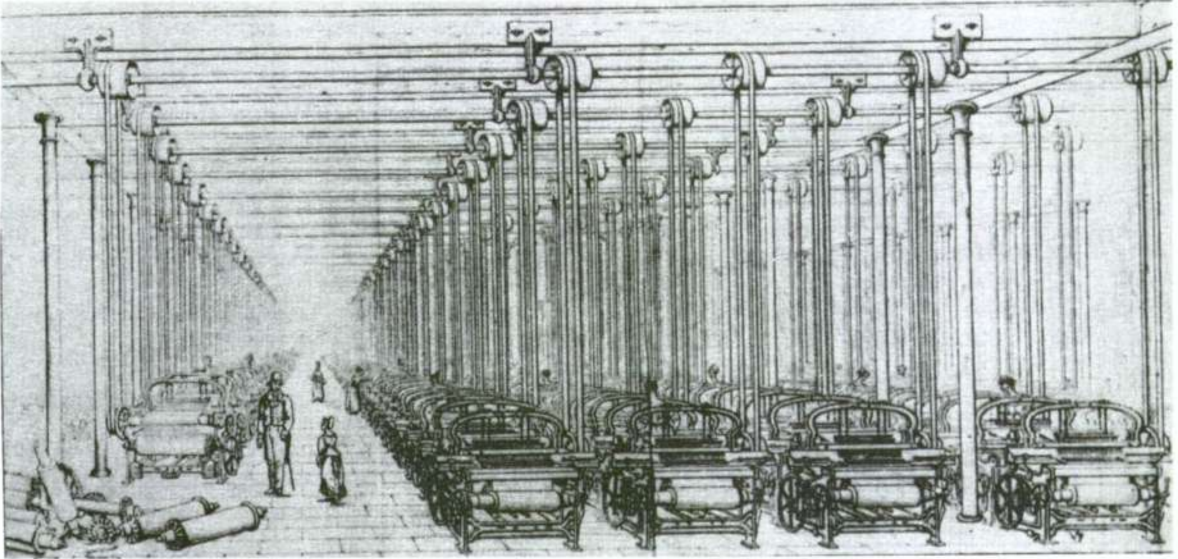
Fermanı bu çerçevede değerlendirilmelidir. Osmanlı'nın silkinme çabaları olarak gösterilmesine rağmen, bu düzenlemelerin Osmanlı'nın hiçbir problemine çözüm getirmemesi, aksine, problemlerin artarak ve derinleşerek büyümesi bu kanaati doğrulamaktadır. Dr. Murat Sarıca, Tanzimat Fermanı'nın ülkemizi yükseltici bir atılım olmaktan çok, yabancı çıkarlar yararına sonuçlar doğurduğu artık pek üzerinde tartışılmayan bir gerçektir' diyor. [26]

Bu fermanlar aslında emperyalist yayılmasının birer aracı fonksiyonundadır. Bunların, özellikle 1856'dakinin temel niteliği, Batı kapitalizminin çıkarlarına uygun üst yapı kurumlarını Osmanlı ülkesinde bina etmektir. Tanzimat'ın Batı'ya yaranmak için Hıristiyan tebaaya tanıdığı haklar, aslında, Hıristiyanların küçük bir zümresi olan işbirlikçilerin Avrupa'daki efendilerine daha rahat hizmetlerini sağlamak için kaleme aldırılmıştı.[27] Özellikle Islahat Fermanı'nda açıkça bütün toplulukları din, dil, ırk farkı gözetmeksizin kaynaştırmak ve böylece bir Osmanlı toplumu meydana getirmek gayesini hedef alan Islahat Fermanı esasta gayri müslimlerin müslümanlarla eşit haklara sahip olmasını amaçlamıştır. Neticede müslüman unsur için yeni bir şey getirmeyen bu fermanlar gayri müslimlerin hak ve imtiyazlarını genişletmekten başka bir şey yapamamıştır. [30]

Askerlikten muaf olduğu ve memurluk da yapamadığı için tek uğraş sahası olarak mali ve ticari hayata yönelerek bu sahada zaten avantajlı bir duruma gelmiş bulunan Rum, Ermeni, Yahudi gibi gayri müslim topluluk, Batılı devletlerin açık destekleri ile ve onların çıkar ortakları olarak, ekonomik hayata hakim olmuşlardır.

2- Yabancı Okullar

1838 Ticaret Antlaşması'nın Tanzimat ve Islahat Fermanları ile oluşturulan hukuki zemini,

beliren durum, yabancıların kendi çıkarlarına vasıta olarak kullandıkları zümreleri güçlendirmek, onların aracılığı ile hem ekonomik hem siyasi konularda devletin iç işlerine egemen olmak istemeleridir.[28] Nitekim bu Ferman'ın esaslarını tesbit etmek amacıyla teşkil edilen komisyonda İngiliz, Fransız ve Avusturyalı elçilerin de bulunması ve neticede Fransız tezinin kabul edilmiş olması, ayrıca bu Frman'ın Paris Antlaşması (30 Mart 1856) gibi devletlerarası bir antlaşmada yer alması [29] onlara bu imkanı sağlamıştır.

Kısacası, görünürde tabaaya ırk ve din tefrik edilmeden can ve mal emniyetinin sağlanması ve vergi, askerlik ve adalet mevzuatının düzenlenmesi esaslarına dayanan Tanzimat Fermanı ile, özellikle Islahat Fermanı'ndan sonra sayıları hızla artan yabancı okullarla aynı zamanda sosyokültürel bir çerçeve ile takviye edilmiştir. Zira Osmanlı toplumunun tam anlamıyla bir pazar haline gelebilmesi için hedeflenen uzun vadeli ve nihai başarı, iktisadi yapı değişikliği ile beraber, düşünce ve davranış strüktürlerinin de değişikliğini icabettirir. İşte yabancı okullar bu fonksiyonu en etkili bir şekilde ifa etmişlerdir.

En çok Rum ve Ermeni asıllı unsurların faydalandığı bu okullardan 1839-1867 döneminde Fransızlar tarafından 19, 1867'den sonra Amerikan, İngiliz, İtalyan ve Avusturyalılar tarafından da 1867-1914 döneminde 69 adet yabancı okul açılacaktır. [31] Bu okullar kültür emperyalizmi ile

24 Cem, age, s. 255.

25 Yerasimos, Stefanos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye II (Çev. B. Kuzucu), Belge Yayınları, Ankara 1977, s.36-8.

26 Sarıca, Murat, Siyasal Tarih, Filiz Kitabevi, İstanbul 1980, s.148.

27 Cem, age, s. 233.

28 Age, aynı yer.

29 Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (DGBİT), Heyet, İlmi Müşavir ve Redaktör: H.D. Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul 1993, XI, s.479.

30 Age, s.480-1

birlikte yabancı sermayeyi en etkin tarzda nemalandırıp koruyabilecek nitelikte personel yetiştiren bir formasyon vermekte de istenilen başarıyı sağlamışlardır. Sonra bu okullardan yetişen gayri müslim elemanlar, devlet kadrolarının en can alıcı yerlerine yerleştirilmekle siyasi hayatta da etkilerini göstermişlerdir.

3- Borçlandırma

Dış borç, sermayeyi sağlayan ülkeye etkin bir müdahele ve denetleme imkanı sağlıyor ve bağımlılığı perçinleyebiliyordu. Bu sebeple Batılılar, Osmanlı ülkesindeki menfaatlerini kökleştirebilmenin her yolunu kullandıkları gibi borçlandırma yolunu da kullanmışlardır.

Osmanlı Devleti bir yandan savaşların bir yandan da ekonomik bunalımın iki katlı etkisi altındaydı. Buna rağmen Ali Paşa gibi devlet adamlarının borç alma arzularına rağmen, Sultan Abdülmecid borçlanmamak için direniyordu. İngiltere'nin Babıalide'ki elçisi 22.8.1850'de Sultan'a sunduğu raporda adeta bir ıslahat projesi sunuyor ve Avrupa'dan borç almalarını teklif ediyordu. [32] Avrupa sermayedarları devrin yöneticilerini rüşvet dahil çeşitli yollarla borç almaya zorlamışlardır. Direnmeleri aşan Avrupa'nın mali sermayesi 1854 yılındaki ilk borç anlaşması ile Osmanlı Devleti'ne girmeyi başarmıştır. Başlangıçta borçlanmamak için gösterdiği direnmeyi devlet bu ilk borçtan sonra sürdürmemiştir. Daha da kötüsü, hesapsız ve ihtiyatsız bir şekilde, gittikçe ağırlaşan şartlarla yeni borçlar almaya devam edilmiştir.

Osmanlı ülkesine giren yabancı sermayenin Avrupa ülkelerine dağılımına bakıldığında, Kırım Savaşı'ndan sonra Lord Palmerston'un 1865 sonunda ölümüne kadar İngilizler birinci sıradaydılar. İlk istikrazlar İngiltere'de piyasaya sürüldü. İlk Osmanlı Bankası Londra'da kuruldu. İngilizler'in bu piyasaya ilgilerini azaltması karşısında yerlerine Fransızlar geçti. Alman ve Belçika paylarında da ciddi artışlar oldu. [33]

Fakat alınan borçlar yatırım sermayesi olarak değerlendirilmemiş, üretim ve kalkınma amacıyla kullanılamamıştır. Daha çok savaş giderlerini karşılamakta ve gösterişli harcamalarda kullanıldığında, Devlet, bir süre sonra borç faizlerini bile ödeyemez duruma düşmüştür.

Bunun üzerine alacaklık ülkeler 1881 yılında Duyûn-i Umumiyye İdaresi'ni kurmuşlar, Devlet gelirlerinin bir bölümünü denetim altına almışlardır. Devlet içinde devlet haline gelen bu kuruluşun ne derece etkili hale geldiğinin göstergesi olarak çalıştırdığı memur sayısına bakmak yeterli olacaktır: Osmanlı Maliye Nezareti'nde 5500 memur çalışırken bu kuruluşta çalışan memur sayısı 8000'den fazladır.

Bu haliyle Devlet'in iktisadi hayatını hakimiyeti altına alan bu kuruluş, şüphesiz siyasi hayatın da en müessir belirleyicisi haline gelmiştir. Hatta bu belirleyicilik bazı durumlarda ihanet derecesine kadar varmıştır. Duyûn-i Umumiyye Teşkilatı, İtalyanlar'la yapılan Trablusgarp Savaşı'nda, kasasında ihtiyat akçesi olarak tuttuğu ve borç ödemesi için gereken miktarın üzerindeki parayı Hazine'ye aktaracağına, savaş halinde bulunduğumuz İtalya'dan tahvil alarak [34] Devlet'in imkanını ona sıkılan bir kurşun haline getirmiştir.

Devlet'in böylece borç batağına da sokulmasıyla bağımlılığın hukuki, siyasi, sosyo-kültürel ve iktisadi bütün yönleri tamamlanmış ve pekişmiş bulunmaktadır.

E- TİCARET ANTLAŞMASI'NIN DOĞURDUĞU SONUÇLAR

İngilizler bu antlaşmanın imzalanmasından tarifsiz bir memnuniyet duymuşlardır. M. Reşid Paşa'ya bu antlaşmayı imzalatan İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Ponsoby, Hariciye Nazırı Palmerston'a, umduğumuzun ve hakkımızın çok üstünde iyi bir sonuç aldık' demesi [35] bu memnuniyetin derecesini göstermektedir.

İngilizler'in amacı, Osmanlı Devleti'nin tarım toplumu ve hammadde satıcılığı özelliğini korunması, sanayileşmeye geçememesi ve İngiliz sınai mamullerine pazar teşkil etmesidir. Böylece Osmanlı'dan ucuz hammaddeyi alacak ve işleyerek yüksek fiatla satabilecekti.

Bu amaç doğrultusunda Osmanlı sanayiinin ayağa kalkmaması gerekirdi. İşte 1838 Serbest Ticaret Antlaşması İngilizler'e bu imkanı fazlasıyla sağlamıştır. Çünkü İngiliz mallarının çok düşük bir gümrükle ülkeye girmesi ve ticareti çok iyi bilen İngilizler ve onların yerli işbirlikçisi azınlıklar tarafından pazarlanması, Osmanlı sanayiine belini doğrultamayacağı çok ağır bir darbe indirdi. Sınai tesisler birer birer kapandı.

1863 yılında kurulan Sanayii Islah Komisyonu'nun 1866'da yaptığı inceleme, şartları eşit olmayan bu serbest ticaretin sonunda Osmanlı sanayiinin nasıl çöktüğünü ortaya koymaktadır. Mesela, İstanbul Üsküdar'da 3500 kadar işçi çalıştırabilen 2750 kumaşçı tezgahı vardı. 32-40 yıl sonra bu tezgahlar 25'e ve kumaşçı esnafı, usta-işçi dahil, sadece 40 kişiye inmiş bulunmaktadır. İpekli kumaş esnafının 350 adet tezgahı ve 700'den fazla işçisi varken, 4 tezgahı ve 8 işçisi kalmıştır. Çatma yastıkçıların 60 tezgahı 4'e, 120 işçisi ise 14'e inmiştir.[36] Yine bir Fransız yazara göre, 25 bin okka ipek kullanan ve 1000 tezgaha sahip olan Bursa'da 1847 yılında, yani antlaşmanın imzalanmasından sadece 9 yıl sonra 75 adet civarında tezgah kalmıştır.[37]

Eskiden işlenmiş tiftik ihraç eden Ankara, şimdi ancak ham tiftik satabilmektedir. Diyarbakır, Edirne, Amasya gibi dokumacılığın ileri olduğu şehirler, Batı Anadolu'nun halı tezgahları, Bursa gibi genel bir çöküntünün içinde, değişik kalite ve bol çeşitli Avrupa mallarının ezici rekabeti karşısında çaresiz kalmışlardır.[38]

İthal Avrupa malları çarşı-pazarı doldurmuştur. O günlerin İstanbul'unu yaşayanlar kuş sütüne kadar her çeşit Avrupa malının tezgahları doldurduğunu, zengin alıcıların yabancı malları kapıştığını anlatmaktadırlar. Osmanlı ekonomisi artık tamamen yabancıların elindeydi. Her yerde

31 Ceyhun, D., Haçlı Emperyalizmi, İstanbul 1967, s.107'ye atfen, Hamitoğulları, age, aynı yer.

32 Rodkey, F., S., Ottoman Concern about Western Economic Penetration in the Levant 1849-56, The Journal of Modern Histroy, c.30, No.4, s.348'e atfen, Hamitoğulları, age, s.767.P:

33 Pamuk, age, s.70-3.

34 Gencer, Ali İhsan; Özel, Sabahattin, Türk İnkılap Tarihi, Der Yayınları, İstanbul 1991, s.4-5.

35 Puryear, age, s.110 ve 118'e atfen, Hamitoğulları, age, s.765.

36 Anan, Osman Nuri, Mecelle-i Umur-i Belediye, İstanbul 1922, c.1, s.729'a atfen, Hamitoğulları, age, s.766.

37 Hamitoğulları, age, aynı yer.

38 Cem, age, s.255.

39 Age, aynı yer.

40 Ahmed Lütfi, Lütfi Tarihi, İstanbul 1873, c.5, s.112'ye atfen, Hamitoğulları, age, aynı yer.

onların malı, her yerde onların tüccarı vardı. Hatta tedavüldeki sikkelerin bile çoğu yabancı parası, küçük bölümü Osmanlı parasıydı.[39]

Bir diğer gözleme göre, devletin kaldırılan tekelinin yerini yabancıların tekeli aldı. Milli sanayi çöktü. Yabancı malları çekici oldu. Nakdî varlığımız böylece Avrupa'ya akıp gitti.[40] Batı'nın tüketim kalıpları Türkiye'ye aşılanmaya başlandı.[41]

Namık Kemal de, "hemen her ihtiyacımızı karşılayacak tezgahlarımız var idi. 20-30 yılda hepsi mahvoldu. Bunun sebebi ise mahud sözleşmeler ile Avrupalılar'a verilen serbest ticaret hürriyetidir. Ekonomistlerin hepsi, "Bırak Yapsın, Bırak Geçsin" ilkesini kabul ettiler. Bu serbest ticaret Osmanlılar için zararlı oldu" diyecektir.[42]

Sanayi çöken ve hem yabancı malların açık bir pazarı hem emilen bir hammadde deposu haline gelen ülkede, dış ticaretin yapısı da bu doğrultuda değişti. Memleket artık işlenmez ürün alıp, hammadde satan bir ticari mekanizmanın içine gömülmüş oldu. Abdülaziz devrinin endüstri şartları hakkında Hayrettin Paşa'nın çizdiği şu tablo iktisadi yapıdaki değişmeyi canlandırmaktadır:

"Bugünkü durumumuzda ancak hammaddeye sahip bulunuyoruz. Filhakika, bizde pamuk yetiştiricisi, ipek müstahsili, hayvan besleyicileri, bütün yıl güç işlerle meşgul olduktan sonra, mahsullerini onların fabrikaları tarafından mamul hale getirilmiş olarak on misli fiyatla satın alırlar. En basit ihtiyaç nesneleri için bile yabancıya müracaat gerekir."[43]

İngilizler'in, sanayisini ezdikleri Osmanlı Devleti'nin tarımına, özellikle pamuk ziraatine ciddi ciddi destek olmaları düşündürücüdür.[44] İngiltere kendisine sanayii ve sınai ürünler satmayı, Osmanlı'ya da tarımı ve hammadde satmayı layık görmüştür.

Yine Ruslar'ın hasta adam dedikleri Osmanlı ülkesini paylaşma teklifini İngilizler'in, "Niçin hep Osmanlı Devleti'nin öleceğini hesaba katarak bu felaketten önce veya sonra önlemler almayı düşünmeli? Niçin hastayı iyileştirmeyi düşünmemeli?" diyerek reddetmeleri,[45] şüphesiz Osmanlı dostu oldukları için değil, iktisadi çıkarları öyle gerektirdiği içindi. Zira askeri bir harekata gerek kalmaksızın zaten Osmanlı ülkesini iktisadi bakımdan ele geçirmiş, siyasetinde büyük bir nüfuz sahibi olmuş; kısacası, askeri bir harekatla ne elde edebilecekler idiyse (o da savaşı kazanmak şartıyla), onu daha kolay, risksiz ve pahasız bir yoldan elde etmiş durumda idiler.

Aynı şekilde Palmerston, Fransız büyükelçisine, Şunu hareket noktası olarak alıyorum ki, ortak siyasetimizin hedefi, Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafazasıdır' derken, asıl amacı siyasi değil, iktisadi çıkarlarını sağlama almaktı.[46] Çünkü parçalanan bir Osmanlı ülkesinde İngilizler'e ticaret alanı kalmacak, çok büyük bir ihtimalle Osmanlı toprakları Ruslar'ın eline geçecekti. Bütünlüğü sağlanmış bir Osmanlı ülkesinin iktisadi kaynaklarını İngilizler'in istifadesine sunacak olan fırsat ise çoktan 1838 Ticaret Antlaşması ile İngilizler'in eline geçmiş bulunmaktadır. Anlaşılan o ki, İngilizler için esas olan iktisadi çıkarlar olup, siyaset ancak iktisadi çıkarlar için bir vasıta olarak kullanılmaktadır.

Bu antlaşmanın akabinde arka arkaya diğer Batılı ülkelerle imzalanan ticaret antlaşmalar[47] İngilizlerden sonra ikinci sırada Fransızlar'a ve diğer Batılı ülkelere aynı hakları ve kolaylıkları sağlamıştır.

1838 Antlaşması'nın getirdiği iktisadi sistem ana hatlarıyla, Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi bağımsızlığını elde ettiği 1929 yılına kadar sürmüştür. Yani Osmanlı Devleti'nin tarihten silinmesinde en önemli amillerden birini teşkil eden bir antlaşma, onun mirası üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin de yakasını bir müddet bırakmayacaktır.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra imzalanan Lozan Antlaşması, Türkiye'nin iktisadi bağımsızlığının, Antlaşma'nın yürürlük tarihinden (1924) beş yıl sonra başlayacağını hükme bağlamıştı. Elde edilen siyasi bağımsızlığa rağmen iktisadi bağımsızlığının 1930'lara kadar gecikmesi, 1838 Antlaşması'nın tesirinin bu yıllara kadar devam etmesi sebebiyledir.[48]

Ne var ki, 1930'larda kazanılan en azından bu hukuki-iktisadi bağımsızlık, yani 1838 sisteminin yıkılışı, 1963 Ortak Pazar Antlaşması'na kadar sürmüş, fakat Ankara Antlaşması ile 1838 sistemine benzer bir sistem yeniden ve hukuki olarak canlanmıştır. Hatta denilebilir ki, 1930'lardan 1960'lar kadar süren hukuki-iktisadi bağımsızlık dışında, Türkiye'nin Avrupa ekonomisine bağımlılığı başka bir ifadeyle, Palmerston'un, 'Türk sanayii muhakkak surette geri bırakılmalıdır' direktifi, Türkiye için tesirini henüz tam anlamıyla bugün de kaybetmiş değildir.[49]

Şüphesiz 1838 Ticaret Antlaşması'nın imzalandığı zamandaki Osmanlı ve Avrupa'nın şartları ile 2000 'li yıllara yaklaştığımız bugünkü Türkiye ile Avrupa'nın şartları arasında çok büyük değişmeler oluşmuştur. Asırların aşındırdığı, sürüp giden savaşların yıprattığı ve yıkılma sürecine girmiş bir Osmanlı ekonomisi ile; dışa açılmış, dinamik bir ekonomik yapıya kavuşmuş ve yükselmekte olan bir Türkiye ekonomisi arasında çok büyük farklar vardır. Ancak her şeye rağmen, Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'ne girmemizin fayda ve mahzurlarının tartışıldığı bugünlerde siyasilerimizin tarihten alınan bu derslere kulak vermelerinin ülkemizin geleceği açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

41. Hamitoğulları, aynı yer.

42 Namık Kemal, Hürriyet (Haftalık Gazete), 10.8.1868 s.7'ye atfen, Hamitoğulları, age, s.766-67.

43 Karal, age, VII, s.256.

44 Daha fazla bilgi için bkz. Karal, age, VII, s.252-3.

45 Sarıca, age, s.150-1.

46 Yerasimos, age, II, s.36-8.

47 Kurdakul, age, aynı yerler; Karal, age, VII, s.260; Cem, age, s.232.

48 Ürünlü, age, s.9.

49 Age, s.11-2.

Kayıt dışı ekonominin ekonomik kalkınma üzerine etkileri

Adem KALÇA*
Devlet TOKSOY**

* K.T.Ü. İ.İ.B.F. İktisat Politikası A.B.D. Araştırma Görevlisi.
** K.T.Ü. Orman Fakültesi Orman Ekonomisi A.B.D. Dr. Araştırma Görevlisi.

Zaman içerisinde devletin tanımı ve fonksiyonları değişmiş, klasik iktisatçıların savunduğu içeride ve dışarıya karşı güvenliği sağlayan, ekonomik ve sosyal yaşama müdahale etmeyen koruyucu devlet anlayışı geçerliliğini yitirmiştir. Devlet artık klasik görevleri yanında, ekonomik ve sosyal işlevleri kapsayan çağdaş görevleri ile ön plana çıkmıştır.

Devletin görevlerinin nitelik ve nicelik yönünden artması gelir kaynaklarının da artışını gerektirir. Doğal olarak gelir kaynakları içerisinde en önemli paya sahip olan vergilerdir (Erdem, Aralık 1993, s. 15). Genel tanımı itibariyle vergi, "kamu otoritesinin devlet hizmetlerini yürütmek ve çeşitli harcamalarını finanse etmek amacıyla gerçek veya tüzel kişilerden doğrudan veya dolaylı yollarla aldığı parasal kaynaktır" (Acar, Mart 1993, s. 27).

Diğer bir tanımla vergi, devlet yada devletin yetkili kıldığı resmi otoriteler tarafından gerçek veya tüzel kişilerden yasalar çerçevesinde, hukuksal yaptırım kullanılarak bir karşılık vaat etmeden alınan paradır (Demir ve Acar, 1993, s. 373.)

Vergileme ile başlıca üç amaç güdülür: mali amaç, ekonomik amaç ve sosyal amaç (Taç, Aralık 1993, s. 15).

Vergilemenin mali amacı, devletin diğer gelir türüyle karşılayamadığı harcamalarını finanse etmektir. Çünkü devlet sürekli artan kamu giderlerini karşılamak için diğer gelirlerini artırma yoluna gittiği gibi vergisel açıdan da ya yeni vergiler ihdas etmekte ya da uygulanan vergilerin gelirlerini artırıcı düzenlemeler yapmaktadır.

Vergilemede mali amaca ulaşma derecesi kamu harcamalarının vergilerle karşılanma oranı ile ölçülür. Tablo 1'den anlaşılacağı gibi vergi gelirlerinin kamu harcamalarını karşılama oranı düşüktür. Son yıllarda Türk Vergi Sistemi Anayasası buyruğun gereği olan "kamu giderlerini karşılama" özelliğini giderek kaybetmiştir. Bu durumu Tablo 1'de yıllar itibariyle izlemek mümkündür.

Vergileme nedeniyle kişilerin mal varlığında meydana gelen azalma (Akyüz ve Ertel, 1990, s. 404) ya da diğer bir tanımla "bir ekonomide vergiler ve vergi niteliğindeki gelirlerin milli gelire oranı" olan vergi yükü* (TCMB, 1993, s. 70) OECD ve AT ülkeleri ile kıyaslandığında, Türkiye'de vergi yükünün görece düşük olduğu ortaya çıkmaktadır (Taş, 1993, s. 14).

Türkiye'de vergi yükü dağılımında da adalet

Tablo 1

Genel Bütçe Vergi Gelirlerinin Konsolide Bütçe Giderlerini Karşılama Oranı

Yıllar	Faiz Ödemeleri Dahil	Faiz Ödemeleri Hariç
1987	70.8	86.0
1988	66.4	86.4
1989	65.7	83.5
1990	66.4	83.5
1991	59.4	72.6
1992	62.8	76.5
1993*	56.0	70.4

* Tahmini

Kaynak: Sevig, Görüş, Ocak 1994, s. 60.

* *Vergi yükü analizlerinde milli gelir bazı olarak GSMH ve/veya GSYİH kullanılmaktadır. Ancak GSYİH, ülke ekonomisindeki tüm sektörlerin alıcı fiyatlarıyla gayri safi katma değeri yansıtması, dış alem gelirlerini içermemesi ve uluslararası karşılaştırmalara olanak vermesi açısından tercih edilmektedir.*

yoktur (Seviğ, Ocak 1994, s. 60). Türkiye OECD ülkeleri arasında GSMH'ya oran olarak vergi yükü en düşük ülke konumundadır.

Vergilerin kamusal finansmanı sağlamak gibi mali amacının yanında ekonomide ortaya çıkabilecek dengesizliklerle mücadele etmek şeklinde ekonomik amacı ile gelir dağılımında adaletin sağlanması biçiminde sosyal amacı da bulunmaktadır (Erdem, 1993, s. 17).

Devletin fonksiyonlarının artması daha fazla harcama yapmasını gerektirmiştir fakat devletin lığı.

1993 yılında devletin gelirlerinin GSMH'ya oranı % 27.2'dir. Bu gelirlerin neredeyse tamamı vergilerden oluşmaktadır. Aynı yıl devletin giderlerinin GSMH'ya oranı %43.6'dır. Aradaki fark ise % 16.3 kadardır. Bu oran kamu kesimi borçlanma gereğinin oranını belirtmektedir. Yani Türk devleti %16.3 oranında borçlanmak zorundadır. Bu oran çok yüksek bir orandır.

Türkiye'de vergi sisteminin adil olmaması, çok karmaşık bir vergi sistemine sahip olunma-

en büyük finansman kaynağı olan vergilerden elde etmiş olduğu gelir, yapılan harcamalara yetmemiştir. Bunun nedeni devletin gelirine göre daha fazla harcama yapması ve/veya vergilerin toplanamaması ile belli faaliyetlerin vergilendirilememesidir.

Türkiye'de vergi gelirlerinin kamu harcamalarını karşılayabilme olanağı % 57.7'dir. Buna göre kamu finansman açığı, vergi gelirleri dikkate alındığında % 12'dir (Seviğ, 1994a, s. 4).

Türkiye'de özellikle 5 Nisan Kararları ile açığa çıkan hazinenin iflasının iki nedeni vardır: Gelirlerin yetersizliği, giderlerin anlamsız-

Tablo 2

OECD'ye Üye Ülkelerde Vergi Yükü
(GSYİH'ya göre %)

	Yıllar				
Ülkeler	**1975**	**1980**	**1985**	**1990**	**1991**
Türkiye	20.7	21.7	19.7	27.8	29.4
AB Ortalaması	33.8	36.9	40.0	40.8	41.2
OECD Ortal.	32.9	35.2	37.2	38.8	38.7

Kaynak: İşveren, 1994, s. 25.

Tablo 3.

Kamu Kesimi Gelir ve Harcamalarının GSMH'ya Oranları

Yıllar	**1990**	**1991**	**1992**	**1993**
Kamu Gelirleri	20.2	18.2	18.3	19.6
Kamu Harcamaları	27.6	28.4	28.9	31.7
Borçlanma Gereği	7.4	10.2	10.6	12.1

Kaynak: Resmi Gazete, 30 Ekim 1994, s. 72.

Tablo 4.

Kamu Kesimi Toplam Gelir ve Harcamaları

Borçlanma Gereği	16.3
Konsolide Bütçe	9.2
KİT'ler	3.6
Mahalli İdareler	0.9
Döner Sermaye	-
Sosyal Güvenlik Kurumları	1.2
Fonlar	0.7
Özel Kapsamlı Kuruluşlar	0.7

Kaynak: Servet, 1994, s. 3

sı, vergi oranlarının yüksek olması, vergi idaresinin etkin olmaması vergi mükelleflerini rahatsız etmekte ve vergi vermeme, vergi kaçakçılığı gibi yollara itilmektedirler.

Türkiye'de vergi reformu yapılmadan önce ekonomik yaşamı düzenleyen yasalarda değişiklik yapılması gerekmektedir (Seviğ, Ocak 1994, s. 61). Ekonomik sorunların çözümü vergi sorunlarının çözümüyle doğrudan bağlantılıdır (Acar, Mart 1993, s. 29).

II

Kayıtsız ekonominin üzerinde çalışılabilmesi için her şeyden önce bir tanımını yapmak gerekmektedir. Uluslararası literatürde kayıt dışı ekonomi yerine pek çok farklı terimlere rastlamak mümkündür. Vergilenmeyen ekonomi, marjinal ekonomi, yeraltı ekonomisi, karaborsa, hamiline ekonomi, kravatsız ekonomi gibi. En ilginci herhalde Rusya'da kullanılan "Hatalı Sollama" terimidir.

Bir tanıma göre kayıt dışı ekonomi "ticari, zirai, sınai, serbest meslek, ücret ve arızı faaliyetler gibi Türk Vergi Kanunlarına göre vergiye tabi gelir elde ettiği halde bunu beyan etmeyen ve böylece vergilendirilmeyen kişilerin yarattığı ekonomidir" (Özdemir, 1994, s. 4). Bir diğer tanıma göre "kayıt dışı ekonomi vergi kaçırmak güdüsü ile vergi idaresinin bilgi alanı dışına çıkarılan tüm faaliyetlerdir" (Derdiyok, Mayıs 1993, s. 54). Son bir tanıma göre, "piyasada üretilmesi ve/veya satılması yasak olmayan malların piyasa için üretilmesine rağmen vergileme kapsamına ve istatistiklere dahil edilemeyen kısım" kayıt dışı ekonomidir (Çokgezen, Ekim 1993, s. 22).

Tablo 5.

Ülkeler İtibariyle İşverene Ait Yükümlülüklerin Toplam İşgücü Maliyeti İçindeki Payı (1992)

Ülkeler	%	Ülkeler	%
Danimarka	3.0	ABD	22.6
Hong Kong	3.2	Almanya	22.4
Y. Zelanda	6.0	Hollanda	22.7
Tayvan	7.4	Finlandiya	22.8
Kore	12.8	Türkiye	22.8
Japonya	13.7	Portekiz	24.1
Kanada	15.5	Belçika	27.0
Singapur	15.5	Fransa	28.5
Avustralya	16.5	İtalya	30.6
İrlanda	15.7	**Genel Ort.**	17.8
İsviçre	16.5		
İngiltere	15.4	**Uzak Doğu Ülk. Ort.**	9.7
Norveç	18.5		
Yunanistan	19.8		

Kaynak: İşveren, Mart 1995, s. 26

Tablo 6.

Asgari Ücretin İşverene Maliyeti.

Kanuni Asgari Ücret (Çıplak Ücret+Çalışılmayan Tatil Ücretleri)	4 173 750 TL/ay	(% 47.0)
Sosyal Ödemeler	3 099 231 TL/ay	(% 34.9)
İkramiye, Prim vb.	1 500 774 TL/ay	(% 16.9)
Diğer Giderler	106 563 TL/ay	(% 1.2)
Asgari Ücretin İşveren Maliyeti	8 880 318 TL/ay	(% 100)

Kaynak: TİSK 1993 Yılı Çalışma İstatistikleri, s. 18.

Kayıt dışı ekonominin oluşmasına yol açan nedenler çeşitlidir. Önemlilerinin belirtileceği bu nedenler aynı zamanda kayıt dışı ekonominin faaliyet gösterdiği konuların ta kendileridir.

Kayıt dışı ekonominin oluşmasının en önemli nedenlerinden biri maliyetleri düşürmek ve rekabet gücünü artırmaktır. Herhangi bir ekonomik faaliyetin kayıtlı ekonomiye dahil olması vergi, sigorta, fon ve harç gibi ek maliyetleri beraberinde getirmektedir (Tablo 5). Rekabet gücünü artırmak isteyen firmalar ya da malı daha ucuza elde etmek isteyenler, kayıt dışı ekonomiye başvurmaktadırlar.

Vergi politikası, mevcut istihdamı sürdürmeyi ve yeni istihdam yaratmayı destekleyen ek tedbirler öngörmeli, halihazırdaki engelleyici düzenle-

meler kaldırılmalıdır. Özellikle sosyal amaçlı fon uygulamalarının çalıştırılan işçi sayısını esas almaları sebebiyle istihdamı cezalandırdığı (işçi başına fon yükü altı yılda yaklaşık 98 kat ağırlaşmıştır (İşeveren, Aralık 1994, s. 22.), yeni uygulamalarla da bu etkinin arttığı görülmektedir.

Gelir dağılımının bozuk olması, bireylerin yaşamlarını devam ettirebilmeleri için ikinci bir işte çalışmayı gerekli kılmıştır. Kayıt dışı ekonominin bir diğer nedeni de budur.

Kayıt dışı ekonomiye yol açan diğer nedenler ana hatlarıyla şöyle sıralanabilir:

- Fazla ücret almasına rağmen bordroda daha az gösterilerek devleti SSK primi ve diğer gelirlerden mahrum bırakma.

- Sendikaların yüksek ücret ve yan ödeme talepleri nedeniyle işlerin taşeronlaştırılması ve neticede sendikasızlaştırma.

Türkiye'de çalışan ve çalıştırılan kesim üzerinde vergi yükünün yüksekliğinin yanısıra her geçen gün artan istihdam vergileri ve toplu iş sözleşmeli kesimde işçi istihdamının sendikasız ve sendikasız işçi çalıştırmaya oranla en az iki kat, bazı işlerde 6-7 kat yüksek bir maliyet getirmesi, iş yerlerini toplu iş sözleşmesi düzeni dışına veya kayıt dışı sektöre yöneltmektedir (İşveren, Ocak 1995, s. 24.)

1987 yılında % 75.6 olan Türkiye'deki sendikalı işçilerin oranı 1994'te % 68'e düşmüştür. Ayrıca, küçük sanayide kayıt dışı ekonomiye kayış zaman içinde artış göstermiştir (TİSK, 1993 yılı çalışma istatistikleri, s. 17.)

Kesin olmamakla birlikte toplam çalışanların % 14'ü taşeron işçisi konumundadır. Bu işçilerin bir kısmı sigortasız ve tamamına yakını da sendikasızdır (Türk-İş, Eylül 1993, s. 26).

-Çocuk işçi çalıştırılması. Türkiye'de özellikle organize olmamış sektörlerde ve enformal sektörde çocuk işçi çalıştırılarak emek girdisi ucuza maledilmekte, üretim maliyeti ve dolayısıyla da ürün fiyatları düşük tutulabilmektedir.

Türk Hukuk Mevzuatında yer alan ve esasen çocukların eğitimi ve işgücünün verimliliğini amaçlayan yasal düzenlemeler, özellikle kayıt dışı çalışan işletmeler ve küçük ve orta ölçekli işletmeler tarfından haksız şekilde kullanılmakta, ucuz ve korumasız emek girdisi olarak görülmektedir. Büyük ölçekli işletmeler açısından maliyetler yönüyle büyük haksızlıklar yaratan bu uygulamalar, ekonomik açıdan haksız rekabete yol açmakta ve önemli sorunlar doğurmaktadır.

DİE Hane Halkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre, Türkiye'de 12-19 yaş grubunda 3 720 000 çocuk iktisaden faal durumda olup, bunların % 68'i tarım, % 17'si küçük ölçekli sanayi ve % 15'i ise enformal sektörde çalışmaktadır (İşveren, Aralık 1993, s. 27).

-Vergi oranlarının yüksekliği

-Döviz büfeleri

-İMKB'de işlemlerin vergiye tabi olmaması

-Yasadışı faaliyetler

Tablo 7.

Bazı Ülkelerin Tahmin Edilen Kayıt Dışı Ekonomik Boyutları

Tahmin Yöntemi	**Ülke Adı**	**Yılı**	**Kayıt Dışı Ekonomi** (GSMH'nin %)
Parasalcı (Sab. Rasyo)	A.B.D.	1976	10.00
Parasalcı (Sab. Rasyo)	Kanada	1976	14.00
Parasalcı (Sab. Rasyo)	Avustralya	1979	10.70
Parasalcı (Ekonometrik)	A.B.D.	1976	11.70
Parasalcı (Ekonometrik)	A.B.D.	1976	7.80
Parasalcı (Ekonometrik)	Avustralya	1982	13.40
Parasalcı (Ekonometrik)	B. Almanya	1980	12.00
Parasalcı (Ekonometrik)	B. Almanya	1980	13.00
Parasalcı (Ekonometrik)	İngiltere	1984	7.98
Parasalcı (Ekonometrik)	A.B.D.	1984	16.18
Muamele	A.B.D.	1979	33.00
Muamele	İngiltere	1975	15.00
Parasalcı (Ekonometrik)	Türkiye	1976	28.28
Parasalcı (Ekonometrik)	Türkiye	1984	27.34

Kaynak: Derdiyok, 1993a, s. 56.

-Düşük bedelli ithalat
-Ekonominin yapısı
-Marjinal sektör
-Marka taklitçiliği
-Şehre göç ve gecekondulaşma
-Götürü usul vergilendirme
-Gayrimenkul beyannameleri
-İşletme esasına göre defter tutma,
diğer kayıt dışı ekonomiye yol açan nedenlerdir.

Aslında devletin ekonomideki yeri ve meşruluğu kayıt dışı ekonominin asıl nedenidir. Kayıt dışı ekonominin varlık nedeni devlettir. Devletin olmadığı bir yerde kayıt dışı ekonomiden sözedilemez. Devletin ekonomiye müdahalesi piyasanın işleyişini bozacağı için kayıt dışı ekonomiye bir kayış olacaktır (Çokgezen, Ekim 1993, s. 23).

Kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için farklı yöntemler mevcuttur. Bunlar, direkt yöntem, indirekt yöntem, işgücü pazar araştırmaları, parasalcı yaklaşım ve karma metottur.

Kayıt dışı ekonomi, boyutları farklı olmasına rağmen hemen hemen her ülkede mevcuttur. Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere doğru gidildikçe artmaktadır (Çokgezen, Ekim 1993, s. 23). Fakat vergi kaçağı konusunda ülkeler arasında bir karşılaştırma yapmak oldukça zordur. Çünkü yapılan araştırma ve açıklamalar farklı kıstaslara dayanmaktadır.

Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında kayıt dışı ekonominin boyutlarının Türkiye'de daha fazla olduğu görülmektedir (Tablo 8, 9, 10)

Tablo 8.

Vergi Kayıpları (Trilyon TL)

Kaçak Üretimdeki Vergi Kaybı	32
Gayriresmi İşçilikte Vergi Kaybı	25
Beyannamelilerde Vergi Kaçağı	41
Tarımdaki Vergi Kaybı	42
Toplam	140
1991 Yılı Vergi Tahsilatı	108.9

Kaynak: Vitrin, 1994, Sayı 86, s. 21.

Tablo 9.

Çalışan Kesimde Vergi Dışı Kazanç Tutarı

Sigortalı Çalışan İşçi Sayısı	5 Milyon 100 bin
Tarım Dışı Kaçak İşçi Sayısı	4 milyon 900 bin
Asgari Ücret (Günlük)	48 bin 300 lira

Kaçak Çalışan İşçinin Vergilenmeyen Yıllık Geliri (4.900.000*13.800*360=85.201.200.000.000 TL)

Kaynak: Vitrin, 1994, Sayı 86, s. 21.

Tablo 10.

Tarımda Yıllara Göre Vergi Dışı Kazanç Tutarı

1989	40 trilyon 309 milyar
1990	49 trilyon 488 milyar
1991	79 trilyon 288 milyar
1992	140 trilyon 703 milyar

Kaynak: Vitrin, 1994, Sayı 86, s. 21.

Türkiye'de kayıt dışı ekonominin boyutlarının artması daha çok siyasal nedenlere dayanmaktadır. Herkesin ve her kesimin vergi mükellefi kılınması demek gayrimemnun bir seçmen kitlesi yaratmak ve bunlardan oy beklemek şeklinde bir çelişkiye düşmek demektir. 1950'li yıllarda başlatılan "vergi verme oy ver vergi yerine borç alarak devleti idare et" senaryosunun sonuna gelinmiştir."

Otuzüç milyon kişinin oyu ile vergi dairesine kayıtlı üç milyon kişinin vergisi arasında siyasi karar mekanizmaları bocalamakta vergi alma oy al ikilemi sürekli olarak siyasetçiyi zorlamaktadır (Altuğ, Mart 1994, s. 67).

Kayıt dışı ekonominin siyasal boyutunun olması bu sektörle mücadelenin ne derece güç olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle 5 Nisan kararları ile kayıt dışı ekonomi konusunda radikal çözümler getirilmemesi düşünülmeye değer bir konudur.

Kayıt dışı ekonominin önlenmesi işportacıyı yakalamakla sağlanamaz. İşe önce devletten başlanılması lazımdır. Çünkü devletin resmi kayıtları bile kayıt dışı ekonomiyi yönlendirmektedir (Seviğ, Ocak 1994, s. 10).

Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede izlenecek çeşitli seçenekler mevcuttur. Asgari ücretin vergi dışı bırakılması, götürü vergilemenin kaldırılması, bilanço esasına göre defter tutmanın yaygınlaştırılması, zorunlu tasarruf oranlarının ve diğer mali yükümlülüklerin azaltılması, rantiye gelirlerinin vergilendirilmesi, mali reform yapılması, vergi kaçakçılığı ve diğer cezaların caydırıcı hale getirilmesi gibi önlem kayıt dışı ekonominin boyutlarının küçültülmesi için mücadele araçlarından sayılabilir.

Vergilendirilmeyen alanların varlığı vergi yükümlülerin bu alanda faaliyet göstermelerine yol açıp vergi kaybına neden olacağından bu alanların vergilendirme kapsamına alınması lazımdır (Yerci, 1991, s. 5).

Kayıt dışı ekonominin hacminin küçültülmesi için şu söylenebilir. Geniş çapta köklü bir vergi reformunun yapılması gerekmektedir. Bu reform aynı zamanda vergi dairelerini de içine almalıdır. Denetimler artırılmalı, cezalar caydırıcı olmalıdır.

Özellikle 5 Nisan kararları ile Türkiye'de yapılması hedeflenen ekonomik paket uygulamaları bir vergi reformu değildir. Vergi reformu, genel anlamı ile bir vergi sistemine köklü düzelme ve iyileştirmelerin yapılmasıdır (Seviğ, Mart 1994, s. 62). Mali reformların en önemli kısmını oluşturan vergi reformları, gelişmekte olan ülkelerdeki istikrar programlarının ana hedefi olmuştur (Kazıcı, Ağustos 1993, s. 11).

Kalkınma (Gelişme), bir ekonomide üretim ve kişi başına gelirin artırılması yanında, sosyo-kültürel yapının da değiştirilmesi ve yenileştirilmesini de içeren bir kavramdır (Akyüz ve Ertel, 1990, s. 15).

Az gelişmiş ülkeler için kullanılan kalkınma (gelişme) terimi, sadece ulusal gelirin büyüme oranı gibi yalnızca sayısal bir büyüklükteki değişmelerle açıklanamamaktadır. Kalkınma süreci ulusal gelir ve üretimin zaman içinde sayısal olarak artması yanında, kurumlardaki köklü değişiklikleri, ekonomik ve toplumsal yapının yeniden düzenlenmesini, halkın değer yargılarında, dünya görüşünde ve davranış kalıplarındaki değişmeleri de içeren çok geniş kapsamlı bir süreçtir.

Kayıt dışı ekonomi gerek üretimin ve kişi başına gelirin artırılması açısından, gerek gelir dağılımındaki dengesizlikler açısından, gerek kurumlardaki değişiklikler açısından, gerek halkın değer yargıları, dünya görüşü ve davranış kalıpları, ekonomik ve toplumsal yapının yeniden düzenlenmesi açısından ekonomik gelişme ile yakından ilişkilidir. Çünkü kayıt dışı ekonominin oluşması ve gittikçe boyutlarının büyümesi top-

lumda gerek ekonomik gerek kültürel ve gerekse siyasal bir bozulma neticesinde ortaya çıkmaktadır.

Ekonomik kalkınma ile bağlantısı kurulduğunda kayıt dışı ekonominin olumsuz ve olumlu yanlarını şöyle sıralamak mümkündür:

Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Yönleri

-Devletin en temel gelir kaynağı olan verginin eksik ödenmesi ya da hiç ödenmemesi nedeniyle bütçe açıklarına yol açar.

-Kayıt dışı üretilen mal ve hizmetlerin daha düşük satma imkanı dürüst vergi yükümlüleri aleyhine haksız rekabet yaratır.

-Vergi adaletsizliği yaratır.

-Sermayenin, vergisel avantajlarının büyük (vergi yükünün göreli olarak düşük) olduğu makro ekonomik büyüme yönünden etkin olmayan alanlara kayması sonucunu doğurur.

-Kayıt dışı ekonomi, devlete bir başkaldırı (ekonomik anarşi) yaratır, moral değerleri bozar. Sonuçta, enflasyon artar, yatırımlar azalır, işsizlik artar, üretim düşer, sosyal barış bozulur, suç ve suçlu sayısı artar.

-Kayıt dışı istihdam, devleti vergi ve SSK prim kaybına uğratmaktadır.

-Kanuni güvenceden yoksun, sendikasız çalışan kişiler ve çocuk istihdamı çoğu olumsuzlukları ve kötü çalışma koşullarını beraberinde getirmektedir.

Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Sayılabilecek Yönleri

-Yasal sorumluluk ve yükümlülüklerini yerine getirmediğinden kayıt dışı ekonomideki üretim maliyetlerinin düşmesi dolayısıyla, satış fiyatlarının da düşük gerçekleşmesi, kayıt dışı ekonomiye yurt içi ve yurt dışı pazarlarda rekabet gücü kazandırır.

-Kayıtlı ekonominin yüksek maliyetler sonucu istihdam edemediği kitlelere iş sağlar.

-Devletin bastığı para (emisyon) ve aldığı iç ve dış borçlar kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye transfer edilerek burada çoğaltan etkisi yaratarak tasarrufların yatırıma kayma süratini ve oranını ekonomiye canlılık getirerek büyüme hızını artırır.

-Devlete verilen vergilerin yerli yerinde kullanılmaması (yolsuzluk, israf gibi) kayıt dışı işlem sonucu devlete verilmeyen vergilerin ise üretime, istihdama, yatırıma yönlendirilmesi vergi kaçıranın kaçırdığının (kazandığının) kıymetini daha iyi bilmekte yerinde/zamanında harcamaktadır.

-Kayıt dışı ekonomik işlem sonucu elde edilen fonlar, menkul kıymetler borsası ve banka sistemi kanalı ile kayıtlı ekonomiye kaynak, ödedikeri dolaylı vergiler ve aldıkları KİT ürünlerine (enerji, demir-çelik) ödedikleri yüksek bedeller sonucu kamu ekonomisine katkı sağlar.

Bir ülkedeki ekonomik faaliyetlerin toplamı kayıtlı ekonomik+kayıt dışı ekonomik faaliyetlerden oluşur. Kayıt dışı ekonomi büyüdükçe kayıtlı ekonomi küçülür. Dolayısıyla devletin almış olduğu vergi azalır. Devlet vergi alamayınca görevlerini borç alarak yerine getirmeye çalışır. Verginin yerini borçlanma alır. Borçlanma faiz demektir, enflasyon demektir.

Türkiye'de vergi mükellefi kazandığı gelirin ortalama % 35'ini saklamakta ve vergi idaresine bildirmemekte; bu oranda bir gelirin vergisini vermemektedir. 1991 yılında vergi dışı bırakılan gelirin GSMH'ya oranı % 40.40 düzeyindedir.

Vergi kaçağı izlenebildiğinde veya en aza indirgendiğinde sürekli mali ve ekonomik sorunlara yol açan bütçe açığı sorunu çözümlenebilecektir. Devletin asli fonksiyonlarını terk etmesi ve faaliyet alanını oy mekanizmasının arzu ettiği gelir transferini mümkün kılacak şekilde genişletmesi kamu açıklarını ve enflasyonu (ve hatta terörü) doğurmuştur (Akalın, 1993, s. 15)

Tablolarda görüldüğü gibi kamu kesimi borçlanma gereğinin artması enflasyon ve işsizlik gibi iki önemli problemin büyümesine yol açmış, faiz oranlarının yüksek tutulmasını gerektirmiş, dolayısıyla hem yatırım eğilimi azalmış hem de iç borçlanmanın maliyeti giderek artmıştır.

Kayıt dışılığın giderilebildiği ölçüde, konsolide bütçe içerisinde vergi gelirlerinde sağlanacak artış, konsolide bütçe açığını azaltacaktır. Borçlanma gereğinin düşmesi ile birlikte borçlanmanın faiz yükü de giderek azalacaktır. Böylece devletin gereksiz yere para piyasasında talepkar olmasına son verilecek, normal ekonomik koşullarda, para daha düşük faiz oranı ile mevduat olarak mevduat kabul eden kuruluşlara yönelecektir.

İç borçlanmada faiz oranlarını düşürebilmek için hazine ihalelerinin iptal edilerek kamu kesimi finansman gereksiniminin dış piyasalardan karşılanma girişimi, döviz talebi artırmıştır. Türkiye'nin dış borç stoku 1988'de 40.7 milyar dolar iken 1993'te yaklaşık 70 milyar dolara çıkmıştır (Baydur, 1994, s. 4).

Kayıt dışılığın giderilebilmesi işi, belli bir maliyeti olan kamusal nitelikte bir sorundur. Bir ülkede gelir bölüşümünün olu-

Tablo 11.

Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
(GSMH'nin %'si olarak)

	1991	1992	1993
Bütçe Açığı	7.4	6.1	9.2
KİT Açığı	4.4	4.7	3.6
Diğer	2.7	4.1	3.5
Toplam	14.5	14.9	16.3

Kaynak: Ayaydın, 1994, s. 29.

Tablo 12.

Konsolide Bütçe (Trilyon TL)

	1991	1992	1993*
Gelirler	97	174	360
Harcamalar	130	221	482
Cari	60	114	205
Yatırım	17	29	54
Transferler	53	78	223
Faiz	24	40	117
Bütçe Açığı	34	47	122

Kaynak: Ayaydın, 1994, s. 29   * Tahmin

Tablo 13.

Kamu Kâğıtları Faizi ve Borçlanma

Faiz Oranı (%)	**1992**	**1993**		
	Aralık	**Mart**	**Haziran**	**Eylül**
3 Ay*	98	83	86	82
1 Yıl	75	82	86	88
İç Borç Stoku (Milyar TL)				
Hazine Bonosu	42	75	81	89
Devlet Tahvili	74	82	91	130

Kaynak: Ayaydın, 1994, s. 29.   * Bileşik

şumunu etkileyen bu olgunun, uluslararası sermaye ve gelir transferinde de önemli bir kaynak rolünü üstlendiği dikkate alındığında, bu olgunun denetim altına alınarak azaltılması kaçınılmaz bir zorunluluk olmaktadır.

Eğer Türkiye'de, yatırımların ve istihdamın artırılması düşünülüyorsa en önemli teşvik, sosyal yükleri azaltmak, mevzuatların sosyal yönlerini yumuşatmak ve onu kabul edilebilir şekilde kavuşturmaktır.

Türkiye'de bütçe açıklarının kapatılmasında, iç borçlanma+dış borçlanma+emisyon şeklinde özetlenebilecek mali, politik tercihlerden vazgeçilerek, vergi gelirlerindeki artış sağlanarak enflasyonu (bütçe açıklarını) önleme yoluna gidilmesinde zorunluluk vardır.

Kısaca denilebilir ki Türk ekonomisinde bütçe açığı gittikçe artan iç ve dış borçlanma, açılan dış ticaret makası, yüksek enflasyon ve işsizlik gibi Türk ekonomisinde yeri olan mevcut sorunlar tek bir nedene dayanıyor. Kaynak yokluğu ya da kayıt dışı ekonomi.

Diğer nokta, kalkınma hamlesi manevi destek olmaksızın sadece maddi imkanlarla başarıya ulaştırılamaz. Haksız rekabet, vergi vermeden kamusal haklardan istifade etmek (bedavacılık), vergi vermeyerek devlete başkaldırmak gibi olguları içinde taşıyan kayıt dışı ekonomi bu mantık çerçevesinde yorumlanabilir.

Devlet, kayıt dışı işlemler sonucu oluşan kazançlardan alamadığı vasıtasız vergiyi (gelir ve kurumlar vergisi) vasıtalı vergileri artırarak (ya da borçlanarak) almak zorunda kaldıkça gelir dağılımında ve vergilemede gerçek adaleti sağlayacağı tezi, siyaset/toplum/bilim çevrelerinin ilgi odağı olacaktır.

KAYNAKLAR

ACAR, M., "Vergide Toplumsal Uzlaşma", İktisat ve İş Dünyası, Yıl 2, Sayı 9, Mart 1993, s. 27-30.

AKALIN, G., "Türkiye'de Mali Buhran ve Mali Sistemin Reformu", Vergi Dünyası, Sayı 147, Kasım 1993, s. 13-29.

AKYÜZ, M. ve ERTEL, N., Ekonomi Sözlüğü, 1990.

ALTUĞ, O., "Kayıt Dışı Ekonomi: Vergiye Karşı Başkaldırı", Görüş, Mart 1994, s. 56-68.

ALTUĞ, O., "Kayıt Dışı Ekonomi", İşveren Dergisi, Cilt XXXI, Sayı 12, Eylül 1993, s. 8-12.

ALTUĞ, O., "Kayıt Dışı Ekonomi", Asomedya, Aralık 1993, s. 26-40.

AYAYDIN, A., "Son Gelişmeler ve Beklentiler", Finans Dünyası Ekonomi 94 (Özel Ek), s. 28-30.

BAYDUR, R., Söyleşi, İşveren Dergisi, Cilt XXXII, Sayı 7, Nisan 1994, s. 3-7.

ÇOKGEZEN, M., "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Boyutları", İktisat ve İş Dünyası, Yıl 2, Sayı 16, Ekim 1993, s. 23-25.

DEMİR, Ö., ACAR, M., Sosyal Bilimler Sözlüğü, Ağaç Yayıncılık, 2. Baskı, 1993, İstanbul.

DERDİYOK, T., Söyleşi, İşveren Dergisi, Cilt XXXI, Sayı 12, Eylül 1993, s. 21-23.

DERDİYOK, T., "Türkiye'nin Kayıt Dışı Ekonomisinin Tahmini", Türkiye İktisat Dergisi, Yıl 5, Sayı 14, Mayıs 1993, s. 54-63.

ERDEM, M., "Vergi Kaçakçılığı Konusunda Bazı Düşünceler", Busiad'dan Bakış, Sayı 45, Aralık 1993, s. 16-17.

İŞVEREN (TİSK), "AT Ülkelerinde İşsizliğin Azaltılması Konusundaki Yeni Yaklaşımlar", Cilt XXXII, Sayı 3, Aralık 1993, s. 22-25.

İŞVEREN (TİSK), "Türkiye'de ve OECD Ülkelerinde Vergi Yükü", Cilt XXXIII, Sayı 3, Aralık 1994, s. 25-27.

İŞVEREN (TİSK), "İşsizlik Sorunu ve Alınabilecek Önlemler", Cilt XXXIII, Sayı 4, Ocak 1995, s. 20-25.

KALICI, S., "Vergi Reformlarından Alınacak Dersler", Vergi Dünyası, Sayı 144, Ağustos 1993, s. 11-18.

ÖZDEMİR, E., "Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesi", Dünya, 9 Mayıs 1994, s. 6.

RESMİ GAZETE, 30 Ekim 1994, Sayı 22096.

SEVİĞ, V., "Avrupa'da ve Türkiye'de Vergi Yapısı", Dünya, 15 Nisan 1994, s. 4.

SEVİĞ, V., "Kayıt Dışı Ekonominin Ölçülebilirliği", Dünya, 12 Mayıs 1994 (4), s. 4.

SEVİĞ, V., "Nasıl Bir Vergi Reformu", Görüş, Ocak 1994, s. 60-67.

SEVİĞ, V., "Kayıt Dışı Ekonomi Devletten Başlar", Disk-Ar, Ocak 1994, s. 10-11.

ŞENYÜZ, D., "Vergi Reform Süreci ve Son Vergi Tasarısı", Busiad'dan Bakış, Sayı 45, Ağustos 1993, s. 11-13.

TAŞ, M., "Vergileme Amaçları Açısından Vergi Sistemimizin Görünümü", Busiad'dan Bakış, Sayı 45, Aralık 1993, s. 14-15.

TÜRK-İŞ, "Taşeron İşçiliği", Sayı 281, Eylül 1993, s. 26-27.

VİTRİN, "Vergi Kaçır Zengin Ol", 1994, Yıl 9, Sayı 86, s. 21.

1993 YILLIK EKONOMİK RAPOR, T.C. Maliye Bakanlığı, s. 70-72.

1993 YILI ÇALIŞMA İSTATİSTİKLERİ ve İşgücü Maliyetinin Türk Araştırma Servisince Değerlendirilmesi, s. 17

Osmanlıda iltizam ve mukataa

Fethi GEDİKLİ

Şer'iyye sicillerden derlediğimiz belgeler, bu kez iltizamla ilgilidir. İltizam; "devlete ait mallardan bazılarının tahsilinin, kefil gösterilmek ve bedeli belirli taksitlerde ödenmek üzere, özel kişilerce devr alınması yerinde kullanılır bir tabirdir".[1] İltizam sözcüğünün çoğulu iltizamat'tır. Bu türlü bir taahhüdü yüklenen kişiye ise mültezim denirdi. Önceleri bir yerin gelirini 'satmakla' olurdu. Sonradan gümrük, belediye ve bütün öteki vergiler bir kurumda toplanıp iltizam usulü ile tahsil edilmeye çalışıldı. Onyedinci yüzyıldan itibaren ise, tımar yöntemi de yerini gitgide iltizam usulüne bırakmağa başlamıştı.[2]

Öte yandan, Osmanlı Devleti'nde her türlü arazi vergileri, maden işletmeleri, gümrük resimleri, cizye ve hayvan vergilerinin iltizamına, mukata'a denilirdi[3] Bir bölgenin mukâta'asını, yani maktu' bir bedel karşılığında vergi toplama ayrıcalığını (imtiyaz) satın alan mültezimin, bu bölgeyi bazı kısımlara ayırarak alt mültezimlere de verdiği olurdu.[4] (Aşağıdaki İstanbul Kadılığı, 19 sayılı sicil, v. 8b'den alınan Balçık İskelesiyle ilgili hüccet bu gözle okunabilir.)

Galata Kadılığı, 11 sayılı sicil, v. 118b'deki belgede görüleceği üzere, hazine, iltizam bedelini, ödeme tarihinin üzerinden yedi sene geçmesine rağmen tahsil edememiştir. Böyle hadiselere engel olunmak üzere, iltizamların, açık arttırma usulü ile verilmesi yoluna gidilmiştir. Bu durumda, mültezim adayı, güvenilir bir sarrafı kefil gösteriyordu. Mültezimlere kefil olma koşullarını taşıyan sarraflara, 'kuyruklu' denen imtiyazlı kağıtların verilmesi neticesinde hazine sarrafları diye tavsif edilebilen 'kuyruklu sarraflar' sınıfı doğmuştu.[5]

1694 yılında bu yöntemin sakıncalarından kaçınmak için mukâta'lar 'malikane' usulü ile verilmeğe başlanmış, fakat ondan da istenen sonuçlar alınamayınca, 1704'de yeniden iltizama dönülmüştür. 1272 (18 Şubat 1856) tarihli Hatt-ı Humayunla iltizam usulünün kaldırılarak vergilerin doğrudan doğruya toplanması karar altına alınmışsa da bu hatt-ı humayuna rağmen, iltizam usulü tamamen kaldırılamamış, aşar ve bir kısım resimlerin iltizam yoluyla idaresine devam olunmuştur.[6]

İltizam usulü vakıf topraklarında da uygulama alanı bulmuştur. Nitekim Hicri 993 (Miladi 1585) tarihli Galata Kadılığı 11 sayılı şer'iye sicilinin v. 69b'den (sf. 138) alınan aşağıdaki hüccet buna bir örnektir:

Sultân-ı sa'id ve hakan-ı mecid merhûm Sultân Bayezid evkâfından olub Mahrûse-i Galata muzâfâtından Uskumri ve Zekeriyya bin Gâzi nâm cibâyeti mültezim olan Kâlûdi veledi Sahaya nâm Yahûdi meclis-i şer'ide hâmilu'l-kitâb Yerû veledi Nikola nâm zimmi mahzarında ikrâr idüb bu sene vâki' olan Martın ibtidâsından gelecek Martın ibtidâsına varınca cibâyet-i mezbûrede merkûm zimmi ile şerikler olduk eğer faide idersek faidenin nısfı benim ve nısf-ı aharı mezbûrın ve eğer zarar eyler ise kendü mâlımdan nısfını ben ve nısfını mezbûr edâ eyleye didüginde gıbbe't-tasdik mâ huvę'l-vâki' bi't-taleb kayd olındı.

Metinde geçen *cibâyet* Arapça asıllı bir kelimedir ve Osmanlı Devleti uygulamasında icâre (kira), vergi, resim gibi vakfa yahut hazineye ait paraların toplanması anlamını ifade etmektedir. (Bunları toplayan kişilere de câbi denilmiştir.) Pakalın'dan öğrendiğimize göre, Bâyezid-i Veli (İkinci Bayezid) münasebetiyle kullanılan deyimlerdendi. Büyüklüğünden dolayı bir elden idaresi kabil olamayacağı anlaşılan müsakkafât (ev, han, mağaza gibi gelir getiren vakıf binalar) ve müstegallâttan (galle yani gelir getiren vakıf malları) Beyoğlu ve Boğaziçi yönünde bulunanlar, üçe ayrılarak her biri yöresinin adı ile anılırdı: Kasımpaşa cibayeti, Galata cibayeti ve Uskumru cibayeti gibi. Bu sonuncusu, Beşiktaş'tan Rumeli Fenerine kadar olan yerlerdekilerine verilen isimdi. Bu üç cibâyetteki kira bedelleri, her üç kısmın katip ve câbilerince toplanır ve görevleri de çocuklarına geçerdi.[7]

1 Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. 2, sf. 57, MEB, 1971, İstanbul.

2 Meydan Larousse (ML), c. 9, sf. 460.

3 ML, c. 14, 217-8.

4 ML, c 9, sf. 460

5 ML, aynı yerde; Pakalın, a.g.e., c. 2, sf. 58.

6 ML, aynı yerde; Pakalın, aynı yerde.

7 Pakalın, a.g.e., c. 1, sf. 287.

Bugün Karadeniz kıyısında şirin birer yerleşme birimi olarak eski adlarını taşıyan Uskumruköy ve Zekeriyaköy, belgenin ifadesine göre, Sultan Bayezid vakıflarındandı. Bu köylerin bir yıllık iltizamını alan bir yahudi, devletin hıristiyan bir uyruğunu kendisine ortak edinmişti. Ortaklık anlaşması kârda (faide) ve zararda yarı yarıya şeklinde olacaktı.

Galata Kadılığı 11 sayılı sicili, varak 118b (sf. 236)'den alınan başka bir hüccette ise iki kişi arasında iltizam ortaklığının mevcudiyeti sorgulanmaktadır. Bu belge, önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Örneğin, bu belgede, iltizamların denetlenmesi için eski kadıların müfettiş olarak atandığını görbiliyoruz. Hüccetin başında Arapça kaleme alınmış şöyle bir açıklama vardır: "Öbür saklı sicilin içinde bulunan bu suret, bu hadiseyi denetleme ile görevli eski Bursa kadısı yoksul kul Ataullah oğlu Şemseddin'in izniyle aslından çıkarılmıştır."

Belgede iltizama konu olan Tırhala sancağı, Çatalca ve Masuklu hasları mukataasıdır. Tırhala (Yunanca Trikala/Trikkala)[8] ve Çatalca (Pharsala/Pharsalos yani şimdi İstanbul'un bir ilçesi olan Çatalca ile isim benzerliğinden başka bir ortak yönü yok!),[9] bugünkü Yunanistan'da Teselya bölgesinde yer alan iki kasabadır. Masuklu hakkında başvurduğum kaynaklardan bilgi edinemedim fakat muhtemelen o da Teselya'da bulunan belki daha ufak bir yerleşmedir. Bu küçük açıklamalardan sonra, belgenin kısaca özetini verip bir kaç nokta üzerinde durmak isterim:

1- Defterdar, Dimitri'yi mahkemeye getirtip mültezim Kiryako ile ortak olduğunu iddia edip, mukataa bedelinden üzerlerinde kalan üçyüz bin akçayı 'ortak olması' hasebiyle Dimitri'den hazine adına talep ediyor.

2- Dimitri ise Kiryako'nun ortağı olmadığını sadece padişah beratı ile iltizamda yazıcısı olduğunu belirtiyor.

3- Dimitri'nin cevabından daha önce de denetlenip iltizamdaki konumunun araştırıldığı anlaşılmaktadır. Bu denetlemeyi yapan Uzuncaova Hasköy kadısı olan Mehmed oğlu Mustafa, 23 Safer 990 tarihinde mukataaya müfettiş olanak atanmış, talep üzerine bu hususu inceleyip hüküm ermiştir. Dimitri, mukataaların Kiryako'ya verildiği zaman İstanbul kadısı olan 'Avd Efendi'nin padişahın buyruğuyla Kiryako'ya kefil olduğunun tescil edildiği, ve bu belge suretinin Mukataa Defterinde bulunduğu ve kendisinin iltizamda kesinlikle alakası olmadığı, yalnızca yazıcı olduğu, zararın, belge suretinden ve kefilname gereğince kefil olanlardan alınması gerektiği, yolunda hüküm verildiğini, belirtiyor.

4- İltizam 986 senesi Muharrem ayının ikisinde alınmıştır.

5- Dimitri, zikr olınan hüceti gösteriyor ve buna bakıldığında anlatımına uygun olduğu belirleniyor.

6- Ancak tedbiri elden komamak için bir kere de 'yerlü yerinde yoklanub hakikat-i hâle tamâm vukûf tahsili içün' Defterdar Efendinin isteği üzerine Dimitri, alakonulup, Divan-ı Alide saklı bulunan sicil suretinde geçen Mukâta'ât Defterine başvurulup özenle denetleme yapılıyor.

7- İnceleme neticesinde, Dimitri'nin iltizamda yalnızca yazıcı olduğu, ortak olmadığı ve ondan hiç bir biçimde akça talep edilmeye olanak bulunmadığı ve borçsuz olduğuna (yeniden) hüküm veriliyor.

Bu belge, bize, mukataa bedelinin kolayca tahsil edilemediğini göstermektedir. İltizam 986 senesinde gerçekleşiyor. Bundan dört yıl sonra, iltizama bir müfettişin atanması ihtiyacı hissediliyor. Para gene tahsil edilemiyor, büyük olasılıkla 993 yılında yeniden bir müfettiş incelemesi yaptırma zarureti doğuyor. İltizamın bedelinin kaç akça olduğunu bilemiyoruz ancak bakiye kalan akçanın 300 000 akçaya ulaşmış olması, miktarının büyükçe olduğunu düşündürmektedir. Ve devlet, ödeme süresinin üzerinden yedi yılın geçip gitmesine karşın alacağını elde edememiş bulunmaktadır.

İkinci belgede (Galata Kadılığı 19 sayılı sicil, varak 79a), Şehzade? Sultan Mehemmed Han vakıflarından Kaplu Dağı mukataasını, iki gayri müslim Osmanlı tebası, 224 000 akçaya ortaklaşa iltizam ediyorlar fakat bir süre sonra ortaklardan birisi ölüyor ve öteki onun zimmetini ibra ediyor. İbra, ölenin küçük çocuklarının vasisi ve karısının vekili huzurunda mahkemede vukubuluyor. İltizam konsu; vakıf malı, öşür, galle, dönüm akçası ve bağ ve bostan hakkından oluşuyor. Yukarıda zikredilen Bayezid-i Veli vakıflarından olan Uskumru cibâyeti ile birlikte değerlendirilmelidir.

Metni verilen son hüccet ise, bu kez, İstanbul Kadılığı'nın 6 sayılı sicilinden (v. 8b) alınan, Balçık İskelesinin bir yahudi ile iki müslümanın iltizamına dairdir. Balçık, bugün Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısında yer alan bir sayfiye merkezidir. Dobruca'nın güney kesimine düşmektedir.[10] İşte bu Balçık İskelesi ve bağlı mîrî mukataalarını (mîrî mukâta'a; her sene kiraya verilen mukâta'a demekti) Mustafa Çavuş adında 'askerin ve çerinin dayanağı' bir ordu mensubu, devletten bir yıllığına ve yedi yük akça (bir yük, yüz bin kuruş veya beş yüz bin kuruş meblağ idi) mukabilinde iltizam edip (galiba daha sonra) yanına başka bir askeri ve bir yahudiyi ortak olarak alıyor. Belgede sual ve cevaba (sorumluluğa) üç kişinin muhatap olduğu ve mukataayı birlikte zapt ve tasarruf edecekleri açıkça yazılıdır. Kazancı nasıl bölüşeceklerine ilişkin ise bir kayıt bulunmaz.

Son olarak, söz konsu edilen belgelerin tümünde bir ortaklık ilişkisinin var olduğu, bunun da işin tabiatından (tek başına idare edilecek bir iş değildir) kaynaklandığı gözlenmektedir. İkinci bir nokta da gayri müslimlerin iltizam işlerindeki ağırlığının dikkati çekici olmasıdır.

Bugün, bir anlamda Osmanlı 'özelleştirmesi' diye nitelenebilecek iltizam ve mukâta'a hakkındaki belgeleri okumanın ilgi çekici ve öğretici olacağı kanısındayım.

8 ML, c. 19, sf. 274. Osmanlı hakimiyeti 1395-1881 tarihleri arasındadır. Rumeli eyaletinde sancak merkezi idi. Maddenin müellifi, Türk devrinde Tırhalada inşa edilmiş cami, medrese, imaret, hamam gibi yapıların çoğunun şimdi mevcut olmadığını yazıyor.

9 Türk Ansiklopedisi, c. 11, sf. 389 vd. Osmanlılarda Rumeli beylerbeyiliğine bağlı bir kadılık olarak yönetilen bir kasaba idi. Ansiklopedi maddesini kaleme alan yazarın deyimi ile "Türk akıncılarının sevilen kışlaklarından biri olan" Çatalca, 93 Harbi sonrası, 1881'de bütün Teselya ile beraber Yunanistan'a bırakıldı.

10 Büyük Larousse, c. 3, sf. 1247.

Galata Kadılığı 11 numaralı Şer'iyye Sicili

Varak 118 B (sf. 236)

Hazihi sûretun mâ fi's-sicilli'l-mahfûz ahar uhricet 'an(i'l-asl, çizili) asliha biizni'l- 'abdi'l-fakîr Şemsü'd-Dîn bin 'Atâullah el-kâdı bi-Burusa sâbıkan el-me'mûr bi-teftîş hazihi kadiyye 'ufiye 'anhuma

Sebeb-i tahrîr-i sûret budur ki

'umdetü'l-emâcid ve'l-ekârim zübdetü'l-ekâbir ve'l-efâhim mu'ammeri'l-Hızâneti's-Sultâniye Hızâneti'l- 'Amire Defterdâri İbrahim Efendi zîde mecduhu meclis-i şer'-i şerîfe bu dâ'ilerine teftîşi fermân alınan mukâta'âtdan livâ-i Tırhala ve kazâ-i Çatalca çeltüğin ve Mâsûklû hasları mukâta'âları sene tokuz yüz seksen altı Muharremu'l-Harâmının ikisinde iltizâm iden Kiryâkû veledi Nikûlâ nâm zimminin berât-i pâdişâhî ile kâtibi olan Dimitri veledi Pândapûz nâm zimmiyi ihzâr ve mahzarında takrîr-i kelâm idüb mezkûr mültezim Kiryakûnun merkûm Dimitri iltizâmına bile dâhil olub şerîk olmağla mukâta'a-yi mezbûr mahsûlünden ba'de külli hesâb zimmetlerinde bâki kalan üç yüz bin akçayı hâlen mezbûr Dimitriden Hızânet-i 'Amire içün taleb iderim didikde merkûm Dimitriden sual olındıkda benim zikr olan iltizâmda asla alâkam yokdur mezkûr Kiryakûnın ben şerîki olmayub ancak berât-i pâdişâhi ile mukâta'ada kâtibi idim ve sâbıkan sene tokuz yüz toksan mâh Safer-i Mu'azzamının yigirmi üçüncü güni Uzuncaova Hasköy kâdısı olub ve mukâta'ât-ı mezbûra müfettiş olan akdatu'l-kudâti'l-müslimîn Mevlânâ Mustafa bin Mehmed husûs-ı mezkûrı meblağ-ı mezbûrın tahsiline havâle ta'yîn buyurılan Dergâh-ı 'Ali Çavuşlarından Nesimi Çavuş zîde kadruhu talebiyle teftiş ve tefahhus eyledikde mukaddeman mukâta'ât-ı mezkûr mezbûr Kiryakûya 'arz olındıkda ol târîhde İstanbul kâdısı olan a'lemu'l-'ulemâi'l-mütebahhirîn mevlânâ 'Avd Efendi emr-i pâdişâhi ile mezkûr Kiryakûnun mukâta'aya kefilleri olub kefâleti ve mültezim olan mezbûr Kiryakû olduğunu tescil itdim ve aynı ile sûret-i sicil mukâta'a defterinde mukayyed bulunub benim iltizâmda asla alâkam olmayub mücerred berât-ı pâdişâhî ile hidmet-i kitâbet eylediğim müfettiş-i mezbûr huzûrında zâhir olub ber muceb-i sûret-i sicill ve kefilnâme mezbûr mültezim Kiryâkû ile zarar-ı mâla kefil olanlardan meblağ-ı mezbûr alınmak üzere hükm eylemişdir diyüb ve târîh-i mezbûr ile müverraha ve mevlânâ-yı müşârünileyh Mustafa bin Mehmedin imzâsıyla mümzâ ve mahtûm olub temessükin ibrâz idüb nazar olındıkda takrîr-i meşrûhına mutâbık bulunub temessük-i mezbûr merkûm Dimitrinin iltizâmda asla alâkası olmayub mücerred berât-ı pâdişâhî ile kâtib oldugını nâtık olub ve lakin yerlü yerinde yoklanub hakikat-i hâle temâm vukûf tahsîli içün mezbûr Dimitri müşârünileyh Defterdâr Efendi talebiyle habse havâleye virilüb Divân-ı 'Alide mahfûz olan sûret-i sicilde Mukâta'ât Defterine mürâca'at olınub temâm dikkat ve ihtimam üzre mahallinden yoklanub görildikde mukâta'ât-ı mezkûreye mültezim olan mezbûr Kiryâkû olub merkûm Dimitrinin iltizâmda asla 'alâkası olmayub mücerred berât-i pâdişâhî ile kâtib oldugı zâhir oldıkda mezbûr Dimitriden meblağ-ı mezbûrı talebe vechen mine'l-vucûh mesâğ ve mecâ olmayub berât-ı zimmetine hükm olındı tahrîren fî evâsıtı şehri Cumâde'l-ahira li-sene selas ve tis'în ve tis'a mi'e

Şuhûd(u'l-Hâl)

İbrâhîm bin Mehmed, er-Râcil
'Abdi Çavuş
Hüsâm bin İskender
Hüseyin Beg bin Pars
Hasan Aga bin (böyle)
Hüseyin Aga (böyle)
Ebu Bekr, muharriru'l-hurûf

SADELEŞTİRİLMİŞ METİN

Öbür saklı sicilin içinde bulunan bu suret, bu hadiseyi denetleme ile görevli eski Bursa kadısı yoksul kul 'Ataullah oğlu Şemseddin'in izniyle aslından çıkarılmıştır. (Allah) ikisini (kendisini ve babasını) bağışlasın.

Suretin yazılış sebebi budur ki;

'En şereflilerin ve en kerimlerin dayanağı, büyüklerin ve ulularıin en seçkini, Sultanın Hazinesinin güngörmüşü', Hızâneti'l- 'Amire Defterdârı İbrahim Efendi -şerefi arttırılsın- kutlu şeriat mahkemesine, bu duacılarına, denetlenmesi emredilen mukâtaalardan Tırhala sancağı ve Çatalca kazası çeltiğini ve Masuklu hâsları mukâtaalarını, 986 yılı Harâm Muharrem ayının ikisinde iltizâm eden Nikola oğlu Kiryako adlı zimminin (zimmi; gayrimüslim Osmanlı uyruğu) padişah beratı ile yazıcısı olan Pandapoz oğlu Dimitri adındaki zimmiyi getirtip karşısında söz söyleyip adı geçen mültezim Kiryako'nun, Dimitri'nin iltizamına birlikte dahil olup ortak olması sebebiyle, sözü edilen mukâtaa mahsulünden, bütün hesap kitaptan sonra, üzerlerinde kalan 300.000 akçayı halen adı geçen Dimitri'den Hızânet-i 'Amire (Devlet Hazinesi) için talep ederim, dedi.

Adı geçen Dimitri'den sorulduğunda ise, "benim zikr olan iltizamda asla ilgim yoktur, ben, Kiryako'nun ortağı olmayıp, yalnızca padişah beratı ile mukâtaada yazıcısı idim. Ve geçmişte, 990 yılında Muazzam Safer ayının yirmiüçüncü günü Uzuncaova Hasköy kadısı olup ve zikri geçen mukâtaalara müfettiş olan 'müslümanların kadılarının en âdili' Mevlânâ Mehmed oğlu Mustafa bu hususu, sözü geçen meblağın tahsiline havâle (bir tür vergi toplama görevlisi) tayin buyurulan Dergah-ı 'Ali çavuşlarından Nesimi Çavuş -kadri arttırılsın- talebiyle denetleyip iç yüzünü araştırdıkta, daha önce adı geçen mukâtaalar, Kiryako'ya arz olunduğunda, o tarihte, İstanbul kadısı olan 'mütebahhir alimlerin en alimi' Mevlânâ 'Avd Efendi, padişah buyruğu ile mezkur Kiryako'nun mukâtaaya kefilleri olup, kefaleti, ve mültezim olan sözü geçen Kiryako olduğunu tescil ettim ve aynı ile sicilin sureti Mukâtaa defterinde kayıtlı bulunup benim iltizamda asla ilişiğim olmayıp mücerred padişah beratı ile yazı hizmetini yaptığım adı geçen müfettiş huzurunda açık olup, sicil sureti ve kefilnâme mucebince, sözü geçen mültezim Kiryako ile mâlın zararına kefil olanlardan bahs edilen meblağ alınmak üzere hüküm vermiştir",

dedi ve zikri geçen tarih ile tarihli, müşârünileyh mevlânâ Mehmed oğlu Mustafa imzasıyla imzalı ve mühürlü belgesini gösterdi, bakıldı ve açıklamasına uygun bulundu. Sözü geçen belge, Dimitri'nin iltizamda asla ilgisi olmadığını, yalnızca padişah beratı ile yazıcı olduğunu belirtiyor. Lakin yerli yerinde yoklanıp gerçek durumun tamamen öğrenilmesi için Dimitri, Müşârünileyh Defterdar Efendi isteğiyle, alıkonulup, Divan-ı 'Alide saklı bulunan Mukâtaat Defterinde sicil suretine başvurulup tamam dikkat ve ihtimam üzere yerinden yoklanıp görüldükte, mezkur mukâtaaya Kiryako'nun mültezim olduğu, Dimitri'nin iltizamda asla ilgisi olmadığı, mücerred padişah beratı ile yazıcı olduğu görüldüğünde, Dimitri'den sözü geçen meblağı istemeğe hiç bir biçimde yazıcı olduğu görüldüğünde, Dimitri'den sözü geçen meblağı istemeğe hiç bir biçimde imkan ve ihtimal (mesağ ve mecal) olmadığı (anlaşılıp) borçsuzluğuna hükm olundu. Dokuzyüzdoksanüç (1585) yılının Cemâziyelahir ayının ortalarında yazıldı.

Suhûd(u'l-Hâl)

Mehmed oğlu İbrahim, râcil
Abdi Çavuş
İskender oğlu Husam
Pars oğlu Hüseyin Bey
oğlu Hasan Ağa (böyle)
Hüseyin Ağa (böyle)
Ebu Bekir, bu harflerin (metnin) yazıcısı.

Galata Kadılığı 19 numaralı Şer'iyye Sicili

Varak 79-A

Yâni veledi İstimâd nâm zimmi Mahmiye-i Galata muzâfâtından Kaplu Tağı nâhiyesine tâbi' Bandırma nâm karye sâkinlerinden olub Dikize veledi İstâni nâm zimminin sulbi oğulları Mavridi ve Agusdi ve Marula ve Gelâydi nâm sığârın vasîsi olub ve mezbûr Dinizenin zevcesi olan Perâgene nâm zimmiye tarafından husûs-ı ati'z-zikri tasdîka nehc-i şer'i üzere vekâleti sâbite olan fahru'l-akrân Haydar Çavuş ibn 'Abdullah nâm kimesnenin muvâcehesinde ikrâr ve i'tirâf idüb bundan akdem merhûm Şehzâde Sultân Mehemmed Hân 'aleyhi'r-rahme ve'r-rıdvân evkâfından olan Kaplu Tağı mukâta'asını mezbûr Dikize ile ber vech-i iştirâk ikiyüz yigirmi dört bin akçaya iltizâm itmiş idik elhâletil-hazihi merkûm Dikize zikr olınan meblağdan bir akça ve bir habbe alub kabz eylemeden mürd olmuşdur mezbûrın zimmetinde evkâf-ı mezbûr mâlından ve 'öşürden ve ğalleden ve dönim akçasından ve bağ ve bostan hakkından ve ber vech-i iştirâk fi'l-cümle (böyle) zabt itdügimiz karye-i merkûm ve sâir karye mahsûlinden ve kendü mâlımdan bir akça ve bir habbe hakkım bâki kalmamışdır merkûmın zimmetini zikr olınan husûslara müte'allik da'vâ ve nizâ'dan ibrâ-yı 'âmm ve iskât-ı tâmm ile ibrâ ve ıskât eyledim eğer ba'de'l-yevm vechen mine'l-vucûh bi'z-zât ve bi'l-vasıta zikr olınan husûslara müte'allik da'vâ ve taleb idersem lede'l-hükkâmi'l-kirâm mesmû' ve makbûl olmasun didikde mezbûrın vech-i meşrûh üzre olan ikrârın mukarrun lehu'l-merkûm Haydar Çavuş vicâhen tasdîk itdikten sonra bu vesika ketb olındı tahrîren fî evâhiri Rebi'u'l-evvel li-sene erba'a ve elf

<u>Şuhûd(u'l-Hâl)</u>

Mustafa bin Hasan, el-Kâdı
Süleyman ibn İlyâs
İbrâhîm bin Mehmed
Mehmed bin Budak
'Ömer bin 'Osman
Mehmed bin Süleyman
Mehmed bin 'Ali
Mehmed bin Derviş
Muharrem, Toğan-başı?

SADELEŞTİRİLMİŞ METİN

İstimad oğlu Yani adlı zimmi, Mahmiye-i Galata eklentilerinden Kaplu Dağ nahiyesine tabi olan Bandırma adlı köy sâkinlerinden olup İstani oğl Dikize adlı zimminin öz oğulları Mavridi, Agusdi, Marula ve Gelaydi adl küçüklerin vasisi olup ve adı geçen Dikize'nin karısı olan Peragene adl zimmiye tarafından aşağıda anılan hususu onaylamaya şer'i yol üzr vekaleti sabit olan 'akranlarının öğüncü' Abdullah oğlu Haydar Çavuş adl kişinin önünde ikrar ve itiraf edip bundan önce merhum Şehzade? Sulta Mehemmed Han -Allahın rahmeti ve razılığı üzerine olsun- vakıflarında olan Kaplu Dağı mukataasını sözü geçen Dikize ile iştirak yoluyla 224 bi akçaya iltizam etmiş idik. Şimdi Dikize zikr olunan meblağdan bir akça v bir habbe alıp kabz eylemeden ölmüştür. Onun üzerinde zikredilen vakıfla malından ve öşürden ve galleden ve dönüm akçasından ve bağ ve bosta hakkından ortaklaşa olarak zapt ettiğimiz anılan köy ve başka köy mah sulünden ve kendi malımdan bir akça ve bir habbe hakkım bak kalmamıştır. Anılanın zimmetini, açıklanan hususlarla ilgili olarak dava v çekişmeden genel ibra ve eksiksiz iskat ile ibra ve iskat eyledim. Eğer b günden sonra, her ne biçimde olursa olsun, bizzat ve bilvasıta anılan nok talara ilişkin davada ve talepte bulunursam, erdemli hakimler yanında din lenip kabul görmesin dedi. Adı geçenin, anlatıldığı gibi olan ikrarını, lehin ikrarda bulunulan Haydar Çavuş vicaen onayladıktan sonra bu vesik yazıldı. Bindört yılının Rebiül-evvelinin sonlarında yazıldı. (1595)

<u>Şuhud(u'l-Hâl)</u>

Hasan oğlu Mustafa, Kadı
İlyas oğlu Süleyman
Mehmed oğlu İbrahim
Budak oğlu Mehmed
Osman oğlu Ömer
Süleyman oğlu Mehmed
Ali oğlu Mehmed
Derviş oğlu Mehmed
Muharrem, Doğanbaşı?

İstanbul Kadılığı 6 numaralı Şer'iyye Sicili

Varak 8-B

Balçık İskelesini bir yahudi ile iki müslimin iltizâmı

Vilâyet-i Rum ilinde vâki' mukâta'ât-ı emîriyyeden Balçık İskelesi ve tevâbi'i mukâta'asına hâlen ber vech-i iltizâm emîn olan 'umdetu'l-cuyûş ve'l-cunûd Mustafa Çavuş bin 'Abd el-Vedûd mahfel-i kazâda işbu râfi'u'l-kitâb Mehmed Çavuş bin 'Abdullah ve Mihail veledi Yehûdâ nâm yahûdi mahzarında takrîr-i merâm kılub zikr olınan iskele ve tevâbi'i mukâta'asını bin yigirmi tokuz Martı ibtidâsından bir sene temâmına değin yedi yük akçaya taraf-ı mîrîden ben iltizâm ve kabûl idüb yedime berât-ı 'âlişân virilmişdir zikr olınan mukâta'ada benimle mezbûrân Mehmed Çavuş ve Mihâil dahi şerîkler olub mukâta'a-yı mezbûreye müte'allik sual ve cevâb üçümüzin 'uhdesinde lâzım olub ve ba'del'l-yevm üçümiz dahi mukâta'a-yı mezbûreyi ma'an zabt ve tasarruf ideriz dirken mezbûrân Mehmed Çavuş ve Mihail dahi müşârünileyh Mustafa Çavuşı kelimât-ı meşrûhasında tasdîk ve nehc-i mestûr üzre mukâta'a-yı mezbûreye şerîkler oldıkların tahkîk itdiklerin mâ vaka'a ketb olındı fî evâsıtı Rebi'u'l-ahir li-seneti tis'a ve 'ışrîn ve elf.

<u>Şuhûd(u'l-Hâl)</u>

Mustafa Efendi (bin) 'Abd el-Mennân
'Abdi Efendi
Piyâle Beg bin 'Abdullah, el-Cündi
Mehmed Çelebi bin İbrâhim, el-Müteferrika
Ahmed Beg (bin) Sinân (?)

SADELEŞTİRİLMİŞ METİN

Balçık İskelesini bir yahudi ile iki müslümanın iltizamı

Rumeli vilayetinde bulunan mîrî mukâta'alardan Balçık İskelesi ve bağl mukâta'asına, hâlen iltizâm usulü ile emin olan 'askerin ve çerinin dayanağı' Abdülvedûd oğlu Mustafa Çavuş yarı yerinde (mahkemede) işbu belgenin taşıyıcısı Abdullah oğlu Mehmed Çavuş ve Yehuda oğlu Mihail adlı yahudi huzurunda meramını anlatıp bahse konu iskele ve bağlı mukâta'asını 1029 Mart'ı başlangıcından bir sene tamamına değin 7 yük akçaya mîrî yanından ben iltizam ve kabul ettim. Elime padişah beratı verilmiştir. Zikr olunan mukâta'ada, benimle, adı geçenler Mehmed Çavuş ve Mihail dahi ortak olup sözkonusu mukâta'aya ilişkin sual ve cevap üçümüzün üzerinde lazımdır. Bugünden sonra, üçümüz de bahsedilen mukâta'ayı birlikte zapt ve tasarruf ederiz, dedi. Mehmed Çavuş ve Mihail'in de, anılan Mustafa Çavuş'u, açık sözlerinde tasdik edip, yazılı biçimde açıklandığı üzere, mezkur mukâta'aya ortak olduklarını doğrulamaları, yazıldı. Binyirmidokuz yılı Rebiü'l-ahir ortasında (yazıldı). (1620)

<u>Şuhûd(u'l-Hâl)</u>

Abdülmennân (oğlu) Mustafa Efendi
Abdi Efendi
Abdullah oğlu Piyâle Beg, Asker
İbrâhim oğlu Mehmed Çelebi, Müteferrika
Sinân (?) (oğlu) Ahmed Beg

Rekabet üstünlüğü, kalite

K. Recep KIRLI*

*Makina Mühendisi Pendik Motor Fabrikası Kalite Kontrol Şefi

GİRİŞ

Sanayi Devrimi sonrası sağlanan çok yüksek verim artışı, insan oğlunun birçok imkâna kavuşmasını sağlamıştır. Üretim-verim artışı ile sağlanan yüksek gelir artışı refahın yükselmesine, maddi tatmin ve yeni taleplerin doğmasına sebep olmuştur. Gelir artışı -yeni talepler- tatminsizlik şeklinde oluşan kısır döngü günümüzde de devam etmektedir.

Gelirlerin artışı, talebin arzın önünde olmasını doğurdu. Talep açığı, II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda da devam etti. Avrupa ve Japonya'nın yeniden sanayi-ticaret yapısını kurması ile arz-talep dengesinin oluşması 1970'li yılların sonlarını buldu. 1980'li yıllardan itibaren dengenin tersine döndüğünü, arz fazlalığının oluştuğunu görüyoruz. Gelişen teknoloji, yüksek sermaye birikimleri ve yüksek teknolojiye ulaşmanın kolaylaşması, üretim miktarında patlamalar oluşturmuştur. Pazara yeni ülkelerin katılması ile (Bazı Avrupa ve Uzak Doğu ülkeleri) sanayi ve ticarette rekabet olabildiğince büyük ve zorlaşmıştır.

Ünlü yönetim bilimcisi Peter Drucker bu dönemi tanımlamak için "İmhacı Rekabet" ve "Düşmanca Ticaret" terimlerini kullanmaktadır. Geçmiş dönemlerde şirketlerin temel amacı "Kârları maksimize etmek" iken, günümüzde ise esas gaye "Rakipleri imha etmek" şekline dönüşmüştür.

Kısacısı rekabet gittikçe çetinleşmektedir.

REKABET ÜSTÜNLÜĞÜ

Özetleyerek anlatılan arz-talep, değişim dönemlerinde rekabet üstünlüğünün farklı kriterleri olmuştur.

Talebin yüksek, arzın düşük olduğu dönemlerde rekabet üstünlüğünü sağlayan esas, ÜRETİM olmuştur. Talep edilen ürünü pazara sunabilen kazanmıştır. Çok üretim çok kâr getirmiştir. Büyük şirketler kârlı ve güçlü şirketler olmuştur.

Arz ve talebin dengelendiği dönemde rekabet MALİYET merkezlidir. Aynı malı daha ucuza üretebilen ve daha ucuza satabilen büyümüştür. Üretim kapasitesi yüksek ve ucuz kaynak kullananlar yüksek kâr ve rekabet üstünlüğü elde etmişlerdir.

80'li yıllarda arzın talepten yüksek olduğu ve günümüzde de devam eden periyotta, üretim-maliyet avantajları tekbaşına rekabet üstünlüğü için yetersiz kalmış ve KALİTE faktörü ön plana çıkmıştır. Her zevke her kesime ve her keseye uygun zengin ürün çeşidi sıfır hata ile üretim, hizmet üstünlüğü vb. kalite devrimini başlatmıştır.

Bu değişimler 1990'lı yıllarda sanayi-ticaret pazarında rekabet üstünlüğü için yeni boyutların gündeme gelmesini sağlamıştır. Yüksek kalite, düşük maliyet ve HIZ öğesi artık en önemli kriterlerdir. Müşterinin talep ettiği ürün ve/veya hizmeti kusursuz, uygun fiyat ve en seri şekilde sağlayabilen rekabet üstünlüğü elde edecektir.

Özetlersek; yüksek rekabet üstünlüğü için Kalite-Maliyet-Termin kriterlerinin her birinde başarılı olmak şarttır. Rekabet üstünlüğünün olmazsa olmaz şartı olan kalitenin ne olduğu üzerinde duralım.

REKABET ÜSTÜNLÜĞÜ İÇİN KALİTE

Kalite kavramının anlam boyutuna ve tarihi serüvenine bir göz atalım.

Tarihin geçmiş dönemlerinden sanayi devrimine kadar geçen sürede, zanaatkârlar kendilerine ait iş yerlerinde imalat yapıp, ürünlerini pazara bizzat sunmakta idiler. Müşteri alacağı malı üreticiden direk alıyordu. Üretici ile müşteri bire bir ilişki içerisindedir. Ürünün kalitesi konusunda ciddi problem yoktu. Karşılıklı memnuniyet vardı.

Kas gücünün yanında makina kullanımı ile birlikte, üretim artışları pazar isteklerinde yükselme ve çeşitlenmesi sonucu, atelye ve fabrikalarda imalat başlatılmıştır. İmalatın seri ve çok olması, müşterisini mennun etmeyen kalitesi düşük ürünlerin piyasaya çıkmasına sebep olmuştur. Kalitenin önemi gündeme gelmiştir.

Kalitenin kontrol edilmesi 1900'lü yılların başlarındadır. Bu yıllarda mamülün, ustabaşılar tarafından kontrol edilmesi uygulanmıştır. İşletmelerin daha da büyümesi sonucu üretim prosesinde yer almasa da imalatın kalitesini kontrol etmek için muayene elemanları oluşturulmuştur. 1940'lı yıllarda muayene grupları kalite kontrol departmanı haline dönüştüler. İmalat bölümünden ayrılarak, üretim esnasında ve mamul maddenin kontrolü yapılmaya başlandı. Aynı yıllarda, 2. Dünya Savaşı dönemlerinde ve sonrasında kalite temin etmenin önemli faktörleri olan istatistiksel kalite kontrol yoğun bir şekilde

uygulanmaya başlamıştır. 1960'lı yıllara kadar tatbik edilen ve belli oranlarda da başarılı olan kaliteyi arttırıcı uygulamalara rağmen müşteri tam olarak memnun edilememiştir. Müşterinin de gün ve gün seçici davrandığını, bilinçlendiğini ve güçlendiğinide göz ardı etmemek gerekir.

60'lı yıllarda, temel problemin üreten-kontrol eden- müşteri sıralamasında önemli bir hatanın, fazlalığın varlığı fark edildi. Üreten-müşteri karşılıklı ilişki içinde olmadığı müddetçe istenilen kalitenin ve dolayısıyla tatminin mümkün olmayacağı gündeme getirilmiştir. Sanayi devrimi öncesi gibi, zanaatkâr (üretici)-müşteri ilişkisi içerisinde ürünün sunulması düşünüldü ve uygulamaya konuldu. Halen devam etmekte olan bu yeni teknik, büyük başarıların sağlanmasına sebep olmaktadır. Bu aşamada müşteri kavramına önemli anlam genişliği kazandırılmıştır. "İç müşteri", "Dış müşteri". Bir organizasyon içinde, her birim, her işlem, her kişi diğer proseslerin çıktılarını kendi prosesinin girdisi olarak kullanmaktadır. Bu yönden bir kuruluşta her proses kendisinden önceki proseslerin iç müşterisi, kendinden sonraki proseslerin de ürün, hizmet veya bilgi sağlayan satıcısıdır. Tüm çalışanlar, hem müşteri hem de kalite sorumlusu haline gelmiştir. Dış müşteri ise, ürün ve/veya hizmet satın alan, kullanan firma dışı müşteridir. Bütün bunlar rekabetin ana unsuru olan kaliteye, işletme çapında bir sistem olarak yaklaşımını doğurmuştur.

En önemli slogan "Kalite, kontrol edilmez üretilir" gerçekleştirilebildiği oranda "sıfır hata" ve "% 100 müşteri tatmini" mümkün olmakta ve rekabet üstünlüğü sağlanmaktadır.

Günümüzde "Kalite" denilince ne anlaşıldığı üzerinde duralım.

KALİTE

Kalite, herkesin tanımına göre değişen subjektif bir terimdir. Aşağıda kalitenin bir çok tanımı yapılacaktır, kişi kendi için en kullanışlı olanı alabilir.

Kalite, sözlüklerde "Bir şeyin ortaya koyabileceği mükemmellik derecesi", "kendi sınıfı içerisinde üstünlük" veya "farklılaştıran özellik" şeklinde tanımlanmıştır.

Günümüzde kalite denilince ne anlaşılıyor, kalite üstadlarının tanımlamaları:

Çağdaş kalite üstadlarından Crosby, kaliteyi mükemmellik olarak değil "ihtiyaca uygunluk" olarak tarif ediyor.

Kalite, mal ve/veya hizmetin, müşteri ihtiyaç ve beklentilerine uygunluk derecesidir.

Kalite, uygulanabilir standart ve spesifikasyonlara uygunluktur. Kalite, mal veya hizmetin kullanım amacı ya da tüketici zevkini karşılama düzeyini, belirleyen niteliklerin toplamıdır.

Kalite, kullanıma uygunluktur. Kullanım uygunluğu, pazar ve müşteri bazlı bir tanımdır. Ürün ya da hizmet ancak müşteri ihtiyaç ve isteklerini karşıladığı zaman kullanıma uygundur.

Kalite, müşteri istek, ihtiyaç ve beklentilerinin rekabet edilebilir bir fiyatla temin edilmesidir. Müşteri, organizasyonların varlık sebebi olduğuna göre, müşteri istekleri rekabet edilebilir bir fiyatla temin edilmelidir. Kalite, mühendisin, pazarlamacının ya da genel müdürün değil, müşterinin kararıdır. Kalite kelimesinin genellikle "en iyi" anlamına geldiği sanılmaktadır. Oysa endüstride kalite, ürün ve/veya hizmette olsun, "belirli müşteri koşullarını yerine getirme konusunda en iyi" anlamını taşımaktadır.

Kilate, müşteri ihtiyaçlarının ve makul beklentilerinin karşılanmasıdır. Ya da başka bir deyişle, müşteri beklentilerini karşılayan veyahut aşan ürün ve/veya hizmet kalitedir. Kalite, müşterinin üründen/hizmetten kendi ihtiyaçlarını karşıladığı ve beklentilerine cevap verdiğini hissettiğinde algıladığıdır.

Japon, Shoji, Shiba kaliteyi, altı uygunluk yaklaşımı olarak tarif etmiştir;

1- Standartlara uygunluk (Fitness to standart)

2- Kullanıma uygunluk (Fitness to Use)

3- Fiyatının uygunluğu (Fitness to Cost)

4- Kuluçka dönemindeki yeniliklere uygunluk (Fitness to Latent Requrement)

5- Kuruluşun kültürüne uygunluk (Fitness to Corparate Culture)

6- Toplumsal ve Global çevreye uygunluk (Fitness for Sacial and Global Enviranment)

Amerikalı kalite konusunda çalışan bilim adamı, A. V. Feigenbaum'un tarifi ise "Kullanılan ürün ya da hizmetin işletme, mühendislik, üretim ve bakımtutumunun tüm bileşik ürün ve servis özelliklerinin, müşteri beklentilerini karşılamasıdır."

Daha öncede belirtildiği gibi "Kalite kontrol edilmez üretilir." Tariflerde ortak bir nokta bulunmaktadır: Kalitenin müşteri odaklı olduğudur. İç ve dış müşteri merkez olma yönünden aynı öneme sahiptir. İşletmenin tüm birimlerinde, tüm proseslerinde bir kalite anlayışına ulaşması gerekliliği görülmektedir. Kısaca kalite temini bir sitem konusudur. Firma çapında yaklaşılmalıdır. Kalite sistemine sahip organizasyonlar "müşterinin istediği kaliteye" ulaşabilir. Özet olarak "Kalite gelecektir".

Son söz olarak, "kalitenin babası" olarak adlandırılan Edward Deming'ın 1950 yılında, 2. Dünya Savaşı mağlubu, harap olmuş Japonya'nın 45 önde gelen sanayicisine "kalite gelecektir" tanımlamasını teyid eden şu sözü söylemiştir: "Eğer beni dinlerseniz, 5 yıl içerisinde Batıyla rekabet edebilir hale gelirsiniz. Ve beni dinlemeye devam ederseniz bir süre sonra Batı sizinle rekabet edebilmenin yollarını arayacaktır."

Tarih, Deming'i haklı çıkarmıştır. Bizlerin de, çok daha geç olmadan, kaliteye sistem olarak yaklaşmamız ve bir kalite anlayışına ulaşmamız gerekmektedir. Bunda imalat sektörü hizmet sektörü ayrımı yoktur.

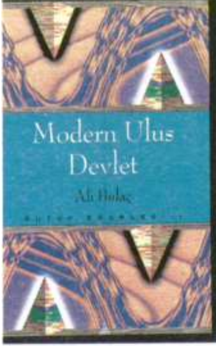
FAYDALANILAN ESERLER

1- Toplam Kalite Kontrol, Koura ISHIKAWA

2- Kaizen, Masaaki IMAI

3- Önce Kalite Dergileri, Kal-Der yayını

4- Seminer notları, Prof. Dr. İbrahim KAVRAKOĞLU

MODERN ULUS DEVLET

1789 Fransız İhtilali, siyasi ve toplumsal olarak birçok kavramı ve değeri yıkmış, onların yerine yepyeni kavramlar ve değer sistemleri türetmiştir. Bu kavramlardan en önemlisi de hiç şüphesiz modern ulus devlettir.

Bu devlet insanoğlunun bilinen siyasi tarihinde yepyeni bir olgudur. Varlığı kendi zihninde parçalayıp yeniden bir bütün içinde kuran batılı insan, toplumu da parçalayıp kurmanın en güçlü aracı olarak devleti keşfetti. Bu yeni anlamı ve fonksiyonu ile devlet, doğuda olsun batıda olsun geleneksel devlet biçimlerinin hiçbirine benzemez.

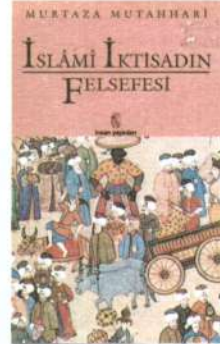
Modern devletin ortaya çıkışını hazırlayan gelişmeleri araştırırken, batılı sosyal bilimciler çevre faktörüne belirleyici bir önem vermekte söz birliği içindedirler. Kişinin felsefi pradigmasına göre bunlar farklılıklar gösterse de, çevrenin, sözgelimi tarımsal ekonomiden sınai üretimin artık ilişkilere egemen olduğu ilişkilere geçiş olgusunun modern hayatın siyasi telakkisini kökten değişikliğe uğrattığı genellikle kabul edilir. Bu yüzden, modern devlet ve ulus üzerinde dikkate değer analiz yapan Ernest Gellner bunun neredeyse tarihsel bir kader olduğunu artık geri dönüşü tasarlamanın mümkün olmadığını söylüyordu.

Modern ulus devlet, önce ticari ardından sınai kapitalizmin toprağa bağlı kapalı feodal toplumların iç bünyelerinin çatlamasının ürünü olarak ortaya çıktı. Bu aşamada sınai üretimin egemen olduğu bu yeni toplum, geleneksel toplumdan ve onun yerleşik kurumlarından koptu. Tarımcı toplumların görece durağan ve istikrarlı oldukları doğrudur. Bu istikrar, belli bir biçimde dini, kültürel ve hukuki özerkliklerin yerel idari alanlarda yaşanmasının da güvencesiydi. Sınai kapitalizmin merkezileştirerek yarattığı yeni toplumda ise, yeni iş bölümü, hareket ve organizasyon gibi zorlukları öne sürerek bu fonskiyonları gerçekleştirecek yeni kurumlar ihdas edildi ve bu kurumlar aracılığı ile tüm toplumsal hayat birbiri ile ilişkilendirilerek merkezi otoriteye meşruiyet arandı. İşte modern devleti totaliter kılan yeni gelişme buydu ve bu da dünyada bir yeryüzü cenneti var etme ideolojisi ile yerel ve yöresel özerkliklere son verme hakkını devlet aygıtına devretme imkanlarını hazırladı. Bu durum, eğitim başta olmak üzere, bürokrasi ve hukukun tekelleştirilerek merkezi iktidar aygıtına verilmesi gibi dini hukuki ve yerel kültürel özerkliklerin, çoğulcu yapıların tasfiyesi gibi trajik bir müdahale ile sonuçlandı. Bütün bunlar modern ulus devletin totaliter vasfının bir sonucuydu.

Araştırmacı yazar Ali Bulaç, kitabında bu çerçevede, modern ulus devlet kavramını analiz ederek şimdiye kadar gözümüzden kaçan ve kaçırılan pek çok şeyi ortaya koyuyor. Elimizdeki bu kitabında yazar, bu konu dışında din-devlet ilişkisi, Medine vesikası, hilafet, sivil toplum, yeni dünya düzeni gibi aktüel birçok konudaki fikirlerini de okuyucuya aktarmakta.

MODERN ULUS DEVLET
Ali Bulaç
İz Yayıncılık
İstanbul, 1995, s. 318

İSLAMİ İKTİSADIN

FELSEFESİ

İslam iktisadı, özellikle 1960'lardan sonra kendine İslam dinini temel alarak bir devlet amacıyla ortaya çıkmış ülkeler tarafından ön plana çıkarılmış bir kavramdır. Bu kavram temelde kapitalist ve kolektivist iktisat yaklaşımlarını red ederek, insan fıtratına ve yaradılışa uygun alternatif bir meta-insan ilişkisi sunmayı hedefler. Bunun için ana kaynak olarak İslam fıkhından yararlanır.

İslam'ın, ekonomi ile doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki bağı vardır. İslam'ın ekonomi ile doğrudan bağı; mülkiyet, alışveriş, vergi, sadaka, vakıf, ve diğerleri konusunda getirilmiş bir dizi ekonomik düzenlemenin doğrudan olması bakımındandır.

İslam'ın ekonomi ile dolaylı bağı ahlak yönündedir.

İslam iktisat felsefesi ise, Allah-Kainat-İnsan ilişkilerine dayanmaktadır. Allah-İnsan ilişkisinin temelinde, hem fert, hem de toplum açısından tevhid ilkesi vardır. Dünya hayatı bir imtihandır. Kainat insanın kullanımına tahsis edilmiştir. İnsan ahirette bu dünyaya yaptıklarından dolayı hesaba çekilecektir.

İnsan-İnsan ilişkisi eşitlik ve kardeşliğe dayanır. İnsanlar Allah'ın nimetlerini paylaşmada eşittirler. Buna göre iktisadi teşebbüs meşruiyet çerçevesi içerisinde engellerle karşılaşmaz. Yine iktisadi faaliyetler niyete göre ibadet vasfı kazanırlar. İnsanın kendisinin ve ailesinin geçimini sağlaması için iktisadi faaliyette bulunması farzdır. Allah rızası esası, ferdi teşebbüs gücünün toplum refahına yönelmesini sağlar.

İsraf yasağı İslam iktisadının esaslarından biridir. İtidalli davranışlar tavsiye edilir. Lüks hayat ve gösteriş tüketimi hoş karşılanmaz.

İslam mülkiyet anlayışının temelinde, "Mülk Allah'ındır" ilkesi mevcuttur. Kişilerin mülk elde etmeleri ve kullanmaları şeriatın çizdiği sınırlar içinde gerçekleşebilir. Bu yüzden mutlak ferdi mülkiyet anlayışı İslam'a yabancıdır. Tabii kaynakların ve büyük toprakların özel mülkiyet altına alınması hoş karşılanmadığı gibi, meşru özel mülkiyette sosyal eğilimlidir. Böylece özellikle

üretim ve mübadele işbirliğine dayanır. Yıkıcı bir rekabet gibi tekelcilikte İslam'a yabancıdır. İslam'ın kendine mahsus bir gelişme anlayışı vardır. Bu yüzden büyüme ve sosyal adalet, kapitalizmde olduğu gibi birbirine rakip değildir.

Özetlemek gerekirse, İslam iktisadı ekonomik faaliyetin ne amaçla yapılacağı sorusunu cevaplamaya çalışır. Elimizdeki kitap da bu amaca binaen İranlı alim Murtaza Mutahhari tarafından kaleme alınmış, Kenan Çamurcu tarafından dilimize kazandırılmış bir eserdir.

İSLAMİ İKTİSADIN FELSEFESİ
Murtaza Mutahhari
İnsan Yayınları
İstanbul, 1995, s. 213

ALEVİ BEKTAŞİ KİMLİĞİ

Bugün ülkemizde, Alevi-Bektaşi kimliği üzerine katılımcı gözlem ve mülakata dayalı antropolojik nitelikli araştırmaların sayısı bir elin parmak sayısından fazla değildir. Bugün, elimizde bulunan incelemelerin çoğu, Alevi öğretisinin tarihi gelişimi ve sistematiği üzerindeki teorik yorumları içermektedir. Bu nedenle, yaşayan Alevi topluluğu, bir sosyal olgu olarak, grup içi ve grup dışı yaklaşımlarla kültür hayatımıza sunulmuş değildir.

Şu anda, Alevi insanının dünya görüşü, hayat tarzı nedir? Maddi ve manevi kültür kalıplarının kökleri nelerdir? Alevi-Sünni farklılaşmalarının kültürel kodlarını ne tarzda belirleyebiliriz? Bütün bu sorulara çözüm getiren gözlem ve deney ürünü araştırmalara büyük bir ihtiyaç duyduğumuz muhakkaktır. Alevi topluluğunun kognisyonlarını, dış dünyayı algılamaları ve grup dışı olaylar hakkındaki yorumlarını bilmek için bizzat katılımcı gözlem yolu ile saha araştırması yapmak, onlarla birlikte yaşamak gerekir. Sadece bir dış gözlemci olmak da yeterli değildir. Bizzat toplum dinamiğini tüm boyutları ile yakalayabilmek için, birlikte bulunmak ve ileri sürülen hipotez doğrultusunda gözlemler yürütmek gerekir.

Bektaşilik ve Alevilik konusunda yapılan bilimsel araştırmalar çok sınırlı düzeydedir. Bunlar içinde Turcica dergisi ve yayın yönetmeni Irene Melikoff'un iz bırakan çalışmaları ilk başta gelir. Daha sonraları Mehmet Eröz'ün belirli sınırlar içinde Alevilik-Şamanizm izlerine yönelik saha araştırmaları, Bedri Noyan'ın Bektaşilik, Alevilik Nedir? adlı incelemesi, Ruhi Fığlalı'nın Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik konulu kapsayıcı eseri, Yaşar Nuri Öztürk'ün Tarih Boyunca Bektaşilik, Abdülkadir Sezgin'in Hacı Bektaşi Veli ve Bektaşilik ile Ahmet Yaşar Ocak'ın Alevilik-Bektaşilik akımlarının tarihi gelişimini belirleyen aydınlatıcı incelemesi ve nihayet Abdülbaki Gölpınarlı'nın konuya boyut kazandıran yayınlarından söz edilebilir.

Son olarak bu konuda yapılan çalışma ise Prof. Dr. Orhan Türkdoğan'ın "Alevi-Bektaşi Kimliği" adı ile yayınlanan 1993-1995 yılları arasında Türkiye genelinde 15 il ve bu ilçelere bağlı 45 bucak üzerinde, antropolojinin en yeni yöntemlerine göre gerçekleştirilmiş bir saha araştırmasıdır. Şimdiye kadar, konu ile ilgili yapılan tüm araştırmalar, daha ziyade teorik çerçevede alevi-bektaşi öğretisinin tarihsel gelişimi, yapısı ve geleneği hakkındaki masa başı tahlillerine dayanmaktadır. İlk kez, bu araştırma ile Alevi-Bektaşi toplulukları, dini temsilcileri, ocakları katılımcı-gözlem ve mülakat yoluyla incelenmiştir. Saha araştırması olarak da bilinen bu yöntemle, bir yandan "alevi-bektaşi" insanın bakış açısı (emik yaklaşım) ile öte yandan araştırmacının yaklaşımı (etik yaklaşım) tesbit edilmek suretiyle bu inanç sistemi okuyucuya sunulmuştur.

ALEVİ BEKTAŞİ KİMLİĞİ
Orhan Türkdoğan
Timaş Yayınları
İstanbul, 1995, s. 613,

İNSAN VE TEKNOLOJİ

Günümüzde hayatın bir bütün olarak yapılanmasında

etkisi olan en önemli kavramlardan biri hiç şüphesiz teknolojidir. Teknoloji gerek bir üretim girdisi gibi üretim prosesine katılarak bu prosesi kolaylaştıran ve çabuklaştıran bir faktör gerekse bu sürecin dışında bütün prosesi kuşatan ve etkileyen dışsal bir mekanizma olarak algılanabilmektedir.

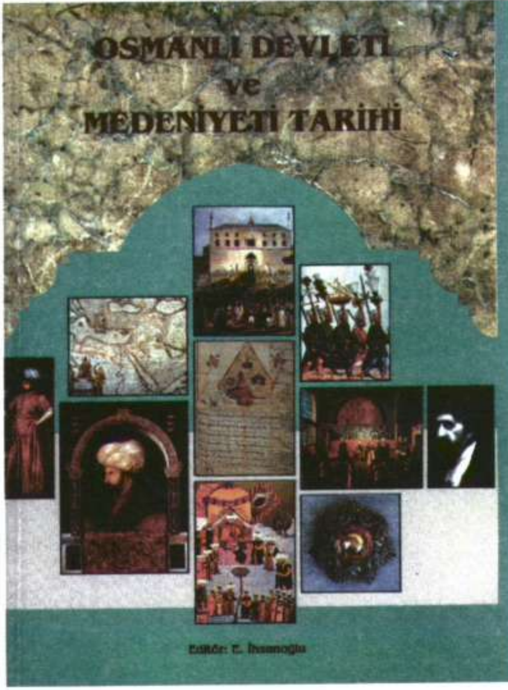
Teknoloji kavramı çok çeşitli şekillerde tanımlanabilmektedir. En basit tanıma göre teknoloji, üretilen mallardan ibarettir. Diğer bir deyişle teknoloji üretilen mallarla birlikte bu malın üretiminde kullanılan makina ve teçhizatı, emeği ve yönetimi de kapsamı içine almaktadır. Üçüncü bir tanımlamayla ise teknoloji; sadece bir üretimde bulunmak için kullanılması gereken üretim faktörlerini ve bunların arasındaki bileşim oranlarını gösteren bir üretim fonksiyonu olarak tarif edilebilir.

İktisadi düşünceler tarihinde değişik iktisatçılar tarafından değişik şekillerde algılanmıştır. Klasik iktisatçılara göre, teknoloji; "zanaatın durumunu" gösteren bir kavramdır. Marx'a göre teknoloji ise; "gelişmenin motoru" olarak ele alınan ve üretim faktörlerinin verimliliğini arttıran bir olgudur.

Teknolojinin insan üzerindeki etkisi de günümüzde çeşitli araştırmalara konu olmaktadır. Elimizdeki kitap, bu araştırmalar çerçevesinde Londra'da yayınlanan INQUIRY dergisinin özellikle 1985-86 yılları arasında çıkan sayılardaki konuyla ilgili yazılardan yapılan seçmelerden oluşmaktadır (biri hariç). Her ne kadar değişik imzalara ait düşünceleri içeriyor olsa bile bir dergi çerçevesinde toplanan batılı ve müslüman aydınların oluşturduğu bir entellektüel çevrenin bakış açılarını yansıtıyor olması yönüyle dikkat çekicidir.

Çeviri yazıların tümünde eleştirel bir yaklaşımın başat durumda olduğunu görüyoruz. Eleştirilerde dikkati çeken diğer bir husus, teknolojiye karşı çıkış daha adı batı medeniyetinde şekillenen eşyanın kullanış biçimi ve bu tavrı belirleyen dünya görüşünün felsefi temellerine yöneliktir. Bu nedenle tepkileri nostaljik yaklaşımlardan çok bu aydınların içinde yaşadıkları medeniyet çatışmasına çıkış yolu bulma girişiminin bir parçası olarak değerlendirmenin daha sağlıklı olacağı düşüncesindeyiz.

İNSAN VE TEKNOLOJİ
DERLEME
İnsan Yayınları
İstanbul, 1992, s. 168.

OSMANLI DEVLETİ VE MEDENİYETİ

Osmanlı Devleti ve Medeniyeti İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun editörlüğünde hazırlanmış. Önsözünü de İhsanoğlu'nun yazdığı esere Prof. Dr. M. Akif Aydın (Marmara Ünv. Hukuk Fak.), Prof. Dr. Kemal Beydilli (İstanbul Ünv. Edb. Fak.), Doç. Dr. Feridun Emecen (İstanbul Ünv. Edb. Fak.), Prof. Dr. Mehmet İpşirli (İstanbul Ünv. Edb. Fak.), Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu (İst. Ünv. Edb. Fak.), Prof. Dr. İlber Ortaylı (Ankara Ünv. S.B.F.), Prof. Dr. Abdülkadir Özcan (Mimar Sinan Ünv. Fen-Edb. Fak.), Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız, (Hacettepe Ünv. Edb. Fak.), katkıda bulunmaları yazarların sahalarındaki yetkinlikleri, Osmanlı medeniyeti tarihi ile ilgili çalışmaların Türkiye'deki düzeyini göstermesi yönünden önemlidir.

XXVIII+868 sahifeden oluşan bu eser 127 resim, 8 harita ve 14 şema-tablo ile zenginleştirilerek okuyucuya görsel malzeme sağlanmaktadır. Özellikle Osmanlı medeniyeti tarihi ile ilgili çalışmalarda bir problem halini alan sağlanması yönünden dikkate alınmış ve İmlâ Esasları (ss. XXV-XXVII) tespit edilerek uygulanmasına çalışılmıştır.

Osmanlı Siyasi Tarihi, Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı, Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilât, Osmanlı Askeri Teşkilâtı, Osmanlıda Hukuk, Osmanlı Toplumu ve Osmanlı İktisadî Yapısı olarak toplam yedi bölümden oluşan ilk 650 sahifeden sonra, 1299-1933 tarihleri için 18 sahifelik Kronoloji, okuyuculara ve sahada çalışanlara yardımcı olacak her bölüm için Bibliyografya (ss. 673-729, 721-726 arası mükerrerdir) ile bu hacimde bir eser için oldukça kullanışlı ve geniş bir İndeks (ss. 733-868) hazırlanmıştır.

Eserin önemi, Osmanlı Devlet ve Medeniyetinin yayıldığı geniş coğrafyada tanık olunan siyasi istikrarsızlıklar ve sosyal çatışmaların devam ettiği gözönüne alındığında anlaşılacaktır. Osmanlı Devleti'nin sona erişinden günümüze kadar bu coğrafyada yaşananlar Osmanlı İdaresinin önemi ve dünya tarihi içindeki yerini daha iyi anlamamıza çalışmaya neden olmaktadır.

Böyle bir gayret İhsanoğlu'nda "müslüman milletler arasındaki bağları ve yakınlaşmayı güçlendirmek, bu milletlerin birbirlerinin tarihi ve kültürü hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamak; aynı zamanda İslâm medeniyetinin dünya çapında ve özellikle batı dünyasında daha iyi anlaşılmasını mümkün kılmaktır" şeklinde ifadesini bulmaktadır.

Çağdaş müslüman ülkelerin tarih araştırmaları ise büyük ölçüde Osmanlı tarihi araştırmalarından kaynaklanmak zorundadır. Bu sadece Türk tarihinin değil aynı zamanda İslâm medeniyeti tarihi ile dünya tarihinin de zaman ve mekan bakımından önemli bir parçasını teşkil etmektedir.

Bu anlayışla Osmanlı tarih literatüründen genel olarak bahseden İhsanoğlu, özellikle Türk Tarih Kurumu'nun yürüttüğü çalışmalardaki eksikliklere de dikat çeker. Türkiye'de ve dünyada Osmanlı tarihi çalışmalarından ve Osmanlı tarih kaynaklarının henüz büyük ölçüde yayınlanmamış olmasından, batılı yazarların ise daha çok batılı kaynakları kullandıklarından yakınan İhsanoğlu, bu çalışmayı hazırlarken taşıdıkları kaygıları da dile getirmiş. Bunların bir ekip çalışması ve yeni bir bakış açısıyla aşılacağına inanmaktadır.

"Bu çalışmada, klasik kronolojik yaklaşımla saltanat devreleri çerçevesi içinde vukuatın sıralanması şeklindeki tarih yazıcılığına itibar edilmemiştir. Bunun yerine, konuların bir bütünlük içinde ele alındığı, pek az ve zarurî hallerde tavsif yapılmış olsa bile, umumiyetle sebeb-netice bağlarının tesbitine çalışıldığı tahlilî bir yaklaşım tercih edilmiş, tarihi hadiseler arasındaki bağlantıların tesbitiyle bir senteze varılmaya çalışılmıştır. Hedef hadiselerin anlatılması değil, fakat anlaşılıp açıklanması olarak görülmüş, Osmanlı medeniyetini teşkil eden unsurların başlıcaları ele alınarak incelenmiştir." (ss. XXII).

Osmanlı siyasi tarihiyle ilgili ilk bölüm iki kısımda incelenmiştir. İlki Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, Kırım'ın müstakil hale gelerek, Rusların güneye doğru hareketlendikleri ve Karadeniz ticaretinde yer almaya başlamalarına neden olan Küçük Kaynarca anlaşmasına kadar (1774). İkinci kısım ise bir başka ayrım noktası olan I. Dünya Savaşı ile son Halife Abdülmecid Efendi ve bütün Osmanlı Hanedanı mensuplarının yurdu terke mecbur edilmelerine (3 Mayıs 1924) kadar olan dönemdir. İlk kısım Osmanlı Devletinin dörtyüzyıllık dinamizmini gözler önüne sermektedir. Osmanlı Devletinin kuruluşuyla ilgili ve diğer birçok tartışma yeri geldikçe de-

ğerlendirilmiş, Osmanlı Devleti'nin büyüme ve genişlemesinin objektif kriterleri aranmıştır.

Küçük Kaynarca sonrası ise daha çok Osmanlı Devleti'nin zorunlu ittifak arayışları, isyanlar, savaşlar, reform ve yenileşme çabalarıyla ilgilidir. Kimin iyi kimin kötü olduğu belli olmayan bu dönem bir çok spekülasyona açık kalmıştır. Ancak ikinci kısım boyunca bunlardan uzak kalınarak konular orijinal kaynaklarıyla değerlendirilmişlerdir.

Osmanlı devlet teşkilâtı iki bölümde incelenir. Klasik dönem ile Tanzimat devri ve sonrası idari teşkilâtı olarak. Geniş bir coğrafyaya yayılmış, sınırlarını sürekli zorlayan büyük bir devletin idari teşkilâtı her zaman ilgi çekici olmuştur. Osmanlı Devleti'nin büyümesi ve genişlemesiyle organik bir ilişkisi olan idari teşkilâtının yapısı klasik dönem için oldukça ayrıntılı ve açıklayıcı bir biçimde ele alınmış. Teşkilâtın Osmanlı toplum düzeniyle olan ilişkisi de millet ve devlet arasındaki meşruiyet probleminin çözümü konusunda ipuçları vermektedir.

Tanzimat devri teşkilâtı ise kurumların değişme ve yeniden yapılanma sürecini ifade etmektedir. Dönemin özelliği yazarının da belirttiği gibi ıslahatçı bürokrasi, merkeziyetçi maliye ve hükümet ile modern belediyecilik anlayışlarının gelişmesidir. Geç tanzimat ve merkezi hükümette yeniden yapılanmayla tamamlanan bu dönem yazarın ifadesiyle "klasik bir imparatorluğun modern dünya şartlarına intibak yolunda gerçekleştirdiği başarılı bir mücadelenin tarihidir. Hayatın her safhasını düzenlemek ve müessir tedbirler almakta, Osmanlı bürokrasisi; gerek idareci, gerekse hukukşinas olarak başarılı bir rol oynamış ve bugünkü Türkiye idaresinin Asya ve Ortadoğu hatta belirli alanları gözönüne alırsak Balkan ülkeleri arasındaki imtiyazlı konumunu kazanmasını sağlamıştır." (s. 333).

Osmanlı askeri teşkilatı bölümünde, teşkilat yapısı Kara ve Deniz Kuvvetleri ile Havacılığın başlangıcı olarak üç kısımda incelemiş. Düzenli ve hazır kuvvetler olan Kapıkullarıyle, büyük ölçüde Osmanlı toprak düzeninin sağladığı eyalet kuvvetleri bu gücü oluşturmaktadır. Osmanlı Deniz gücü hakkında ise kısa tarihçe, tersane ve inşa tezgahlarıyle gemiler ve donanmanın idaresi konusunda bilgiler verilir. Üstlendikleri görevler yönünden incelenen bu kuvvetler zaman içinde teşkilâtlarında meydana gelen değişiklikler, ıslahat, yani ordu kurma teşebbüsleri ve tanzimat sonrası gelişmelerde konu edilerek incelenirler.

Osmanlıda hukuk bölümünde M. Akif Aydın öncelikle bu konudaki tartışmalara değinir. Osmanlıda şer'i ve örfi hukukun karakteri konusunda açıklayıcı bilgiler vererek bu tartışmaların farklı yorumlardan kaynaklandığını ileri sürer. Ardından, Osmanlı hukukunun uygulama sahası olan mahkemelerin işleyişini, görevli ve dîvânlar ile hukukun kaynakları hakkında bilgi verir.

Gayri müslimler ve Tanzimat sonrası Osmanlı Hukuku bahisleri ise bu hukukun uygulanma prensipleri ve karşılaştığı problemler yönünden aydınlatıcıdır.

Osmanlı toplum bölümünde, Osmanlı toplum yapısı yönetenler ve yönetilenler olarak değerlendirildikten sonra yerleşim durumuna göre şehirliler, köylüler ve konar-göçerler olarak üç alt başlıkta incelenir. Osmanlı toplumunda aile, sosyal hareketlilik, gündelik hayat hakkında bilgi verilir. Toplum yapısındaki değişme ise Batı etkisi ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Eserin son bölümü, Osmanlı iktisadi yapısına ayrılmış. Kütükoğlu'nun hazırladığı bölüm Osmanlı maliyesi, işleyişi ve gelir kaynakları, para ve fiyat politikaları, iç ve dış ticaret, gümrükler, ulaştırma, haberleşme ve sanayi gibi bahisleri içermektedir. Kuruluştan sona kadar iktisadi yapının, Osmanlı medeniyeti tarihindeki yerini izlememiz sağlanmıştır.

Büyük bir devletin kendini yeniden üretmesiyle de ilgili olan bu süreç, toplum yapısının maddi gerçekliğine tanıklık etmektedir. Bunlar, Osmanlı maliyesinin, devamlı ve uzun süreli savaşlar nedeniyle nasıl güç kaybederek 19. yüzyılda Avrupa malî yardımına muhtaç kaldığını, devletin güçlü olduğu dönemlerdeki dış ticaret tercihlerinin hangi anlayış ile yapıldığını sonuçlarını ve batıda gelişen sanayi devriminin üretim yapısı üzerindeki etkilerini görmemizi sağlamaktadır.

Tanzimat sonrası dönemde iktisadi zorlukların aşılma gayretleriyle, orijinal dinamiklerin kapitalist bir üretim tarzının gelişmesine engel olmuş bir yapının, sanayileşme çabalarını vermektedir. Eserin son bölümü bu anlamda oldukça ilgi çekici olmaktadır.

Eserin ilk cildi, bir Osmanlı siyasi ve teşkilât tarihi intibaı verse de, ikinci cildde Osmanlı ideolojisi ve kimliği, Osmanlı toplumunda dini hayat, dil ve edebiyat, sanat tarihi ve mimarî, musıkî, fikir hayatı, eğitim ve bilim hayatıyla ilgili bahisler de yeralacağından, Osmanlı tarihiyle ilgili oldukça kapsamlı bir kaynağa ulaşılacaktır.

Bununla beraber eserin ilk sahifelerinden başlayan mizanpaj/dizgi hata ve tercihleri gözden kaçmamaktadır. Sonradan düzeltmeler, resim ve harita listesindeki punto farkı, numara ve açıklamaların bloklama problemleri, bölüm başlarındaki düzensizlik, kronolojideki tarihlerin içiçe geçmişliği ve özellikle kırık-silik izlenimi veren font seçimi gözü oldukça rahatsız etmektedir. Sonrası baskılarda bunların da dikkate alınacağını umuyoruz.

Konusunda derli toplu ve açıklayıcı bilgiler vermesi hasebiyle bir referans olma özelliği taşıyan eserin, Osmanlı tarihi konusunda çalışma yapacak genç araştırmacılara yol gösterici niteliği bulunmaktadır.

RAHMİ DENİZ GÖRSEL

umde

umde